

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

А. І. Смолік, Л. К. Кухто, С. Л. Шпарло

КУЛЬТУРАЛОГІЯ
Раздзел 1. ТЭОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Вучэбна-метадычны комплекс

Мінск
БДУКМ
2017

УДК 008-027.21(075.8)
ББК 71.0я73
С 512

Рэцэнзенты:

А. А. Суша, намеснік дырэктара па навуковай рабоце і выдавецкай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, кандыдат культуралогіі;
У. П. Скараходаў, прафесар установы адукацыі «Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі», доктар культуралогіі

Смолік, А. І.

С512 Культуралогія: тэорыя культуры: вучэбна-метадычны комплекс / А. І. Смолік, Л. К. Кухто, С. Л. Шпарло ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2017. – 343 с.
ISBN 978-985-522-176-1.

Вучэбна-метадычны комплекс складаецца з тэарэтычнай, практычнай, метадычнай, кантрольнай частак. Тэмы лекцыйнага курса агульным сэнсавым значэннем аб'яднаны ў модулі, прызначэнне якіх – паказаць звесткі аб артэфактах, з'явах, працэсах у культуры не па адным, а так, як яны існуюць «у прыродзе» – ва ўзаемадзеянні, у сувязях, у пэўным асяроддзі, у пэўных прасторы і часе. Матэрыял да практычных заняткаў і кантролю падаецца не да кожнага модуля, а ў асобных раздзелах дзеля стымулявання педагагічнай дзейнасці выкладчыкаў і навучальнай студэнтаў па самастойнай арганізацыі вучэбных заняткаў, іх творчага падыходу ў рэалізацыі відаў і формаў, зместу навучання, найлепш адпавядаючых кожнай канкрэтнай вучэбнай сітуацыі, яе задачам і мэтам.

УДК 008-027.21(075.8)
ББК 71.0я73

ISBN 978-985-522-176-1

© Смолік А. І., Кухто Л. К.,
Шпарло С. Л., 2017
© Афармленне. Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў», 2017

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	5
-----------------	---

I. КАРОТКІ КУРС ЛЕКЦЫЙ

1.1. НАВУКА АБ КУЛЬТУРЫ: ГІСТОРЫЯ, ПРАД- МЕТ ДОСЛЕДУ	9
Тэма 1. Узнікненне і развіццё культуралагічных ве- даў на розных этапах існавання грамадства	9
Тэма 2. Асэнсаванне феномена культуры	35
Тэма 3. Функцыі культуры	51
1.2. МАРФАЛОГІЯ КУЛЬТУРЫ	71
Тэма 4. Тэорыя культурных формаў	71
Тэма 5. Духоўная культура, характарыстыка яе формаў	82
Тэма 6. Матэрыяльная культура: крытэрыі і змест	115
1.3. КУЛЬТУРЫ САЦЫЯЛЬНЫХ СУПОЛЬНАС- ЦЯЎ	128
Тэма 7. Элітарная і народная культуры	128
Тэма 8. Масавая культура	147
Тэма 9. Субкультура і контркультура	160
1.4. ТЫПАЛОГІЯ КУЛЬТУРЫ	166
Тэма 10. Тыпалогія як навуковы метады сістэматыза- цыі культур	166
Тэма 11. Тыпалагічныя мадэлі культур	175
1.5. КУЛЬТУРА. АСОБА. ЦЫВІЛІЗАЦЫЯ	189
Тэма 12. Асоба ў прасторы культуры	189
Тэма 13. Культура і цывілізацыя	202
Тэма 14. Дынаміка культуры	211
Тэма 15. Прырода і культура	226

II. МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ І САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

2.1. Семінары як лабараторыя крэатыўнага мыслення	232
Рэкамендуемыя тэмы	234
2.2. Самастойная праца студэнтаў – базавая складо- вая частка вучэбнага працэсу	244
Рэкамендуемыя тэмы	245
2.3. Даклады (рэфераты) – майстэрства публічнага выступлення	255
Рэкамендуемыя тэмы	257

III. МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА НАПІСАННІ КУРСАВОЙ (ДЫПЛОМНАЙ) РАБОТЫ

3.1. Курсавая работа і яе месца ў вучэбна-пазнаваль- най дзейнасці студэнтаў	272
Рэкамендуемыя тэмы	274
3.2. Дыпломная работа як кваліфікацыйная навуковая праца	291

IV. ТЭСТАВАЯ (ТЭМАТЫЧНАЯ, МОДУЛЬНАЯ) ФОРМА КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

4.1. Асновы метаду тэсціравання	293
Рэкамендуемыя тэсты	294
Кароткі слоўнік культуралагічных паняццяў і ка- тэгорый	333

Дадатак. Прыкладны тэматычны план вучэбнай дысцыпліны «Культуралогія» (раздзел 1. Тэорыя культуры)	342
---	------------

ПРАДМОВА

Да сучаснай вучэбнай літаратуры новага пакалення адносяцца модульныя вучэбна-метадычныя комплексы. Яны змяшчаюць неабходныя студэнту сістэмныя па характары і структуры модулі тэарэтыка-практычных і метадычных матэрыялаў. Разлічаны на ўмацаванне практычнай накіраванасці навучання, грунтам якога з'яўляецца самастойная праца студэнтаў, распрацаваная і арганізаваная выкладчыкам і, адпаведна, забяспечаная яго кансультацыямі і спецыяльнымі відамі кантролю.

Падрыхтоўка спецыяліста ў цяперашні час абумоўлена сучаснымі патрабаваннямі да асобы – здольнай прымаць самастойныя творчыя рашэнні, быць у пошуку новых ідэй, мець грунтоўную адукацыю як аснову нестандартнага, стваральнага мыслення. У гэтых умовах культуралогія як вучэбная дысцыпліна набывае значэнне, што тлумачыцца ростам інтарэсу ў грамадствах ва ўсім свеце да праблем культуры, культурнай рэгуляцыі калектыўнага і прыватнага жыцця людзей. Культуролагі называюць наступныя прычыны (Я. У. Фліер):

- набыткі ў самой метадалогіі пазнання;
- уключэнне народаў «трэцяга свету» ў міжнароднае жыццё;
- разрастанне працэсаў сацыяльна-культурнага развіцця з рэгіянальных у глабальныя;
- станаўленне мультыкультурнай постіндустрыяльнай цывілізацыі;
- змяненне характару ўзаемаадносін чалавечай асобы з соцыумам;
- пошук сродкаў «культурнай адаптацыі» чалавека ў тэхнагенным свеце і інфармацыйнай цывілізацыі;
- разбурэнне многіх асноў традыцыйнага жыццёвага ўкладу і карціны свету;
- распаўсюджанне феномена масавай культуры;
- пашырэнне «антрапалагічнасці» навукі, перанос яе інтарэсаў з чалавека – прадукту культуры на чалавека – творцу культуры.

Усё гэта, адзначаюць культуролагі, стымулявала развіццё ў большасці краін свету культурна-антрапалагічных навук. На думку беларускага культуролога Э. Дарашэвіча, асновамі іх развіцця з'яўляюцца нацыянальныя традыцыі: у сучасных умовах глабалізацыі толькі традыцыі «ўпарадкоўваюць навацыі і толькі традыцыі здольныя паменшыць “шок ад інавацый культуры”». Меркаванне вучонага асабліва актуальнае для Беларусі, грамадства якой у значнай ступені дастаткова працяглы перыяд было арыентавана на пануючыя, тытульныя культуры дзяржаў, у склад якіх краіна ўваходзіла.

Кіруючыся на адзначаныя вышэй працэсы, аўтарамі дадзенага вучэбнага выдання распрацаваны яго структура, змест, метадычнае забеспячэнне.

Цэнтральнае месца ў дапаможніку займае кароткі курс лекцый, адрасаваных студэнцкай аўдыторыі, арыентаваных на сучасныя інфармацыйныя парадыгмы грамадскай думкі. Тэксты лекцый уяўляюць сабой сукупнасці звестак аб артэфактах, з'явах і працэсах у матэрыяльнай і духоўнай культуры, а таксама адпаведныя прыклады выкарыстання тэарэтычных ведаў у сацыякультурнай практыцы. Дыдактычнае прызначэнне лекцыйнага матэрыялу заключаецца ў тым, каб «увесці» студэнта ў фундаментальную культуралогію, азнаёміць з яе асноўнымі прынцыпамі, катэгорыямі, паказаць значэнне тэорыі для сацыякультурнай практыкі.

Лекцыйныя тэксты разлічаны на выкарыстанне разнастайных іх відаў: традыцыйнай лекцыі (акадэмічнай, інфармацыйна-тлумачальнай, апавядальнай), праблемнай (лекцыі-гутаркі, дыялогавай, лекцыі-дыскусіі і інш.). Лекцыі пабудаваны на прынцыпах навуковасці, інфарматыўнасці, развіваючага навучання. Разгляд пэўных культурных з'яў і працэсаў характарызуецца лагічнасцю, доказнасцю, дакладнасцю азначэнняў, падача навуковых тэрмінаў суправаджаецца абавязковым іх тлумачэннем, прыведзеныя асноўныя думкі, факты, цытаты пацвярджаюць і ілюструюць важнейшыя палажэнні разглядаемай лекцыйнай тэмы.

Практычная частка дапаможніка складаецца з матэрыялаў для семінарскіх заняткаў, дакладаў (рэфератаў), рэкамендацый па напісанні курсавой (дыпломнай) работы.

Семінары маюць значэнне як своеасаблівая лабараторыя творчага мыслення навучэнца, менавіта яны дазваляюць выкладчыку стварыць на занятках атмосферу творчай свабоды, спрыяльнай для развіцця крэатыўных кампетэнцый. Акрамя таго, семінарскія заняткі пад кіраўніцтвам выкладчыка даюць навыкі супрацоўніцтва з «навуковым настаўнікам», а таксама сумеснай працы з калегамі – студэнтамі акадэмічнай групы.

Роля і месца самастойнай працы ў засваенні ведаў вызначаюцца сучаснымі патрабаваннямі да спецыяліста, які здольны паспяхова прымяняць засвоеныя тэарэтычныя веды на практыцы, арыентавацца ў зменлівым стане сферы працоўнай дзейнасці і ўмець прымаць самастойныя рашэнні. З гэтай мэтай у раздзеле прыведзены спіс тэм, які мае рэкамендацыйны характар, неабходная літаратура і метадычныя парады па арганізацыі працы, разлічанай на засваенне пэўнай часткі тэорыі самастойна.

Асобна пададзены алгарытм дзеянняў па падрыхтоўцы дакладаў, рэфератаў, якія даюць магчымасць вучыцца майстэрству публічнага выступлення.

Завяршаецца практычная частка вучэбнага дапаможніка курсавой работай па адной з актуальных тэм фундаментальнай культуралогіі. Дадзены від самастойнай працы прадугледжвае паглыбленае валоданне тэарэтычнымі пытаннямі культуралогіі, уменне сістэматызацыі назапашаных у працэсе лекцыйных і семінарскіх заняткаў культуралагічных ведаў, навыкі і ўменні даследчай працы, накіраванай на атрыманне пэўных канкрэтных вынікаў. Выканаўцу курсавой работы ставіцца задача навукова прааналізаваць артэфакт культуры, выявіць факталогію яго існавання, параўнаць розныя тэарэтычныя аспекты яго вывучэння, разгледзець спецыфіку спосабу быцця артэфакта ў сучаснай культуры, сэнс і змест яго функцыянавання ў сацыяльнай практыцы. Студэнт павінен на практыцы валодаць шэрагам аналітычных прыёмаў, спосабаў, якімі карыстаюцца даследчыкі феноменаў культуры, прымяніць як агульнанавуковыя, так і ўласна культуралагічныя метады пазнання. Змешчаныя ў гэтым раздзеле ключавыя тэмы фундаментальнай культуралогіі забяспечаны прыкладнымі планами іх вывучэння, спісамі літаратурных крыніц, якія ўтрымліваюць неабходныя навуковыя звесткі, а таксама паказаны алгарытм выканання курсавой работы.

Тэсты, уключаныя ў дапаможнік, адпавядаюць базавым крытэрыям: адлюстроўваюць сучасны ўзровень развіцця культуралогіі, яе тэндэнцыі і заканамернасці, канцэптуальныя ідэі і падыходы культуралагаў; развіваюць здольнасці ўяўляць культуралагічны працэс у цэлым і месца ў ім канкрэтнай адзінкі. Якасць тэстаў вымяраецца трыма паказчыкамі: а) узнаўленнем інфармацыі, закладзенай у тэсце; б) яе інтэрпрэтацыяй, сістэматызацыяй; в) аналізам інфармацыі і яе выбарам, адпавядаючым тэставаму заданню.

Такім чынам, структура вучэбнага дапаможніка – модульная, складаецца з пяці змястоўна ўкладзеных адзінак, якія ўключаюць разнародныя (тэарэтычныя, практычныя, кантрольныя) віды навучання дзеля ўсебаковага засваення культуралагічнай з’явы, выкладзенай у некалькіх тэмах, аб’яднаных у модулі агульным сэнсавым значэннем:

- Навука аб культуры: гісторыя, прадмет даследу.
- Марфалогія культуры.
- Культуры сацыяльных супольнасцяў.
- Тыпалогія культуры.
- Культура. Асоба. Цывілізацыя.

Матэрыял практычных відаў навучання, а таксама кантролю падаецца не да кожнага модуля, а ў асобных раздзелах. Зроблена гэта з намірам, каб стымуляваць педагагічную дзейнасць выкладчыкаў і навучальную студэнтаў па самастойнай арганізацыі практычнай часткі вучэбнага працэсу, творчым падыходзе да выбару і рэалізацыі відаў і формаў, зместу практычных заняткаў, найбольш адпавядаючых кожнай канкрэтнай вучэбнай сітуацыі, яе задачам, мэтам.

Навучальны патэнцыял комплексу выяўляецца ў рацыянальным спалучэнні і ўзаемадзеянні ў вучэбным працэсе традыцыйных і інавацыйных формаў, метадаў, якія забяспечваюць мабільныя і ўстойлівыя зваротныя сувязі паміж выкладчыкам і студэнтамі, іх творчае, індывідуальнае супрацоўніцтва. Дадзены вучэбны дапаможнік створаны ў межах патрабаванняў навішых адукацыйных праграм і стандартаў, з улікам павелічэння статусу культуры, яе праяў у жыцці супольнасцяў людзей і асобных індывідаў.

I. КАРОТКІ КУРС ЛЕКЦЫЙ

1.1. НАВУКА АБ КУЛЬТУРЫ: ГІСТОРЫЯ, ПРАДМЕТ ДОСЛЕДУ

Тэма 1. Узнікненне і развіццё культуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Станаўленне культуралогіі як навуковай дысцыпліны.
2. Асэнсаванне сутнасці культуры ў антычным грамадстве.
3. Уяўленні аб прызначэнні культуры ў грамадскай думцы Сярэднявечча.
4. Гуманістычныя ідэі мысляроў і асветнікаў эпохі Адраджэння.
5. Новы час: погляды на культуру ў перыяд Асветніцтва.
6. Асэнсаванне ідэі культуры як падмурка гуманітарных навук у індустрыяльным грамадстве.
7. Трактоўка сутнасці культуры ў XX–XXI стст.

Мэта лекцыі: на аснове аналізу навуковых прац мысліцеляў папярэдніх эпох паказаць шматвектарнасць уяўленняў аб сэнсе, сутнасці і функцыях культуры.

1. Станаўленне культуралогіі як навуковай дысцыпліны

Фундаментальная культуралогія адносна нядаўна набыла статус сацыяльна-гуманітарнай навуковай дысцыпліны. Але за невялікі адрэзак часу дасягнула сталага ўзроўню развіцця і ўжо характарызуецца пэўнай сістэмнасцю: цесна звязана з сумежнымі прыватнымі навукамі аб культуры (гісторыяй культуры, філасофіяй культуры, сацыялогіяй культуры, культурнай і сацыяльнай антрапалогіяй) і ў сваіх высновах грунтуецца на іх даследаваннях. Гэта дазваляе культуралогіі прэтэндаваць на

асэнсаванне шэрагу праблем, якія ў сумежных навуках глыбока не асвятляюцца (як адаптуюцца чалавек, грамадства да пераменлівых умоў існавання, як сябе ўзнаўляюць, якія прычыны і механізмы ўпарадкавання ладу іх жыцця).

Працы, прысвечаныя вывучэнню культуры як асобай формы арганізацыі жыцця чалавека і грамадства, з'явіліся ў Заходняй Еўропы прыкладна ў 50-я гг. XIX ст. У гэты перыяд пачынае фарміравацца самастойная навука, якая даследуе гістарычнае развіццё культуры і ажыццяўляе параўнальны аналіз розных яе тыпаў, вывучае заканамернасці функцыянавання і структурнай арганізацыі, узаемадзеяння з прыроднымі ўмовамі. У канцы XIX ст. ствараюцца кафедры ва ўніверсітэтах і нават цэлыя інстытуты, галоўная задача якіх – вывучэнне культур у гістарычным і структура-функцыянальным аспектах. Для сістэматызацыі, абагульнення канкрэтных эмпірычных даных выкарыстоўваліся розныя метады, прыёмы, ствараліся тэорыі культур, канцэпцыі, якія ўпарадкоўвалі разрозненыя звесткі ў адзіную цэласную карціну.

Да пачатку XX ст. сфарміраваліся розныя кірункі ў вывучэнні культур: эвалюцыянісцкі, дыфузіянісцкі, біялагічны, псіхалагічны, функцыянальны, герменеўтычны і інш. Моцны ўплыў на станаўленне гэтых кірункаў аказалі заходнееўрапейскія вучоныя (Г. Спенсер, Э. Тайлар, А. Басціян, Л. Г. Морган, Ф. Ратцэль, Л. Фрабенус, Ж. А. Габіно, М. Лацарус, Г. Лебон (Gustave Le Bon), Г. Тард, З. Фрэйд, Г. Рохейм, К. Юнг, Б. Маліноўскі, А. Радкліф-Браўн, Э. Дзюркгейм і інш.). Значны ўклад у развіццё тэорыі культурна-гістарычнага працэсу ўнеслі расійскія навукоўцы гэтага часу (М. Я. Данілеўскі, П. А. Сарокін, М. А. Бярдзьеў, А. А. Патабня і інш.).

Упершыню да навуковага асэнсавання праблем фарміравання айчыннай культуралогіі беларускія даследчыкі звярнуліся ў канцы XIX – пачатку XX ст. Пытанні развіцця беларускай культуры закраналіся ў этнаграфічных і фальклорных працах (П. А. Бяссонава, Я. Я. Бароўскага, Я. Ф. Карскага, А. Г. Кіркора, Е. Р. Раманава, М. Я. Нікіфароўскага, І. А. Сербавы, Ю. Ф. Крачкоўскага, П. В. Шэйна, М. І. Каспяровіча, М. А. Федароўскага, Я. Тышкевіча і інш.), у якіх на аснове комплекснага параўнальна-гістарычнага абагульнення фактычнага матэрыялу абгрунтавана паўставала культурная сама-

бытнасць беларусаў. У другой палове ХХ ст. з'явіліся даследаванні, у якіх разглядаліся тэарэтычныя асновы, сутнасць, марфалогія культуры (Я. М. Бабосава, Я. Д. Грыгаровіч, Ч. С. Кірвеля, М. І. Крукоўскага, М. А. Мажэйка, А. С. Майхровіча, А. І. Мальдзіса, І. В. Марозава, У. Ф. Мартынава, А. А. Павільча, В. У. Пазнякова, У. П. Скараходава, А. І. Смоліка, Э. А. Усоўскай, І. Я. Шыршова, В. Р. Языковіча, Я. С. Яскевіч і інш. Абапіраючыся на тэарэтычную спадчыну мысляроў мінулых стагоддзяў, сучасныя беларускія культурологі даследуюць спецыфіку фарміравання нацыянальнай культуры, яе функцыянаванне ва ўмовах трансфармацыйных працэсаў, якія адбываюцца ў ХХІ ст. У рамках беларускай культуралагічнай школы створаны шэраг прац па гісторыі станаўлення і развіцця культурфіласофскай думкі на землях Беларусі.

Паходжанне тэрміна «культуралогія» пачынаецца з выказвання амерыканскага культурантраполога Леслі Элвіна Уайта (1900–1975) у яго працы «Навука аб культуры» (1949). Ён азначыў культуралогію як самастойную навуку ў комплексе грамадскіх навук, вылучыўшы яе з антрапалогіі. Лічыў, што культуралогія вывучае не ўзаемадзеянне індывідаў (як сацыялогія), а элементы культуры (напрыклад, міфалогію, мастацтва, філасофію). Сцвярджаў, што менавіта культура, якая дае людзям пачуццё ўпэўненасці ў сваіх сілах, сэнс жыцця, надзяляе духоўнымі сіламі для падтрымання жыццядзейнасці, у той жа час стварае ў іх ілюзію усемагутнасці, усёведання – адсюль знішчэнне прыроды, спустошванне цэлых мясцовасцяў, забруджванне прыроднага асяроддзя, узаемнае масавае вынішчэнне людзей. Амерыканскі культурантраполог прапаноўваў аналізаваць феномены культуры з пункту гледжання наступных падыходаў: гістарычнага (вывучэнне гісторыі пэўнай з'явы), функцыянальнага (вывучэнне прыкмет з'явы), эвалюцыйнага (вывучэнне часовай паслядоўнасці формаў з'явы).

Культуралогія як комплексная гуманітарная навука фарміравалася на стыку гісторыі, філасофіі, сацыялогіі, псіхалогіі, антрапалогіі, этналогіі, мастацтвазнаўства, семіётыкі, лінгвістыкі, інфарматыкі ў мэтах адзінай задачы: сінтэзуючы і сістэматызуючы даныя гэтых навук, вывучаць адпаведныя *праявы культуры* як сутнасныя характарыстыкі чалавека, грамадства, формы і спосабы іх жыццядзейнасці. Структура культуралогіі,

яе метады, адносіны да тых ці іншых галін навуковых ведаў да гэтага часу застаюцца прадметам дыскусій вучоных. Тым не менш сёння культуралогія ўключана ў агульную сістэму ведаў і займае ў ёй строга вызначанае месца, мае ўласны прадмет даследавання і канкрэтныя метады. Да пачатку XXI ст. сфарміраваліся пэўныя галіны культуралагічных ведаў: гісторыя культуры, гісторыя культуралагічных тэорый, філасофія культуры, тэорыя культуры, сацыялогія культуры, эканоміка культуры, культурная антрапалогія, педагагічная культуралогія, культураметрыя – на стыку культуры, прыкладной матэматыкі і статыстыкі; інш. Прадметным полем культуралогіі з’яўляецца тэарэтычнае пазнанне феномена культуры, распрацоўка катэгорыяльнага апарату і метадаў даследавання, якія разглядаюцца вучонымі адпаведна з выдзеленымі імі ў сусветнай гісторыі эпохамі – Антычнасцю, Сярэднімі вякамі, Новым часам. Трохчленная перыядызацыя ўведзена ў навуковы ўжытак нямецкім прафесарам універсітэта ў Гале Хрыстафорусам Келарыусам у яго падручніку па ўніверсальнай гісторыі – 1685 год.

Перш чым перайсці да разгляду культуралагічнага аспекту кожнай з эпох, трэба заўважыць наступнае. Дадзеная перыядызацыя – агульнапрынятая і выкарыстоўваецца да нашых дзён. Адзінай думкі наконт выбару дат для абазначэння межаў кожнай эпохі сярод навукоўцаў няма – для розных краін у залежнасці ад узроўню цывілізацыйнага развіцця яны будуць розныя, бо, як слушна заўважыў вядомы расійскі культуралаг А. Гурэвіч, перыядызацыя – паняцце не столькі храналагічнае, колькі змястоўнае. І па-другое. Таксама трэба мець на ўвазе, што да апошняга часу вучоныя пераважна даследавалі праявы высокай культуры, якая суадносіцца з інтэлектуальнай элітай. Зараз больш увагі звяртаецца і на нізавыя (фальклорныя) формы культуры, якія доўгі час (да XIX ст.) дамінавалі ў жыцці еўрапейскага грамадства, але былі, па словах расійскага культуралага А. Гурэвіча, «культурай бязмоўнай большасці»; яны актуальныя для сучаснай культуралогіі.

2. Асэнсаванне сутнасці культуры ў антычным грамадстве

Уся гісторыя культуралагічнай думкі ўяўляе сабой непарыўны працэс спасціжэння духоўнага вопыту чалавецтва, вытокі якога вучоныя звязваюць з цывілізацыямі старажытных этна-

саў. Этымалогія паняцця «культура» ўзыходзіць да часоў Антычнасці – Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма.

Старажытнагрэчаская цывілізацыя была першай з усіх вядомых высокаразвітых цывілізацый на еўрапейскім кантыненте, храналагічна і гістарычна суадносіцца з IX ст. да н. э. – V ст. н. э. Гэтаму параўнальна невялікаму адрэзку гістарычнага часу і адпавядае антычная культура.

Антычная культура ахоплівае ўсе гістарычныя формы быцця: палітыку і права, міфалогію і рэлігію, філасофію і мастацтва.

Слова «cultura» (лац.) тады адлюстроўвала меру ўдзелу чалавека ў асваенні прыроды. Да XVII ст. такое разуменне культуры ўжывалася для вызначэння ўплыву чалавека на навакольнае асяроддзе, для выяўлення тых вынікаў, якіх дасягнуў чалавек у авалоданні прыродай. Культура Антычнасці – складаная і багатая з’ява, шматграннасць якой у значнай ступені абумоўлена своеасаблівасцю культур асобных дзяржаў-полісаў (поліс – антычны горад з навакольнымі землямі); полісы з’яўляліся не толькі палітычнымі і эканамічнымі цэнтрамі, але і асяродкамі духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Фарміраванне культуралагічных ведаў адбывалася на грунце антычнай філасофіі – вышэйшага дасягнення старажытных грэкаў і рымлян. Іх філасофія асэнсоўвала не толькі культурны вопыт Грэцыі і Рыма, але і досвед усяго тагачаснага рэгіёна, абмежаванага Міжземнамор’ем, і мела на той час высокую ступень усеагульнасці. У антычны перыяд ужо адбываецца паступовае зніжэнне першабытнай ролі міфа, крызіс міфалагічнага светасузірання. Міфалагічныя сюжэты ў пэўнай ступені набываюць сімвалічную, умоўную, паэтычную форму. У суб’ектаў антычнай культуры ўзмацняецца этычны аспект светаразумення. Цытаты шэрагу антычных літаратараў нярэдка групуваліся ў разнастайныя зборнікі.

Сцісла можна абазначыць наступныя рысы духоўнага жыцця гэтага старажытнага часу:

- політэізм (мнагабоства) – у вераванні;
- натуралізм, прадметны свет – у светабачанні;
- геданізм (ст.-грэч. – асалода, уцехі) – жыццёвы прынцып;
- апора на логіку, назіранне – у навуцы.

Антычныя аўтары выказалі мноства цікавых думак наконт прыроды гісторыка-культурнага прагрэсу і рэгрэсу, фактараў,

якія абумоўліваюць паходжанне і разнастайнасць культур, аб карысці міжкультурных камунікацый і інш.

У прыватнасці, прыклады з вучэнняў філосафаў са старажытнагрэчаскага горада Мілета (мілецкая школа – на мяжы VII–VI стст. да н. э.). Філосаф і матэматык *Фалес* прытрымліваўся ідэі аб тым, што ўсё існае ўтварылася з вады. На яго думку, наша Зямля падобная на востраў, які плавае ў акіяне вады. Ён унёс уклад у станаўленне і развіццё астраноміі, матэматыкі, умеў прадказваць сонечныя зацьменні, вызначыў перыяд сонцастаяння і раўнадзенстваў, адкрыў некаторыя сузор’і і зоркі, увёў календар з 360 дзён і 12 месяцаў. *Анаксімандр*, вучань Фалеса, прытрымліваўся меркавання, што першаасновай усяго з’яўляецца так званы «апейрон» (бясконцае, вечнае, нязменнае), па яго ўяўленні – першаснае рэчыва. *Анаксімен*, вучань Анаксімандра, сцвярджаў, што першаасновай усяго існага ёсць паветра, якое вечна рухаецца і нараджае ўвесь матэрыяльны свет.

Новую парадыгму ў светабачанні прапаноўваў *Дэмакрыт*, першы паслядоўны матэрыяліст. Ён сцвярджаў, што Сусвет складаецца з атамаў і пустаты, у якой атамы рухаюцца; што яны вечныя, непадзельныя і непранікальныя. Паводле Дэмакрыта, атамы ўтвараюць усе прадметы матэрыяльнага свету.

Найвышэйшага ўзроўню свайго развіцця старажытнагрэчаская філасофія дасягнула ў класічны перыяд, які прыблізна прыпадае на перыяд ад другой паловы V да канца IV ст. да н. э. Найбольш знакамітыя і вядомыя філосафы таго часу – Сакрат, Платон, Арыстоцель. *Сакрат* быў адным з родапачынальнікаў дыялектыкі. Ён першым у антычнай філасофіі сканцэнтраванай увагу не на пытаннях пазнання прыроды, а на праблемах чалавечага жыцця, пазнання чалавекам самога сябе, а таксама добра, зла, справядлівасці, маральнасці. *Платон*, які быў вучнем Сакрата, з’яўляецца стваральнікам аднаго з вядучых напрамкаў у філасофіі – аб’ектыўнага ідэалізму. У адпаведнасці з яго вучэннем, увесь свет падзяляецца на дзве часткі: звычайны, паўсядзённы свет, што ўспрымаецца органамі пачуццяў, і нябачны свет існасцяў (асобных ідэй і Вечнай, Абсалютнай Ідэі ці, інакш кажучы, Бога), які можа спасцігнуць толькі таленавіты чалавек-мастак у стане інтэлектуальнага ўздыму, творчага натхнення. Звычайны чалавек прызнае існаван-

не толькі першага, бачнага, свету, у той час як філосафу-інтэлектуалу ўласцівы ўнутраны зрок, перад якім паўстае нябачная рэальнасць, яму дораны моманты азарэння, калі адкрываецца ісціна.

Арыстоцель быў заснавальнікам другога важнага кірунку філасофскай думкі – эмпірызму (грэч. – вопыт), які пачуццёвы вопыт прызнае крыніцай ведаў. Працы Арыстоцеля ахопліваюць практычна ўсе галіны тагачасных ведаў: філасофію, фізіку, біялогію, логіку, геаграфію, псіхалогію, анатомію, фізіялогію, заалогію, геалогію, астраномію, этыку, эстэтыку, тэалогію, паліталогію, педагогіку, эканоміку, паэтыку, рыторыку і інш. Знакамітым філосафам у вучэнні аб трагедыі распрацавана канцэпцыя катарсісу (грэч. – узвышэнне, ачышчэнне, аздараўленне). Паводле гэтай тэорыі, катарсіс з’яўляецца найвышэйшай мэтай мастацтва. Па Арыстоцелю, трагедыя выклікае пачуццё спачування і дапамагае чалавеку ачышчаць, узвышаць душу, перажываць стан «бяскрыўднай радасці», пераадольваць свае слабасці, дрэнныя схільнасці і якасці, надае душы высакароднасці. Яго філасофія аказала надзвычай моцны ўплыў на далейшае развіццё сусветнай філасофскай думкі.

У антычным грамадстве ўпершыню сфарміраваліся адносіны да чалавека як да «меры ўсяго існага», вышэйшай сапраўднай каштоўнасці. Галоўнымі ідэаламі антычнай цывілізацыі былі патрыятызм, вернасць грамадзянскаму абавязку, ушанаванне багоў, павага да продкаў. У антычнай культуры знайшлі падрабязную распрацоўку такія актуальныя і вядомыя сёння паняцці і тэрміны, як грамадзянская свабода і раўнапраўе, грамадзянскі доўг, гарманічнае развіццё асобы.

Можна сказаць, да сённяшніх дзён у асноўных рысах дайшла старажытнагрэчаская сістэма адукацыі і выхавання. У антычную эпоху былі створаны практычна ўсе асноўныя існуючыя сёння жанры літаратуры: ідылія, трагедыя, камедыя, ода, элегія, сатыра, эпіграма, байка і інш. Антычная міфалогія і літаратура на працягу многіх стагоддзяў з’яўляюцца невычэрпнай крыніцай натхнення паэтаў, пісьменнікаў, мастакоў, кампазітараў.

«Грэка-рымская культура, – адзначаў англійскі гісторык, класік так званага цывілізацыйнага падыходу да чалавечай гісторыі Арнольд Тойнбі, – разлілася ў свой час па Старым

Свецe нічуць не менш шырока, чым наша заходняя ў цяперашні час. Уздзеянне грэчаскай культуры на свет у перыяд з IV ст. да н. э. і пазней было такім жа рэзкім, як і ўздзеянне сучаснай заходняй культуры з XV ст. да нашых дзён».

Падзел Рымскай імперыі на дзве часткі (Заходнюю і Усходнюю), полісныя міжусобіцы, пашырэнне геданізму (імкнення да асалоды, уцех), асабліва сярод вышэйшых колаў, і нашэсце варвараў, як у арміі, так і ва ўладных структурах, выклікалі заняпад Антычнасці і фарміраванне новых рыс грамадства, якое пасля назавуць Сярэднімі вякамі. Заўважым, што паняцце «варвары» паходзіць ад старажытна-грэчаскага *barbaros* (нягрэчаскі, чужаземец). У новыя часы варварамі сталі зваць народы, якія ўрываліся ў межы Рымскай імперыі, размаўлялі на незнаёмых мясцовым жыхарам мовах і былі значна ніжэй у культурным плане.

3. Уяўленні аб прызначэнні культуры ў грамадскай думцы Сярэднявечча

Сярэднявечча – назва эпохі паміж Старажытнасцю (Антычнасцю) і пераходным да эпохі Новага часу – Адраджэннем; у еўрапейскай гісторыі ахоплівае ўмоўна, пра што гаварылася ў пачатку лекцыі, перыяд ад V да XV ст., але для кожнай краіны даты будуць розныя. Гэта паняцце ўведзена ва ўжытак італьянскімі гуманістамі часоў Адраджэння (XV–XVI стст.); першым яго ўжыў Флавія Бьенда, які назваў перыяд пасля падзення Заходняй Рымскай імперыі *ævum medium* – сярэдні век. Яны імкнуліся супрацьпаставіць свой час папярэднім стагоддзям, у якія, на іх думку, адбыўся заняпад культуры, што ўзнікла на руінах Рымскай імперыі.

Пасля таго, як старажытнагерманскія плямёны готаў і вандалаў заваявалі Рым, тры сілы сутыкнуліся ў барацьбе. Першая – гэта традыцыі старэючай грэка-рымскай культуры. Яны засталіся ў нямногіх культурных цэнтрах, дзе яшчэ існавала жыццё ў антычных храмах, бібліятэках і майстэрнях. Зберагалі гэтыя традыцыі высокаадукаваныя людзі, але авалодаць новымі ідэямі, што маглі б заваяваць шырокае прызнанне на аснове элінізму, яны ўжо не маглі. Калі б гэтая сіла, тым не менш, змагла выстаяць, тады вектар далейшага культурнага жыцця Еўропы быў бы звернуты ў мінулае, да старажытных

каштоўнасцяў. Другой сілай выступіў дух варварства, які неслі ў сабе заваёўнікі Рыма готы і вандалы, розныя варварскія народы, што сяліліся на абшарах Рымскай імперыі. Ідэалы і каштоўнасці антычнага свету (грамадзянская свабода і раўнапраўе, грамадзянскі доўг, гарманічнае развіццё асобы) былі ім незразумелыя. духоўна бедная культура варварскіх народаў не магла пераможна супрацьстаяць больш развітым формам духоўнага жыцця рымлян.

Хрысціянства было трэцяй і самай моцнай з усіх сіл, якія характарызавалі культурнае жыццё Еўропы паслярымскага перыяду. Менавіта Каталіцкі касцёл стаў спадкаемцам Рымскай імперыі пасля яе заняпаду.

Хрысціянства выконвала функцыі аднаго з найважнейшых інстытутаў культуры, стала дамінантай духоўнага жыцця сярэднявечнага грамадства, якое мацавалася адзінствам вернікаў, іх духоўна-маральных пошукаў. У гэтых умовах прыроду маральнага ідэалу можна ўявіць як адзінства Божае Веры, Надзеі і Любоўі.

Сутнасць культуры любой эпохі перш за ўсё адлюстроўваецца праз уяўленні чалавека аб самім сабе, сваіх мэтах, магчымасцях, інтарэсах. У сярэднявечнай культуры гэтыя ўяўленні шмат у чым фарміравалі дзеячы царквы. Яны імкнуліся грамадскія адносіны тлумачыць на прыкладзе адносін чалавека і Бога. Падпарадкаванне, пакорлівасць становяцца галоўнымі каштоўнасцямі грамадскага жыцця, якія прапаведуе хрысціянскае духавенства. Яно ідэйна апраўдвае саслоўную арганізацыю грамадства, яго іерархічнасць, калі кожны чалавек ведае сваё месца ў ім і жыве ў строгай адпаведнасці з гэтым парадкам размяшчэння сацыяльных груп.

Снісла абазначым асноўныя рысы духоўнага жыцця сярэднявечнай Еўропы:

- монатэізм (адзінабоства) – у вераванні;
- духоўнасць, унутраны свет чалавека – у светабачанні;
- аскетычны ідэал – жыццёвы прынцып;
- кніжныя веды з апорай на Біблію, на рэлігійную дактрыну – у навуцы.

Для зручнасці параўнаем з Антычнасцю:

- політэізм (мнагабоства);
- натуралізм, прадметны свет;

- геданізм (ідэал – асалода, уцехі);
- пазнанне з апорай на логіку, назіранне.

Такім чынам, галоўнай рысай духоўнай культуры Сярэднявечча з’яўляецца яе рэлігійнасць. Яна выступае як новая светапоглядная аснова свядомасці чалавека, запыт на святое, чыстае жыццё, які ўзнікае ў чалавека, стомленага цялеснай грахоўнасцю позняй рымскай Антычнасці. Менавіта на светапоглядным падмурку хрысціянства ўзніклі культура і філасофская думка на раннесярэднявечных землях Еўропы. Хрысціянская духоўнасць, пазбаўленая саслоўных абмежаванняў, пашырылася на ўсе сферы жыцця. Асветнікі гэтай эпохі імкнуцца да філасофскага асэнсавання духоўнага і мірскага. Маральны пафас «жыцця дзяцей Божых у Хрысце» дастаткова хутка пранікае ў еўрапейскую літаратуру і набывае прыкметы ўстойлівай нацыянальнай традыцыі, вызначае яе ўзнёслы ўнутраны духоўны пафас.

Культурныя кантакты еўрапейскіх этнасаў значна ўзмацніліся пасля прыняцця дзяржавамі хрысціянства. Распаўсюджанне хрысціянства паклала пачатак працягламу перыяду панавання новага светапогляду, які абвясціў прыныпова новае ў параўнанні з язычніцкім уяўленне аб сутнасці быцця, гісторыі, чалавеку, яго месцы ў свеце, адносінаў да сябе і іншых людзей («Бог ёсць мера ўсіх рэчаў, і мера найвышэйшая», – яшчэ ў політэічнай Антычнасці напісаў Платон).

З прыходам хрысціянства на архаічныя на той час беларускія абшары пачаліся працэсы іх далучэння да еўрапейскай культурнай прасторы. Звязаны яны найперш з асветнай дзейнасцю манахіні і ігуменні праваслаўнага манастыра Еўфрасінні Полацкай (перапісвала і перакладала з іншых моў кнігі, адчыняла школы і скрыпторыі (спецыяльныя майстэрні для перапісвання кніг), магчыма, спрыяла заснаванню бібліятэкі Сафійскага сабора), з пашырэннем пісьмовага слова ў асобе мысляра, царкоўнага дзеяча, пісьменніка Кірылы Тураўскага, які напісаў «навукі на тэмы Евангелля і прарокаў, казанні на Гасподнія святы і шмат іншых твораў, карысных для душы», у асобе пачынальніка старабеларускай палемічнай публіцыстыкі Клімента Смаляціча (захаваўся толькі адзін твор – «Пасланне Фаме прэсвітэру»). Гэта былі асобы ў шэрагу самых адукаваных у Еўропе. Спашлёмся на словы аўтарытэтнага гісторыка, пісь-

менніка У. Арлова: «Ці чытала Ефрасіння працы Арыстоцеля, Платона і іншых антычных аўтараў? Пытанне застаецца адкрытым, але на яго можна даць і станоўчы адказ, бо сучаснік асветніцы Клімент Смаляціч у сваім “Пасланні Фаме прэсвітэру” зарэкамендаваў сябе знаўцам антычных філосафаў».

4. Гуманістычныя ідэі мысляроў і асветнікаў эпохі Адраджэння

У гісторыі культуры Еўропы тэрмін «адраджэнне» (італ. Rinascimento, *гі* – ізноў, *наова* і *nasci* – народжаны) для характарыстыкі эпохі XIV–XVI стст. быў уведзены яе сучаснікамі – італьянскімі гуманістамі (у значэнні назвы гістарычнага перыяду ўжыты французскім гісторыкам XIX ст. Жулем Мішле). Генетычна звязаны з рэлігійна-этычным паняццем «аднаўленне», гэты тэрмін набывае ў адносінах азначанага перыяду сэнс: аднаўленне жыццёвых сіл культуры, літаратуры, мастацтва, навукі пасля часоў поўнай хрысціянскай пакорлівасці і заняпаду творчага, зямнога пачатку ў Сярэднія вякі.

Эпоха Адраджэння – перыяд у гісторыі культуры Заходняй і Цэнтральнай Еўропы XIV–XVI стст., асноўным зместам якога было станаўленне новай, «зямной» па сваёй сутнасці карціны свету, кардынальна адрознай ад сярэднявечнай. Новая карціна свету знайшла ўвасабленне ў гуманізме (павага да чалавека, яго правоў і свабод), вядучай ідэйнай плыні эпохі, і натурфіласофіі (разглядае прыроду ў цэласці ў адрозненне ад прыродазнаўчых навук, якія падзяляюць прыроду на часткі і вывучаюць кожную сваю: біялогія – жыццё арганізмаў, астраномія – нябесныя целы і г. д.). Будаўнічым матэрыялам для новай культуры паслужыла Антычнасць, якая праз эпоху Сярэднявечча «адраджалася» да новага жыцця, адсюль назва эпохі – «Адраджэнне», або па-французку «Рэнесанс». У эпоху Адраджэння новая, рэнесансная культура суіснавала з культурай позняга Сярэднявечча, што асабліва характэрна для краін, якія знаходзіліся на поўнач ад Італіі і Альп. Гэты перыяд у гісторыі еўрапейскай культуры адметны рухам культурных інтарэсаў са сферы вышэйшага (нябеснага) Сусвету, сакральнага да матэрыяльных праяў жыцця і стварэннем культуры антрапацэнтрызму (ад грэч. *anthropos* – чалавек) (па словах антычнага Пратагора: «Чалавек ёсць мера ўсіх рэчаў»). Эпоха Адраджэн-

ня характарызуецца ўсплёскам мастацкай творчасці, у першую чаргу пластычнага мастацтва (жывапіс, скульптура), з'яўленнем нацыянальных моў на аснове царкоўнай латыні і мясцовых народных гаворак, станаўленнем нацыянальных дзяржаў на аснове феадальных уладанняў, эканамічным развіццём, а на яго грунце развіццём гарадоў, духоўнай секулярызацыяй (вызваленнем ад царкоўнага кантролю) і ростам індывідуалістычных тэндэнцый у грамадскім жыцці (індывідуальнай свабоды, перавагі інтарэсаў асобы). У гэты час наглядалася актыўнае ўзбагачэнне рэнесанснай культуры нацыянальнымі рысамі.

На развіццё грамадства аказаў уплыў пратэстанцкі рэфармісцкі рух XVI ст. (лютэран, кальвіністаў, цвінгліянцаў – па прозвішчах тэолагаў: саксонца Марціна Лютэра, французца Жана Кальвіна, швейцарца Ульрыка Цвінглі) супраць дагматаў каталіцкай царквы, культу святых, пышнасці абрадаў, супраць духавенства і манаства за прастату, сціпласць рэлігійнага жыцця, маленне на роднай мове, за тое, каб кожны чалавек найперш дбаў пра якасць сваёй працы, удасканальваўся ў сваім майстэрстве, арыентаваўся на ідэі першахрысціянства, апісаныя ў Бібліі. Гэты рух атрымаў назву – Рэфармацыя. Распачатая ў сваю абарону каталіцкай царквой Контррэфармацыя асудзіла рэфарматараў, стварыла для барацьбы з імі ордэн езуітаў. Але прынятыя касцёлам пэўныя меры па сваім абнаўленні не зверглі пратэстантызм, і канфесійнае размежаванне замацавалася да нашых дзён.

У заходнееўрапейскім рэфармацыйным супрацьстаянні цягам у 100 гадоў удзельнічалі, адзначае гісторык А. Грыцкевіч, тры сацыяльныя слаі: бюргерска-буржуазны, сялянска-плебейскі і каралеўска-княскі. На беларускіх землях найбольш распаўсюдзіўся кальвінізм, прыхільнікамі якога былі, у адрозненне ад Заходняй Еўропы, прывілеяваныя слаі: магнаты, частка дробнай і сярэдняй шляхты, якія выступалі супраць і каталіцкай, і праваслаўнай цэркваў, абараняючы такім чынам незалежнасць Вялікага Княства Літоўскага ад памкненняў, з аднаго боку, каталіцкай Польскай Кароны, з другога – праваслаўнай Маскоўскай дзяржавы.

У барацьбе за паству шырыўся прапаведніцкі, выхаваўчы рух (і каталіцкай, і праваслаўнай цэркваў): адкрываліся школы, друкарні, рабіліся пераклады Святога Пісання, выдаваліся

падручнікі для школ, катэхізісы для царквы. Пачалі працу Віленскі, Полацкі, Нясвіжскі езуіцкія калегіумы; ствараліся пратэстанцкія вучэльні, праваслаўныя брацтвы; адчыняліся школы, тыпаграфіі, шпіталі. Гэты час на беларускіх землях называюць залатым векам. Тагачаснае культурнае жыццё азнаменавана дзейнасцю асветнікаў Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Яна Вісліцкага, Лаўрэнція Зізанія, Андрэя Рымшы. Былі створаны «Летапіс Аўраамкі» (2-я палова XV ст.), «Хроніка Быхаўца» (XVI ст.), «Хроніка ВКЛ, Рускага і Жамойцкага» (1520-я гг.), «Летапіс вялікіх князеў літоўскіх» (1420-я гг.), зборнікі законаў – «Судзебнік Казіміра IV» (1468 г.), «Статуты ВКЛ» (1529, 1566, 1588 гг.).

Такім чынам, характар філасофска-этычных поглядаў гуманістаў гэтай эпохі выявіўся ў сінтэзе хрысціянскіх, антычных і рэнесансна-гуманістычных ідэй. Яны разглядалі і вырашалі пытанні сэнсу жыцця, духоўнага свету, маралі, годнасці асобы, агульнага і індывідуальнага добра. Духоўнае не выдзелена як нешта рэфлектуючае, г. зн. як аналіз сваіх думак, перажыванняў, хутчэй, выступае як цэльныя адносіны да свету з мерай хрысціянскай дабрыні і прыгажосці.

5. Новы час: погляды на культуру ў перыяд Асветніцтва

Рэфармацыя была зародкам культуры новага тыпу. Яна праклала шлях да пераасэнсавання ролі царквы ў грамадстве, у прыватнасці прыпадабнення царквы (папства) дзяржаве. Пра-тэстантызм самім фактам свайго існавання сцвердзіў магчы-масць рознага разумення Святога Пісання. Духоўная атмасфе-ра ў грамадстве пачала мяняцца. Манаполія царквы на пасрэд-ніцтва ў стасунках чалавека з Богам абрушвалася, пратэстан-тызм сцвярджаў, што чалавек сам, без святара-пасрэдніка, можа ладзіць сувязь з Богам.

Контурны еўрапейскай культуры Новага часу сталі прасту-паць у XVII ст. Былі закладзены асновы навуковага прырода-знаўства. Знакамітыя мысляры Новага часу (англійскія – Фрэн-сіс Бэкан, Томас Гобс, французскі – Рэнэ Дэкарт, нідэрланд-скі – Бенедыкт Спіноза, нямецкі – Готфрыд Вільгельм Ляйбніц (Лейбніц) і інш.) вызвалілі філасофію ад схаластыкі, разгляду ідэй філасофіі на грунце хрысціянскіх канонаў. «Толькі розум можа быць крыніцай ведаў», – пісаў Ляйбніц. Асновай філа-

софскага пазнання для іх сталі не дагматы царквы, а розум, які абапіраўся на логіку і факты.

Еўрапейская культура, назаўжды захаваўшы свае хрысціянскія карані, хрысціянскія каштоўнасці і ідэалы, з цягам часу спарадзіла на іх грунце дух лібералізму і нават атэізму. Хрысціянская рэлігія засталася важнейшым фактарам духоўнага жыцця грамадства, але яе манапольнае панаванне над усёй культурай заканчвалася. Еўрапейская культура станавілася свецкай.

З Новага часу бярэ пачатак і другая асаблівасць еўрапейскай культуры – яе шматнацыянальнасць, шматмоўнасць. Сярэднявечная латынь саступіла месца нацыянальным мовам, гэта, з аднаго боку, узбагаціла еўрапейскую культуру традыцыямі і вопытам народнай творчасці, а з другога – зрабіла дасягненні культуры больш даступнымі для народаў Еўропы і, такім чынам, спрыяла развіццю агульных рыс. Еўрапейская культура ў сваёй шматнацыянальнай, шматмоўнай разнастайнасці дзякуючы агульным рысам заставалася адзінай. У краінах Еўропы фарміруюцца арыгінальныя мастацкія школы і літаратурныя плыні, у якіх па-рознаму знаходзяць выражэнне мастацкія стылі таго часу – барока (пышны, вытанчаны стиль) і класіцызм (антычная класіка як дасканалы ўзор).

Кантакт і ўзаемадзеянне культур – адна з важнейшых умоў культурнага прагрэсу, які вывёў Еўропу ў Новы час на лідзіруючае месца ў свеце.

XVII–XVIII стст. – гэта гістарычная эпоха, на працягу якой культура заходнееўрапейскіх краін набыла тыя рысы, што вылучылі Еўропу з астатняга свету, а еўрапейскую культуру ў асобы тып культуры, з асаблівым сацыякультурным светам, аб'ядноўваючым краіны Еўропы і аддзяляючым ад Іншых.

У XVIII ст. у еўрапейскай культуры прыкметна ўзмацніўся свецкі пачатак. Важную ролю пачала адыгрываць філасофія. XVIII стагоддзе – гэта час эпохі Асветніцтва; яго нярэдка называюць «стагоддзем філасофіі» – яна заняла адно з вядучых месцаў у духоўным жыцці грамадства. Сфарміраваўся своеасаблівы тып філосафа-асветніка, у якім адначасова сумяшчаліся асобныя рысы як філосафа, так і звычайнага асветніка, а нярэдка і пісьменніка, грамадскага дзеяча. Да ліку найбольш знакамітых і папулярных адносяцца французскія філосафы-асветнікі Вальтэр, Ж.-Ж. Русо, Д. Дзідро, Ш. Мантэск'е і інш.

Аснову іх канцэпцый склалі паняцці «натуральнага стану», «натуральнага права», «грамадскага дагавору», «прыроды чалавека», розуму, прагрэсу. Паводле гэтых тэорый, эвалюцыя чалавецтва пачалася з «натуральнага стану» (які, лічылі, характэрны для жыцця чалавека ў часы паршабытнага грамадства), заснаванага на «натуральным праве», якое, у сваю чаргу, адпавядала «прыродзе чалавека». Асветнікі разглядалі «прыроду чалавека» ў якасці своеасаблівай сукупнасці такіх псіхалагічных якасцяў і маральна-духоўных каштоўнасцяў – свабода, роўнасць, братэрства, любоў, міласэрнасць, справядлівасць, – якія ўласцівы толькі чалавеку і выдзяляюць яго з жывёльнага свету. Названыя якасці з’яўляюцца натуральнымі, бо яны нараджаюцца разам з чалавекам і адначасова выступаюць яго неад’емнымі натуральнымі правамі. Без іх і без права на іх чалавек перастае быць сапраўдным чалавекам.

Аднак, лічылі філосафы-асветнікі, гэтыя правы з самага свайго пачатку парушаліся з-за саперніцтва між людзьмі і недахопу любові ў грамадстве. Яны прапаноўвалі такое новае грамадства, калі ў ім расквітнеюць свабода, роўнасць, справядлівасць, братэрства. На шляху да «светлай будучыні» бачылі дзве галоўныя перашкоды: дэспатызм (найперш у форме абсалютнай манархіі) і абскурантызм (крайне негатыўнае стаўленне да асветы і навукі).

На думку філосафаў, да ліку асноўных сродкаў уладкавання новага грамадства адносіліся адукацыя і выхаванне, а галоўнай прычынай чалавечых няшчасцяў было невуцтва. Таму надзвычай важная роля надавалася імі навучанню, выхаванню людзей, іх асвеце і ў гэтай сувязі – асветнай асобе кіраўніка дзяржавы – «гасудара-філосафа», «мудраца на троне». Асветнікі распрацавалі таксама канцэпцыю правоў чалавека. Яе асноўныя ідэі знайшлі адлюстраванне ў знакамітай «Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна» 1789 г., якая была прынята ў пачатку Вялікай французскай рэвалюцыі. У дадзенай дэкларацыі неад’емнымі правамі чалавека былі абвешчаны свабода асобы, слова, сумлення, зафіксавана роўнасць усіх людзей перад законам і права чалавека на барацьбу супраць прыгнечання.

Разам з філасофіяй найлепшым увасабленнем магчымасцяў чалавечага розуму лічылася навука – веды аб рэчаіснасці. Цягам XVIII ст. яна ў розных краінах свету развівалася надзвычай хутка. У сферы мастацкай культуры асноўнымі стылямі

па-ранейшаму заставаліся *барока* і *класіцызм*. Аднак узніклі і новыя стылі: *ракако* (як працяг барока, але з большай увагай у дэкоры да міфалогіі, эратычных сітуацый, асабістага камфорту, у жывапісе – пастушыныя ідыліі і вясковыя радасці, у літаратуры – фрывольнасць, гулівасць) і *сентыменталізм* (не грамадзянскія, а «натуральныя» пачуцці, эмоцыі кожнага чалавека, яго ўнутраны свет, пошук ідэальнай, «натуральнай», асобы; папярэднічаў рамантызму). У эпоху Асветніцтва мастацтва стала (у параўнанні з папярэднім перыядам) больш лёгкім, вытанчаным. У мастацкай культуры ўзмацнілася своеасаблівая цяга да геданізму, пачуццёвага задавальнення.

Мысляры эпохі Асветніцтва тэрміну «культура» надаюць каштоўнасцю афарбоўку. Культуролагі прытрымліваюцца думкі, што тэрмін «культура» ў якасці самастойнага паняцця быў упершыню ўжыты ў XVII ст. нямецкім правазнаўцам С. Пуфендорфам (1632–1694). Ён лічыў культурай стан грамадства, супрацьлеглы «натуральнаму», прыроднаму. Культура, на яго думку, – усё тое, што існуе дзякуючы чалавеку і яго дзейнасці. Ж.-Ж. Русо разглядаў культуру як самастойную з’яву сацыяльнага жыцця, якая заслугоўвае і патрабуе навуковага даследавання. Так, Русо трактаваў культуру як нешта, што аддаляе чалавека ад прыроды, некранутай прыроды. Культура, на думку асветніка, – асабліва ў форме навукі – вораг усяго, што ёсць у чалавеку прыроднага, духоўнага, натуральна прыгожага.

У наступным, XVIII, стагоддзі ідэя культуры была больш грунтоўна распрацавана нямецкім асветнікам І. Г. Гердэрам. «Родавае жыццё» чалавецтва, па меркаванні Гердэра, заключаецца ў тым, што кожны асобны індывід мноствам ніцяў звязаны з іншымі людзьмі, залежыць ад іх. У сваёй працы «Ідэі да філасофіі і гісторыі чалавецтва» філосаф адзначае, што гэтая сувязь выразна праяўляецца ў адукацыі і выхаванні. Названы працэс, які ўяўляе сабой як бы другое нараджэнне чалавека, і ёсць культура, лічыць Гердэр. Дзякуючы культуры, сцвярджае філосаф, чалавек не выключаецца з прыроды, а стварае яе вышэйшае і заключнае звяно. Гердэр трактаваў культуру як ступень удасканалення чалавека, і перш за ўсё ступень развіцця навук і асветы. У яго канцэпцыі, па сутнасці, культура разглядаецца як змест, характарыстыка сацыяльнага прагрэсу.

6. Асэнсаванне ідэі культуры як падмурка гуманітарных навук у індустрыяльным грамадстве

У XIX ст. краіны Заходняй Еўропы ўступілі ў перыяд сталага індустрыяльнага грамадства, якому ўласціва наяўнасць новых прынцыпаў рэгуляцыі сацыякультурнага жыцця. Складаны механізм прамыслова развітой сістэмы патрабаваў для свайго падтрымання не толькі адпаведнай сацыяльнай і палітычнай сістэмы, але і адэкватнага духоўнага забеспячэння ў выглядзе сістэмы нормаў і каштоўнасцяў.

У сістэме каштоўнасцяў асобы індустрыяльнага грамадства вызначаліся развіццём індывідуалізму (пераважнае значэнне маюць асоба, індывідуальная свабода, асобасная незалежнасць у рамках канстытуцыйнага правапарадку); універсалізму (ідэя адзінай агульначалавечай маралі); такіх асобасных якасцяў, як актыўнасць і поспех у працы, вера ў прагрэс, павага да навукі і тэхнікі, усталяванне права асобы на жыццё, свабоду і ўласнасць і інш.

У XIX ст. навука ўступіла ў свой «залаты век». Навуковыя адкрыцці ў галіне фізікі, хіміі, біялогіі, астраноміі, геалогіі, медыцыны адбываліся, калі можна так сказаць, адно за адным. Прыродазнаўчы прагрэс паўплываў і на гуманітарныя навукі, шэраг з якіх пераходзіць на пазіцыі біялагічнага рэдукцыянізму (сацыяльныя з'явы, паводзіны тлумачацца праз аналогіі з біялогіяй). Адначасова назіраецца інтэнсіўны працэс спецыялізацыі гуманітарных ведаў, іх дыферэнцыяцыі і ўзнікнення новых навуковых дысцыплін і галін даследавання. Фарміруецца значны корпус навук, якія даследавалі жыццё культуры ў яе розных формах і спосабах існавання: антрапалогія, этналогія, псіхалогія, сацыялогія і інш. Філосафы-культуролагі мяркуюць аб стварэнні адзінай навукі аб культуры, якую ў 1899 г. заснавальнік бадэнскай школы неакантыянства Генрых Рыкерт прапануе назваць «Kulturwissenschaft». Яна павінна была з дапамогай ідэі культуры забяспечыць цэласнасць і інтэграванасць распаўшыся і знаходзячыхся ў пастаянным працэсе дыферэнцыравання гуманітарных і сацыяльных навук. Культура як аб'ект даследавання злучала ў адно цэлае аб'екты розных гуманітарных навук і знаходзіла агульны прынцып пры ўтварэнні іх паняццяў.

У другой палове XIX ст. адбываецца асэнсаванне адзінства еўрапейскай культуры, што прадугледжвала новую ўстаноўку і

каштоўнасную арыентаванасць асобы – на еўрапейскую культуру ў цэлым як універсальную па сутнасці духоўных каштоўнасцяў, у якой на гэтай глебе «свая» і «чужая» культуры аб'ядноўваюцца.

У нямецкай філасофіі першай паловы XIX ст. замацоўваецца сэнс культуры як адукацыі. Паводле Ханса Гадамера, адукацыя абазначае спецыфічна чалавечы спосаб пераўтварэння прыродных задаткаў і магчымасцяў. Агульная сутнасць чалавечай адукацыі, на думку Гегеля, заключаецца ў тым, што чалавек робіць сябе ва ўсіх адносінах духоўнай істотай. Іаган Фіхтэ звязваў культуру з духоўнымі характарыстыкамі: для яго культура – гэта незалежнасць і свабода духу. Такім чынам, культура нямецкімі філосафамі разумелася як працэс вызвалення індывіда ад усяго прыроднага, яго ўзвышэнне са сваёй асаблівасці да ўсеагульнасці і бясконцасці духоўнага жыцця.

Вельмі шырока разумелася культура ў працах англійскага этнакультуролога Эдуарда Тайлара. Ён разглядаў культуру як складанае цэлае, якое ўключае веды, вераванні, мастацтва, мараль, законы, звычаі, здольнасці і прывычкі, засвоеныя чалавекам як членам грамадства.

У гэты перыяд узнікае таксама прынцыпова новая, гісторыка-матэрыялістычная трактоўка культуры. Карл Маркс і яго прыхільнікі разглядалі культуру як вытворчасць, але іншага кшталту: яе яны вызначалі як «вытворчасць» чалавекам сябе ў якасці грамадскай істоты, ці як яго грамадскую самавытворчасць. Марксісты адстойвалі вызначальную ролю культуры ў гісторыі чалавецтва, у працэсе яго вызвалення ад усіх формаў адчужэння, у пераходзе да такога тыпу грамадскага развіцця, якое асноўваецца на індывідуальнай свабодзе і асобнай самарэалізацыі кожнага чалавека. Яны ўключалі ў яе не толькі духоўныя, але і матэрыяльныя ўтварэнні, абгрунтоўвалі сувязь культуры з усімі сферамі сацыяльнага жыцця.

Адным з самых уплывовых кірункаў навуковай думкі XIX ст. быў *пазітывізм*, яго тэарэтыкі імкнуліся замяніць адцягненыя (метафізічныя) веды навуковымі (ці пазітывічнымі) фактамі, узорам якіх лічылі прыродазнаўчыя. Сацыяльныя і гуманітарныя навукі пазітывісты паставілі побач з навукамі аб прыродзе: астраноміяй, біялогіяй, матэматыкай, фізікай, хіміяй – і па аналогіі з імі трактавалі грамадскія і культурныя з'явы. Паводле французскага філосафа Іпаліта Тэна, навука аб культуры

павінна дзейнічаць як батаніка, якая з аднолькавым інтарэсам вывучае апельсінавае дрэва і лаўр, елку і бярозу. Яна сама – не што іншае, як разнастайнасць прыкладной батанікі, але займаецца не раслінамі, а культуратворчасцю чалавека. Такія погляды прыхільнікаў пазітывізму сустрэлі рашучую крытыку з боку многіх філосафаў. Крытыка садзейнічала з'яўленню новай, посткласічнай філасофіі культуры з яе асаблівымі бачаннем і разуменнем культурнай праблематыкі.

Свае погляды на працэс пераводу культуры з галіны метафізічных ведаў, непадуладных вопыту і пазнанню, спасцігнутых толькі нашым розумам, выказаў нямецкі гісторык культуры Вільгельм Дзільтэй. У сваёй фундаментальнай працы «Уводзіны ў навуку аб духу» (1833) ён сцвярджаў, што наступіў час для навук аб духу, якія павінны вызваліцца ад улады не толькі метафізікі, але і прыродазнаўчых навук. Пазнаннем духу, на погляд Дзільтэя, павінна займацца не толькі філасофія, але цэлая сукупнасць самастойных навук аб грамадстве, гісторыі і чалавеку. Вучоны лічыў, што навукі аб духу адрозніваюцца ад навук аб прыродзе як па сваім прадмеце, так і па метадзе. Прадметам навук аб духу, паводле філосафа, з'яўляецца тое, што адносіцца да самога чалавека, да яго ўнутранага свету. Дух – не проста псіхіка, ён уяўляе сабой асаблівую, пазапрыродную рэальнасць. Таму навукі аб духу, па яго меркаванні, павінны не толькі вывучаць тое, што існуе, але і ацэначныя думкі і імператывы, куды ўваходзяць каштоўнасці, ідэалы, нормы, арыенціры, вобразы будучага, якія складаюць важнейшыя катэгорыі культуралогіі.

Такім чынам, у сістэму навук аб духу Дзільтэй у якасці аднаго з прадметаў уключаў культуру. Тым самым ён ушчыльную падышоў да думкі аб неабходнасці стварэння асобнай навукі, якую неакантыянцы назавуць наукай аб культуры.

Паняцце «культура» было дамінуючым у комплексе ідэй, якія сфармуляваў нямецкі філосаф, адзін з заснавальнікаў філасофіі жыцця (ідэал – чалавек эстытызаваны, у будучым звышчалавек) Фрыдрых Ніцшэ. Культуру філосаф амаль ураўноўваў з жыццём. Культура, паводле яго, – гэта ўсё, што ёсць у жыцці арыстакратычнага; з ёй цесна звязаны мастацтва і інстынкт, яны – вытокі культуры, яе безумоўная ўмова; у якасці смяротных ворагаў культуры і жыцця выступалі свядомасць і пазнанне, навука і, нарэшце, мараль. На погляд Ніцшэ, толькі

адзінкам дадзена ведаць і помніць, у чым заключаецца сапраўднае прызначэнне культуры, але і яны няздольны выратаваць культуру ад авалодаўшых розумам і душамі людзей эгаістычных пачуццяў і імкненняў.

Ніцшэ вызначыў некалькі тыпаў эгаізмаў у адносінах да культуры. Першы з іх – гэта «эгаізм набытчыкаў», якія ацэньваюць культуру за магчымасць набыць максімум ведаў, а значыць, мець максімум патрэбнасцяў, адпаведна максімум вытворчасці і ў выніку атрымаць максімум прыбытку і адчування шчасця. Наступным філосаф называе «эгаізм дзяржавы», які садзейнічае развіццю культуры ў той меры, у якой яна карысна самой дзяржаве ў яе саперніцтве з іншымі дзяржавамі ці ў захаванні існуючага палітычнага ладу. Не абыходзіць мысляр і «эгаізм» тых, хто хоча прыкрыць культурай брыдкі ці сумны змест жыцця, схваць за знешняй формай уласную нікчэмнасць. Эгаізмам лічыць філосаф «эгаізм навукі» і «эгаізм вучоных», якія прытрымліваюцца толькі абстрактнага, сухога пазнання, раўнадушнага і абьякавага да чалавечых пакут, і якія бачаць толькі праблему пазнання (у межах свету пазнання «пакута ва ўласным сэнсе гэтага слова ёсць нешта недапушчальнае і незразумелае»).

Па меркаванні даследчыкаў творчасці Ніцшэ, філосаф праклаў шлях да абсалютна новага тыпу культуратворчасці, заснаванага на ідэалогіі, якая спараджае звышчалавека.

Падсумоўваючы сказанае вышэй, неабходна заўважыць, што ў XIX ст., асабліва ў яго другой палове, гісторыя еўрапейскай гуманітарнай думкі адзначана распаўсюджаннем прынцыпаў навуковага даследавання на ўсю галіну культурна-гістарычных фактаў, якія да гэтага вывучаліся пераважна прадстаўнікамі метафізічных (адцягненых, пазавопытных) ведаў. Менавіта ў гэты час так званыя навукі аб культуры пачынаюць набываць статус самастойных навуковых дысцыплін. На мяжы XIX–XX стст. завяршаецца перыяд протанавук аб культуры (протанавука – ад грэч. «першасны» і «навука»; разумеюцца веды, якія існавалі да з'яўлення навуковага метаду і якія ў далейшым сталі сапраўднымі навукамі). Гэта значыць, перыяд, калі культура разглядалася ў кантэксце тых ці іншых ведаў і трактавалася альбо як удасканаленне души чалавека, альбо як выражэнне духу, альбо як нарматыўная рэгуляцыя сацыяльнай сістэмы. Асэнсаванне аўтаномнасці культуры як сістэмы каштоўнасцяў

прывяло да ўсведамлення культуры як сапраўднага падмурка гуманітарных навук. Культура разглядаецца як каштоўнасны аспект духоўнага існавання чалавека.

7. Трактоўка сутнасці культуры ў XX–XXI стст.

Дваццатае стагоддзе ўвайшло ў гісторыю сусветнай цывілізацыі як эпоха найвялікшых сацыяльных катаклізмаў, што кардынальна паўплывалі на лёсы многіх народаў.

Паскорана развіваліся працэсы, абумоўленыя інфармацыйнымі тэхналогіямі. Гэта рэгіяналізацыя, дэмакратызацыя, разбуйненне, індывідуалізацыя, якія ішлі на змену цэнтралізацыі, іерархізацыі, бюракратызацыі, канцэнтрацыі, стандартызацыі.

Навука XX ст. стала яшчэ больш магутным фактарам развіцця грамадства, якое атрымала назву постіндустрыяльнага (ці інфармацыйнага). Стварэнне квантавай механікі, тэорыі рэлятывізму, кібернетыкі, ядзернай энергетыкі, геннай інжынерыі, камп'ютарнай і лазернай тэхнікі, мноства іншых навукова-тэхнічных навацый у корані змянілі навуковую карціну свету і яе ўвасабленне не толькі ў навуковых тэорыях, але і ў разнастайных тварэннях культуры. У постіндустрыяльным грамадстве склаўся і прынцыпова іншы тып вытворчасці, распаўсюджвання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі ажыццяўляюцца на прынцыпова іншай тэхналагічнай аснове, што прыводзіць да карэнных змен у культуры.

Тэарэтычныя веды сталі моцным фактарам развіцця навукаёмістай тэхнікі, і разам яны абумовілі далейшы прагрэс вытворчасці. З'яўляюцца атамная энергетыка, генная інжынерыя, пачынаецца асваенне касмічнай прасторы. Усё гэта вымушае не без падстаў называць XX ст., можна сказаць, стагоддзем інтэлектуальнай тэхнікі, якая пранікае ва ўсе сферы чалавечага існавання, закранае ўсе формы жыццядзейнасці чалавека.

Разам з тым ідэя панавання чалавека над прыродай паставіла грамадства ў XX ст. на мяжу экалагічнага крызісу. Перад сучаснай еўрапейскай культурай паўсталі жыццёва важныя задачы: як захаваць і палепшыць якасць прыроднага асяроддзя пры нарастаючым навукова-тэхнічным уздзеянні на яго? якімі

павінны быць якасці чалавека ў новай экалагічнай сітуацыі? як ліквідаваць адчужэнне чалавека ад прыроды? Яшчэ нямецкі філосаф Кант, які пазначыў межы і ўмовы чалавечага пазнання, адзначаў: «Абавязкі, аднак, мы маем толькі ў дачыненні да людзей. Нежывое цалкам падпарадкаванае нашай самаўпраўнасці. І абавязкі ў дачыненні да жывёл з'яўляюцца такімі толькі ў той ступені, у якой яны трапляюць у кола нашых інтарэсаў».

З незвычайнай вастрэйшай паўстае ў ХХ ст. праблема чалавека – яго месца ў свеце і ролі ва ўсіх працэсах, якія выступаюць дваяка: як вынік развіцця ўсёй мінулай культуры і як пачатак наступных эпох. Праз чалавека праходзіць якаясь дэмаркацыйная лінія, што аддзяляе мінулае. Тэхналагічныя дасягненні «інфармацыйнага стагоддзя» прывялі да духоўнага абясцэньвання мінулай культуры, адыходу ад асноўных сфер грамадскага жыцця, да страт у духоўным жыцці чалавека. Непрыманне гэтых негатыўных наступстваў спрыяе ўзнікненню ў постіндустрыяльным грамадстве разнастайных альтэрнатыўных формаў жыццёўладкавання: экалагічныя рухі; утапічныя камуны; арганізацыі, што ўзніклі на аснове розных усходніх містычных вучэнняў; авангардныя плыні і інш.

З сярэдзіны ХХ ст. у духоўным жыцці развітых краін, якія ўступілі ў постіндустрыяльную эпоху, выразна праяўляецца кірунак, атрымаўшы назву «постмадэрнізм». Гэты кірунак прыкметна паўплываў на ідэалагічнае і рэлігійнае жыццё, літаратуру і мастацтва, гуманітарныя веды. Постмадэрнісцкая ментальнасць складвалася як пераадоленне не толькі класічных, але і мадэрнісцка-авангардных устаноў і арыенціраў, як адаптацыя духоўнай дзейнасці да ўмоў сталага дэмакратычнага грамадства, якое адрозніваецца плюралізмам у самых разнастайных сферах быцця.

Постмадэрнізм не адмаўляе ні мадэрнізм, ні іншыя культурныя феномены, але знішчае тую статусную іерархію, вяршыню якой займалі творцы і эксперты, а масам прыходзілася знаходзіцца ў падножжы. Адкідваецца і розніца паміж цэнтрам і перыферыяй, паміж стваральнікамі культурных твораў і аўдыторыяй і нават паміж высокім у мастацтве і паўсядзённым. У гэтай плыні не прызнаецца «дыктатура навізны і прагрэсу», адсутнічае клопат пра чысціню мастацкай з'явы, дапускаецца і нават заахвочваецца існаванне самых разнастайных элементаў.

Са сталым індустрыяльным грамадствам звязваюць і станаўленне масавай культуры. У сучасным грамадстве пануюць масмедыя і масавая культура. Праз сродкі масавай інфармацыі масавая культура пранікае ў самыя шырокія слаі насельніцтва, самыя аддаленыя куткі як у межах нацыянальных супольнасцяў, так і ў глабальных маштабах. Абшары масавай культуры вялізныя: рэклама, шоу-бізнес, папулярныя кіна- і тэлежанры, такія як мюзікл, эратычны фільм, фільм жахаў, вестэрн, гангстарскі фільм, некаторыя літаратурныя формы, напрыклад дэтэктыўны раман, і інш.

У постіндустрыяльным грамадстве склаўся і прынята іншы тып вытворчасці, распаўсюджання і захавання культуры. Культура стала найбольш дынамічным, нават у параўнанні з тэхнікай, кампанентам цывілізацыі. Вытворчасць, перадача, захаванне і спажыванне інфармацыі, якія ажыццяўляюцца на прынята іншай тэхналагічнай аснове, абумовлілі і карэнныя змены ў культуры. «Экранная культура» – інтэрнацыянальная па сваёй прыродзе. Яна лёгка перасякае нацыянальна-дзяржаўныя межы, не мае моўных абмежаванняў, таму хутка авалодвае свядомасцю разнамоўнай аўдыторыі «без перакладчыка».

У канцы ХХ ст. культурная інтэграцыя набірае сілу. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і інш. арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры, глабальным мадэляванні і планаванні, якія маюць ужо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне.

Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае фундаменталізм (строгае выкананне архаічных нормаў, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцяў, можна меркаваць, ёсць рэакцыя на экспансію глабальнай культуры. Дадзеная з’ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, істотна ўплывовай у сучасным свеце (метакультура, г. зн. культура, якая стала не толькі выражэннем чалавечай індывідуальнасці, але сэнсам яго быцця). Выйсце з такога становішча «культурнага разлому» навукоўцы бачаць у фарміраванні шматполюснага полікультурнага ўзаемадзеяння. Сёння паступова адбываецца пераарыентаванасць сучаснай індустрыяльнай культуры на больш

інтравертную, звернутую на ўласны ўнутраны свет. Гэта выяўляецца ў вялікай цікавасці да асобнага самаўдасканалення, да рэлігійных каштоўнасцяў, у пашырэнні непрыняцця маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, ва ўзнікненні субкультур – груп, якія падзяляюць каштоўнасці, адрозныя ад прынятых большасцю членаў грамадства (да прыкладу, байкеры, групы эмігрантаў, футбольныя фанаты і інш.), і контркультуры, носбіты якой падзяляюць каштоўнасці, што не толькі адрозніваюцца ад агульнапрынятых у грамадстве, але супрацьстаяць ім, знаходзяцца з імі ў канфлікце (да прыкладу, крымінальнае асяроддзе, «залатая» моладзь, хіпі, сатаністы і інш.).

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культурцывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыянасцю, ад выкарыстання асаблівасцяў культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

У XX ст. грамадская думка цалкам вызвалілася ад абмежаванага разумення культуры як асобных складнікаў (ведаў, вераванняў, мастацтваў, звычаяў і г. д.) і перамясцілася ў сферу пазнання створанай чалавекам «другой прыроды» – сістэмы каштоўнасцяў, якая развіваецца, як і любы біялагічны арганізм, і ў сваёй структурнай цэласнасці адлюстроўвае цывілізацыйны ўзровень грамадства. У вывучэнні культуры даследчыкі выкарыстоўвалі розныя навуковыя падыходы. Так, нямецкі філосаф Освальд Шпенглер уяўляў культуру як пэўную дынамічную сістэму. Яго канцэпцыя знаходзілася ў межах псіхалагічнай трактоўкі сутнасці культуры: у сваёй працы «Заняпад Еўропы» культурную сутнасць сістэмы ён бачыў ва ўнутраным ладзе душы таго альбо іншага народа. Аўстрыйскі псіхолаг Зігмунд Фрэйд, швейцарскі псіхолаг і філосаф Карл Густаў Юнг таксама лічылі, што ў рамках псіхалагічнай антрапалогіі адбываецца ўключэнне асобы ў культуру. Брытанскія этнограф і культурантраполог Альфрэд Рэджынальд Рэдкліф-Браўн і антраполог Браніслаў Каспар Маліноўскі цалкам звязвалі культуру, яе функцыянаванне з задавальненнем патрэбнасцяў: чым вышэй культурны ўзровень чалавека, тым больш сваіх патрэбнасцяў ён можа задаволіць. У гэты перыяд адбываецца асэнсаванне таго, што культура – такі змест грамадскага жыцця, які забяспечвае цэласнасць і жыццядзейнасць грамадства. Амерыканскі антраполог Мелвіл Херсковіц выступае з тэорыяй

культурнага рэлятывізму: у яго рамках фарміруецца ўяўленне аб тым, што ў аснове кожнай культуры знаходзіцца сістэма каштоўнасцяў, якія вызначаюць адносіны «чалавек – свет». Галоўная ідэя рэлятывізму – каштоўнасці культуры розных народаў ацэньваюцца ў межах той культуры, адкуль яна «родам», і прызнаюцца раўнапраўнымі (да прыкладу, рускі зварот імя + імя па-бацьку: «Любезнейший мой друг Александр Сергеевич, я получила ваше письмо и деньги, которые вы мне прислали» – з ліста нянькі Арыны Радзівонаўны; «Разлюбезная Катерина Матвеевна...» – з ліста да жонкі героя фільма «Белое солнце пустыни»; параўн. беларускі зварот толькі з уласным імем: «І калі б вы запыталіся ў мяне: “Дзядзька Якуб, якія ты творы лічыш заганнымі?» – з выступлення Я. Коласа; або ў афіцыйным звароце: «спадар Андрусь», «спадарыня Марыя»).

Узбагачэнне тэорыі і гісторыі культуры ў XX ст. звязана з ідэямі герменеўтыкі (тлумачэнне, інтэрпрэтацыя культурных феноменаў), семіётыкі (набор знакаў, сімвалаў, з дапамогай якіх адбываецца перадача вопыту ад пакалення да пакалення), структуралізму (узаемасувязі паміж элементамі культуры як цэласнай структуры), феноменалогіі (вучэнне аб феноменах, якія спасцігаюцца ў пачуццёвым вопыце, не рацыянальна). Гэтыя ідэі адначасова з’яўляюцца і навуковымі кірункамі, і метадалогіяй даследавання з’яў і працэсаў культуры. Дасягненні ў галіне фундаментальнай культуралогіі належаць такім імёнам замежнай думкі, як Ралан Барт, Міхаіл Бахцін, Анры Бергсан, Рут Бенядзікт, Мікалай Бярдзьеў, Ханс-Георг Гадамер, Жыль Дэлёз, Жак Дэрыда, Альфрэд Кробер, Юлія Крысцева, Маргарэт Мід, Юры Лотман, Дэвід Мацумота, Чарльз Сандэрс Пірс, Піцрым Сарокін, Жан-Поль Сартр, Поль Рыкёр, Мішэль Фуко, Марцін Хайдэгер, Макс Шэлер, Умберта Эка, Карл Юнг і інш.

Такім чынам, сучасны культуралагічны дыскурс уяўляе сабой шырокі спектр аналізу культуры, прадстаўлены шматлікімі тэорыямі і канцэпцыямі. Больш таго, сёння культуралагі абавіраюцца і на ўласна культуралагічныя метады, якія выкарыстоўваюцца не толькі ў спецыялізаваных даследаваннях культуры, але і ў іншых галінах ведаў.

Кароткія высновы

Культуралогія ў працэсе свайго фарміравання ператварылася ў цэласную сістэму навук аб сутнасці і будове культуры, яе

генезісе і функцыянаванні, а таксама той ролі, якую яна выконвае ў выхаванні і творчай самарэалізацыі гарманічна развітой асобы. Тэорыя культуры – базавая навука аб культуры, якая служыць тэарэтычнай і метадалагічнай асновай для іншых навук аб культуры.

Тэорыя культуры вывучае асноўныя этапы, заканамернасці і тэндэнцыі гістарычнага развіцця культур, іх марфалогію, тыпы і віды, іх узаемадзеянне, сацыядынаміку культурных каштоўнасцяў і патэрнаў (узораў). Значнае месца ў фундаментальнай культуралогіі займаюць вузлавыя праблемы тэорыі культуры, а таксама асноўныя метадалагічныя прыёмы пазнання сучасных культурных рэалій. Актуальнымі праблемамі тэорыі культуры з'яўляюцца суадносіны культуры і цывілізацыі, роля і месца глабальнай і масавай культуры ў фарміраванні свядомасці асобы, уплыў віртуальнага асяроддзя на ўзровень духоўнасці сучасных суб'ектаў культуры, захаванне і рэпрэзентацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны. У даследаванні гэтых і іншых праблем культуралагі шырока выкарыстоўваюць метады сінергетыкі (узгодненасці ўзаемадзеяння частак цэлага), аксіялогіі (пазнання каштоўнаснага свету), сучаснай герменеўтыкі (тлумачэння, інтэрпрэтацыі культурных тэкстаў), феноменалогіі (вучэння аб феноменах) і кампаратывістыкі (ад лац. *comparativus* – параўнальны).

Літаратура

Иконникова, С. Н. История культурологии: идеи и судьбы / С. Н. Иконникова. – СПб. : СПбГАК, 1996. – 264 с.

История культурологии / С. Наретина, В. Межуев, Ф. Михайлов ; под ред. А. Огурцова. – М. : Гардарики, 2006. – 384 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – 352 с.

Розин, В. М. Введение в культурологию : учеб. для высш. шк. / В. М. Розин. – М. : Форум : ИНФРА, 1997. – 219 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Тэма 2. Асэнсаванне феномена культуры (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Паняцце «культура».
2. Культура як свет знакаў.
3. Культура як сфера духоўнай вытворчасці.
4. Аксіялагічны падыход да сутнасці культуры.
5. Антрапалагічная трактоўка культуры.
6. Культура як творчая дзейнасць.

Мэта лекцыі: паказаць шматзначнасць паняцця «культура», прадставіць фундаментальныя яе азначэнні і асноўныя характарыстыкі.

1. Паняцце «культура»

Культуралогія, як ніякая іншая навуковая дысцыпліна, у апошнія гады зведвае вельмі сур'ёзныя змены. Яшчэ некалькі гадоў таму на постсавецкай прасторы гісторыю і тэорыю культуры – вядучыя культуралагічныя дысцыпліны – вивучалі толькі студэнты асобных універсітэтаў. Сёння гэтыя дысцыпліны ўвайшлі ў вучэбныя планы усіх гуманітарных ВНУ нашай краіны.

Імкліва расце колькасць навуковых даследаванняў, слоўнікаў, падручнікаў для ВНУ культуры, гуманітарных і тэхнічных універсітэтаў і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, метадык выкладання культуралогіі.

Аднак пабудова культуралагічных ведаў як сістэмнай сукупнасці каштоўнасцяў, назапашаных чалавецтвам на працягу яго развіцця, мае значныя цяжкасці, і ў першую чаргу ў зместавым плане.

Праблемы тэарэтыка-метадалагічнага характару выкліканы тым, што культуралогія як навуковая і вучэбная дысцыпліна яшчэ знаходзіцца ў стадыі станаўлення, удакладнення свайго зместу і метадаў, яе абрысы як навукавай дысцыпліны не набылі завершанага тэарэтычнага зместу, у літаратуры існуюць розныя спробы ўпарадкаваць мноства азначэнняў паняцця «культура». У прыватнасці, некаторыя навукоўцы вылучаюць віды азначэнняў: апісальныя, антрапалагічныя (паходжанне і развіццё культурных феноменаў), каштоўнасныя, нарматыўныя, гістарычныя, герменеўтычныя (тлумачэнне культурных

феноменаў), псіхалагічныя, сацыялагічныя і інш. Ва ўсіх іх ёсць рацыянальны змест, кожны ўказвае на пэўныя істотныя рысы культуры. Але як спалучаюцца паміж сабой гэтыя рысы? Што аб'ядноўвае іх у адно цэлае? Для адказу на гэтыя пытанні неабходна тэарэтычнае асэнсаванне культуры як адзінай цэласнай сістэмы, разуменне заканамернасцяў, якія абумоўліваюць яе функцыянаванне і развіццё.

Стракатасць поглядаў даследчыкаў культуралагічнай думкі тлумачыцца многаэлементнасцю і разнароднасцю культуры па сваім складзе. Таму пры вывучэнні неабходна даследаваць не толькі розныя бакі, аспекты, грані, уласцівасці, але і розныя сферы існавання культуры (мастацтва, мараль, рэлігія, навука і інш.), розныя яе інстытуты (палітычныя, прававыя, сістэма адукацыі, масавыя камунікацыі), розныя культурныя працэсы (кіраванне, абслугоўванне, зносіны паміж людзьмі). З гэтага вынікае, што розныя дысцыпліны даследуюць культуру з улікам той ці іншай канкрэтнай формы яе быцця. Прадстаўнікам кожнай з навук культура раскрываецца пэўнымі сваімі бакамі. Так, археолагам культура разглядаецца як сукупнасць прадуктаў чалавечай дзейнасці, у якіх «арэчаўлены» сляды духоўнага свету і паводзін людзей. Этнограф пад культурай разумее спецыфічны для пэўнага этнасу комплекс звычаяў, абрадаў, вераванняў, асаблівасцяў працы і быту людзей. Сацыёлаг бачыць у культуры галоўным чынам фактар інтэграцыі грамадства, сістэму сродкаў, з дапамогай якіх арганізуецца і рэгулюецца сумеснае жыццё людзей.

Не меншыя разыходжанні ў поглядах сярод культуролагаў і антрапологаў. Леслі Уайт, вядучы амерыканскі вучоны ў гэтай галіне, пісаў, што кожны разумее тэрмін «культура» па-свойму: «Для адных культура – навучаемыя паводзіны. Для іншых – не паводзіны самі па сабе, а іх абстракцыя. Для адных антрапологаў каменныя сякеры і керамічныя сасуды – культура, для іншых ні адзін матэрыяльны прадмет такім не з'яўляецца. Адны мяркуюць, што культура існуе толькі ў свядомасці людзей, іншыя лічаць культурай толькі ўспрымальныя на дотык прадметы і з'явы знешняга свету». Некаторыя антрапологі ўяўляюць культуру як сукупнасць ідэй або разумеюць культуру як абарончы механізм фізічнага свету ці як сукупнасць яго складнікаў.

Вычарпальная характарыстыка дэфініцыі «культура» яшчэ больш ускладнілася за апошнія дзесяцігоддзі з нагоды ўвядзення культуралогіі і антрапалогіі ў вучэбныя планы вышэйшых навучальных устаноў і з'яўлення мноства не толькі філасофскіх, але і педагагічных, мастацтвазнаўчых, прыкладных культуралагічных прац.

Відавочна рознае разуменне саміх вытокаў слова «культура». Расійскі філосаф М. Бярдзьеў пісаў аб сувязі са словам «культ»: «Культура нарадзілася з культу, вытокі яе сакральныя». М. Рэрых трактаваў яе як ушанаванне святла («культ» – друідскае «ўшанаванне», «ур» – санскрыт «святло»).

Часцей за ўсё слова «культура» разглядаецца як вытворнае ад лацінскага «cultura» (апрацоўваць, даглядаць) і звязваецца з апрацоўкай зямлі (cultura agri) і прадуктамі прыроды, вынікамі і плёнам чалавечай працы. Нямецкім філосафам В. Вундтам слова «культура» тлумачыцца як клопат, наданне высакароднасці жыццю і пашыраецца на духоўную творчасць людзей, абазначаючы дасведчанасць, адукаванасць, выхаванасць чалавека.

Амерыканскія антрапологі А. Кробр і К. Клакхан падлічылі, што з 1871 г. па 1917 г. дадзена сем азначэнняў паняцця «культура», за наступныя трыццаць гадоў – яшчэ сто пяцьдзесят сем. Французскі фізік, філосаф, культуролог А. Мольт у кнізе «Сацыядынаміка культуры» (1968) налічыў ужо дзвесце пяцьдзесят азначэнняў, – цяпер іх колькасць падвоілася. Гэта сведчыць, па-першае, пра вялікую цікавасць прадстаўнікоў сацыяльна-гуманітарных навук да даследавання дадзенага феномена. Па-другое – пра шырокі спектр і разнастайнасць з'яў, якія складаюць паняцце «культура», па-трэцяе – пра высокі ўзровень абстракцыі, на якім адбываецца яго асэнсаванне. Дададзім: таксама і пра рознасць метадалагічных падыходаў і разнапланавасць навук, якія спрабуюць вывучаць гэтую з'яву.

Сучасная гісторыя паняцця «культура» пачынаецца з канца XVIII ст. і звязваецца з імёнамі выдатных асветнікаў, пераважна нямецкіх, якія далі яму новае жыццё, адкінуўшы «agri». Іаган Готфрыд Гердэр трактаваў культуру як гістарычную ступень удасканалення чалавецтва, абумоўленую развіццём навук і асветы. Імануіл Кант разумеў пад культурай дасканаласць розуму і разглядаў яе як свабоду духу. Вільгельм фон Гумбальт

лічыў, што з дапамогай навукі і рамёстваў культура кіруе прыродай.

Фармулёўка англійскага этнографа Эдуарда (Эдварда) Бёрнета Тайлара ў яго працы «Першабытная культура» (1871) лічыцца першым навуковым азначэннем: «Культура, або цывілізацыя, разглядаемая ў шырокім этнаграфічным значэнні, уяўляе сабой складанае цэлае, якое ўключае пазнанне, вераванні, мастацтва, мараль, права, звычаі і некаторыя іншыя здольнасці і прывычкі, уласцівыя чалавеку як члену грамадства».

Распрацоўка сучаснай тэорыі культуры звязана з імёнамі еўрапейскіх, амерыканскіх вучоных: нямецкі філосаф і гісторык О. Шпенглер, англійскія антрапологі Б. Маліноўскі, А. Радкліф-Браўн, французскі этнолаг К. Ляві-Строс, амерыканскія антрапологі Д. Бідні, Л. Уайт, Д. Мёрдак, А. Кробер, А. Кафанья, англійскі гісторык, культуролог А. Тойнбі, расійскі і амерыканскі сацыёлаг і культуролог П. Сарокін і інш. Освальд Шпенглер параўноўваў культуры з арганізмамі. Культуры, па азначэнні вучонага, ёсць арганізмы, а сусветная гісторыя – іх агульная біяграфія. Кожная культура ўяўляе сабой поўную аналогію з гісторыяй асобнага чалавека, жывёлы ці кветкі. У кожнай ёсць сваё дзяцінства, сваё юнацтва, сваё ўзмужнеласць і старасць. Шпенглер пісаў: «Бачная авансцэна ўсялякай гісторыі мае таму такое ж значэнне, як і знешні выгляд асобнага чалавека – рост, выраз твару, пастава, хада, не мова, а маўленне, не напісанае, а почырк. Усё гэта ўвачавідкі прадстае знаўцу людзей. <...> Але быць знаўцам людзей азначае пры гэтым ведаць і тыя чалавечыя арганізмы вялікага стылю, якія я называю культурамі, разумець іх міміку, іх мову, іх учынкi, як разумеюць міміку, мову, учынкi асобнага чалавека».

Дэвід Бідні, падкрэсліваючы важнасць навуковага азначэння культуры, прыйшоў да высновы, што чалавек набывае культуру як член грамадства і перадае яе галоўным чынам пры дапамозе моўнага сімвалізму. Бідні вылучае рэалістычны і ідэалістычны падыходы да сучасных азначэнняў культуры.

Рэалісты ў цэлым схільныя да разумення культуры як атрыбута сацыяльных паводзін чалавека і, як правіла, вызначаюць яе праз набыванне прывычкі, звычаі і інстытуты. Культуру ў такім разуменні нельга аддзяліць ад жыцця людзей, яна ўяўляе сабой спосаб грамадскага жыцця і не існуе па-за тымі рэальнымі групамі, атрыбутамі якіх з'яўляецца.

Ідэалісты ж схільныя да разумення культуры хутчэй як сукупнасці ідэй, як «плыні ідэй», «агульнапрынятага ўяўлення» і «перадаваемага інтэлекту».

Ідэалістычны погляд на культуру ў некаторых адносінах блізкі да ідэі культуры, якую падзяляюць тыя педагогі, для якіх культура азначае выхаванне розуму або «духу», а таксама прадукты гэтай ментальнай культуры. Для іх культура ўвасабляе ўсю сукупную традыцыю інтэлектуальных ідэалаў, усе інтэлектуальныя і мастацкія дасягненні чалавецтва. Як адзначыў нямецкі філосаф Вернер Джэгер, «культура, як толькі пад ёй стаў падразумявацца працэс выхавання, стала абазначаць спачатку стан выхаванасці, затым змест выхавання і нарэшце ўвесь адчыняемы выхаваннем інтэлектуальны і духоўны свет, у якім нараджаецца кожны індывід згодна са сваёй нацыянальнасцю і сацыяльным становішчам».

Нягледзячы на разнастайнасць падыходаў да азначэння паняцця «культура», можна сказаць, што культура вызначаецца як гістарычна пэўны ўзровень развіцця грамадства, творчых сіл і здольнасцяў чалавека, выяўлены ў тыпах і формах арганізацыі жыццядзейнасці людзей, а таксама ў ствараемых імі матэрыяльных і духоўных каштоўнасцях. У больш вузкім сэнсе культура – гэта сфера духоўнага жыцця людзей, якая ўключае вынікі дзейнасці, творчыя сілы і здольнасці, рэалізуюмыя ў ёй (веды, уменні, узровень інтэлекту, светапогляд, маральнае і эстэтычнае развіццё, спосабы і формы зносін).

2. Культура як свет знакаў

У сучаснай культуралогіі культуру разумеюць як штосьці адметнае ад прыроды, тое, што перадаецца па традыцыі сродкамі мовы і сімвалаў у выніку практычнага вывучэння і непасрэднай пераймальнасці, а не ў выніку біялагічнага наследвання. Валоданне мовамі культуры – рознымі знакавымі сістэмамі (натуральныя, нацыянальныя мовы, традыцыі, звычаі, стыль паводзінаў, вобразна-сімвалічныя мовы розных відаў мастацтва і інш.) – дазваляе людзям арыентавацца ў соцыуме, разумець адзін аднаго і ўступаць у камунікатыўныя сувязі, перадаваць адзін аднаму каштоўнасці значную інфармацыю аб духоўным і матэрыяльным вопыце.

З дапамогай мовы навукі, так званай штучнай мовы (знакаў, значэнняў, сімвалаў і г. д.), адбываецца працэс пазнання зако-

наў развіцця прыроды, грамадства і чалавека. Натуральныя мовы, створаныя этнасамі (англійская, беларуская, кітайская і інш.), спрыяюць пранікненню ў сутнасць і змест эканамічных, сацыяльных і культурных працэсаў этнацыянальных супольнасцяў. Выявіць вытокі культурных здабыткаў сучаснага чалавецтва магчыма сродкамі другаснай мовы, якую ўтвараюць міфы, рэлігіі, мастацтва.

Такім чынам, мова культуры – гэта ўніверсальная форма асэнсавання рэальнасці праз існуючыя ўяўленні, этнакультурныя архетыпы (першавобразы), абрады, звычаі, мастацкія вобразы, патэрны (узоры), якія сфарміраваліся ў той альбо іншай нацыянальнай культуры.

Праблема разумення даволі актуалізуецца ў апошні час. Лакальныя канфлікты, этнічныя войны, рэлігійная і расавая нецярпімасць працягваюцца, нягледзячы на рост адукацыі, тэхнічных ведаў, інфармацыйных тэхналогій. Абвастранне геапалітычнай і грамадска-палітычнай сітуацыі, супярэчнасці, якія пранізваюць чалавецтва, «распадзенне сувязі часоў» (Х. Гадамер), па сутнасці, вядуць да змены тыпаў культуры, парушэння звыклых паняццёвых сувязяў паміж нацыямі і народамі, рэгіёнамі і пакаленнямі. Праблема мовы культуры – гэта праблема разумнага суіснавання сучасных цывілізацый, вырашэння глабальных праблем XXI ст., эфектыўнасці культурнага дыялогу як па вертыкалі, гэта значыць дыялогу паміж культурамі розных эпох, так і па гарызанталі, гэта значыць дыялогу розных культур, існуючых адначасова, паміж сабой.

Мова ўяўляе ядро матэрыяльнай і духоўнай культуры, менавіта пры яе дапамозе чалавецтва засвойвае разнастайныя веды, каштоўнасці, нормы, ідэалы, этнакультурныя стэрэатыпы і ўяўленні, усё тое, што вызначае карціну свету. Такім чынам, мова культуры – гэта спосаб захоўвання і перадачы культуры ад пакалення да пакалення.

Асобае значэнне валодання мовай культуры ў тым, што яно дазваляе чалавеку ўключыцца ў культурны кантэкст, усвядоміць сваё месца ў ім, зарыентавацца ў складаных і дынамічных сацыякультурных працэсах. І чым вышэй узровень валодання мовай культуры, чым больш шырокі і разнастайны дыяпазон ведаў, уяўленняў аб культуры, тым вышэй здольнасць чалавека да ўспрымання і гармоніі з навакольным светам, таму што мовы – своеасаблівыя іерогліфы, у якія суб'ект культуры

ўмяшчае сусвет і сваё ўяўленне аб ім. Праз разнастайнасць моў культуры для нас адкрываюцца багацце свету і разнастайнасць таго, што мы спазнаём у ім, і чалавечае быццё робіцца для нас шырэйшым, паколькі мовы ў выразных і дзейсных рысах даюць нам розныя спосабы мыслення і ўспрымання.

І натуральныя, і штучныя, і другасныя мовы – спецыфічны знакавы спосаб фіксацыі, захавання, перапрацоўкі і трансляцыі культурнай інфармацыі.

3. Культура як сфера духоўнай вытворчасці

Складанасці выклікаюць разуменне структуры і іерархічныя ўзроўневыя падзелы культуры. Усталяваным у навуцы можна лічыць падзел культуры на матэрыяльную і духоўную. Як правіла, у якасці крытэрыю разглядаецца канчатковы прадукт, атрыманы ў выніку чалавечай дзейнасці, па аналогіі з відамі вытворчасці (напрыклад, у працах беларускіх культуролагаў М. І. Крукоўскага, У. М. Конана, У. Ф. Мартынава, расійскіх філосафаў У. Я. Давідовіча, Э. У. Сакалова і інш.). Так, да матэрыяльнай культуры адносяць рэчы, прылады, веды, якія з'яўляюцца прадуктамі матэрыяльнай вытворчасці або абслугоўваюць матэрыяльнае жыццё грамадства. А да духоўнай культуры належаць прадукты духоўнай вытворчасці, змест формаў грамадскай свядомасці, эстэтычныя каштоўнасці, выяўленыя сродкамі мастацтва.

Разгляд культуры, перш за ўсё духоўнай, часта звязваецца з развіццём і ўдасканаленнем патрэбнасцяў асобы. Уся гісторыя чалавецтва фактычна пацвярджае: аб'ём так званых першых жыццёвых патрэбнасцяў і спосаб іх задавальнення практычна залежаць ад стану культуры грамадства і яе праламлення на ўзроўні канкрэтнага індывіда. Па-за сацыяльным, культурным жыццём нельга знайсці адказу на пытанне аб тым, што такое асоба. Вядомы расійскі філосаф Э. В. Ільёнкаў сцвярджае, што «чалавечую асобу можна з поўным правам разглядаць як адзінкавае ўвасабленне культуры, гэта значыць усеагульнага ў чалавеку».

Культуры адводзіцца важная роля аднаго з вызначальнікаў (дэтэрмінантаў) спосабу жыцця чалавека, надання высакароднасці яго патрэбнасцям. Так, прызнаючы важнасць разгляду праблемы культуры патрэбнасцяў і спажывання, расійскі філо-

саф М. В. Иванчук мяркуе, што «культура спажывання – такая ж неад’емная частка духоўнай культуры, як і культура маральная, эстэтычная», што яна «з’яўляецца мерай і спосабам рэалізацыі сутнасных сіл чалавека... накіравана на ўсебаковае развіццё асобы...».

Аднак зводзіць выхаванне чалавека толькі да фарміравання сістэмы патрэбнасцяў не зусім правільна. Гаворка павінна ісці аб адпаведнасці патрэбнасцяў канкрэтнага чалавека сукупнасці духоўных каштоўнасцяў грамадства, аб «акulturванні» патрэбнасцяў, таму што па патрэбнасцях асобы мы можам меркаваць пра яе далучэнне да багаццяў культуры. Патрэбнасці выяўляюцца як матывы дзейнасці і ўчынкаў.

У сувязі з гэтым актуалізуюцца праблемы кіравання асобай сваімі жаданнямі, патрэбнасцямі, уменнямі надаваць ім сацыяльна прымальную форму. Патрабавальнае стаўленне да сваіх патрэбнасцяў, уменне вызначыць ступень іх надзённасці, спалучэнне індывідуальных запатрабаванняў з грамадскімі, выбар сродкаў іх рэалізацыі характарызуюць унутраныя якасці чалавека, глыбіню яго выхаванасці, таму што структура патрэбнасцяў, іх сацыяльная скіраванасць вызначаюцца аб’ёмам і якасцю засвоеных чалавекам культурных каштоўнасцяў.

Працэс фарміравання культуры чалавека з’яўляецца бясконцым працэсам станаўлення, самавыяўлення, індывідуалізацыі асобы. Чым вышэй духоўнае развіццё асобы, тым больш актыўным з’яўляецца яе стаўленне да культурнага асяроддзя. Паводле пераканання вучонага-літаратуразнаўца, акадэміка Расійскай акадэміі навук Д. С. Ліхачова, культурнае асяроддзе неабходна чалавеку для яго духоўнага і маральнага жыцця, для яго «духоўнай аседласці», маральнай самадысцыпліны і сацыяльнай актыўнасці.

У філасофскай літаратуры ў паняцце «культура» ўключаюцца як сама дзейнасць чалавека, так і яе тэхналагічная аснова, гэта значыць сукупнасць сродкаў і механізмаў, дзякуючы якім яна матывуецца і ажыццяўляецца, а таксама агульны ўзровень валодання культурнымі каштоўнасцямі. Важна і тое, што вучоныя разглядаюць культуру як цэласную з’яву, цэнтральным звяном якой выступае чалавек як суб’ект культурнага развіцця.

Паняцце «культура» ў самым шырокім сэнсе выражае якасную характарыстыку таго, наколькі канкрэтныя людзі здолелі

ўзвысіцца над сваёй натуральнай, біялагічнай, прыродай, развіўшы сваю другую, сацыяльную, прыроду. Таму культурай з'яўляецца толькі тое з вырабленага чалавекам, што накіравана на яго самаразвіццё і самаўдасканаленне.

Варта адзначыць, што для сучаснага перыяду характэрны інтэгральны сацыяльны феномен, які расійскі філосаф, культуралаг У. С. Біблер называе «соцыумам культуры». Усё больш у сучасным жыцці адначасова суіснуюць каштоўнасці ўсходняй і заходняй культур, антычныя, сярэднявечныя, адраджэнцкія, асветніцкія і інш., і перад чалавекам паўстае неабходнасць выбару свайго соцыуму культуры для ажыццяўлення свайго духоўнага самавызначэння.

4. Аксіялагічны падыход да сутнасці культуры

Ва ўмовах фарміравання глабальнага мыслення чалавека ХХІ ст. выпявае новая культуралагічная парадыгма (прыклад, мадэль, узор пастаноўкі праблемы, яе рашэння, метадаў даследавання); за яе аснову бяруцца ўяўленні аб гуманістычным тыпе асобы, якая не толькі спажывае культурныя каштоўнасці, але стварае і развівае іх па прычыне прафесійнай і асобнай патрэбнасці.

Сістэмная сукупнасць духоўных і матэрыяльных каштоўнасцяў уяўляе сабой іерархічную структуру, дзе асноўнымі ўзроўнямі з'яўляюцца духоўная, мастацкая і матэрыяльная культуры, яны, у сваю чаргу, маюць уласныя, больш дробныя, мікраструктуры – і так аж да асобных прадметаў і фактаў культуры, кожны з якіх уяўляе індывідуальную мікраструктуру на мікраўзроўні шкалы каштоўнасцяў. Мноства асобных фактаў і з'яў духоўнага, мастацкага або матэрыяльнага кшталту ў высокаарганізаванай сістэме культурных каштоўнасцяў знаходзяцца ва ўзаемасувязі і ўзаемадзеянні. Таму важна вывучаць не толькі асобныя элементы сістэмы (напрыклад, у музыцы – жанр, выкананне), але і бачыць усю сістэму ў цэлым – «не толькі дрэвы, але і лес» (М. І. Крукоўскі).

Звернем увагу на іерархічную структуру сістэмы каштоўнасцяў. Вылучэнне мастацкай культуры як самастойнага віду нароўні з духоўнай нязвыкла для еўрапейскай філасофіі, таму што большасцю вучоных мастацкая культура класіфікуецца як частка духоўнай. Аднак калі ўлічыць, што да духоўнай куль-

туры адносяць прадукты і працэс інтэлектуальнай дзейнасці (навука, філасофія, рэлігія, права і інш.), то мастацтва як вынік эмацыянальнага асваення і ўспрымання карціны свету, разнастайнага і рознатыповага, можа быць разгледжана па-за або ў рамках духоўнай культуры.

Мастацкая культура распадаецца на сістэму асобных відаў мастацтва: выяўленчае, музыка, мастацкая літаратура, архітэктура, дызайн і інш. У сваю чаргу, кожны з відаў мае ўласную структуру ўжо на ўзроўні жанру як падвіду канкрэтнага мастацтва: графіка, жывапіс, скульптура – у выяўленчым мастацтве; паэзія, проза, драма – у мастацкай літаратуры; сімфонія, опера, песня – у музыцы і гэтак далей. Затым кожны падвід, у сваю чаргу, распадаецца на яшчэ больш дробныя падструктуры: так, графіка падзяляецца на станковую, кніжную, газетна-часопісную, прыкладную і інш.; жывапіс – на алейны, тэмперны, васковы; і гэтак далей – аж да канкрэтных твораў, якія маюць сваю мікраструктуру, пэўны стыль, вобразы, мову і інш.

Надзвычай цяжка іерархізаваць сінтэтычныя віды мастацтва, такія як кіно, тэатр, харэаграфія, дзе ўжо на ўзроўні жанру адбываецца вельмі цеснае перапляценне з іншымі мастацтвамі, напрыклад кіно – з музыкай, выяўленчым мастацтвам, літаратурай, дызайнам, харэаграфіяй і інш.

Мастацкая культура непарыўна звязана з двума іншымі відамі культуры. Яна вяртаецца ў матэрыяльную культуру ў выглядзе артэфактаў – прадметаў, рэчаў, якія служаць чалавеку ў яго паступальным руху да духоўнай культуры (навукі, рэлігіі, філасофіі, праву, маралі і інш.). Мастацтва, як мост, злучае паміж сабой два пласты (духоўны і матэрыяльны), утвараючы трэці, даволі самастойны, названы мастацкай культурай.

Такім чынам, паводле структуры культуру можна ўявіць у выглядзе сістэмы – шматступеньчатага пірамідальнага ўтварэння, асновай якога служаць культура матэрыяльная – створаныя рукамі людзей рэчы; вяршыняй – стратасферныя вышнія духоўнасці, духоўная культура; асяродкам, які сілкуе крайнія полюсы, – культура мастацкая.

Канцэпцыя культуры як сістэмнай сукупнасці духоўных, мастацкіх і матэрыяльных каштоўнасцяў, створаных чалавецтвам на працягу яго гісторыі, дазваляе вывучаць культуру з сінхранічнага пункту гледжання і ў працэсе гістарычнага развіцця ў часе – з дыяхранічнага.

Паколькі і верхнія, і ніжнія ўзроўні іерархічнай піраміды культуры аднолькава важныя, паколькі ўсе яе элементы ўяўляюць значную каштоўнасць, усе культуралагічныя навукі даследуюць культуру менавіта ў кантэксце гэтай цэласнасці, а не вузкапрафесійнай замкнёнасці.

5. Антрапалагічная трактоўка культуры

Антрапалагічны падыход у вывучэнні культурных працэсаў грунтуецца на шматгадовых распрацоўках буйнейшых заходне-еўрапейскіх вучоных мінулых дзесяцігоддзяў (Д. Бідні, Р. Карнэйра, А. Кафанья, А. Кробрер, К. Ляві-Строс, Э. Ліч, Б. Маліноўскі, Д. Мёрдак, А. Радкліф-Браўн, Л. Уайт, Д. Фэйблман і інш.). Актыўна працягвае развівацца антрапалагічны падыход да вызначэння паняцця культуры, інфармацыйнага, сацыялагічнага і іншых аспектаў яе функцыянавання.

У антрапалогіі культурны працэс разглядаецца як адзіны паток, у якім узаемадзеіваюць, дапаўняючы і ўзбагачаючы адно аднаго, узроўні і формы культуры. Асновай класіфікацыі культурных працэсаў выступаюць канцэпцыі (эвалюцыйныя, цыклічныя і інш.), тыпалагічныя тэорыі ў залежнасці ад культурна дэтэрмінаваных паводзін чалавека (універсальная мадэль, патэрны-ўзоры), канцэпцыі ўзроўняў сацыякультурнай інтэграцыі (розныя стадыі развіцця сям'і, народа, дзяржавы і інш.), канцэпцыя адзінага плана будовы культуры, або ўніверсальная мадэль культуры, з выбарам элементаў, агульных для ўсіх вядомых культур (узроставы падзел, рытуалы, сістэма сваяцтва, падзел працы, этыка, святы, фальклор, гульні і інш.), канцэпцыя элітарнай культуры (Ф. Ніцшэ, П. Эліот), якая ствараецца элітай – людзьмі, надзеленымі асобымі духоўнымі здольнасцямі, і інш. У залежнасці ад прынятай асновы фіксуюцца розныя тыпы і віды структур культуры, якія разам даюць поўную карціну функцыянавання культурнага феномена.

Да 90-х гг. XX ст. неаспрэчна вылучаліся два віды культуры: матэрыяльная і духоўная. У святле сучаснага разгляду культуры як сістэмнай сукупнасці чалавечых каштоўнасцяў, як механізма іх паслядоўнай выпрацоўкі, замацавання і трансляцыі, як балансу спалучэння безупыннай мадэрнізацыі з найбольш высокай ступенню пераемнасці, пры якой захаванне выступае бяспрэчным законам цывілізаванасці, узнікае больш пытанняў, чым адказаў.

Ці з'яўляецца правільным вылучэнне матэрыяльнай культуры, бо прадметы, будынкi, прылады працы ўяўляюць сабой вынік чалавечай дзейнасці, сведчанне ўзроўню прафесіяналізму чалавека або групы людзей, якія вырабілі гэты прадмет? Узровень дзейнасці чалавека можа быць або з'яўляцца паказчыкам культуры пэўнага часу, месца і ступені валодання ёю гэтым чалавекам. Аб'ект можа быць праявай канкрэтнай культуры, але сам па сабе наўрад ці з'яўляцца культурай.

У сувязі з гэтым разгледзім канцэпцыю Э. А. Арловай, якая вылучае два ўзроўні культуры: спецыялізаваны і звычайны. Спецыялізаваны ўзровень падзяляецца на кумулятыўны (дзе назапашваюцца найбольш каштоўны прафесійны сацыякультурны вопыт палітычнай, прававой, філасофскай, навукова-тэхнічнай, мастацкай, эканамічнай і інш. дзейнасці і ўсе каштоўнасці грамадства) і трансляцыйны.

На кумулятыўным узроўні кожнаму з элементаў спецыялізаванай, «высокай» культуры адпавядае элемент на звычайным узроўні: палітычнай – норавы і звычай, прававой – мараль, філасофскай – звычайны светапогляд, навукова-тэхнічнай – практычныя тэхналогіі, мастацкай – штодзённая эстэтыка (аздабленне жылля, архітэктура і інш.), эканамічнай – хатняе гаспадаранне.

На трансляцыйным узроўні адбываюцца абмен інфармацыяй, узаемадзеянне паміж кумулятыўным і звычайным узроўнямі праз адукацыю, дзе каштоўнасці кожнага з элементаў структуры транслююцца наступным пакаленням і людзям розных узростаў, якія жадаюць іх атрымаць. Сродкі масавых камунікацый: тэлебачанне, радыё, друк, інтэрнэт – служаць мэце ўзаемадзеяння паміж «высокімі» каштоўнасцямі і каштоўнасцямі штодзённага жыцця, творами мастацтва, традыцыямі, нормамі і інш. Сацыяльныя інстытуты: установы культуры, пазашкольныя ўстановы, паркі, музеі, бібліятэкі, тэатры – робяць веды культуры і культурныя каштоўнасці даступнымі для шырокай публікі.

Відаць, у дадзенай сістэме было б апраўдана не адносіць трансляцыйны ўзровень да спецыялізаванага, а разглядаць яго як сувязны, гэта значыць канал сувязі паміж спецыялізаваным і звычайным узроўнямі культуры, тым больш што сувязь гэтая двухбаковая: інфармацыя ідзе ў абодвух напрамках. Лагічнай уяўляецца і больш дакладная назва ўзроўню, дзе назапаш-

ваюцца, канцэнтруюцца сацыякультурны вопыт, лепшае, што створана соцыумам, яго найвышэйшыя інтэлектуальныя і дзейнасныя набыткі (замест «спецыялізаваны» менавіта назва «кумулятыўны», які акумулюе ўсё лепшае).

Канцэпцыя Э. А. Арловай, прынятая расійскімі вучонымі, уведзена ў навуковы ўжытак і падручнікі па культуралогіі, выдзеныя ў апошнія гады, не толькі ў выніку сваёй сучаснасці і актуальнасці, але і дзякуючы навуковаму рацыяналізму, структурнай стройнасці, якая дазваляе па-новаму асэнсаваць практычныя аспекты культуралагічнай адукацыі, больш дакладна сістэматызаваць рэестр спецыяльнасцяў у галіне культуры, упарадкаваць змест культуралагічных прадметаў.

6. Культура як творчая дзейнасць

Сучасны этап развіцця айчыннага грамадства характарызуецца пераўтварэннем культурных кампанентаў жыццядзейнасці людзей. Пры гэтым істотна мяняецца сутнасць дзейнасці. Яна вызваляецца ад ідэалагізацыі, адміністравання, павярхоўна-павучальнага асветніцтва і набывае гуманістычны, агульначалавечы змест, актуалізуюцца індывідуальныя асаблівасці чалавека, нацыянальная самабытнасць, аўтарскі пачатак.

Прыкладная культуралогія займаецца аналізам агульнай структуры дзейнасці і вызначэннем месца ў ёй культурных фактараў. У сваёй сукупнасці грамадства неабходна разглядаць як усёабдымную суперсістэму, якая складаецца з узаемазвязаных, але ўсё ж самастойных сістэм (або сфер) дзейнасці: эканоміка-гаспадарчай, сацыяльнай, духоўнай і палітычнай. Кожная з іх, таксама як і грамадства ў цэлым, мае свае характарыстыкі і механізмы, структуры, функцыі, інстытуты і інш.

Эканоміка-гаспадарчая сістэма, напрыклад, забяспечвае матэрыяльную жыццядзейнасць грамадства, сацыяльная – адносіны паміж рознымі групамі і сляямі, палітычная – механізм рэалізацыі ўлады, волі і інтарэсаў састаўных элементаў грамадства і яго сукупнасці, духоўная – каштоўнасна-нарматыўны стан і патэнцыял грамадства ў фарміраванні маральных, эстэтычных, рэлігійных, светапоглядных каштоўнасцяў.

Распрацоўка тэарэтычных поглядаў на культуру ў сучасных умовах ідзе па двух асноўных кірунках. Прадстаўнікі аднаго з іх – адаптацыянізму – разглядаюць культуру як спецыфічны

спосаб узаемадзеяння чалавека з навакольным асяроддзем. Цэнтральнае месца тут у тлумачэнні культурных з’яў адводзіцца паняццю дзейнасці. У рэчышчы гэтага кірунку развіваецца канцэпцыя культуры, дзе яна разглядаецца як сістэма спосабаў задавальнення патрэбнасцяў. Прыхільнікі другога кірунку разумеюць культуру як галіну ідэальнага, якая ўключае духоўную творчасць чалавека. У выніку зместам культуры, яе вызначальным і ўтваральным пачаткам яны лічаць толькі пэўную, абмежаваную сферу духоўнай творчасці, галоўным чынам навуку і мастацтва. Менавіта тут ствараюцца сімвалы, ідэі, каштоўнасці, у святле якіх людзі ўспрымаюць і разумеюць рэчаіснасць і будуюць сваё жыццё.

Найбольш грунтоўна дзейнасць прааналізавана прадстаўніцамі інфармацыйна-семіятычнага падыходу да культуры. Э. Касірэр, Ю. М. Лотман, Х. Гадамер, А. Моль і інш. прытрымліваліся адаптацыянісцкага тэзіса аб тым, што ў культуры ўвабляюцца сродкі, спосабы і вынікі чалавечай дзейнасці, якая ў адрозненне ад біялагічных паводзін жывёлы характарызуецца свядомай пастаноўкай мэты. Менавіта ў каштоўнаснай сферы культуры фіксуецца мэты, перспектывы і праекты чалавечай дзейнасці. Функцыя мэтамеркавання ўласцівая таксама і палітычнай сістэме. Характар мэтамеркавання залежыць ад узроўню культуры. Вылучаюць узроўні высокі, спецыялізаваны, і абыдзённы.

Культура высокага узроўню ўключае агульназначныя каштоўнасці, далучэнне да якіх патрабуе спецыяльнай падрыхтоўкі і падтрыманне якіх забяспечваецца асобнымі сацыяльнымі інстытутамі. Праз высокую культуру фарміруецца духоўны патэнцыял асобы, соцыуму, нацыі, цывілізацыі.

Розніца паміж спецыялізаваным і абыдзённым узроўнямі культуры ў значнай ступені выяўляецца пры разглядзе таго значэння, якое надаецца на кожным узроўні прынцыпу рацыянальнасці (паняцце ўведзена сацыёлагам М. Веберам). Маюцца на ўвазе рацыянальнае суаднясенне МЭТА – ПЛАН або МЭТА – СРОДАК, канцэнтрацыя намаганняў на дасягненні пастаўленай мэты пры разумным выкарыстанні магчымых сродкаў. Таму ў дзейнасці з цягам часу стварэнне і ўдасканаленне яе сродкаў становяцца асобнай самастойнай мэтай, і праца, накіраваная на гэтую мэту, адасабляецца ў самастойную галіну дзейнасці.

Такім чынам, духоўная дзейнасць, якая ўзнікае як сродак, што садзейнічае ўдасканаленню практычнай дзейнасці па вытворчасці матэрыяльных даброт, з развіццём грамадства ператвараецца ў самастойную культурную сферу з утварэннем такіх яе галін, як мастацтва, рэлігія, навука.

Абагульненне назапашанага ў культуралогіі тэарэтычнага і практычнага матэрыялу дазваляе разглядаць дзейнасць як мэтанакіраваную, структураваную, рацыянальна асэнсаваную актыўнасць суб'екта, у працэсе якой адбываецца развіццё чалавека і грамадства.

Для асэнсавання сутнасці культурнай дзейнасці пэўную цікаvasць прадстаўляе агульная тэорыя дзеянняў, заснавальнікам якой быў Т. Парсанс, адзін з галоўных прадстаўнікоў структура-функцыянальнага аналізу ў сацыялогіі. Паводле Парсанса, духоўныя і матэрыяльныя здабыткі людзей з'яўляюцца вынікам грамадска абумоўленых дзеянняў на ўзроўні дзвюх сістэм: сацыяльнай і ўласна культурнай.

У аснове сацыяльнай сістэмы знаходзяцца сумесныя дзеянні людзей, абумоўленыя мэтамі іх біялагічнага самазахавання ва ўмовах пэўнага грамадскага асяроддзя.

Другая сістэма, уласна культурная, пазбаўлена біялагічнай абумоўленасці, толькі культурная сістэма дае грамадству мэты і ідэалы жыццядзейнасці – да якіх імкнуцца людзі, і прынцыпы, дзякуючы якім людзі інтэгруюцца ў адно сацыяльнае цэлае.

Кароткія высновы

Першасныя сэнсавыя нападзенні слова «культура» звязаны з разнастайнымі дзеяннямі чалавека, вынікамі адаптыўных і разам з тым творча пераўтваральных адносін чалавека да прыроды, грамадства і самога сябе. Існуе мноства трактовак тэрміна «cultura»: пакланенне Богу, святлу, правілы паводзін у грамадстве, уздзеянне на духоўныя сілы чалавека і інш. Толькі ў XVIII ст. у асветніцкай філасофіі замацоўваецца інтэрпрэтацыя культуры не толькі як асновы духоўнага жыцця чалавека, але і як разнастайнай і дыферэнцыраванай унутры сябе рэальнасці, уяўляемай як множнасць культур.

У XIX і XX стагоддзях з'явілася шмат розных поглядаў на сутнасць і змест культуры, склаліся канцэптуальныя ўяўленні аб ёй, сфарміраваўся шэраг філасофскіх школ і метадалагічных

падыходаў у мэтах яе шматаспектнага вывучэння. Большая частка даследчыкаў класіфікуюць асноўныя кірункі вывучэння культуры ў залежнасці ад таго, які бок феномена культуры раскрываецца: антрапалагічны, аксіялагічны, знакава-сімвалічны, інфармацыйны, гульнявы, рэлігійны, камунікатыўны, псіхалагічны і інш.

У выніку шматлікіх даследаванняў культуры і абагульнення даных узнікла інтэграваная навука аб культуры (культуралогія), якая канстытуявалася і набыла належны статус, у тым ліку і айчынная культуралогія.

Літаратура

Иванов, В. В. Культурная антропология и история культуры / В. В. Иванов // Одиссей: Человек в истории : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1989. – Вып. 1. – С. 11–17.

Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – 352 с.

Риккерт, Г. Науки о природе и науки о культуре : пер. с нем. / Г. Риккерт // Культурология. XX век: антология / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – М. : Юрист, 1995. – С. 69–103.

Тайлор, Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.

Уайт, Л. А. Понятие культуры : пер. с англ. / Л. А. Уайт // Антология исследований культуры. – СПб. : Университетская книга, 1997. – Т. 1 : Интерпретации культуры. – С. 141–156.

Фейблман, Дж. Концепция науки о культуре : пер. с англ. / Дж. Фейблман // Антология исследований культуры. – СПб. : Университетская книга, 1997. – Т. 1. Интерпретации культуры. – С. 157–170.

Шендрик, А. И. Теория культуры : учеб. пособие / А. И. Шендрик. – М. : Юнити-Дана : Единство, 2002. – 519 с.

Тэма 3. Функцыі культуры (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Змест паняцця «функцыя».
2. Функцыі адаптацыі і сацыялізацыі.
3. Інфарматыўная функцыя.
4. Камунікатыўная функцыя.
5. Інтэгратыўная функцыя.
6. Рэгулятыўная функцыя.
7. Ідэалагічная функцыя.
8. Рэкрэацыйная (кампенсаторная) функцыя.
9. Гульнявая функцыя.

Мэта лекцыі: раскрыць поліфункцыянальную сутнасць культуры, паказаць эвалюцыю функцый культуры.

1. Змест паняцця «функцыя»

Паняцце «функцыя» (ад лац. *functio* – выкананне) з’яўляецца адным з асноўных у катэгарыяльным апарате сацыяльна-гуманітарных навук.

Пад функцыяй культуры разумеюць прызначэнне (значэнне, ролю), якое пэўная культура выконвае ў няспынным працэсе тварэння асяроддзя для жыццядзейнасці супольнасці і асобных індывідаў.

Як істота сацыяльная чалавек не можа абмяжоўвацца толькі сваім унутраным светам. Дзеля ўзаемадзеяння з іншымі людзьмі ён увасабляе сваё асабістае жыццё (веды, пачуцці, эмоцыі, жыццёвы вопыт і г. д.) у сімвалічным свеце – свеце культуры, які ўвесь час функцыянальна ўдасканальвае адпаведна сваім запатрабаванням. Параўнаем наскальныя малюнкi старажытнага чалавека (у першую чаргу функцыя інфарматыўная) і жывапіс сучасных мастакоў (у першую чаргу задавальняе імкненне да прыгожага; функцыя эстэтычная).

Тэорыю функцый распрацаваў Э. Касірэр, які лічыў, што пазнанне накіравана на вывучэнне функцый, а не на выяўленне субстанцыі (прымат функцыі над прадметам). Адказ на пытанне: «Што такое чалавек?» – трэба шукаць, па Касірэру, не ў біялогіі. У адрозненне ад жывёлінаў сувязь чалавека з прыродай па невядомых прычынах аслабленая, інстынкты прытупленыя. Чалавек не ў стане існаваць толькі ў прыродным асярод-

дзі, і таму ён сам сабе стварае асяроддзе для свайго існавання. Гэта асобае, сімвалічнае асяроддзе – свет культуры (міфаў, мастацтва, рэлігіі, навукі), узровень развіцця якога вызначаецца бесперапынным удасканаленнем яго функцыянальных магчымасцяў. Да прыкладу, няцяжка ўявіць уплыў на жыццё чалавека наступных вынаходніцтваў: канец XVIII ст. – створаны паравы рухавік; роўна праз 100 гадоў – рухавік унутранага згарання; праз некалькі гадоў – так званы «дызельны»; на сёння – ракетны (рэактыўны), электрычны, гібрыдны і г. д.

Культуралагічны аналіз дазваляе паказаць эвалюцыю функцый культуры супольнасці, тым самым акрэсліць яе пэўны цывілізацыйны характар.

2. Функцыі адаптацыі і сацыялізацыі

Культура забяспечвае адаптацыю чалавека да навакольнага асяроддзя. Слова «адаптацыя» азначае «прыстасаванне». Кожны від жывых істот адаптуецца да асяроддзя свайго існавання. Але адаптацыя чалавека праходзіць інакш. У прыродзе жывыя арганізмы прыстасоўваюцца да асяроддзя, г. зн. мяняюцца ў адпаведнасці з дадзенымі ўмовамі існавання. Чалавек жа прыстасоўвае асяроддзе да сябе, мяняе яго ў адпаведнасці са сваімі патрэбнасцямі. На працягу ўсёй гісторыі чалавецтва людзям даводзілася ад нечага бараніцца: ад холаду і спёкі, дажджу і снегу, ветру і пылу, ад мноства небяспечных ворагаў. Развіццё культуры дало людзям абарону, якой не надзяліла іх прырода: магчымасць ствараць і выкарыстоўваць адзенне, жыллё, зброю, лекі, разнастайныя прадукты харчавання. Біялагічная незавершанасць, непрыстасаванасць роду чалавечага да вызначанай яму экалагічнай нішы абярнулася здольнасцю засвойваць любыя прыродныя ўмовы не за кошт змянення біялагічных відавых прыкмет, а шляхам фарміравання «абарончага слою» штучных, сімвалічных умоў існавання. Чалавек застаецца тым жа самым у розных прыродных умовах, але ўзнікае разнастайнасць яго «абарончых слаёў» – формаў культуры, таму што яны ствараюцца ў розным прыродным асяроддзі існавання этнасу.

Многія культурныя традыцыі маюць пад сабой рацыянальную аснову, звязаную з якой-небудзь карыснай прыстасавальніцкай якасцю. Да прыкладу, нацыянальныя традыцыі ў дойлідстве грунтуюцца на прыстасаванні да клімату, прыродных

асаблівасцяў, ландшафту, наяўнасці прыродных будаўнічых матэрыялаў: беларуская хата – драўлянае зрубнае жытло звычайна з хвой і елкі (Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту; знаходзіцца паміж вёскамі Азярцо і Строчыца); швейцарскае сялянскае жытло – шале (літаральна «хатка пастуха»), сцены з дрэва, моцна выступаюць навісі страхі; разборнае жытло паўночных народаў – чум, падобны да будана (шалаша), з жэрдак, пакрытых бяростамі, лямцам ці аленевымі шкурамі, і інш.

Развіццё культуры з цягам часу ўсё больш забяспечвае людзям бяспеку і камфорт: узрастае эфектыўнасць працы, вынаходзіцца маса рэчаў, сродкаў, з дапамогай якіх можна палегчыць і палепшыць жыццё, і інш. Перамагаюцца хваробы, якія асуджалі людзей на пакуты і смерць: чума, воспа, халера, сухоты і інш. Усё гэта вядзе да павелічэння працягласці жыцця і росту насельніцтва Зямлі. Памяншаючы залежнасць ад сіл прыроды, людзі трапляюць у залежнасць ад сіл культуры. Таму будучыня чалавецтва цалкам вызначаецца тым, як і ў якім кірунку будзе яно развіваць сваю культуру. Усе супольнасці на Зямлі адрозніваюцца менавіта сваімі культурамі, якімі назапашаны розны сацыяльны вопыт шматлікіх пакаленняў людзей. Гісторыя сведчыць: важна, каб культурнае развіццё адбывалася ў кірунку паразумення, не ізаляцыі сваёй асобасці, а шляхам адкрытасці, прызнання асобасці іншых, не ў кірунку процістаяння і культурных канфліктаў (як гэта было, у прыватнасці, падчас проціпастаўлення новай, сацыялістычнай культуры і, па яе тэрміналогіі, буржуазнай культуры).

Чалавеку ў працэсе жыццядзейнасці даводзіцца прыстасоўвацца не толькі да навакольнага асяроддзя. Ён праходзіць праз сацыяльную адаптацыю, звязаную з асваеннем і прыняццем індывідам нормаў і каштоўнасцяў супольнасці, да якой ён належыць, з узгадненнем уласных поглядаў, стэрэатыпаў паводзін з рэальнымі магчымасцямі навакольнага фізічнага і культурнага асяроддзя.

Чалавек здольны не толькі прыстасоўвацца, але і актыўна ўздзейнічаць на культурнае асяроддзе: змяненні ў жыцці грамадства (напрыклад, прыняцце мараторыя на смяротную кару), вынаходніцтвы ў навуцы (напрыклад, абвешчаны нямецкім і французскім філосафам культуры Альбертам Швейцарам гуманістычны прынцып «благаслаўлення перад жыццём»), які

стаў асновай стварэння рухаў у абарону дзяцей, інвалідаў, старых, жанчын, па ахове жывёлаў, стварэння Чырвонай кнігі раслін) абавязкова выклікаюць зрухі ў культуратворчым працэсе.

Такім чынам, працэс адаптацыі (прыстасавання) адбываецца як на біялагічным, так і сацыяльным узроўнях і дае магчымасць індывідууму эфектыўна ўзаемадзейнічаць з асяроддзем, спрыяе сацыялізацыі асобы – уваходжанню ў сацыум і нармальнаму функцыянаванню ў ім.

Адаптацыя па сваім змесце падобная да сацыялізацыі, аднак калі адаптацыя можа мець лакальны характар і адбываецца ў кароткі тэрмін, то сацыялізацыя – працягваецца ўсё жыццё. Да прыкладу, прадстаўнік народа Поўначы, які змяніў месца жыхарства на паўднёвы рэгіён, даволі хутка можа прыстасавацца да новага прыроднага асяроддзя, новага адзення, ежы, жылля, умоў працы і адпачынку. Але засвоіць новы сацыяльны вопыт, веды і духоўныя каштоўнасці, новыя культурныя традыцыі, светапогляд, г. зн. сацыялізавацца, паўнацэнна ўключыцца ў жыццядзейнасць, адпавядаючую новаму для яго грамадству, значна цяжэй. Па гэтай прычыне мігранты на новым месцы жыхарства звычайна селяцца абшчынамі па этнічнай прыкмеце, сваяцкімі групамі і застаюцца ў межах культуры свайго этнасу і «чужымі ў культурнай прасторы, іх прыняўшай».

Сацыялізацыя (ад лац. *socialis* – грамадскі) – гэта працэсы інтэграцыі індывіда ў сацыяльную сістэму праз засваенне прынятых у грамадстве культурных нормаў, сацыяльных каштоўнасцяў. Разгорнутую сацыялагічную тэорыю распрацаваў амерыканскі сацыёлаг Талкот Парсанс, у якой, у прыватнасці, характарызаваў інстытуты сацыялізацыі, уключаючы сям'ю, школу і інш., як часткі цэлага, кожная з якіх выконвае сваё прызначэнне (функцыю) у адносінах да цэлага – сацыяльнай структуры грамадства.

Тэрмін «сацыялізацыя» з'явіўся ў 30-я гг. XIX ст.; у 1956 г. ён быў упершыню ўнесены ў рэестр Амерыканскай сацыялагічнай асацыяцыі, а ў 60–70-я гг. мінулага стагоддзя быў успрыняты айчыннымі вучонымі і практыкамі.

Сфармулюем разгорнутае азначэнне дадзенага паняцця.

Сацыялізацыя – гэта працэс і вынік уключэння чалавека ў пэўны сацыум, засваення і ўзнаўлення ім сацыяльнага вопыту,

прыняцця патрабаванняў, нормаў і прынцыпаў грамадскіх адносін, рэалізацыі ім грамадзянскіх, маральных, прафесійных, грамадскіх, сямейных і інш. функцый.

Сацыяльная актыўнасць чалавека разглядаецца як сацыяльная якасць, а яе рэалізацыя ў сацыяльнай практыцы – як функцыя. Найперш сацыялізацыя праяўляецца ва ўзаемадзеянні індывіда з яго акружэннем (перш за ўсё гэта так званыя «малыя групы» – мінімальна 2–3 чал., максімальна 20–40 чал., аптымальна 5–7 чал.), да якога індывід належыць: сям’я, школьны клас, студэнцкая група, праектная група, сяброўская група і інш. Без уключанасці чалавека ў той ці іншы від дзейнасці сумесна з іншымі людзьмі працэс сацыялізацыі немагчымы.

Сацыялізацыя мае свае асаблівасці ў кожнай культуры, у кожную гістарычную эпоху. Змяняюцца спосабы, прыёмы і формы сацыялізацыі, абнаўляюцца і набываюць новыя фарбы ўзаемаадносін яе суб’ектаў, але захоўваецца аснова сацыялізацыі – культурная спадчына, адметная для розных грамадстваў.

У раскрыцці і разуменні сутнасці сацыялізацыі і механізмаў яе ажыццяўлення прынцыповае значэнне мае прынятая грамадствам мадэль асваення чалавечым індывідам культурнай спадчыны.

Так, у эпоху Асветніцтва (пачалася ў Англіі ў XVII ст.) дзякуючы англійскаму філосафу Джону Локу пашырылася ўяўленне, што інтэлект чалавека пры нараджэнні можна параўнаць з чыстай дошкай (лац. *tabula rasa*), пакрытай воскам, ён не мае прыроджаных ідэй, ён яшчэ «пусты». Гэты тэзіс Лок успрыняў ад старажытных філосафаў – Арыстоцеля (параўноўваў розум пры нараджэнні з пакрытай воскам дошчачкай для пісьма), Авіцэны (выказваўся, што чалавечы інтэлект пры нараджэнні – чыстая дошка); пазнейшы выраз – «нараджэнне з чыстага ліста».

На пачатку XX ст. у амерыканскай псіхалогіі ўзнікла тэорыя біхевіярызму (англ. *behaviour* – паводзіны, літаральна – навука аб паводзінах; заснавальнік амерыканскі псіхолаг Джон Уотсан), самая распаўсюджаная ў мінулым стагоддзі.

Адштурхоўваючыся ад тэорыі чыстага ліста, Уотсан лічыў, што ў фарміраванні чалавечага інтэлекту значэнне маюць стымулы, пад якімі падразумяваюцца любыя ўздзеянні на арганізм чалавека з боку знешняга асяроддзя. Індывідуальныя

асаблівасці не адмаўляюцца зусім, але займаюць падпарадкаванае становішча. У гэтай мадэлі акцэнтуюцца роля знешняга фактару – асяроддзя.

У сучасных умовах «інфармацыйнай эры» сацыялізацыя спалучана не толькі з валоданнем нейкім аб'ёмам ведаў або з адкрытым доступам да інфармацыйных рэсурсаў, а найперш са здольнасцю здзяйсняць свабодны пошук інфармацыі, крытычна і творча асэнсоўваць яе, ствараць новыя інфармацыйныя прадукты. Рэалізацыя такіх уменняў «немагчыма без схільнасці чалавека да пастаяннага самаразвіцця, самаўдасканалення». У дадзенай мадэлі сацыялізацыі асяроддзе служыць стымулам дзейнасці, выконвае ролю ключа, паварот якога прыводзіць у дзеянне патэнцыял асобасных псіхалагічных якасцяў. Аднак даследчыкі звяртаюць увагу на наступную праблему. Пэўная колькасць насельніцтва (не валодае запатрабаваным узроўнем адукацыі, прафесійных кампетэнцый, псіхалагічна інертная) не можа асвоіць віртуальную сацыякультурную рэальнасць, застаецца ў межах традыцыйных уяўленняў. І па меры таго, як гэтая рэальнасць становіцца ўсё больш складанай, пераменлівай, чалавек традыцыйнага тыпу «актыўна імкнецца да ўзнаўлення найболей прывычных, традыцыйных формаў узаемадзеяння – сямейных, рэлігійных, этнакультурных. Сучасная дыскусія аб пагрозе “страты гістарычнай памяці” і “разбурэння культурнай спадчыны”, аб “сутыкненні цывілізацый” і “рэлігійных войнаў”» нагляднае таму сведчанне.

Выхаванне – важная частка сацыялізацыі, уяўляе сабой мэтанакіраваную перадачу этычных нормаў і правіл паводзін старэйшым пакаленнем малодшаму. Да інстытутаў сацыялізацыі найперш адносяцца сям'я, разнастайныя выхаваўчыя, адукацыйныя ўстановы, суполкі моладзі і інш.

Аднак сацыялізацыя не зводзіцца толькі да знешняга ўдзеяння. Абавязковай умовай сацыялізацыі з'яўляецца актыўная дзейнасць асобы па самаактуалізацыі, развіцці і ўдасканаленні сваіх асобасных, псіхалагічных характарыстык. Якімі б спрыяльнымі ні былі ўмовы сацыялізацыі, яе вынікі ў значнай ступені залежаць ад актыўнасці, гатоўнасці да перамен самой асобы.

Грамадства зацікаўлена ў тым, каб індывід сацыялізаваўся як канкурэнтная і мабільная асоба, накіраваная на ініцыятыву і поспех, якая займае сваю сацыяльную нішу, мае пэўныя задавальняючыя яе сацыяльныя прэтэнзіі і амбіцыі, што не супярэчаць інтарэсам грамадства.

3. Інфарматыўная функцыя

Культура ўяўляе сабой асаблівы тып інфармацыйнага працэсу, якога не ведае прырода. Інфармацыя з'яўляецца вынікам біялагічнай і сацыяльнай жыццядзейнасці чалавека, асноўнай крыніцай яго ведаў аб рэчаіснасці.

Адзінства біялагічнага і сацыяльнага ў чалавеку абумоўлівае асаблівасці яго інфармацыйных патрэбнасцяў, якія адпаведна існуюць на двух узроўнях: біялагічным і сацыяльным.

Біялагічныя інфармацыйныя патрэбнасці – гэта арганічныя (біягенныя) патрэбнасці любых жывых істот у паступленні сенсорнай, пачуццёва ўспрымальнай, інфармацыі. Каб захаваць сябе як від, чалавеку неабходна мець і задавальняць патрэбнасць у кантакце з сабе падобнымі, з навакольным асяроддзем. Гэта забяспечвае паступленне ў мозг раздражняльнікаў, якія стымулююць і забяспечваюць паўнацэнную яго работу.

На біялагічным узроўні ўзнікае таксама патрэбнасць у інфармацыі, якая спрыяе арыентаванасці ў навакольным асяроддзі. Задавальняючы яе, чалавек выбірае поўны тып паводзін, які забяспечвае паспяховую жыццядзейнасць, зберагае яго як біялагічны від, дапамагае ў перайманні, імітаванні паводзін іншай сабе падобнай істоты і, такім чынам, у засваенні дадзенага назапашанага вопыту, што дазваляе дзейнічаць больш эфектыўна і пазбягаць памылковых альбо залішніх дзеянняў.

З узнікненнем культуры у людзей з'явілася асобая, «надбіялагічная» форма захавання і перадачы інфармацыі, якая адсутнічае ў жывёльным свеце, гэта гістарычнае назапашванне чалавекам і памнажэнне інфармацыі – асноўнай крыніцы ведаў аб культурным асяроддзі яго існавання.

Можна сказаць, што культура – гэта сацыяльная інфармацыя, якая захоўваецца і назапашваецца ў грамадстве пры дапамозе ствараемых людзьмі сімвалічных (знакавых) сродкаў: натуральных моў (беларуская, руская, французская і інш.); штучных моў (формулы, абазначэнні ў навуцы); другасных моў (вобразы міфаў, рэлігіі, мастацтва). Разнастайная па знакавай прыродзе інфармацыя адрозніваецца па прызначэнні; спосабах успрымання; сродках фіксацыі. Па прызначэнні інфармацыя падзяляецца на наступныя віды:

– *масавае* – для грамадства ў цэлым незалежна ад дзялення яго на розныя сацыяльныя групы;

– *групавая* – для пэўнай сацыяльнай (узроставай, прафесійнай, палітычнай і інш.) групы з аднароднымі інфармацыйнымі патрэбнасцямі;

– *індывідуальная* – для канкрэтнага чалавека, перадаваемая ў яго міжасобасных зносінах.

Інфармацыя адрозніваецца асаблівасцямі ўспрымання. Вылучаюць гукавую, візуальную, аўдыяльную, аўдыявізуальную, тактыльную, смакавую і інш.

Па сродках фіксацыі: пры дапамозе мімікі, рухаў, жэстаў; у вымаўленні гукаў (членараздзельным і нячленараздзельным); у фіксаванай знакавай форме (пісьмо, малюнкi, графікі, чарцяжы); у рэчавай форме (будынкi, прылады працы, прадметы спажывання).

У сучасным грамадстве ўзрастае попыт на новыя інфармацыйныя тэхналогіі, заснаваныя на шырокім ужыванні камп'ютарнай тэхнікі. Напрыканцы ХХ ст. камп'ютарызацыя асноўных сфер чалавечай дзейнасці набыла глабальны характар і не толькі садзейнічае з'яўленню новых інфармацыйных тэхналогій і іх пранікненню ў разнастайныя сферы дзейнасці чалавека, але патрабуе і змен у сацыяльных і культурных працэсах у грамадстве, якое сёння мае статус інфармацыйнага грамадства.

Асноўнымі рысамі інфармацыйнага грамадства з'яўляюцца:

– пераўтварэнне дзейнасці сродкаў масавай інфармацыі на аснове тэхналагічнага спалучэння з камп'ютарнымі сеткамі;

– роўныя магчымасці доступу і хуткага атрымання поўнай і дакладнай інфармацыі любога віду і прызначэння;

– роўныя магчымасці аператыўнай камунікацыі паміж людзьмі, устаноўамі незалежна ад іх ведамаснай прыналежнасці, формы ўласнасці і тэрытарыяльнага месцазнаходжання;

– стварэнне і развіццё новых формаў дзейнасці на аснове інфармацыйных тэхналогій, у тым ліку ў сферы творчасці, выхавання, адукацыі.

Станаўленне інфармацыйнага грамадства значна пашырае магчымасці культуры ў рэалізацыі свайго галоўнага прызначэння – перадачы сацыяльнага вопыту наступным пакаленням як унутры супольнасці, так і паміж краінамі і народамі.

4. Камунікатыўная функцыя

Развіццё формаў і спосабаў камунікацыі з'яўляецца важнейшым аспектам культурнай гісторыі чалавецтва. У працэсе куль-

туратворчасці сфарміраваліся знакавыя сістэмы і мовы, з дапамогай якіх людзі ўступаюць у кантакты, захоўваюць і ствараюць культурныя каштоўнасці.

На ранніх этапах антрапагенезу людзі падтрымлівалі зносіны толькі шляхам непасрэднага ўспрымання жэстаў і гукаў. Узніклае пазней членараздзельнае маўленне дало чалавеку незвычайна шырокія магчымасці для перадачы разнастайнай інфармацыі. З'яўленне пісьменнасці стварыла аснову для распаўсюджвання камунікацыі ў часе і прасторы. Дзякуючы ёй адлегласць і час перасталі быць непераадольнай перашкодай для зносін. Наступны этап пачынаецца з адкрыцця сродкаў масавай сувязі. Радыё, тэлебачанне, камп'ютарныя сеткі ахопліваюць увесь свет і робяць магчымым хуткае ўваходжанне ў кантакт з любой крыніцай інфармацыі. У рамках сучаснага грамадства ўзнікла масавая камунікацыя, якая азначае распаўсюджанне інфармацыі адначасова сярод вялікай колькасці людзей незалежна ад сацыяльнага статусу і месца жыхарства.

Развіццё формаў і спосабаў камунікацыі з'яўляецца важнейшым кірункам дзейнасці розных устаноў, прадпрыемстваў і арганізацый. Амерыканскі сацыёлаг Талкот Парсанс падкрэсліваў, што без камунікацыі немагчымы ніякія формы зносін і дзейнасці: без наяўнасці пэўных формаў культурнай камунікацыі нельга ажыццяўляць выхаванне індывіда, узгадненне дзеянняў, падтрыманне лучнасці членаў супольнасці, прымальную ступень адзінства і дыферэнцыраванасці грамадскага быцця. Культура фарміруе ўмовы і сродкі чалавечых зносін, яна звязвае і аб'ядноўвае людзей. Дзякуючы зносінам людзі могуць ствараць, захоўваць і развіваць культуру, вучацца карыстацца знакавымі сістэмамі, фіксаваць у іх свае думкі і асвойваць зафіксаваныя ў іх думкі іншых людзей. Даследаванні паказваюць, што апошнім часам павялічваюцца ідывідуальныя кантакты між людзьмі і адпаведна ўзрастае значэнне духоўных і псіхалагічных фактараў у зносінах, здольнасці да ўзаемаразумення, суперажывання.

Мова – галоўны сродак камунікацыі і мыслення ў чалавечым калектыве. Яна не існуе без грамадства, а грамадства – без мовы. Калектыўная праца і вопыт узнікаюць з працы і вопыту індывідуумаў з дапамогай мовы. Разуменне мовы грунтуецца на калектыўным вопыце чалавецтва і індывідуальным вопыце

чалавека як носьбіта мовы, якая выкарыстоўваецца ў пэўным соцыуме. Як сродак камунікацыі мова стварае магчымасць абмену інфармацыяй паміж людзьмі ў грамадстве, як сродак намінацыі – магчымасць атрымання інфармацыі праз навакольную рэчаіснасць. Яна ўяўляе сабой сістэму, якая складаецца з моўных адзінак і правіл іх спалучэння.

У працэсе маўлення ўзнікаюць новыя элементарныя адзінкі, новыя іх спалучэнні, з іх найбольш устойлівыя ствараюць новыя адзінкі мовы, узбагачаюць яе.

На працягу ўсёй гісторыі развіцця чалавецтва існавала вялікая колькасць моў. Агульная лічба моў свету (ад 2 да 5 тыс.) дакладна не вызначана з-за неакрэсленасці межаў паміж мовамі і дыялектамі, недастатковай вывучанасці некаторых моўных рэгіёнаў. Даследавана каля 500 моў. Прыблізна 180 з іх з'яўляюцца роднымі для амаль 3,5 млрд чалавек, астатнімі карыстаецца значна меншая частка жыхароў Зямлі. Прыкладна 1400 моў адносяцца да знікаючых. Найбольшая моўная разнастайнасць адзначана ў Гімалаях (160 моў), басейне ракі Нігер (280), у Папуа – Новай Гвінеі (1010 моў).

Пісьменнасць – сукупнасць пісьмовых сродкаў зносін, якая ўключае графіку, алфавіт і арфаграфію пэўнай мовы або групы моў, аб'яднаных адной сістэмай пісьма ці адным алфавітам. Адлюстроўвае сферы чалавечай дзейнасці, найважнейшыя з якіх справаводства, літаратура, навука, а таксама рэлігія. Класіфікуецца паводле сістэм пісьма, якімі карысталіся розныя народы ў сваёй пісьменнасці. Мае вялікае значэнне для вывучэння гісторыі, культуры, літаратуры, мовы народаў.

Старабеларуская пісьменнасць як самастойная сістэма вядома з XIV ст. У Вялікім Княстве Літоўскім беларуская мова выконвала ролю дзяржаўнай. Новая беларуская пісьменнасць пачала фарміравацца ў другой палове XVIII ст. на аснове пераважна лацінскага алфавіта, на змену якому прыйшоў рускі грамадзянскі алфавіт.

Радыё (ад лац. radio – выпраменьваю, radius – прамень) – устройства бесправаднай (пры дапамозе радыёхваль) перадачы інфармацыі. Яно з'яўляецца адным з асноўных сродкаў распаўсюджвання інфармацыі для неабмежаванай колькасці слухачоў. Найбольш папулярныя формы сучаснага радыёвяшчання – інфармацыйная праграма, радыёгазета, радыёзборнік, радыёклуб,

радыётэатр, радыёпастаноўка, радыёчасопіс, рэклама. Асноўныя жанры радыёвяшчання – інфармацыйна-публіцыстычныя (радыёгутарка, радыёінтэрв’ю, радыёінфармацыя, радыёкаментарый, радыёрэпартаж), мастацка-публіцыстычныя (радыёкампзіцыя, радыёнарыс, радыёфільм), мастацкія (радыёопера, радыёп’еса). Першая перадача Беларускага радыё адбылася 15 лістапада 1925 г. на радыёстанцыі РВ-10.

Тэлебачанне (ад грэч. tele – далёка) – рэпрадуцыруе (трансліруе) падзеі рэальнага жыцця, а таксама творы розных відаў мастацтва (кінафільмы, тэатральныя спектаклі, канцэрты, творы выяўленчага мастацтва) і стварае арыгінальныя тэлевідовішчы: мастацкія і дакументальныя тэлефільмы, тэлеспектаклі, тэлеперадачы. Паводле функцыі тэлебачання ў грамадстве вызначаюцца асноўныя раздзелы тэлевізійных праграм: інфармацыйны, грамадска-палітычны (уключае агульнаадукацыйныя і навукова-папулярныя перадачы), мастацкі (драма, музыка і інш.), забаўляльны (эстрадныя, спартыўныя). У Беларусі рэгулярнае тэлевізійнае вяшчанне пачалося з 1956 г.

Камп’ютарныя сеткі (англ. Computer – вылічальнік) – мноства камп’ютараў, злучаных лініямі сувязі для абмену інфармацыяй паміж сабой згодна з пэўнымі правіламі – пратаколам. Першая ў свеце вылічальная сетка была выкарыстана ў Інстытуце дакладнай механікі і вылічальнай тэхнікі АН СССР у 1956–1960 гг. Першы этап камп’ютарнай інфарматызацыі быў накіраваны галоўным чынам на выкарыстанне камп’ютараў для рашэння ўнутраных задач арганізацый, устаноў, прадпрыемстваў.

З шырокім распаўсюджаннем персанальных камп’ютараў і з’яўленнем шырокадаступных тэлекамунікацыйных сетак змяніўся напрамак інфарматызацыі. Яе аб’ектам стала грамадства ў цэлым, пачаўся пераход да прынцыпова новага, інфармацыйнага грамадства. Тэлекамунікацыйныя камп’ютарныя сеткі дазваляюць выйсці за межы ўнутраных тэхналагічных задач і рэалізаваць сродкамі інфарматыкі па сутнасці галоўны ланцуг, а іменна: стварэнне аб’екта інфармацыі – інфармацыйнае абслугоўванне – выкарыстанне.

Далейшае развіццё камп’ютарнай тэхнікі і тэхналогій выклікала да жыцця патрэбнасць у абмене інфармацыяй не толькі з адной арганізацыяй, але і з іншымі прадпрыемствамі і інды-

відуумамі, якія знаходзяцца на рознай адлегласці адзін ад аднаго, абнаўляць інфармацыю ў базах даных у рэальным часе. Узніклі не толькі лакальныя вылічальныя інфармацыйныя сеткі, але і міжнародныя (глабальныя) камп'ютарныя сістэмы. З'явілася сусветная «сетка сетак» – Internet. Пры гэтым камп'ютар можна падключыць да абаненцкай тэлефоннай сеткі і атрымаць доступ да іншых абанентаў гэтай сеткі, электроннай пошты, баз даных, электронных бібліятэк, а таксама іншых рэсурсаў, якіх з кожным разам становіцца ўсё больш. Напрыклад, зараз існуе больш за 20 спосабаў падключэння карыстальніка да паслуг сеткі – вынік стварэння новых тэхнічных магчымасцяў і мабільных устройстваў.

Дакладныя памеры сеткі Internet вызначыць немагчыма, паколькі яна дэцэнтралізаваная і вельмі рухомая па складзе канчатковых карыстальнікаў. Па розных ацэнках, колькасць камп'ютараў, якія падключаны да гэтай сеткі і выкарыстоўваюць яе серверныя паслугі, складае звыш 300 млн; колькасць сервераў, якія пастаянна абслугоўваюць сетку, – не менш як 50 тыс.

5. Інтэграцыйная функцыя

Культура аб'ядноўвае народы, сацыяльныя групы, дзяржавы. Супольнасць мацуецца культурай, таму што яе членаў яднае лучнасць поглядаў, перакананняў, каштоўнасцяў, ідэалаў, характэрных для дадзенай культуры, якія вызначаюць свядомасць і паводзіны людзей. У людзей фарміруецца пачуццё прыналежнасці да адзінай культурнай групы. Агульнапрынятай канцэпцыі і адзінага ўніверсальнага паняцця інтэграцыі пакуль што не выпрацавана, хаця даследаванні ў гэтым кірунку як праблема агульнай тэорыі сацыякультурных сістэм займаюць важнае месца ў заходняй навуцы з 1950-х гг. Сацыёлагі французскі Эміль Дзюркгейм, нямецкі Макс Вебер, італьянскі Вільфрэда Парэта інтэграцыю сацыяльнай сістэмы разглядалі ў сувязі з існаваннем агульных для яе членаў каштоўнасцяў і нормаў. Уяўленні аб поўнай інтэграцыі грамадства развівалі прадстаўнікі функцыяналісцкай антрапалогіі – англійскія Браніслаў Каспар Маліноўскі, Альфрэд Рэджынальд Рэдкліф-Браўн і інш. Амерыканскі сацыёлаг Толкат Парсанс увёў паняцце нарматыўнай і каштоўнаснай інтэграцыі і разглядаў яе функцыі ў сацыякультурнай сістэме.

Захаванне культурнай спадчыны, нацыянальных традыцый, гістарычнай памяці ўтварае сувязь паміж пакаленнямі. На гэтым грунтуюцца гістарычнае адзінства нацыі і самасвядомасць народа як існуючай на працягу стагоддзяў супольнасці людзей.

Вялікая інтэгратыўная роля належыць сусветным рэлігіям. Адзіная вера звязвае розныя народы, якія ўтвараюць, да прыкладу, «хрысціянскі свет», або «свет іслама», або інш. У значных маштабах праяўляецца інтэгратыўная роля навукі. Па меры свайго развіцця навука ўсё больш становіцца калектыўнай справай усяго чалавецтва.

Разам з тым нярэдка інтэграцыя ўскладняе зносіны між людзьмі, перашкаджае паразуменню. Тэрэтыкі неафункцыяналісцкіх кірункаў (амерыканскія сацыёлагі Рэйнхард Бендыкс, Элвін Гоўлднер) сцвярджалі, што на практыцы высокі ўзровень інтэграцыі недасяжны і нават шкодны, бо пазбаўляе сацыяльную сістэму гнуткасці і рухомасці. Культурныя адрозненні часам выступаюць як бар'еры, якія адгароджваюць сацыяльныя групы і супольнасці. Гісторыя сведчыць, што гэтыя адрозненні могуць выкарыстоўвацца ў мэтах супрацьстаяння і варажасці.

Аналіз узаемадачыненняў народаў сведчыць: адрозненні культур самі па сабе не абавязкова параджаюць напружанасць і канфліктнасць узаемаадносін. Ход сусветнай гісторыі паказвае, што культуры ў межах усяго, што карыснае для іх, схільныя кантактаваць, узаемадзейнічаць і ўзаемапранікаць. Адрозненні культур, безумоўна, захоўваюцца і ў наш час, і чалавецтва не можа быць зацікаўленым у іх знішчэнні. Па сутнасці, гэта было б знішчэннем чалавечага (людскага) у аб'ектыўным свеце, таму што рэчаіснасць, як пісаў расійскі філосаф А. Ф. Лосеў, трэба разумець асобасна, з пункту погляду катэгорыі асобы, менавіта асобасны пачатак вызначае меру чалавечага (людскага) у аб'ектыўным свеце. У якасці інтэгратыўнага фактара расійскі кібернетyk, філосаф Ю. А. Шрэйдар прапаноўвае асобасную свабоду. Менавіта фактар свабоды ў адкрытай культурнай прасторы, межаванай мерай людскасці, дае магчымасць «убачыць сабрата ў чалавеку, іначай апранутым, іначай рэагуючым, іначай мыслячым», як у межах адной культуры, так і розных культурных супольнасцяў.

6. Рэгулятыўная функцыя

У культурнай прасторы кожнага грамадства ствараецца свая складаная сістэма традыцыі паводзінаў суайчыннікаў – звычайў, каштоўнасцяў, нормаў, ідэалаў, перакананняў, якія рэгулююць узаемаадносіны паміж членамі супольнасці, замацоўваюць, стандартызуюць паводзіны і робяць іх прагназуемымі. Такім чынам, рэгуляцыя праяўляецца на ўзроўні няпісаных нормаў існуючых у грамадстве маралі і звычайў, а таксама нормаў афіцыйнага права. Рэгуляцыя прызначана спрыяць зняццю супярэчнасцяў і напружанасці, што ўзнікаюць у сумеснай жыццядзейнасці, упарадкаванню ўзаемадзеяння людзей пры задавальненні індывідуальных і асабліва групавых інтарэсаў і патрэбнасцяў.

Даследчыкі вылучаюць індывідуалістычныя культуры (культуры Захаду), у якіх пераважаюць каштоўнасці індывідаў: свабода ва ўчынках і самастойнасць у меркаваннях, і калектывісцкія (культуры Усходу), у якіх пераважаюць групавыя нормы: «правільныя паводзіны», «жыццё па звычаях», «як у людзей» (Ю. М. Лотман). Так, да прыкладу, у традыцыйнай культуры беларусаў (а таксама ўкраінцаў, фінаў, літоўцаў ды іншых народаў) распаўсюджаны звычай выконваць пэўныя віды працы талакой, сябрынай – будаваць дом, выходзіць на жніво ці касьбу.

Пры прыняцці рашэння, важнага для ўсёй супольнасці, у індывідуалістычных культурах трэба дамаўляцца з усімі, у калектывісцкай індывідуальныя інтарэсы не ўлічваюцца, пераважаюць інтарэсы групавыя, талакі. Гэтая асаблівасць культурнай рэгуляцыі праяўляецца ў паводзінах чалавека ва ўсіх сферах яго жыццядзейнасці: не толькі ў працы, як у вышэй прыведзеным пракладзе, але і ў адносінах да сацыяльных пытанняў, якія яго хвалююць (нагадаем са слаўтых грыбаедаўскіх афарызмаў: «Да как вы! Можно ль против всех! Да почему вы? Стыд и смех»); правіл паводзінаў у паўсядзённым быцці (зноў жа грыбаедаўскі афарызм: «Ах! Боже мой! Что станет говорить княгиня Марья Алексеевна!»). Тое ж у апісанні самога сябе: па даследаванні крос-культурных псіхолагаў, якія вывучаюць, як рэгулюе культура паводзіны чалавека, прадстаўнікі індывідуалістычных культур апісвалі сябе асобна ад іншых (48 % амерыканцаў пісалі пра свае асобныя якасці: «Я ра-

зумны, начытаны, моцны...»), прадстаўнікі калектывісцкіх культур пісалі пра сябе з улікам інтарэсу да сябе іншых з групы (60 % кенійцаў пісалі пра сябе: «Я добры муж, сябар...»).

Такі падзел культурных рэгулятараў даволі ўмоўны: калектывісцкія каштоўнасці могуць праяўляцца ў індывідуалістычных культурах, і наадварот. Акрамя таго, існуюць рэгулятары, якія служаць культуры ў цэлым. Да прыкладу, даследчыкі лічаць, што такая якасць, як уменне дамаўляцца з іншымі, служыць як індывідуальным, так і групавым інтарэсам; што, у прыватнасці, сацыяльная справядлівасць, ахова прыроды, абарона міру служаць у першую чаргу калектывісцкім інтарэсам; што, у прыватнасці, імкненне да дасягненняў значымае і для яркага прадстаўніка індывідуалістычнай культуры – амерыканца, і для сённяшняга прадстаўніка калектывісцкай культуры – кітайца.

На апошнім прыкладзе з калектывісцкай кітайскай культуры, у гісторыі якой былі перыяды забароны на імкненне да асабістага поспеху, бачна, што рэгуляцыя як функцыянальная сістэма мае пэўны «культурны рэзерв», які актуалізуецца ў адпаведнай сітуацыі.

7. Ідэалагічная функцыя

Працэс фарміравання каштоўнасных арыенціраў асобы з'яўляецца непасрэднай задачай культуры, якая рашаецца на грунце пэўных ідэй, поглядаў, суджэнняў, у сукупнасці – ідэалогіі. Тэрмін «ідэалогія» ўвёў у навуковы ўжытак французскі філосаф і эканаміст Антуан Дэсцют дэ Трасі ў сваёй працы «Элементы ідэалогіі» для абазначэння навукі аб ідэях, аб тым, як наша свядомасць вырабляе ідэі з нашых адчуванняў, як крыніцай ідэй выступаюць памяць, здольнасць да разважання і воля. Пазней пад ідэалогіяй сталі разумець не вучэнне пра ідэі, а самі ідэі, погляды, вучэнні. Так, К. Маркс і Ф. Энгельс (і паслядоўнікі) разглядалі ідэалогію як гістарычна зменлівую погляды, да якіх адносілі рэлігійныя і ідэалістычныя вучэнні, сваё філасофска-сацыяльнае вучэнне.

Адмаўленне ідэалагічнай функцыі сацыякультурных інстытутаў шэрагам айчынных і замежных даследчыкаў тлумачыцца той крытыкай ідэалогіі марксізму-ленінізму, якая разгарнулася ў канцы XX ст. Праціўнікі камуністычнай ідэалогіі выказ-

ваюцца аб неэфектыўнасці грамадства, пабудаванага на ідэях сацыялізму, і спрабуюць даказаць шкоднасць усякай ідэалогіі. Асобныя навукоўцы лічаць, што сацыякультурныя інстытуты павінны прытрымлівацца нейтральных пазіцый і не аддаваць перавагу той або іншай ідэалогіі.

Аднак незалежна ад прызнання/непрызнання ідэалогія прысутнічае як неад'емная частка сацыяльнай рэчаіснасці, палітычнага і духоўнага быцця грамадства, спецыфічны арыентацыйна-каштоўнасны складнік свядомасці – выражэнне інтарэсаў розных сацыяльных супольнасцяў і грамадства ў цэлым.

У любым грамадстве ідэалогія выконвае некалькі роляў. У першую чаргу ідэалогія ажыццяўляе *інтэгратыўную*, кансалідуючую місію, аб'ядноўвае людзей у сацыяльнае цэлае. Да прыкладу: нацыянальная ідэя; хрысціянскі светапогляд; гуманістычныя ідэі; дэмакратычныя каштоўнасці – яны лучаць сёння супольнасці ў працэсе глабалізацыі.

Ідэалогія, як і права, мараль, па самой сваёй прыродзе адлюстроўвае веды аб грамадстве, характары сацыяльнай структуры, узроўні эканамічнага развіцця, сацыякультурнай традыцыі, а таксама аб існуючых рэальных супярэчнасцях і праблемах. Да прыкладу, шмат пра светапогляд беларуса, стан супольнасці, традыцыі, як ладзіць узаемаадносіны з іншымі, сведчаць вядомыя сакраментальныя (магічныя, як заклінанні) выказванні: «Абы не было вайны», «Абы не голад», «Абы ціха», якія, зазначым, разумеюцца ў грамадстве не заўсёды адназначна. Адны лічаць, што гэта беларуская абыякавасць, баязлівасць, паніжаныя самаацэнка і годнасць як вынік вопыту выжывання ў часы ваеннага ліхалецця (такія частыя ў гісторыі краіны). Іншыя гавораць аб мудрасці, набытай праз зведаныя ў сваім жыцці гора, бядоту, голад і разруху, якая падказвае беларусам: вайна – гэта страшна, гэта вялікая бяда, каб яе пазбегнуць, трэба ўмець дамаўляцца.

Такім чынам, ідэалогія – кампанент грамадскай свядомасці; прадпісвае, як трэба ўспрымаць свет, кіравацца якімі вераваннямі, што лічыць «ісцінай веры». І ні адна з ідэалогій з пункту гледжання аб'ектыўнай рэальнасці – каштоўнасцяў, мерай якіх з'яўляецца фактар чалавечага, людскасці, не мае пераваг перад іншай.

8. Рэкрэацыйная (кампенсаторная) функцыя

Кожная культура мае свае традыцыі, звычаі, якія выступаюць спосабамі аднаўлення духоўных і фізічных сіл людзей, затрачаных у працэсе працоўнай дзейнасці, альбо кампенсацыі патрэбнасцяў асобы ў пэўнай творчай, духоўнай дзейнасці, пачуцці прыгожага і інш., якія не могуць быць рэалізаваны ў працоўнай дзейнасці. Даследчыкі называюць розныя спосабы рэкрэацыі ў сферы культуры. Так, культуролаг, старшыня Цэнтра рускага фальклору (г. Масква) А. С. Каргін вылучае ў гэтай якасці гульні, спорт, масавае мастацтва, вячоркі, разнастайныя хобі, святы. Духоўную кампенсацыю, адзначае культуролаг, філосаф Б. С. Ерасаў (г. Масква), чалавек можа атрымаць пры выкананні рэлігійных абрадаў у пошуках містычнага зліцця з «вышэйшай рэальнасцю», падчас заняткаў мастацкай культурай, турызмам, творчых захапленняў, калекцыявання, выхавання дзяцей ці ўдзелу ў непрафесійнай палітычнай дзейнасці. Філосаф, культуролаг В. В. Ромах (г. Тамбоў) вольны час разглядае як сферу адукацыі, выхавання асобаснай і сацыяльнай культуры, асобасных і грамадзянскіх якасцяў, пашырэння культурнага кругагляду і абмену духоўнымі каштоўнасцямі, знаёмства з культурна-гістарычнымі каштоўнасцямі, спадчынай народа.

У большасці рэкрэацыйная дзейнасць разглядаецца як адпачынак дзеля эмацыяна-псіхічнай разрадкі і аднаўлення духоўных сіл. На наш погляд, яна мае шырэйшы змест пры разглядзе яе ў кантэксце інтарэсаў асобы, звязаных з самаразвіццём, самарэалізацыяй падчас занятку любімай творчасцю ў вольны час. У сувязі з гэтым задачай сацыяльна-культурных інстытутаў з'яўляецца пераўтварэнне вольнага часу ў сферу культурнай дзейнасці, што пашырае магчымасці рэалізацыі творчага і духоўнага патэнцыялу грамадства. Месцамі рэалізацыі культурна-адпачынаковых ініцыятыў выступаюць бібліятэкі, клубы, тэатры, філармоніі, музеі, кіназалы, паркі і іншыя ўстановы культуры і мастацтва.

9. Гульнявая функцыя

Паняцце «гульня» даўно знаходзіцца ў полі зроку вучоных. Так, у дыялогу «Еўтыдэм» старажытна-грэчаскага філосафа Платона адзін з суразмоўцаў – Сакрат – адносна гутаркі з са-

фістамі, братамі Еўтыдэмам і Дыянісіядорам, называў «пазнавальнай гульні» лагічныя ўлоўкі слоўных хітраспляценняў сафістаў. Грунтоўна філосафы заняліся даследаваннем гульні значна пазней. Лічыцца, што пачатак паклалі нямецкі філосаф Імануіл Кант і яго суайчыннік, філосаф, тэарэтык мастацтва, выдатны паэт, драматург Фрыдрых Шылер. Яны звярнулі ўвагу на падабенства паміж гульні і мастацкай дзейнасцю: у абодвух выпадках – гуляючы або ствараючы ў сваім уяўленні мастацкую рэчаіснасць – чалавек дзейнічае свабодна, ён незалежны ад выгодаў, таму што не разлічвае на іх.

Асаблівая ўвага да феномена гульні была праяўлена ў XIX ст. У 1938 г. выйшла кніга «Homo ludens» («Чалавек, які гуляе»), напісаная нідэрландскім гісторыкам культуры Ёханам Хейзінгам. Ён паказаў, што розныя сферы чалавечай культуры (мастацтва, філасофія, навука, палітыка, ваенная справа і інш.) цесна звязаны з гульнівай прыродай чалавека.

Нямецкі філосаф Ханс Георг Гадамер у працы «Ісціна і метада» (1960) распаўсюдзіў паняцце гульні на працэс тлумачэння і разумення тэкстаў твораў мастацтва, гістарычных падзей, уключыўшы яго, такім чынам, у паняццыйны апарат герменеўтыкі (тэорыі разумення, спасціжэння сэнсу).

Па меркаванні Хейзінга, гульня больш старажытная, чым культура. Яна папярэднічае культуры, суправаджае яе, пранізвае яе ад нараджэння. Разам з тым ён падкрэсліваў, што культура не ўтвараецца з гульні ў выніку некаторай эвалюцыі – яна сама ёсць гульня. Так, архаічныя абрадава-магічныя музыка і танец былі, па сутнасці, гульні. Веды, мудрасць набывалі слоўную форму ў падобных да гульні саборніцтвах, да прыкладу, як у названых намі раней дыялогах Платона. У колах арыстакратыі «правілы гульні» выконваліся бездакорна, бо былі справай гонару, парушыць іх – учынак вельмі ганебны, таму непрымальны.

Менавіта з парушэннем «правілаў гульні» звязваюць даследчыкі крызісы ў культуры, у прыватнасці, сучаснага «масавага грамадства». Шляхі выйсця абазначаюць па-рознаму. Хейзінга лічыць: не кожная гульня культурастваральная, а толькі «высакародная гульня» (па правілах маралі і сумлення). Іспанскі філосаф Хасэ Артэга-і-Гасэт выйсце з крызіснага стану звязвае з элітай грамадства, лічыць, што менавіта выбраннік, які

належыць духоўнай эліце, здольны да сузіральнай гульні, г. зн. культурастваральнай дзейнасці. Нямецка-швейцарскі пісьменнік Герман Гэсэ ў сваім рамане «Гульня ў пацеркі», па сутнасці, адлюстравваў думку: падзенне культуры ёсць следства папіхання Ісціны, Добра, Прыгажосці і выбару, па словах Гэсэ, «фельетоннага» існавання, мяшчанства і глыбокага індывідуалізму.

Элементы гульні выкарыстоўваюцца ў такіх важных рэгулюючых ці сацыялізуючых сферах, як рэлігія, палітыка, адукацыя, мастацтва. Гульня звычайна праводзіцца ў выглядзе разнастайных спаборніцтваў, або чалавек стварае ў сваім уяўленні пэўныя сітуацыі, сэнсы, станы. Кожная гульня пераносіць чалавека ў «магічнае вымярэнне» духу, эстэтыкі, якое знаходзіцца сярод паўсядзённага жыцця, але адасоблена ад плоцевых клопатаў паўсядзённасці.

Амерыканскі псіхолаг Эрык Берн у сваёй вядомай кнізе «Гульні, у якія гуляюць людзі» паказвае, што людзі практычна заўсёды знаходзяцца ў стане гульні (выконваюць, напрыклад, ролі – Бацькі, Дарослы, Дзіця). Не толькі падчас зносін з іншымі людзьмі, калі чалавек у зносінах з кожным з іх выбірае пэўную сваю ролю, але і перад лютэркам сам-насам ён таксама іграе пэўную безгалосую ўнутраную ролю.

Дарэчы нагадам словы, сказаныя задоўга да гэтых вучоных прац славытым Шэкспірам:

Увесь свет – тэатр.

У ім мужчыны і жанчыны – ўсе акцёры,

У іх свае ёсць выходы й сыходы,

І кожны не адну іграе ролю...

А яшчэ да Шэкспіра сказаў старажытнарымскі пісьменнік Гай Пятроні: «Увесь свет займаецца акцёрствам», што разумецца як: «Кожны іграе адну (альбо некалькі роляў) вымушана або добраахвотна».

Такім чынам, феномен гульні бяруць пад увагу і вывучаюць філосафы, псіхолагі, этнолагі, гісторыкі культуры і інш. Чалавек у працэсе гульні жыве ва ўяўленай рэальнасці, адрознай ад паўсядзённасці, і ў гэтай рэальнасці ён раскрывае сябе як духоўную асобу, якой ён хоча, каб яго бачылі іншыя. У культуралагічным плане гульнявая функцыя дае магчымасць аналіза-

ваць культурныя тэксты як увасобленыя ў іх эстэтычныя ўяўленні людзей.

Усё вышэйсказанае пацвярджае вызначэнне сутнасці гульні, дадзенае Хейзінгам: «Гульня ёсць добраахвотнае дзеянне або занятак, які адбываецца ўнутры вызначаных межаў месца і часу па добраахвотна прынятых, але абсалютна абавязковых правілах з мэтай, заключанай у ёй самой, і які суправаджаецца пачуццём напружанасці і радасці, а таксама ўсведамленнем іншага быцця, чым паўсядзённае жыццё». У гульні адбываецца мадэляванне перш за ўсё эстэтычнай рэальнасці пад знакам гуманістычных уяўленняў.

Кароткія высновы

Аналіз шматлікіх функцый культуры сведчыць: культура прызначана для захавання і развіцця чалавека як грамадскай істоты. Разнастайнасць патрэбнасцяў чалавека з'яўляецца падставай для ўтварэння самых розных функцый культуры.

Культура садзейнічае адукацыі і выхаванню; дазваляе фарміраваць, успрымаць і ацэньваць розныя каштоўнасці; дапамагае ўстанаўліваць, арганізоўваць і рэгуляваць праз сукупнасць нормаў, правілаў і законаў маралі адносіны паміж суб'ектамі культуры; садзейнічае наладжванню ўзаемасувязяў і дыялогу паміж прадстаўнікамі розных культур; дае магчымасць назапашваць, захоўваць і перадаваць з пакалення ў пакаленне найбольш важную інфармацыю; дапамагае людзям адпачыць і аднавіць інтэлектуальныя і фізічныя сілы.

Літаратура

Дубянецкі, Э. С. Культуралогія : энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – 383 с.

Ерасов, Б. С. Социальная культурология : учеб. / Б. С. Ерасов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 591 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Соколов, Э. В. Понятия, сущность и основные функции культуры : учеб. пособие / Э. В. Соколов. – Л. : ЛГИК, 1989. – 83 с.

Флиер, А. Я. Культурология для культурологов: учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – 496 с.

Хейзинга, Й. Homo ludens; В тени завтрашнего дня : пер. с нидерл. / Й. Хейзинга. – М. : Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 464 с.

Языкович, В. Р. Культурология : учеб.-метод. пособие / В. Р. Языкович. – Минск : РИВШ, 2010. – 364 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

1.2. МАРФАЛОГІЯ КУЛЬТУРЫ

Тэма 4. Тэорыя культурных формаў (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Каштоўнасці як сутнасць культуры.
2. Ідэал – аб’ект культуры.
3. Нормы і іх функцыі.
4. Формы як элементы структуры культуры.
5. Архетыпы – базісныя элементы культуры.

Мэта лекцыі: паказаць культуру як складаную і ў той жа час вельмі цэласную сістэму з выразнай іерархічнай будовай, як «другую прыроду», спецыфічную форму быцця чалавека.

1. Каштоўнасці як сутнасць культуры

Культура, як і грамадства, асноўваецца на сістэме каштоўнасцяў. Менавіта яны абумоўліваюць, прадвызначаюць разуменне і інтэрпрэтацыю чалавекам як самога сябе і сваіх учынкаў, так і навакольнага свету. Культура ўздзейнічае на чалавека, яго досвед, лад жыцця, тым самым праяўляе свой сэнсаўтваральны патэнцыял. А каштоўнасці самі па сабе з’яўляюцца тым стрыжнем, вакол якога будуюцца культура, яны вызначаюць стракатасць, шматстайнасць традыцый, нормаў, ідэалаў, сімвалаў, менавіта якія выступаюць у якасці асноўных формаў бытавання каштоўнасцяў культуры.

Істотную ролю ў вызначэнні спецыфікі каштоўнасцяў культуры мелі фундаментальныя даследаванні ў галіне замежнай і айчынай культурфіласофіі і сацыялогіі культуры. Фармальна пачаткам аксіялогіі (навукі аб каштоўнасцях) прынята лічыць з’яўленне трох частак кнігі нямецкага фізіёлага і філосафа Рудольфа Лотцэ «Мікракосм» (1856–1864), у якой свет каштоўнасцяў адзелены ад свету прадметнага. Каштоўнасці аднесены філосафам да сферы ідэй, да таго, што павінна быць, да належнага (у рускім перакладзе ад «долженствовать» – «должнае»). Вылучаная ім прыкмета каштоўнасці – значымае (значнасць), тое, што адпавядае «хвіліннаму і выпадковаму стану ці якой-небудзь індывідуальнай асаблівасці душы...; больш каштоўнае тое, што гарманіруе з агульнымі і нармальнымі рысамі ўладкавання, праз якія дух робіцца вольным да выканання свайго

прызначэння; найвышэйшая каштоўнасць можа належаць... настрою такой ідэальнай душы, ва ўнутраных станах якой няма і следу якога-небудзь адхілення ад яе развіцця; вышэй гэтага няма рашуча нічога».

Філософы бадэнскай (В. Віндэльбанд, Г. Рыкерт) і марбургскай (Г. Коген) школ неакантыянства, развіваючы гэты кірунак, пісалі аб асобым свеце, надінвідуальным, вышэй таго, што пазнаецца нашым пачуццёвым вопытам. Гэта свет «вечных каштоўнасцяў», якія належаць «вышэйшай духоўнай рэчаіснасці» (В. Віндэльбанд), «валодаюць значэннем-сэнсам, што ляжыць над усякім быццём» (Г. Рыкерт). Таму іх нельга змешваць з чалавечымі ацэнкамі і адносінамі да іх. Рыкерт пісаў: «На чалавечыя ацэнкі і адносіны да каштоўнасцяў... можна ўплываць. Можна, значыць, дабіцца таго, што адна каштоўнасць замяняе сабой іншую і цэніцца замест яе. Самі каштоўнасці пры гэтым не “пераацэньваюцца”. Яны застаюцца тым, што яны ёсць. Каштоўнасці як каштоўнасці не могуць мяняцца, толькі нашы адносіны да іх падвержаны змяненню».

У разуменні каштоўнасцяў большасць культуролагаў прытрымліваецца пазіцыі, распрацаванай у межах філасофіі культуры прадстаўнікамі бадэнскай школы неакантыянства В. Віндэльбандам, Г. Рыкертам, Н. Гартманам, М. Шэлерам. Яны падкрэслівалі сэнсавы характар каштоўнасці, сцвярджалі ідэальнае разуменне аксіялагем (каштоўнасных катэгорый), якое было заснавана на супрацьпастаўленні маральнага, эстэтычнага, рэлігійнага і прагматычнага, фізіялагічнага, абгрунтавання духоўных працэсаў.

Такім чынам, пад каштоўнасцямі разумеюцца сукупнасць духоўных арыенціраў, ідэалаў, узораў, якія найбольш значныя для самазахавання і культурнага развіцця супольнага або індывідуальнага суб'екта культуры. Каштоўнасці, па сутнасці, з'яўляюцца квінтэсенцыяй нацыянальнай культуры, складаюць яе душу, злучаюць практычны і духоўны вопыт і адносіны чалавека да свету і да іншых людзей. Дзякуючы каштоўнасцям нацыянальная культура застаецца тоеснай сабе як у пэўны момант – у сінхронным плане, так і ў гістарычным развіцці – дыяхранным плане, які садзейнічае лучнасці прадстаўнікоў этнасу праз стагоддзі.

Каштоўнасны падыход у культуралогіі з'яўляецца адным з ключавых метадалагічных падыходаў, які дазваляе выявіць

унікальнасць розных гістарычных тыпаў культуры, універсальнае і ўнікальнае ў ёй. Выкарыстоўваючы аксіялагічны падыход у даследаванні з'яў і працэсаў культуры, напрыклад, магчыма выявіць у тэкстах культуры тыя ідэі і каштоўнасці, на якіх базавалася тагачасная для суб'ектаў культуры рэчаіснасць. Аксіялагічны падыход з'яўляецца зыходным метадалагічным прынцыпам, на аснове якога набываюць уласна культуралагічны змест і ўсе астатнія. Згодна з каштоўнасным падыходам, культура ёсць не што іншае, як сукупнасць каштоўнасцяў, як складаная іерархія сэнсаў, значных для канкрэтнага грамадства.

2. Ідэал – аб'ект духоўнай культуры

Аб'екты духоўнай культуры з'яўляюцца эфектыўным інструментам пазнання ўсёй культуры пэўнай эпохі. Сярод такіх аб'ектаў вызначальнае месца займае *ідэал*, які выступае адной з дамінуючых формаў існавання каштоўнасцяў у культуры, істотных для чалавека і грамадства ў цэлым. Менавіта ён вызначае накірунак дзеяння суб'екта, спосаб вырашэння жыццёвазначных задач.

Да разгляду сутнасці канцэпту «ідэал», яго рэалізацыі ў сацыяльным быцці ў беларускім кантэксце звярталіся І. Канчэўскі, У. Самойла, У. Конан, А. Майхровіч, М. Крукоўскі. Так, у сваёй працы «Бляск і трагедыя ідэалу» М. Крукоўскі разглядае праблемы суадносін ідэалу з сацыяльнай рэальнасцю. Даследчык актуалізаваў значнасць ідэалу ў сучасным быцці, выяўленне перспектывы ідэалаў XIX ст., іх нацыятворчага патэнцыялу для нашага часу.

Ідэал у тэорыі культуры трактуецца як *ідэальны вобраз, які мае нарматыўны характар і вызначае паводзіны і дзейнасць людзей, выступае пастулатам духоўнага жыцця*. Ідэалы – важкія элементы светапогляду, якія поруч з ідэямі, канцэптуальнымі вобразамі ствараюць пэўную карціну свету і чалавека ў свеце. Арыентуючыся на ідэалы, чалавек вызначае мэты і задачы жыцця, практычнага пераўтварэння свету і сябе.

Культурфіласофскае разуменне ідэалу, яго ролі ў культуры, у структуры духоўнасці суб'екта становіцца эпіцэнтрам праектавання грамадскіх сістэм і чалавечага быцця. Гэта вядзе да неабходнасці асэнсавання ідэалу як носьбіта найвышэйшай каштоўнасці, які накіроўвае паводзіны чалавека ў маральнай,

эстэтычнай, палітычнай, рэлігійнай сферах, а таксама служыць крытэрыем ацэнкі рэальнасці ў кожнай з гэтых сфер. Такімі магчымасцямі ідэал валодае па той прычыне, што з'яўляецца не нейкай абагульненай фармулёўкай пэўнай каштоўнасці, а канкрэтным уяўленнем пра жаданую будучыню, яе вобразам.

Агульная характарыстыка ідэалу ў філасофскай літаратуры заключаецца ў тым, што пад дадзенай катэгорыяй разумеюць духоўнае адлюстраванне пэўнай нормы, узору, які адрозніваецца ад паўсядзённай рэчаіснасці, які валодае пабуджальнай сілай да дзеяння, таго ўзору дасканаласці, арыенціру, на які раўняюцца людзі ў сваёй жыццядзейнасці.

Ідэалы канкрэтна-гістарычныя і культурна абумоўленыя. Адметнасць інтэрпрэтацыі ідэалу заключаецца ў тым, што мноства сэнсаў могуць быць незразумелымі, калі нам не вядомыя агульныя ўмовы: грамадскае асяроддзе, гістарычны перыяд, стан праблемы. У кожную гістарычную эпоху існуе і функцыянуе пэўная сістэма ідэалаў, абумоўленая спецыфікай сацыяльна-эканамічных, палітычных і сацыякультурных умоў свайго часу. Грунтам такой сістэмы з'яўляецца акрэслены каштоўнасны стандарт, які складаецца з базавых каштоўнасцяў, характэрных для дадзенай эпохі.

У якасці ўсеагульнай формы мэтастваральнай дзейнасці ідэал выступае ва ўсіх сферах жыцця грамадства: сацыяльнай, палітычнай, эстэтычнай. Ідэалы неабходны для асэнсавання існавання чалавека і чалавецтва. Нармальнае існаванне грамадства немагчымае без грамадскіх ідэалаў, паколькі менавіта яны адыгрываюць сацыярэгулятыўную функцыю, тым больш на этапе крызісу напярэдняй цывілізацыі і пачатку фарміравання новай. Найбольш глыбокае ўсведамленне грамадскага ідэалу адбываецца праз мастацтва – дзякуючы мастацкім вобразам ідэал набывае сваю нагляднасць і канкрэтнасць (як, напрыклад, у эпоху Адраджэння праз мастацтва адбылося вяртанне да ідэалаў гуманізму).

Ідэалы фарміруюцца інтэлектуальнай элітай у адказ на канкрэтныя выклікі грамадства. Паколькі розныя сацыяльныя слаі маюць розныя інтарэсы, у грамадстве адначасова могуць існаваць непадобныя і нават супрацьлеглыя ідэалы, якія прыводзяць да барацьбы ідэй, або сацыяльныя групы знаходзяцца на розных прыступках у магчымасці вольнага выражэння свайго

сацыякультурнага бачання ў адпаведнасці з выбраным ідэалам. Звычайна дадзеныя праблемы выходзяць на першы план у складаныя гістарычныя перыяды крызісу.

3. Нормы і іх функцыі

Грамадства ці асобныя сацыяльныя групы, індывідуумы павінны ўпарадкаваць адносіны ў сферы сваёй жыццядзейнасці, змякчаць негатыўныя тэндэнцыі, памяншаць уплыў стыхійных праяў. Грамадства таксама абавязана ўзгадняць дзейнасць пэўных асоб і сацыяльных слаёў, прыводзіць у адпаведнасць з агульнымі інтарэсамі соцыуму. Упарадкаваюць узаемаадносіны асобных і калектыўных суб'ектаў грамадства агульнапрынятыя нормы.

Такім чынам, *нормы ўяўляюць сабой сістэму дазволаў і забаронаў на ажыццяўленне пэўных дзеянняў ці адпаведнае выражэнне меркаванняў, ацэнак і г. д.*

Функцыі нормы заключаюцца ў тым, каб выключыць уплыў выпадковых, чыста суб'ектыўных матываў і абставін, псіхалагічнага стану, забяспечыць надзейнасць, прадказальнасць і зразумеласць паводзін суб'ектаў культуры.

У сучасным грамадстве нормы носяць вельмі дыферэнцаваны і іерархізаваны характар. У культуралогіі прынята адрозніваць нормы агульначалавечыя, нацыянальныя, класавыя, групавыя, міжіндывідуальныя. Значную групу складаюць *інстытуцыянальныя* нормы. Да іх адносяцца нормы, якія зафіксаваны ў афіцыйных дакументах і якія падтрымліваюцца з дапамогай улады (дзяржаўныя законы, дэкрэты, пастановы і г. д.). Дадзеныя нормы адыгрываюць важную ролю ў падтрыманні грамадскага парадку і сацыякультурнай устойлівасці соцыуму.

Асобная група так званых *этнаграфічных* нормаў, як правіла, складваецца стыхійна ў выглядзе масавага звычайу рабіць так, а не інакш, ацэньваць і асэнсоўваць нешта ў пэўным кантэксце, а не ў якім-небудзь іншым. Звычайна яны маюць неафіцыйны характар, але гэта не гарантуе ліберальных адносін этнічнай супольнасці да іх парушальніка, які можа быць жорстка пакараны супляменнікамі. Прыкладам такіх нормаў з'яўляецца традыцыя, парушэнне якой у некаторых этнічных культурах прадугледжвае суровае пакаранне (да прыкладу, між індусаў лічыцца кашчунствам апрануць упрыгажэнне з нату-

ральной скуры; можна трапіць нават у турму за дзеянні ў адносінах да жывёліны, якая лічыцца свяшчэннай, і інш.).

Існуе катэгорыя *канвенцыянальных* нормаў, якія сфарміраваліся ў працэсе грамадскай дамовы, але не маюць сілы афіцыйнага закону. Напрыклад, межы дазволенага і забароненага ў суседскіх, сяброўскіх узаемаадносінах у большасці рэгламентуюцца няпісанымі, вуснымі правіламі, выкананне якіх пераважна аддадзена на меркаванне кожнага чалавека і з'яўляецца справай яго прыватнага жыцця. Яны займаюць прамежкавае становішча паміж інстытуцыянальнымі і этнаграфічнымі нормаў.

Сярод мноства нормаў вылучаецца катэгорыя *эталонных* нормаў, сутнасць якіх у перайманні спецыяльна створанага ўзору. Яны ў асноўным дзейнічаюць у сферы мастацтва і рэлігіі. Дзеячы гэтых сфер ствараюць вобразы герояў, стыль паводзінаў, ладу жыцця, па азнаямленні з якімі іх прытрымліваецца значная колькасць людзей.

Нормы захоўваюцца на працягу многіх пакаленняў. Нярэдка нормы дзейнічаюць яшчэ доўгі час пасля таго, як яны страцілі сваю эфектыўнасць, ператварыліся ў рытуалы, прывычкі і стэрэатыпы.

4. Формы як элементы структуры культуры

Своеасаблівымі адзінкамі, структурнымі элементамі культуры ў цэлым з'яўляюцца яе розныя формы, у якіх пэўным спосабам перадаецца сацыяльна значымая інфармацыя, захоўваецца пэўны каштоўнасны змест. Культурная форма ўяўляе сабой своеасаблівую мадэль, узор, згодна з якімі ствараюцца разнастайныя артэфакты (усё, што створана не прыродай, а чалавекам, да прыкладу кніга, літар, станок, каралі і г. д.), а таксама згодна з якімі адбываюцца праз дзеянні чалавека пэўныя з'явы і працэсы (да прыкладу, кірылічнае кнігадрукаванне, распачатае Скарынай). Форме ўласцівы семантычны патэнцыял (сукупнасць каштоўнасцяў і сэнсаў), які яна трансліруе ў культурную прастору. Культурнай форме таксама ўласцівы і сацыяльны патэнцыял, здольнасць уздзейнічаць на развіццё грамадства (шырока вядомы прыклад – праца філосафа Макса Вебера «Пратэстанцкая этыка і дух капіталізму», у якой засведчаны ўплыў ідэй пратэстантызму на развіццё прадпрымальніцтва).

Вылучаючы *дзеясныя* формы, культурологі тым самым адносяць да культурных формаў не толькі прадукты чалавечай дзейнасці, але і самую дзейнасць (не толькі, да прыкладу, будынак, але і працэс увасаблення ідэі, стварэння архітэктурнага праекта).

Падчас даследавання культурныя формы могуць разглядацца як па гарызанталі (як існуючыя ў пэўны канкрэтны час), так і па вертыкалі (у гістарычнай, часовай паслядоўнасці іх нараджэння). Паколькі любы від ці спосаб чалавечай дзейнасці рэалізуецца ў адпаведнай форме культуры, адначасна перш за ўсё разнастайнасць формаў. Разнастайнасць культуры грунтуецца на мностве спосабаў арганізацыі творчэстваральнай дзейнасці людзей. Гэта спецыфічна чалавечая ўласцівасць актыўных адносін да навакольнага асяроддзя па яго мэтанакіраваным змяненні і пераўтварэнні. Кожная форма культуры ўзнікае, па сутнасці, як адказ на пэўныя патрэбнасці чалавека. Пры гэтым трэба адзначыць, што формы не з'яўляюцца ўніверсальнымі, а адметныя ў кожнай культуры. Так, калі культурныя феномены, як, напрыклад, міф, абрад, – універсальныя, яны ёсць у кожнай культуры, то формы міфаў, абрадаў, рэалізаваныя у розных культурах, – розныя. Аднак заўважым, што асобныя культурныя формы могуць быць пашыраныя ў значным шэрагу культур – да прыкладу, прысяга (ваенная, сведкаў у судзе і інш.); клятва (Гіпакрата); кніга; школа і г. д. Станаўленне асобных формаў культуры, іх вылучэнне ў цэласнай структуры культуры з'яўляюцца важнейшымі пытаннямі любога культуралагічнага разгляду.

Культура як прадукт чалавечай дзейнасці нясе на сабе адбітак свайго творцы (у прыватнасці, у кожнага народа свой фальклор, па «пачырку» майстра можна вызначыць, менавіта хто аўтар – кравец касцюма, мастак карціны, ювелір пэўнага ўпрыгажэння і г. д.). Як істота сацыяльная і духоўная чалавек у вытворчасці прадуктаў задавальняе свае не толькі матэрыяльныя, але і духоўныя патрэбнасці. На падставе гэтага ўсю культуру прынята падзяляць на матэрыяльную і духоўную.

Падзел культуры на матэрыяльную і духоўную, безумоўна, адносны і мае абмежаванае значэнне ў гнасеалагічным, пазнавальным, аспекце. Пры разглядзе гэтага члянення заўсёды аказваецца, што матэрыяльны прадукт увасабляе ідэальную мэту, значыць, мае духоўны аспект, а ўсе духоўныя каштоўнасці, у

сваю чаргу, прадстаўлены ў той або іншай матэрыяльнай абалонцы. Аднак некаторыя вучоныя наогул адмаўляюць наяўнасць матэрыяльнай культуры, разглядаючы яе як нейкае прадметнае ўвасабленне ідэальнага ўяўлення аб навакольным асяроддзі, або лічаць, што размежаванне матэрыяльнай і духоўнай культуры знаходзіцца ў сферы ўсведамлення чалавекам таго, якую яго патрэбнасць задавальняе дадзены прадмет або від дзейнасці.

5. Архетыпы – базісныя элементы культуры

Базавыя каштоўнасці, ідэалы, нормы з самага пачатку гістарычнага развіцця культуры этнаса фіксуюцца на падсвядомым узроўні, апрацоўваюцца ў працэсе сістэматызацыі і схематызацыі і ў канцэнтраванай форме ўвасабляюцца, паводле тэрміналогіі К. Г. Юнга, як архетыпы (агульначалавечыя першавобразы). Архетыпы ляжаць у аснове быцця любой этнакультурнай супольнасці.

Швейцарскі псіхааналітык, філосаф культуры Карл Густаў Юнг (1875–1961) высунуў канцэпцыю, згодна з якой існуе агульная памяць усяго чалавечага роду, захаванае ў глыбінях чалавечай душы, па яго тэрміналогіі, – калектыўнае бессвядомае. На думку Юнга, зместы калектыўнага бессвядомага паўстаюць у агульначалавечых першавобразах – архетыпах. Вучоны даў ім вельмі даходлівае тлумачэнне. У зместах калектыўнага бессвядомага – архетыпах, пісаў Юнг, «ёсць адна дзівосная здольнасць – іх міфалагічны характар. Яны нібыта належаць строю душы, уласціваму не якой-небудзь адной асобе, а чалавецтву ўвогуле. Упершыню сутыкнуўшыся з падобным зместам, я задумаўся аб тым, ці не могуць яны быць атрыманы ў спадчыну, і падумаў, што іх можна патлумачыць расавай спадчыннасцю. Дзеля таго, каб у ва ўсім гэтым разабрацца, я накіраваўся ў Злучаныя Штаты, дзе, вывучаючы сны чыстакроўных неграў, меў магчымасць упэўніцца ў тым, што гэтыя вобразы не маюць ніякіх адносін да так званай расавай ці кроўнай спадчыннасці, роўна як і не з’яўляюцца прадуктамі асабістага вопыту індывіда. Яны належаць чалавецтву ў цэлым, таму маюць калектыўную прыроду. Скарыстаўшыся выразам святога Аўгустына, я назваў гэтыя калектыўныя праформы архетыпамі. “Архетып” азначае *type* (адбітак), пэўнае ўтварэнне архаічнага характару, якое змяшчае, як

па форме, так і па змесце, міфалагічныя матывы. У чыстым выглядзе апошнія прысутнічаюць у казках, міфах, легендах, фальклоры».

Юнг тэарэтычна распрацаваў феномен «калектыўнага бессвядомага» – крыніцы архетыпаў – першасных (назапашаных вопытам усіх папярэдніх пакаленняў) вобразаў, універсальных мадэляў успрымання, перажывання, рэагавання на падзеі пэўным чынам. У культуры архетыпы могуць інтэрпрэтавацца ў шматлікіх мастацкіх вобразах, сімвалах, сюжэтах. У культуры пэўнай сацыяльнай супольнасці яны здольны напаўняцца розным канкрэтным зместам і несці адметную каштоўнасцю характарыстыку. Іх прысутнасць як калектыўнага бессвядомага з'яўляецца, з аднаго боку, умовай захавання самабытнасці і цэласнасці дадзенай супольнасці, з другога – яны забяспечваюць дынаміку многіх працэсаў, паколькі архетып убірае ў сябе ўсё новае і новае сэнсы, адценні, каштоўнасці-сэнсавы ўзбагачаецца.

Архетыпічная тэорыя была пашырана ў межах гуманітарыстыкі многімі паслядоўнікамі К. Г. Юнга: Э. Нойманам, М.-Л. фон Франц, Дж. Хендэрсанам, Дж. Хілманам. У айчыннай культуралогіі разгляду архетыпаў прысвечаны працы У. Конана, Л. Кажухоўскай, А. Свечнікавай, Т. Сухоцкай.

Прадстаўнікі псіхааналітычнай тэорыі вылучаюць універсальныя псіхічныя вобразы – архетыпы, якія ўласцівы ўсім людзям: *Цень*, *Персона*, *Аніма*, *Анімус* і інш. *Цень* – гэта нашы памкненні, думкі, страсці, якія ў сучасным нам соцыуме лічацца заганнымі і якія па гэтай прычыне мы хаваем у сабе, падаўляем. Прадстаўляець гэты архетып могуць такія сімвалы, як Сатана, Нерон, Гітлер. *Персона* – гэта тыя нашы памкненні, думкі, страсці, якія мы выстаўляем на публіку, таму што яны ўхваляюцца ў сучасным нам грамадстве. Сімвал гэтага вобраза – маска. Іншая пара архетыпаў – *Аніма* – *Анімус*. *Аніма* – бессвядомае ўяўленне мужчыны аб вобразе жанчыны; сімваламі могуць быць Дзева Марыя, Мона Ліза. *Анімус* – бессвядомае ўяўленне жанчыны пра вобраз мужчыны; сімваламі могуць быць Ісус Хрыстос, Дон Жуан.

У этнанацыянальным культурным кантэксце архетыпы суадносяцца з эпохай, дамінантнымі культурнымі рысамі пэўнага часу. Актуалізацыя архетыпа разглядаецца ў рамках гістарычнага кантэксту. Кожны гістарычны перыяд культур-

нага развіцця любой этнасацыяльнай супольнасці аксіялагічна (каштоўнасна) адзначаны ў пэўным сацыякультурным сімвале – архетыпе, у якім на падсвядомым узроўні адлюстраваны менталітэт супольнасці. Гэта этнацыянальныя архетыпы, якія валодаюць моцным патэнцыялам у працэсе станаўлення супольнасці. Яны абумоўліваюць культурную цэласнасць і адметнасць супольнасці. Як глыбінныя культурныя ўстаноўкі «калектыўнага бессвядомага» яны выяўляюцца ў паўтаральнасці ў культуры многіх народаў: матываў чалавечых міфаў, казак, звычайў, «вечных» тэм і вобразаў сусветнай культуры. Да прыкладу, крыж – сімвал пакут, сэрца – сімвал любові, дрэва – сімвал жыцця. З творчасцю Васіля Быкава звязана адметнае, бессвядома ўласцівае ўсяму жывому на Зямлі ўспрыняцце любых ваенных дзеянняў як знака бяды (аднайменны яго твор, прысвечаны Другой сусветнай вайне, «Знак бяды»). Вайна была сімвалам бедства для беларусаў са старажытных часоў: «Мушу пра войны пісаць... Бедства людзей вымагае словы і слёзы мае» (так пісаў Мікола Гусоўскі ў сваёй «Песні пра зубра»). Шырыцца між сучасных беларусаў сімвалічны знак, як пісаў Гусоўскі, «любай Айчыны» – вобраз зубра, галоўнага героя яго «Песні». Дадзеныя сімвалы і іх семантычнае напauненне непасрэдным чынам замацаваліся як культурны код адметнасці нацыянальнай культуры.

На аснове этнацыянальных архетыпаў можна выявіць асаблівасці нацыянальнага характару і светапогляду этнасу, а таксама спрагназаваць фарміраванне сэнсаўтваральных каштоўнасцяў будучыні. Такім чынам, з аднаго боку, архетып – гэта ўстойлівая пастаянная структура, што звязана з базавымі каштоўнасцямі і сімваламі культуры чалавечай супольнасці, з іншага – у дыяхронным плане валодае патэнцыялам развіцця.

Кароткія высновы

Рэгуляцыя чалавечай жыццядзейнасці ажыццяўляецца праз сістэму *каштоўнасцяў*. Яны дапамагаюць грамадству і чалавеку адрозніваць добрае і дрэннае, ісціну і памылку, прыгожае ці брыдкае, дазволенае і забароненае, істотнае і неістотнае і г. д.

Устойлівае і дзейснае рэгуляванне адносін паміж суб'ектамі культуры дасягаецца праз *нормы*, якія забяспечваюць іх дэра-ахвотнае і свядомае супрацоўніцтва ў адпаведнасці з грамадска ўхваленымі мэтамі. Функцыя нормы заключаецца ў тым, каб

выключыць уплыў выпадковых, чыста суб'ектыўных матываў і абставін, забяспечыць надзейнасць, прадказальнасць, стандартнасць паводзін. Культурныя нормы падтрымліваюць устойлівасць камунікацыі, узаемадзеяння паміж індывідамі і рознымі сацыяльнымі групамі. У культуралогіі прынята падзяляць нормы на *агульначалавечыя, нацыянальныя, класавыя, групавыя, міжіндыўдуальныя*.

Сярод аб'ектаў духоўнай культуры вызначальнае месца займае ідэал, які выступае адной з дамінуючых формаў існавання каштоўнасцяў культуры. Менавіта ён вызначае накірунак дзеяння суб'екта, спосаб вырашэння жыццёвазначных задач. Такімі магчымасцямі ідэал валодае па той прычыне, што з'яўляецца не нейкім абагульненым формуляваннем пэўнай каштоўнасці, а канкрэтным уяўленнем пра належную (рус. «должную») будучыню, яе вобразах. Па сутнасці, праз грамадскі ідэал выражаецца канцэптуальны архетып сацыяльнага жыцця.

Усеахапляльнымі сімваламі самасвядомасці асобы і адначасова культурнай субстанцыяй, якая на падсвядомым узроўні спараджае імпульсы да яе станаўлення, з'яўляюцца ўніверсальныя і этнанацыянальныя архетыпы. Яны характарызуюць асноватворныя ўласцівасці індывіда, уплываюць на асаблівасці светаўспрымання, духоўныя арыенціры і сацыякультурныя набыткі чалавецтва. Архетыпы застаюцца практычна нязменнымі па сваёй сутнасці, аднак у прасторава-часовай перспектыве праяўляюцца ў разнастайных формах: міфалагемах (міфалагічных сюжэтах, вобразах, сцэнах), рэлігійных тэкстах, рытуалах, ідэалах і інш.

Літаратура

Дубянецкі, Э. С. Культуралогія: энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – 383 с.

Ерасов, Б. С. Социальная культурология : учеб. / Б. С. Ерасов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 591 с.

Инглхарт, Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества : пер. с англ. / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–26.

Каган, М. С. Философская теория ценностей / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Тэма 5. Духоўная культура, характарыстыка яе формаў (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Тэарэтыка-метадалагічныя падыходы да вызначэння зместу духоўнай культуры.
2. Міфалогія – ранняя форма духоўнай культуры.
3. Гістарычныя формы рэлігіі.
4. Мастацтва – эстэтычна-вобразнае асваенне рэчаіснасці.
  - 4.1. Літаратура – рэчаіснасць у слоўных адцягненых вобразах.
  - 4.2. «Музыка – гэта матэрыя эмоцый», пазапрадметная, ідэальная форма.
  - 4.3. Архітэктура – трыадзінства карыснасці, трываласці, прыгажосці.
  - 4.4. Жывапіс – форма фіксацыі колеравых адчуванняў.
  - 4.5. Скульптура – трохмернасць формы: рэльефнасць вонкі і ўнутраны свет душы.
  - 4.6. Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва – сінтэтычная форма дэкару.
  - 4.7. Тэатр – відовішчная форма драматычнага дзейства.
  - 4.8. Кінамастацтва – рухомыя зрокава-слоўныя вобразы.
  - 4.9. Танец – самавыяўленне праз рытма-пластыку «чалавечага руху».
5. Філасофія як асобая галіна духоўнай культуры.

Мэта лекцыі: раскрыць змястоўнае быццё духоўнай культуры грамадства, сістэму формаў яе бытавання.

1. Тэарэтыка-метадалагічныя падыходы да вызначэння зместу духоўнай культуры

Вычлянненне формаў культуры – працэс складаны, заўсёды можна знайсці артэфакты, якія не ўпісваюцца ў схему і маюць амбівалентную, дваістую, прыроду. Да прыкладу, інтэр’ер, адзенне, з аднаго боку, належаць да прадметаў матэрыяльнай сферы, з іншага – дзякуючы мастацкаму дызайну задавальняюць духоўныя патрэбнасці ў прыгожым. Духоўная культура, увасобленая чалавекам у матэрыяльных аб’ектах, вяртаецца да яго ў выглядзе больш ідэальнага, больш эстэтызаванага прадметнага асяроддзя. Па словах старажытнагрэчаскага філосафа

Прагатагора, чалавек ёсць мера ўсіх рэчаў, і, можна дадаць, рэчы, у сваю чаргу, служаць мерай яго чалавечнасці.

Найбольш распаўсюджаным з'яўляецца азначэнне духоўнай культуры як сукупнасці духоўных каштоўнасцяў, якія характарызуюць узровень і арганізацыю духоўнага жыцця грамадства, ступень развіцця грамадскай свядомасці, ведаў, адукацыі і выхавання людзей. Ядро духоўнай культуры складае грамадская свядомасць: палітыка, права, мараль, мастацтва, рэлігія, філасофія. Сюды ж адносяць эмпірычныя і навуковыя веды, характар і сістэму адукацыі і выхавання, культуру маўлення і зносін людзей.

Значыць, духоўная культура ўключае агульны ўзровень інтэлектуальнага і маральнага развіцця людзей, сукупнасць ведаў і навыкаў, поглядаў, пазіцый і звычаяў, узровень эстэтычнага і эмацыянальнага развіцця, разнастайнасць густаў і пачуццяў.

Такім чынам, духоўная культура – сукупнасць каштоўнасцяў, культурных сэнсаў чалавечага быцця, якія характарызуюць узровень і арганізацыю духоўнага жыцця грамадства, а ў дачыненні да асобы – сукупнасць якасцяў, якія характарызуюць асобу або сацыяльную групу з пункту гледжання меры асваення духоўнай культуры грамадства.

Традыцыйна прынята ў адпаведнасці з азначэннем духоўнай культуры вылучаць галоўныя прыкметы, крэтэрыі ўзроўню яе развіцця ў канкрэтнай асобы. Як правіла, гэта:

– дасведчанасць – характарызуецца аб'ёмам і якасцю засвоеннай культурнай інфармацыі;

– выбіральнасць – характарызуецца пэўным зместам, накіраванасцю культурнай інфармацыі;

– ступень актыўнага стаўлення – характарызуецца актыўным прымяненнем культурных навыкаў, удзелам у распаўсюджванні культурнай інфармацыі, у стварэнні культурных каштоўнасцяў;

– ступень вызначальнага ўплыву культуры на сацыялізацыю асобы, сацыяльныя паводзіны і самасвядомасць, на яе светапогляд.

Гэтыя прыкметы фармальныя, агульныя, аднак яны могуць служыць для правядзення сацыялагічных і педагагічных даследаванняў у якасці асноўных крытэрыяў узроўню развіцця духоўнай культуры асобы.

Сукупнасць духоўных каштоўнасцяў, створаных людзьмі ў працэсе іх грамадска-гістарычнай дзейнасці: веды, працоўныя навыкі, традыцыі і звычаі, розныя віды мастацтва, народнай творчасці, уяўленні і вераванні, – перадаецца ад пакалення да пакалення і забяспечвае цэласнасць і стабільнасць этнасу. З падзелам працы на разумовую і фізічную духоўная культура пачала існаваць у двух відах: «высокая» культура (навука, літаратура, адукацыя, права, мараль, рэлігія) і народная (вераванні, звычаі, традыцыі, святы, вусная паэтычная творчасць), якія знаходзяцца ў пастаянным узаемадзеянні і ўзаемапрапранікненні. Вядома, што «высокая» культура чэрпае ідэі, натхненне ў народнай творчасці, якая, у сваю чаргу, імкнецца асвоіць майстэрства «высокіх» жанраў.

2. Міфалогія – ранняя форма духоўнай культуры

Міфалогія – адна з асноўных формаў духоўнай культуры поруч з рэлігіяй, мастацтвам, філасофіяй.

У сучаснай культуралогіі міф не разглядаецца як нешта мінулае, уласцівае толькі архаічнай культуры. Міфы жывуць і ў нашы часы, да прыкладу міф аб рацэ Нямізе, якая помсціць людзям за тое, што яе закапалі пад зямлю, і таму месца гэтае лічыцца ў народзе «нядобрым». Міф, адзначаюць даследчыкі, з’яўляецца гістарычна першай формай культуры, у якой адлюстраваны спосаб чалавечага быцця і светаадчування. Ён цалкам заснаваны на сэнсавай пародненасці чалавека са светам. Праз міф чалавек перадае культурныя сэнсы – уяўленні аб першасных якасцях рэчаў, з’яў прыроды як роднасных сабе жывых істотах, гэта значыць ачалавечвае прыроду. Міф ёсць не што іншае, як праекцыя душы чалавека вонкі.

Па азначэнні А. Ф. Лосева, вядомага расійскага філосафа і філалага, міф – гэта абагульненае адлюстраванне рэчаіснасці ў выглядзе пачуццёвых уяўленняў ці, дакладней, у фантастычным выглядзе тых ці іншых адушаўлёных істот. Архаічныя міфы існуюць у форме паданняў. Падзяляюцца на касмалагічныя (апісанне стварэння Сусвету і чалавека), антрапаганічныя (пра паходжанне першых людзей), каляндарныя (звязаны з цыклам каляндарных абрадаў, багамі і героямі, магіяй), эсхаталагічныя (аб «апошніх» рэчах, гібелі свету). У іх падаюцца падзеі далёкага ці блізкага мінулага. Міфалагічныя сюжэты

звычайна будуюцца на супрацьпастаўленні апазіцыйных значэнняў.

Важнейшай функцыяй, якую выконвае міф, з'яўляецца тлумачальна-рэгулятыўная. Яна ажыццяўляецца праз міфалагічны сюжэт і праз увядзенне ў міф культурнага героя, які здабывае ці ўпершыню стварае для людзей прадметы культуры, навучае іх рамяству, жыццёвай мудрасці, рытуалам і святам. Да прыкладу, антычны тытан Праметэй, паводле трагедыі Эсхіла, выкраў агонь у бога Гефеста і перадаў людзям, навучыў людзей будаваць жыллё, вырабляць метал, апрацоўваць зямлю, плаваць на караблях, навучыў пісьму, ліку, назіраць за зоркамі і інш.; першы з багоў, «бацька неба» старажытны беларускі бог Белабог вучыў людзей, як жыць на свеце, як працаваць, здабываць кавалак хлеба; сын Белабога, бог Пярун – згодна міфу, ад яго маланак нарадзіліся яскаркі, а ад іх усё жывое, – навучыў людзей здабываць агонь; багіня вясны Ляля лічыцца ўзорам жанчыны на чале сям'і, жаночай прыгажосці; з багіняй жніва і ўрадлівасці Талокай звязаны абрад святкавання заканчэння жніва; імем міфічнага асілка Машэкі, які рабаваў багатых людзей у магілёўскіх лясах і на Дняпры, помсцячы за тое, што багаты князь адабраў у яго каханую дзяўчыну, да гэтых часоў на Магілёўшчыне страшаць дзяцей, – міфічная памяць вучыць не даць пранікнуць у сэрца помслівасці, крыважэрнасці.

Росквіт міфалогіі адносіцца да родава-абшчыннай эпохі. У гэты час узнікаюць усе буйныя міфалагічныя цыклы, якія пазней былі замацаваны ў літаратурных помніках.

Міфы – паданні пра аб'екты жывой і нежывой прыроды, чалавека і грамадства – узніклі ў свядомасці людзей у першабытным грамадстве і бессвядомым мастацкім, вобразным спосабам адлюстроўвалі іх уяўленні пра навакольны свет у выглядзе багоў, герояў, дэманічных істот. Для міфалогіі як сукупнасці фантастычных уяўленняў людзей характэрна адушаўленне навакольнай прыроды, яе аб'ектаў і стыхій, якое адбываецца на аснове знешніх прыкмет або выкліканых імі пачуццяў. У міфах старажытны чалавек імкнуўся растлумачыць і ўпарадкаваць навакольны свет.

Міфалогія, напачатку пераважна звязаная з гаспадарчай дзейнасцю чалавека, дапамагала замацоўваць і перадаваць праз пакаленні практычныя навыкі (здабыванне агню, выраб ганчарнага і іншага посуду, выплаўка металаў). У міфалогіі наро-

даў шмат агульных сюжэтаў, сістэм і канцэпцый свету, падобных па функцыях і іншых характарыстыках міфалагічных вобразаў, напрыклад, старажытныя богі ў індаеўрапейскіх народаў: грэчаскі Зеўс, рымскі Юпітэр, славянскі Пярун, балцкі Пяркунас і інш.

3. Гістарычныя формы рэлігіі

З вельмі далёкіх часоў існуе комплекс вераванняў і практычных дзеянняў, з дапамогай якіх людзі спрабуюць зносіцца з рэчаіснасцю, што знаходзіцца за межамі іх паўсядзённага вопыту. Гістарычна рэлігія прайшла доўгі шлях развіцця, мела самыя разнастайныя формы. Паводле сучасных навуковых даных, рэлігія ўзнікла ў эпоху верхняга палеаліту, каля 50–40 тыс. гадоў таму, на адносна высокай ступені развіцця першабытнага грамадства. Гістарычна найбольш раннімі рэлігіямі былі магія (вядзьмарства чараўніцтва), татэмізм (вера ў зродненасць людзей з жывёлінай, раслінай, радзей – з’явай прыроды і інш.), анімізм (вера ў душу і духаў), фетышызм (культ неадушаўлёных прадметаў) і інш.

Французскі сацыёлаг Э. Дзюркгейм разглядаў рэлігію як сацыяльную з’яву і лічыў, што рэлігійныя вераванні маглі ўзнікнуць толькі ў грамадстве ў сферы так званых калектыўных уяўленняў, на фарміраванне якіх вызначальны ўплыў аказваюць сацыяльныя абставіны.

Існуе шмат азначэнняў рэлігіі і падыходаў да тлумачэння яе сутнасных характарыстык. Так, на думку амерыканскага культуролога К. Гірца, рэлігія – гэта сістэма сімвалаў, пад уплывам якой фарміруюцца ўяўленні аб усеагульным парадку існавання. Большасць прадстаўнікоў гуманітарыстыкі лічаць, што рэлігія ёсць светапогляд і светаадчуванне, а таксама адпаведныя паводзіны і спецыфічныя дзеянні (культ), заснаваныя на веры ў існаванне Бога або багоў. Найбольш важнай, істотнай характарыстыкай любой рэлігіі называецца вера ў звышнатуральны, надпрыродны абсалют – Бога.

Па структуры рэлігія як форма культуры ўяўляе складанае сістэмнае ўтварэнне. У любой рэлігіі існуюць тры асноўныя структурныя элементы: рэлігійная свядомасць (рэлігійныя ідэі, уяўленні, пачуцці); рэлігійныя культуры (набажэнства, таінствы, пасты, малітвы, святы, рытуалы і інш.); рэлігійныя арганізацыі (цэрквы, секты).

Рэлігіі ўласцівы свае сацыяльныя функцыі. З іх можна вылучыць чатыры асноўныя: 1) сэнсамеркавання (выяўленне сэнсаў, заключаных у рэлігійнай карціне свету); 2) прыналежнасці, або ідэнтыфікацыі (па прыналежнасці да пэўнага выравызнання асэнсоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, укаранёнасць у дадзенае грамадства); 3) сацыяльнай інтэграцыі (разуменне месца і значэння сваёй групы вернікаў між іншых); 4) сакралізацыі (надзяленне свяшчэнным сэнсам) культурных каштоўнасцяў. Першыя дзве тычацца асобы, дзве апошнія звернуты да сацыяльных структур і культуры.

Вылучаюцца розныя гістарычныя формы рэлігій: родава-племянныя (язычніцтва); нацыянальна-дзяржаўныя, ці этнічныя (іўдаізм, індуізм, сінтаізм, канфуцыянства, даасізм); сусветныя, ці наднацыянальныя (будызм, хрысціянства, іслам). Спачатку існавалі родавыя і племянныя рэлігіі, а на больш позняй стадыі гістарычнага развіцця ўзніклі сусветныя рэлігіі – будызм (VI–IV стст. да н. э.), хрысціянства (I ст.), іслам (VII ст.). Для старажытных рэлігій (акрамя так званых «бязбожных» рэлігій – індуізму, сінтаізму, канфуцыянства, даасізму) быў характэрны політэізм (мнагабоства), які ў пазнейшых рэлігіях замяніўся монатэізмам (адзінабоствам).

На тэрыторыі Беларусі ў старажытны перыяд панавала язычніцтва, для якога характэрныя абагаўленне прыродных сіл і стыхій (пантэізм), вера ў рэальнае існаванне душы, добрых і злых духаў (анімізм), надзяленне чалавечымі рысамі і якасцямі прыродных з’яў, багоў, міфічных істот (антрапамарфізм), вера ў цудадзейную сілу асобных матэрыяльных прадметаў (фетышызм), уяўленні пра звышнатуральную зродненасць людзей з пэўнымі жывёлінай ці раслінай (татэмізм), культ продкаў і інш.

З цягам часу асобныя элементы язычніцкіх вераванняў трансфармаваліся і паступова сталі элементамі хрысціянскай рэлігіі, якая атрымала пашырэнне ў наступныя стагоддзі ў форме праваслаўя і каталіцызму. У XIV ст. на землях Вялікага Княства Літоўскага пачалі сяліцца татары (спачатку палонныя, потым эмігранты з Залатой Арды), а таксама яўрэі – эмігранты з Заходняй Еўропы, дзе яны цярпелі ўціск па рэлігійнай прыкмеце, – у выніку тут з’явіліся іслам і іўдаізм. У XVI ст. пашырыўся ўплыў з Еўропы пратэстантызму – найперш у выглядзе кальвінізму, у меншай ступені – лютэранства, арыян-

ства. У канцы XVI ст., пасля заключэння Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. аб аб'яднанні Праваслаўнай і Каталіцкай цэркваў у адну Уніяцкую, зліцця цэркваў усё ж не адбылося, а з'явілася новая, Уніяцкая царква. У краіне склалася поліканфесійная сітуацыя, якая захоўваецца з тых часоў і існуе па сёння.

У сучасным беларускім грамадстве свядомасці насельніцтва (найбольш сельскага) уласцівы рэлігійныя сляды язычніцтва на ўзроўні народных свят, абрадаў і звычайў (Дзяды, Купалле, Дажынкi, Каляды і інш.).

У Беларусі дзейнічаюць як шматлікія традыцыйныя (найперш праваслаўе, каталіцызм, асобныя кірункі пратэстантызму), так і нешматлікія маргінальныя, адкалоўшыся ад традыцыйных, рэлігіі (напрыклад, дзэн-будызм, бахаізм, вайшнавізм і інш.).

Сацыялагічныя даследаванні сведчаць, што рэлігія ўражвае маштабамі ўплыву на людзей. Па даных Сусветнай хрысціянскай энцыклапедыі (World Christian Encyclopedia), колькасць прыхільнікаў рэлігіі ў свеце няўхільна павялічваецца.

4. Мастацтва як эстэтычна-вобразнае асваенне рэчаіснасці

Выключнае становішча ў свеце культуры займае мастацтва. Гэта форма духоўнай культуры спалучае ў сабе шэраг функцый, адлюстроўвае рэчаіснасць і адначасова стварае асаблівую, штучную, рэчаіснасць, служыць уяўным дапаўненнем, працягам, а часам і замянай сапраўднага жыцця. Яно фарміруе і арганізоўвае пачуццёвае (эстэтычнае) успрыманне чалавекам навакольнага свету. Мастацтва інтэрпрэтуе і эстэтычна ацэньвае рэчаіснасць, адлюстроўвае яе ў мастацкіх вобразах, развівае эстэтычныя патрэбнасці і пачуцці асобы. Заснавальнік эстэтыкі нямецкі філосаф Аляксандр Баўмгартэн вызначыў мастацтва як увасабленне прыгажосці.

Мастацтва шматлікае, яно існуе як сістэма асобных відаў, якія ўзаемазвязаны паміж сабой, кожны з якіх непаўторны і ўнікальны. Пад мастацтвам прынята разумець мастацкую творчасць у цэлым – літаратуру, архітэкттуру, скульптуру, жывапіс, графіку, танец, тэатр, кінамастацтва і інш. У гісторыі эстэтыкі мастацтва тлумачылася як перайманне (мімезіс), пачуццёвае выяўленне звышпачуццёвага, мастацка-вобразнае асваенне свету і інш.

Мастацтва ўзнікла ў першабытным грамадстве. Аднак на пачатковай стадыі развіцця яно не было самастойнай формай дзейнасці, бо ўся духоўная вытворчасць была непасрэдна ўплецена ў матэрыяльную вытворчасць, а розныя сферы духоўнай культуры яшчэ не аддзяліліся адна ад адной. У працэсе гістарычнага развіцця грамадства са злітнай, сінкрэтычнай чалавечай дзейнасці вылучыліся і пачалі самастойнае існаванне шматлікія галіны матэрыяльнай і духоўнай вытворчасці, мастацтва паступова адасобілася ва ўласна мастацкую вытворчасць. Яно стала неабходна чалавеку як спосаб цэласнага, гарманічнага (інтэлектуальнага і эмацыянальнага) пазнання і развіцця асобы, далучэння да назапашанага грамадствам калектыўнага вопыту, канкрэтных грамадска-палітычных інтарэсаў, ідэалаў. Паралельна з працэсам гістарычнага развіцця мастацтва адбывалася філасофска-эстэтычнае асэнсаванне яго сутнасці. Гэту сутнасць можна зразумець толькі ў кантэксце пэўнага прасторава-часовага кантынуума (асяроддзя) культуры, гэта значыць як працэс і сукупны вынік чалавечай дзейнасці па практычна-духоўным асваенні свету.

Твор мастацтва з'яўляецца матэрыяльным увасабленнем мастацкага вобраза і выступае як своеасаблівая канструкцыя (гукавая, пластычная, колеравая, слоўная і інш.), асобая мастацка-вобразная сістэма знакаў, спецыфічная, мастацкая, «мова» (музычная, архітэктурная, харэаграфічная, кінематаграфічная і інш.), якія нясуць чалавеку змешчаную ў ёй мастацкую інфармацыю.

Найважнейшы аспект – здольнасць мастацтва адначасова быць падабенствам рэальнага жыцця і адрознівацца ад яго, з'яўляцца выдуманым жыццём, яго мадэллю. Уздзеянне твора мастацтва на чалавека – гэта глыбокае перажыванне, падобнае на перажыванне рэальных падзей, і эстэтычная асалода ад дасканаласці вобразнага ўвасаблення (нагадаем багдановічаўскую зорку Венеру, якая стала вобразам-знакам кахання), выразнасці, чыталнасці мастацкага знака (да прыкладу, вобраз жыццёвай трагедыі ў аповесці В. Быкава «Знак бяды» – старая, скалечаная ліпа, на якую нават вароны баяліся сесці), што дае мастацтву выключныя магчымасці ўздзеяння на чалавека.

Мастацкая творчасць з'яўляецца важнейшай формай чалавечай дзейнасці, якая надае глыбіню і паўнату ўспрымання яе

стваральнікамі і спажыўцамі карціны свету, спрыяе гарманічнаму развіццю і ўзаемадзеянню фізічнага, сацыяльнага і духоўнага складнікаў жыцця асобы. Мастацтва прысутнічае ў пераважнай большасці відаў чалавечай дзейнасці, забяспечвае цэласнасць і ўстойлівасць усёй культуры. Гэта дазваляе шэрагу культуролагаў вылучаць мастацтва ў асобную культуру, якая з'яўляецца самастойнай і цэнтральнай.

4.1. Літаратура – рэчаіснасць у слоўных адцягненых вобразах

Літаратура культуролагамі разглядаецца як спецыфічная форма мастацтва слова, як адна з формаў духоўнай самасвядомасці народа, як адзін з відаў мастацтва. У шырокім значэнні тэрмін «літаратура» ўжываецца ў дачыненні да усёй пісьменнасці наогул, у вузкім – толькі да твораў прыгожага пісьменства. Мастацкая літаратура паказвае аб'ектыўную рэчаіснасць і чалавека ў спецыфічным, мастацка-вобразным, слоўным выглядзе і гэтым істотна адрозніваецца ад навуковай, даведкавай і іншых відаў літаратуры. Як і мастацтву наогул, літаратуры належаць перш за ўсё пазнавальная, уласна эстэтычная і выхаваўчая функцыі; яна выяўляе і ўвасабляе ў мастацкіх вобразах усю разнастайнасць чалавечага быцця, грамадскую самасвядомасць часу, багацце чалавечых характараў і тыпаў.

Пісьмовай форме літаратуры папярэднічаў фальклор, з якім з самага пачатку яна цесна ўзаемадзеінічае. Канчатковае ўяўленне пра літаратуру як пісьмовую форму мастацтва склалася дзякуючы распаўсюджанню пісьменнасці і з'яўленню кнігадрукавання. Акрэсліліся роды (эпас, лірыка, драма), віды і жанры літаратуры. Сутнасць яе як формы грамадскай свядомасці, практычна-духоўнай дзейнасці, як асобнага віду мастацтва вызначаецца яе пазнавальнымі, эстэтычнымі, выхаваўчымі магчымасцямі. У залежнасці ад функцый, якія літаратура выконвае ў пэўнай камунікатыўнай жыццёвай сітуацыі, раскрываецца сэнс яе вобразаў-знакаў.

Пазнавальная функцыя літаратуры пераканаўча сведчыць пра сябе ў такім прыкладзе, як узнаўленне старажытнай гісторыі па творах антычных аўтараў (Гамера, Эсхіла, Еўрыпіда, Платона, Арыстоцеля), беларускай старажытнасці па «Баркулабаўскай хроніцы», творах Сымона Буднага, Фёдара Еўлашоўскага, Міколы Гусоўскага, Андрэя Рымшы і інш. Да прыкладу,

пра паэму Гусоўскага «Песня пра постаць, дзікасьць зубра і паляванне на яго» Янка Сіпакоў пісаў: «Гэта нашы вочы ў мінулае. Паэма, нібы машына часу, дапамагае нам сягаць праз стагоддзі, у даўніну, каб пачуць і нават убачыць, як жылі нашы продкі, чым займаліся, што іх радавала і што засмучала». Разам з тым мастацкія знакі (у першую чаргу галоўны між іх знак – вобраз зубра як увасабленне Айчыны, характару насельнікаў гэтых зямель) надаюць факталагічным звесткам, якія атрымлівае чытач паэмы, эмацыйна-пачуццёвую напоўненасць. Сэнс знака раскрываецца ў пэўнай камунікатыўнай сітуацыі... Звер мірна жыве ў пушчы ў зубрыным статку, дзе «ў іх выручка: гуртам – за кожнага ў статку, кожны ж – за гурт і за ўсіх, беспарадкаў – ніякіх. Дужы са слабым уладай дзяліцца не стане». Але калі зубра патрывожыць, калі хто вымусіць яго абараняцца, гэты звер бязлітасны.

Эстытычная функцыя ў сферы мастацтва з'яўляецца галоўнай, яе прызначэнне – эмацыйна-пачуццёвае ўздзеянне праз знакава-вобразную прыроду мастацкага прадукту. Сутнасць знака-вобраза дакладна абазначана Гегелем: усе маці, не толькі рафаэлеўскія мадоны, адчуваюць шчаслівую, радасную і разам з тым адданую і пакорлівую любоў да свайго дзіця, «але не кожная форма жаночага твару здольная поўнасьцю выразіць такую глыбіню душы».

Вобраз ствараецца пры ўдзеле фантазіі, уяўлення і адпаведна патрабуе вобразнага мыслення, фантазіі пры яго ўспрыманні спажыўцом мастацкага прадукту. Да прыкладу, у «Альпійскай баладзе» Васіля Быкава няма апісання смерці Івана, загрызенага фашысцкімі аўчаркамі, яно існуе ва ўяўленні аўтара, і яго ўявіць кожны па-свойму, чытач аповесці. У тэксце ёсць толькі знакі: «ашалелы ўдар [аўчарак] у грудзі, нясцерпны боль пранізаў горла» Івана; калі Джулія адкрыла вочы і зразумела, што жывая, «Івана в живых уже не было, – пісала яна ў сваім лісце да землякоў Івана з вёскі Цярэшкі. – Вверху под облаками утихал вой псов, и лишь эхо последних двух выстрелов, отдаляясь, грохотало в ущелье».

Гэты прыклад сведчыць таксама і пра тое, што «высокія» эмоцыі выклікаюць не толькі «станоўчыя вобразы», але і трагічныя, камічныя і г. д. пры ўмове іх мастацкай дасканаласці, гарманічнасці ўсіх складнікаў і, дададзім, нязведанай нікім тайны таленту.

Выхаваўчая функцыя – яе сэнс вельмі трапна раскрываюць словы А. С. Пушкіна аб вучэнні, набыцці ведаў, якія скарачаюць нам «вопыты хуткабежнага жыцця», даюць магчымасць пазбегнуць горкіх памылак. Літаратура – гэта наша пазнанне мастацкага вобраза – чалавека ў яго зносінах з навакольным светам і іншымі людзьмі, яго жыцця ў пэўных сацыяльна-гістарычных абставінах. Але гэта і знаёмства з адлюстраваным у мастацкім творы жыццёвым вопытам, гэта магчымасць змяніць сябе адпаведна літаратурнаму ідэалу. Мастацкі вобраз не павучае, як педагогіка, а ўздзейнічае на наш дух, выклікае пачуцці, эмоцыі. Да прыкладу, назва нарысу Уладзіміра Караткевіча пра Радзіму – Беларусь: «Зямля пад белымі крыламі». Вобраз Беларусі створаны з вялікай любоўю да яе і імкненнем перадаць любоў усім чытачам, каб адчувалі сябе патрыётамі роднага краю. «Вось так і планіруюць, планіруюць буслы. Ветразі іхнія раскрылены над дрэвамі, пушысты хвост, як веерам, накрыў выцягнутыя ногі. А мне пад іхні палёт асабліва добра думаецца пра Беларусь, нашу з вамі радзіму. І для вас я і хачу, наколькі хопіць маіх ведаў і здольнасцяў, расказаць пра яе». Мастацкім знакам – белымі крыламі – абазначаюцца аўтарам сардэчнае пажаданне Беларусі пчасця і дабрабыту, якія, па павер’і, прыносяць буслы, і пісьменніцкія надзеі, што гэты вобраз стукнецца ў сэрцы суайчыннікаў.

4.2. «Музыка – гэта матэрыя эмоцый»¹, пазапрадметная, ідэальная форма

Музыка існуе ў гукавых мастацкіх вобразах. Яна здольная глыбока уплываць на эмацыянальны настрой чалавека, яго духоўны склад, музыка здаўна служыць задавальненню эстэтычных патрэбнасцяў грамадства; як адно з найвялікшых мастацтваў, здольных уплываць на чалавека, музыка выкарыстоўваецца ў грамадска-выхаваўчых і арганізуючых мэтах.

Такое вялікае значэнне ў жыцці грамадства надавалася музыцы са старажытнасці. Аднак самой музыкі часоў Антычнасці захавалася няшмат. Так, ад старажытнагрэчаскай музыкі захавалася толькі некалькі поўнасю запісаных твораў (астатнія 40 п’ес – у выглядзе фрагментаў на папірусе, пергаменце,

---

¹ Выказванне Мэцью Бэламі.

у насценным жывапісе, эпіграмах на камені і інш.). Аб тым, што краіны старажытных цывілізацый мелі развітое музычнае мастацтва (у тым ліку прафесійна-вакальнае і інструментальнае; пераважна оды, гімны), сведчаць ускосныя, другасныя крыніцы (да прыкладу, працы старажытнагрэчаскіх мысляроў, паэтаў, музычныя сюжэты, адлюстраваныя ў скульптурах і кераміцы, і г. д.). Адзначым, што ў гэты час быў пакладзены пачатак стварэнню музычнай тэорыі, адным з першых яе аўтараў быў славуты Піфагор. Яго, філосафа, матэматыка, уразіла залежнасць паміж вышэйшай гуку і суадносінамі лічбаў пры дзяленні струны – такім чынам быў вынайдзены гукавы інтэрвал (актава з дзяленнем 2 : 1, квінта – 3:2, кварта – 4:3).

У сярэднявечнай Еўропе прафесійная музыка апынулася пад уладай царквы і абслугоўвала царкоўныя абрады. Асяродкамі прафесійнай музыкі былі саборы і манастыры. Яна строга рэгламентавалася як аднагалосная (монадэічная), аб'ядноўвала рэчытатыў і спевы (гімны).

Паваротным пунктам у станаўленні еўрапейскага мастацтва ва ўсіх яго галінах стала эпоха Адраджэння, зварот да ідэалаў антычнага мастацтва: вышэйшая каштоўнасць – чалавек, яго зямныя пачуцці і інтарэсы. Зарадзіліся такія жанры музыкі, як опера, араторыя, кантата, уверцюра, сюіта, пачала складвацца сістэма прафесійнай музычнай адукацыі, удасканалывалася нотнае пісьмо. Вызваленая ад рэлігійных догмаў музычна-тэарэтычная думка дала добры плён. У XVI–XVII стст. расцвіло мастацтва поліфаніі ў форме строгага стылю і дасягнула кульмінацыі як поліфанія вольнага стылю ў першай палове XVIII ст. найперш у творчасці яго непераўзыходнага майстра І. С. Баха. У XVIII ст. сфарміраваліся асновы класічнай гармоніі, оперныя і інструментальныя формы (у тым ліку сімфонія, канцэрт, саната). Вызначыўся класічны склад аркестра, зарадзіліся нацыянальныя музычныя школы.

У Новы час, асабліва ў XX – пачатку XXI ст., атрымалі развіццё тэндэнцыі, процілеглыя класіка-рамантычным формам, як прыклад – песенная творчасць знакамітага Ігара Лучанка, пра песні якога кампазітар Аляксандра Пахмутава неяк сказала: «... у яго ёсць песні, пра якія людзі не ведаюць, хто іх напісаў. Думаюць, што гэта песні народныя». Новыя рэаліі змянілі стан музычнай культуры. Вынаходніцтва электронных сродкаў захоўвання і трансляцыі музыкі, электронных музыч-

ных інструментаў, сінтэзаванага гуку, штучных гукавых сістэм і г. д. значна пашырыла акустычныя і прасторава-часавыя межы музыкі. Працэсы глабалізацыі, мацаванне міжэтнічных сувязяў, дыялог мінулага і сучаснага, узаемадзеянне культур, напрамкаў, стыляў (да прыкладу, сінтэз класічнай музыкі з фальклорам, джазам, рокам і інш.) – усё гэта надае сучаснай музыцы новае аблічча, новыя якасці і духоўныя сэнсы. У айчыннай музыцы яны ўзорна ўвасоблены беларускай легендай Уладзімірам Мулявіным, якім створаны непаўторны вакальны стыль ансамбля «Песняроў», аб'ядноўваючы акадэмічнае гучанне, джазавыя і народныя матывы. Гэты прыклад сведчыць яшчэ і аб тым, што менавіта ў музыцы асаблівае значэнне мае талент выканальніцкага майстэрства. Музыка «Песняроў» не проста дасканалая, а гучыць цалкам у сугучнасці з нацыянальным культурным асяроддзем, з тым, як у ім сябе пачуваюць беларуская прырода, чалавек, грамадства. Думаецца, што падобны акт творчасці найлепш сфармуляваны вялікім Людвігам ван Бетховеным: «Музыка – пасрэдніца паміж жыццём розуму і жыццём пачуццяў».

4.3. Архітэктура – трыадзінства карыснасці, трываласці, прыгажосці

На працягу сваёй гісторыі чалавецтва стварыла высокаразвітую і арыгінальную архітэктуру. Архітэктура (ад грэч. *architekton* – будаўнік) – у беларускай мове існуе сінанімічны тэрмін «дойлідства» – гэта мастацтва праектавання і пабудовы будынкаў розных тыпаў, уладкавання матэрыяльна арганізаванага асяроддзя, неабходнага людзям для іх жыцця і дзейнасці, у адпаведнасці з прызначэннем, сучаснымі тэхнічнымі магчымасцямі, эстэтычнымі поглядамі грамадства. Асноўнымі крытэрыямі і прынцыпамі дойдства выступаюць мэтазгоднасць, карыснасць, трываласць, прыгажосць.

Архітэктура мае свае спецыфічныя задачы, галоўная з іх – стварэнне архітэктурнага твора пры дапамозе сіметрыі і асіметрыі, кантрасту і нюансу, рытму, суразмернасці частак і цэлага, прапорцыі, маштабнасці, вылучэння галоўнага ў кампазіцыі і інш. Мастацкая выразнасць твораў архітэктуры павышаецца і падборам фактуры, колеру, дэкаратыўных элементаў, выяўлення формы з дапамогай святлаценю і інш. Кожны асобны будынак, нават дасканалай мастацкай формы, існуе не сам па сабе,

а разам з іншымі архітэктурнымі аб'ектамі, навакольным ландшафтам – у пэўным архітэктурна-прасторавым асяроддзі, вышэйшай ступенню чаго з'яўляецца архітэктурны ансамбль.

Архітэктура (будынкi, ансамблевы комплекс, навакольны ландшафт) таксама з'яўляецца культурным тэкстам, «чытаючы» які чалавек лепш арыентуецца ў прадметна-прасторавым архітэктурным асяроддзі, замацоўвае пэўныя ідэі і каштоўнасці, гісторыка-культурныя веды. Так, вежавыя храмы – сімвал беларускай храмавай архітэктуры (сямікупальны Полацкі Сафійскі сабор XI ст. быў адбудаваны ў першай палове XVIII ст. як пяцівежавы ў стылі віленскага барока). Баявыя вежы, байніцы, каваныя жалезныя кратаы – сімвалы абарончых храмаў, замкаў (цэрквы ў Супраслі, Сынкавічах, Маламажэйкаве, Мірскі замак і інш.). Сімвала-знакавыя прыкметы віленскага барока – вытанчанасць і вертыкалізм прапорцый, пышнаасць і разнастайнасць аздобы інтэр'ераў, параднасць (палацава-паркавыя комплексы Плятэраў, Валовічаў, Храптовічаў). Беларуская готыка – узнёслыя вертыкальныя формы, ажурныя вежы, спічастыя аркі (з вострым верхам), нервюрныя скляпенні (скляпенні з пукатым рабром) (яркі прыклад – Свята-Раства-Багародзіцкая царква ў в. Мураванка, Гродзенская вобласць). Класіцызм – строгасць, прастата дэкаратыўнай апрацоўкі фасадаў, геаметрычная правільнасць формаў (Свіслацкая гімназія), дом Ваньковічаў (у Мінску); класіцызм (позні ампір) – аздабленне фасадаў (вянкі, гірлянды, разеткі), інтэр'ера – арнаменты геральдычныя, вайсковая атрыбутыка – сцягі, барабаны, шлемы, мячы, шчыты, гарматы (рысы ампіра ў сядзіба-паркавым комплексе Скірмунтаў, в. Моладава).

Толькі ў ансамблі, у архітэктурна-прасторавым асяроддзі будынак паўстае цалкам як архітэктурны твор, у поўным аб'ёме свайго функцыянальнага прызначэння. Выняты з гэтага культурнага кантэксту, будынак падобны да музейнага экспаната: інфармацыйна ён збяднеў, таму што разарваныя яго сувязі са знакавай, сэнсавай сістэмай прадметна-прасторавага асяроддзя.

Гальшанскі замак роду Сапегаў за багаты дэкор сучаснікі называлі «каменнай кветкай» – яскравы прыклад таго, як архітэктура вырашае мастацкія задачы сваімі спецыфічнымі сродкамі. Але звычайна яе мастацкі вобраз ствараецца пры ўдзеле іншых відаў мастацтва (жывапісу, скульптуры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, мастацкага канструявання і інш.).

4.4. Жывапіс – форма фіксацыі колеравых адчуванняў

Сродкамі спецыфічнай мастацкай мовы – колер, малюнак, кампазіцыя – жывапісец здольны наглядна паказаць сваё бачанне чалавека, грамадскай з’явы і ўзаемаадносін паміж людзьмі, карціны жыцця, прыроды ў розным стане, паводзіны жывёл, натуральнае святло і паветра, рух і зменлівасць з’яў, багацце фарбаў, глыбіню прасторы і інш. Як высокаразвітая форма чалавечай працы жывапіс з’яўляецца сферай стварэння мастацкіх каштоўнасцяў. Таленту падуладна маляваць «не тое, што бачыць, а тое што адчувае» (Пабла Пікаса), яго праца заключаецца ў «фіксацыі сваіх колеравых адчуванняў» (Поль Сезан).

Многія жывапісныя творы маюць дакументальна-інфармацыйную каштоўнасць, як, да прыкладу, замалёўкі Напалеона Орды замкаў і сядзіб, гарадской і вяскова-мястэчкавай забудовы – рэшткаў «нашай былой славы і цывілізацыі», так пісаў ён у лісце да Ігната Дамейкі (географ і этнолаг, самы вядомы выпускнік Віленскага ўніверсітэта, нацыянальны герой Чылі).

Творы жывапісу адлюстроўваюць асобныя, статычныя моманты жыцця, аднак яны здольны перадаць і стан абсалютнай нерухомасці, і эфект руху, зменлівасці сітуацыі, і эмацыйную насычанасць.

Жывапіс пераважае ў трыядзе (з графікай і скульптурай) выяўленчых мастацтваў. Падзяляецца на станковы жывапіс (асновай служаць палатно, дошка, кардон і інш.) і манументальны жывапіс (творы размяшчаюцца на элементах архітэктурных збудаванняў (да прыкладу, фрэскі). Сярод жанраў жывапісу – партрэт, пейзаж, нацюрморт, гістарычны, міфалагічны, батальны, аніمالістычны (выявы жывёл) і інш. Асобымі відамі жывапісу з’яўляюцца іканапіс, мініяцюра, дыярама, панарама, а таксама дэкарацыйны жывапіс (тэатральныя і кінадэкарацыі).

Дыярама – выгнутая паўкругам карціна з прадметным пярэднім планам, на якім рэальныя ці бутафорскія прадметы, фігуркі, збудаванні і г. д., напрыклад батальная дыярама «Мінскі кацёл» (Музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны). Панарама – кругавая карціна. Напрыклад, Рацлавіцкая панарама (даўжыня 114 м, вышыня 15 м) (Польшча) – паказана бітва 1794 г. пад Рацлавіцамі паміж паўстанцамі пад камандаваннем Тадэвуша Касцюшкі і расійскім войскам генерала графа Тармасава. Ці, так сталася, больш вядомая нам панарама Барадзінскай бітвы

(даўжыня 115 м, вышыня – 15 м). Сферычная панарама – гэта віртуальная, 3D-панарама; напрыклад, віртуальная панарама «Па родных мясцінах Якуба Коласа» створана ў Літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа.

Аб спецыфічнай мове жывапісу вельмі дакладна мовіў філосаф, культуролаг М. Бахцін: для мастака не існуе «безгалосых рэчаў», для яго ўсё – «выразнае і гаворчае быццё», свой дыялог з якім ён імкнецца перадаць у творчасці, у мастацкім вобразе. Сэнс дыялогу мастак пазначае ў творы пэўнымі вехамі, сімваламі, якія людзі імкнуцца зразумець, як гэта бывае, у меру сваёй дасведчанасці, духоўнасці, мастацкага мыслення.

Старажытнабеларускі фрэскавы жывапіс, які лічыцца пачаткам айчыннага выяўленчага мастацтва, як і ў цэлым сакральнае мастацтва, сімвалічны па сваёй прыродзе. Самыя старажытныя вядомыя на сённяшні дзень – гэта фрэскавыя роспісы Сафійскага сабора ў Полацку, цэркваў Бельчыцкага манастыра, Дабравешчанскай царквы ў Віцебску, цэркваў Барыса і Глеба ў Гродне і Навагрудку. Але захаванасць іх дрэнная, фрагментарная. Адзіны помнік, які дайшоў да нашага часу амаль у першапачатковым выглядзе, – фрэскі Спаса-Праабражэнскага сабора Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра.

Між усіх сюжэтаў фрэсак Спаса-Праабражэнскага сабора звернем увагу на фрэску, змешчаную ў малельні Прападобнай Еўфрасінні, – «Царыца Саўская». Пэўна, Прападобная надавала значэнне гэтаму біблейнаму сюжэту, які на той час не быў распаўсюджаны ў жывапісе, але які яна змясціла ў сваёй малельні. Сюжэт звязаны з прытчай Ісуса Хрыста аб візіце з багатымі падарункамі Саўскай царыцы да цара Яўрэйскай дзяржавы Саламона з просьбай патлумачыць Божыя заповедзі на скрыжалях Маісея.

На фрэсцы царыца ляжыць на ложку, ізумруднае покрыва якога струменіста спадае долу, вакол галавы яно закручана падобна да німба. Царыца атрымала ліст ад цара Саламона, які запрашаў яе ў Ерусалім, а калі яна не прыедзе, пісаў, што знішчыць яе дзяржаву. Царыца паклікала сваіх дарадцаў – гэты момант адлюстраваны на фрэсцы. Бліжэйшы да царыцы дарадца падае ёй ваду ў бурдзюку. Можна думаць, што царыца вельмі ўзрушана. Яна прымае рашэнне ехаць да цара Саламона, каб той апавядаў ёй мудрасць Божую, адзінабоства, веру, якую яна па вяртанні будзе шырыць між жыхароў сваёй язычніцкай

дзяржавы. Значыць, у келлі Прападобная малілася аб поспеху сваёй асветніцкай справы па далучэнні суайчыннікаў да веры Хрыстовай. На фрэсцы шмат месца аддадзена ізумруднаму колеру; зялёны колер у праваслаўі – гэта сімвал духоўнага подзвігу, умярцвення грахоўнага пачатку, сімвал новага жыцця з Богам у сэрцы.

У XVIII ст. нясвіжскім мастаком Ксаверыем Дамінікам Гескім была напісана фрэска «Сустрэча цара Саламона і царыцы Саўскай» для касцёла Божага Цела (Нясвіж). На гэтай фрэсцы пераважае залацісты колер – сімвал Ісціны, за якой, згодна з прытчай Ісуса, прыбыла да цара Саламона Саўская царыца.

Сімвалічна ўспрымаецца сармацкі партрэт – у парадным узбраенні, вакол прадметы, якія паказваюць на сацыяльнае становішча. Заможная шляхта, магнаты лічылі сябе нашчадкамі ваяўнічага племя сарматаў. «Шляхціц-сармат» – гэта чалавек суровы, ваяр, абаронца Айчыны, свабоды, захавальнік стара-шляхецкіх звычаяў. Сармацкі партрэт пісалі мастакі, якія прымаліся на службу ў магнацкія маёнткі; мовай жывапісу такі партрэт сведчыць аб адасабленні шляхты, магнатаў між усіх астатніх насельнікаў краіны.

Паралельна з «сармацкім» развіваўся еўрапейскі напрамак у рэчышчы класіцызму і рамантызму (свабодная творчая асоба, якая думае пра свабоду і іншых). Адзін з даследчыкаў культуры Рэчы Паспалітай заўважыў: калі раней мастакі знаходзіліся на службе караля або магнатаў і былі іх пенсіянерамі (дададзім: так гэта было і з аўтарамі сармацкіх партрэтаў), цяпер яны зрабіліся прадстаўнікамі вольных прафесій ці займалі пасады дзяржаўных службоўцаў. Вызначальным жанрам заставаўся партрэт. У творах найбольш вядомых партрэтыстаў – І. Аляшкевіча (партрэты Льва Сапегі, Міхала Клеафаса Агінскага), В. Ваньковіча (у Беларусі знаходзіцца толькі адна яго карціна – партрэт Тамаша Зана), Я. Дамеля (партрэты князя Д. Радзівіла, графаў Храптовічаў, К. Тышкевіча і інш.), А. Шэмеша (узнёслы партрэт Уладзіслава Сыракомлі), прыгоннага мастака з Прапойску (зараз Слаўгарад, Магілёўшчына) Ф. Тулава (напісаў больш за 44 партрэты, якія знаходзяцца ў розных музеях) – сродкамі жывапісу пазначаліся каштоўнасці, звязаныя з інтэлектуальнымі і эмацыянальнымі набыткамі чалавека.

Вялікія сацыяльныя зрухі пачатку XX ст. адлюстраваліся ў творчых пошуках: фантастычныя (касмічныя) карціны Я. Драз-

довіча, этнаграфічны жывапіс М. Філіповіча, ідэі беларускага адраджэння 1930-х гг. карцін П. Сергіевіча, куточки Нясвіжа, вольнае неба, людзі працы на някідкіх калярова стрыманых карцінах М. Сеўрука – нібы напамінак аб тым, што сапраўды каштоўнае ў жыцці чалавека. У гэты час эксперыментуе ў розных тэхніках і жанрах самы вядомы жывапісец – ураджэнец Беларусі, прадстаўнік мастацкага авангарду Марк Шагал.

У 1950–80-х гг. галоўную тэматычную лінію беларускага жывапісу складала асэнсаванне сутнасці і наступстваў Другой сусветнай вайны (партызанскі цыкл і серыя «Лічбы на сэрцы» М. Савіцкага, «3 ліпеня 1944 года» В. Волкава, «Абаронцы Брэсцкай крэпасці» І. Ахрэмчыка, «Партызаны ў разведцы» Я. Ціхановіча і інш.).

На сучасным этапе актывізаваліся творчыя пошукі, эксперыменты мастакоў, пашырыўся абстрактна-асацыятыўны метада, узмацнілася мастацкая экспрэсія, ускладнілася выяўленчая мова манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва.

4.5. Скульптура – трохмернасць формы: рэльефнасць вонкі і ўнутраны свет душы

Скульптура з’яўляецца відам выяўленчага мастацтва, творы якога маюць аб’ёмную, трохмерную, форму і выконваюцца (высяканнем, выразаннем, лепкай, коўкай, ліццём і інш.) з цвёрдых ці пластычных матэрыялаў. Раннія формы і віды скульптуры існавалі ў многіх народаў свету з часоў першабытнага мастацтва. У асобны від творчай дзейнасці са сваімі спецыфічнымі задачамі скульптура сфарміравалася ў перыяд існавання першых цывілізацый свету.

Галоўныя выразныя сродкі скульптуры – пастаноўка фігуры ў прастору, перадача яе руху, позы, жэста, святлаценевая мадэліроўка, што ўзмацняе рэльефнасць формы, архітэктанічная арганізацыя аб’ёму і зрокавы эфект, выбар прапорцый, спецыфічны ў кожным асобным выпадку характар сілуэта, фактура матэрыялу.

Паводле зместу і функцый адрозніваюць манументальную скульптуру (помнік, манумент, мемарыяльныя збудаванні), манументальна-дэкаратыўную скульптуру, станковую скульптуру.

Асноўныя жанры скульптуры – партрэт, гістарычны, бытавы, анімалістычны; алегарычныя выявы; радзей – пейзаж, на-

цюрморт. Асаблівае месца займаюць вобразы, якія ўвасабляюць грамадскі ідэал. Аб'ёмная скульптурная форма будуюцца ў рэальнай прасторы па законах гармоніі, рытму, раўнавагі, узаемадзеяння з навакольным прыродным або архітэктурным асяроддзем і на аснове нагледжаных у прыродзе структурных асаблівасцяў мадэлі.

На тэрыторыі Беларусі найбольш раннія помнікі скульптуры адносяцца да эпохі неаліту. Гэта фігуркі ў выглядзе галавы лася, каменныя грузілы ў выглядзе рыбак і антрапаморфныя скульптуры з біўня маманта. У XII–XIII стст. былі выраблены знойдзеныя ў Полацку, Мінску, Тураве, Пінску каменныя і шыферныя (з мясцовага віду сланцу) абразкі з рэльефнымі выявамі святых. У наступныя стагоддзі творы скульптуры вызначаліся манументальнай трактоўкай формы, выцягнутымі прапорцыямі фігур. Захавалася нямала ўзораў кultaвай скульптуры стылю барока XVII–XVIII стст. у касцёлах і ўніяцкіх храмах Беларусі. У XVII–XVIII стст. узнікла свецкая скульптура. Першым беларускім прафесійным скульптарам лічыцца прыхільнік класіцызму К. Ельскі (1782–1867) – бюсты многіх знакамітых людзей Беларусі (гісторыка Ю. Нямцэвіча, астранома М. Пачобута, князя А. Чартарыйскага, прафесара-медыка Ю. Франка і інш. – усяго больш за 30 бюстаў). У наступныя гады беларуская скульптура не атрымала істотнага развіцця, знаходзілася ў рэчышчы класіцызму, пазней – рэалізму, пашыраных тады ў мастацтве Расійскай імперыі, куды былі ўключаны беларускія землі. Пэўныя мастацкія пошукі ў сферы мадэрнізму былі распачаты скульптарамі Я. Багушэўскім, Я. Тышынскім, у стылі мадэрн – В. Бубноўскім, вытанчаныя салонныя скульптуры якога ўпрыгожвалі асабнякі, палацы.

За савецкім часам XX ст. айчынныя скульптары стваралі шмат партрэтаў, помнікаў дзеячам рэвалюцыйнага руху, гісторыі і культуры, партыйным кіраўнікам, воінам Чырвонай арміі, партызанам і інш. Найбольш значныя работы скульптараў на гэту тэму ў манументальным мастацтве – рэльефы манумента Перамогі, помнікі двойчы Герою Савецкага Саюза С. І. Грыцаўцу З. Азгура і Герою Савецкага Саюза М. Казею ў Мінску, Герою Савецкага Саюза К. С. Заслонаву ў Оршы (абодва С. Селіханавы), у станковай скульптуры – кампазіцыя «Паранены воін» В. Палійчука, «Памром, але крэпасць не пакінем!»

Ф. Зільберта, «Герой Савецкага Саюза М. Л. Даватар» А. Глебава, «Дзед Талаш» А. Заспіцкага і інш.

Пералічаныя помнікі – наша даніна трагічнай гісторыі, што поўнілася патрыятычным зместам і мела ідэалагізаваную, выхаваўчую аснову. Але гэта не ўплывае на ўзровень іх каштоўнасці як твораў мастацтва. Сімвалічна-знакавы тэкст скульптуры, прысвечанай вядомым гістарычным падзеям, асобам, не мае вялікіх складанасцяў у разуменні яго цалкам канкрэтнага сэнсу. Скульптуры абагулена-сімвалічнага зместу больш цяжкія ў «прачытанні». Звернемся да помнікаў волатам беларускай літаратуры Якубу Коласу і Янку Купалу; скульптуры ўстаноўлены ў 1972 г. у Мінску да 90-х угодкаў з дня іх народзінаў.

Помнік Якубу Коласу размешчаны на былой Камароўскай плошчы, месцы былога менскага прадмесця – Камароўцы, дзе сяліліся рамеснікі і іншыя працаўнікі. Тут сыходзяцца некалькі вуліц, бліз плошчы віруе простае, будзённае жыццё Камароўскага рынку, а насупраць, у філармоні гучаць класічныя мелодыі і напевы мясцовага люду – фальклору. Сімвалічнае месца скульптуры – побач з героямі сваіх твораў (архітэктурныя групы: дзед Талаш з унукам Панасам, юным разведчыкам, і Сымон-Музыка з вернай сяброўкай Ганкай) і побач з рэальнымі жыхарамі, іх клопатамі, надзеямі. Паэт сядзіць на валуне, якую ён думку думае, мы ведаем з яго твораў («Мой родны кут, як ты мне мілы!»); поза нерухомая, засяроджаная на сваіх адчуваннях, клопаце: ці адгукнулася яго слова ў сэрцах і думках землякоў... Вось такія сімвалы-вехі – Камароўка; віруе людскі паток; між літаратурных герояў і рэальных людзей; поза роздуму.

Мінскі помнік Янку Купалу размешчаны ў парку (скверы) яго імя, што на беразе Свіслачы. Поза скульптуры рухомая, паэт ідзе – адразу прыходзяць на памяць словы: «Па Бацькаўшчыну!» (узгадваецца Сымон, герой драмы «Раскіданае гняздо», які ідзе «на Вялікі сход! Па Бацькаўшчыну!»). Паэт прыціскае левую руку да грудзей, да сэрца, якое шчыміць за родную зямлю, людзей, што шчыруюць на ёй і якім цана адна: ні прыстання, ні скарынкі хлеба, ні добрага слова. Сімвалічны выбар мадэлі – паэт у скульптуры падобны да частага ў яго паэзіі вобраза Падарожнага, які вандруе па пакутнай краіне з надзеяй-марай аб яе светлай, вольнай будучыне. Сімвалічна і

месца размяшчэння помніка – парк (сквер) на беразе Свіслачы як увасабленне калярова някідкай, ціхмянай прыгажосці беларускага краявіду, месца, дзе адпачывае стомленая душа.

Адметнасць, унікальнасць мовы скульптуры ў тым, адзначаюць даследчыкі культуры, што скульптурны вобраз чалавека быццам факусіруе ў сабе інфармацыю аб падзеях у навакольным свеце, падзеях, значных для грамадства (як у вышэйпрыведзеных прыкладах), ці з’явах, якія дарагія чалавеку ў яго звычайным, будзённым жыцці (узгадаем працы пачынальніка гарадской скульптуры Уладзіміра Жбанова, да прыкладу, у Мінску: «Незнаёмка», «Дзяўчынка з парасонам», «Курэц», «Каляска губернатара», «Паштальён», «Пакупнікі», «Конь», «Гусі», «Дама з сабачкам»). Сімвалічныя перамены – гэта спуск скульптуры з п’едэсталу ў прамым (гарадская скульптура пазбаўлена пастаменту) і пераносным значэнні – знакавы паварот да зямнога жыцця, будзённых клопатаў і радасцяў як прадвызначаных небам каштоўнасцяў, па-за якімі вельмі часта ўсё астатняе – «vanitas vanitatum et omnia vanitas» («марнасць марнасцяў і ўсё марнасць»).

4.6. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва – сінтэтычная форма дэкору

Пластычнае мастацтва па эстэтычным аздабленні стварае-мага чалавекам матэрыяльнага асяроддзя атрымала назву «дэкаратыўнае мастацтва». Яго творы з’яўляюцца элементам ці дэталлю архітэктуры плошчы, вуліцы, парка, будынка, а таксама інтэр’ера, касцюма. У дэкаратыўным мастацтве вылучаецца дэкаратыўна-прыкладное – гэта мастацкае афармленне рэчаў пераважна для побыту (посуду, мэблі, дробнай пластыкі, прылад працы, сродкаў перамяшчэння, зброі, тканіны, адзення, ювелірных вырабаў і інш.).

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва вырашае адначасова практычныя і мастацкія задачы, садзейнічае мастацкаму афармленню прадметнага асяроддзя адпаведна эстэтычным запатрабаванням чалавека.

Для стварэння дэкору і ў працэсах формаўтварэння вырабаў (да прыкладу, посуду ў выглядзе расліны, жывёліны, чалавека, фігурных дэталей мэблі і інш.) выкарыстоўваюцца сродкі выяўленчых мастацтваў (скульптуры, жывапісу, графікі). У прад-

метах чыста ўтылітарнага характару дэкор можа адсутнічаць, эстэтычнасць вырабаў вызначаецца дасканаласцю, выразнасцю формы, гарманічнай прызначэнню.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва ўзнікла ў працэсе працоўнай дзейнасці на ранняй стадыі развіцця грамадства і як мастацкая творчасць уласціва ўсім народам. Найбольш старажытныя яго ўзоры на тэрыторыі Беларусі адносяцца да позняга палеаліту (каля 30 тыс. гадоў таму). Са з'яўленнем рамесніцтва дэкаратыўна-прыкладное мастацтва вылучылася ў самастойную галіну мастацкай дзейнасці. Шматлікія майстры-рамеснікі, што працавалі ў гарадах і ў маёнтках, спецыялізаваліся ў асобных відах дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

З XIV ст. дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Вялікага Княства Літоўскага адчувала ўплыў заходнееўрапейскага мастацтва, асабліва ў галіне дойлідства, дзе працавала шмат замежных архітэктараў; уплыў пераважна адбіўся ў дэкоры, які стаў больш разнастайным. Па-ранейшаму пашырэнне мела дробная пластыка, аздобленая геаметрычным (рамбічным, ступеньчатым, вочкавым, пляцёнкавым), стылізаваным раслінным і тэраталагічным (пачвара-звярынным) арнаментом.

У XVII–XVIII стст. пад уплывам барока творы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва набылі дынамічную кампазіцыю, дэкаратыўную пышнасць, экспрэсіўную пластычнасць формы. У XVIII ст. узніклі шматлікія мануфактуры рознага профілю. У многіх выпадках прадукцыя мануфактур выраблялася па заходнееўрапейскіх узорах, але дзякуючы мясцовым майстрам мела своеасаблівую інтэрпрэтацыю. Шырокую вядомасць набылі слuckія паясы (вырабляліся на Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў, заснаванай вялікім гетманам літоўскім Міхалам Казімірам Радзівілам), карэліцкія шпалеры (вырабы ткацкай мануфактуры Радзівілаў у м. Карэлічы ўпрыгожвалі парадныя залы Нясвіжскага палаца), урэцка-налібоцкае шкло (мануфактуры ў Налібоках і Урэччы заснаваны Радзівіламі на ўзор саксонскіх).

У XIX ст. аслабляюцца беларуска-заходнееўрапейскія сувязі, атрымлівае ўплыў класіцызм, пашыраны ў Расійскай імперыі, у склад якой была ўключана Беларусь. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва становіцца больш стрыманым, ураўнаважаным, дэкор уключае антычныя матывы, выявы ваенных атрыбутаў,

картушоў (аздабленняў у выглядзе дэкаратыўна акаймаванага шчыта або паўразгорнутага скрутка, на якім значыліся герб, эмблема, надпіс) і інш. Развіццё дойлідства ў гарадах выклікала значнае пашырэнне вырабаў мастацкага ліцця і мастацкай коўкі ў архітэктуры.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва XX ст. характарызуецца ўзаемаўплывам двух кірункаў: прамысловага і народнага. На базе мануфактур і мясцовых народных промыслаў узнікаюць прадпрыемствы мастацкай прамысловасці, якія напаяняюць рынак таннай, але, трэба заўважыць, часам маламастацкай, эклектычнай (стылёва неарганічнай) прадукцыяй. Асабліва развіваюцца мастацкае шкло, фарфор, мастацкая кераміка, мастацкія тканіны. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва актыўна ўключаецца ў грамадскі інтэр'ер, набывае рысы манументальнасці, у сувязі з гэтым развіваюцца забытыя яго віды: габелен, мастацкая коўка, чаканка.

Наконт спецыфічнай мовы дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва звернемся да культуралагічнай фармулёўкі філосафа, культуролога А. А. Ціняковай: «Вельмі спецыфічны па выбары інфармацыі для перадачы такія мовы культуры, як мовы цыркавога мастацтва, харэаграфіі, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. Можна метафарычна сказаць, што мова дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва стварае хутчэй арнамент да бягучага інфармацыйнага працэсу, але гэты арнамент не выконвае пустую функцыю аздаблення, а хутчэй стварае эмацыянальны фон для перадаваемай іншымі сродкамі інфармацыі тэкстаў». Да прыкладу, сусветна вядомыя слуцкія паясы – гэта сёння яны разглядаюцца як асобныя творы ткацкага мастацтва, як нацыянальная рэліквія, сімвал-брэнд Беларусі. Ткаліся з шаўковых, залатых і срэбных нітак, аздабляліся вытанчаным арнаментам, каштавалі вельмі дорага і перадаваліся ў спадчыну. На пачатку сваёй гісторыі слуцкія паясы былі, з аднаго боку, неад'емнай часткай параднага шляхецкага строю, разглядаліся не асобна, а ў камплекце святочнага касцюма як яго ўтылітарны абавязковы элемент. З іншага – між усіх частак касцюма менавіта слуцкі пояс надаваў строю асабліва моцны сімвал заможнага жыцця, высокага фінансавага статусу, раскошы і вольнасцяў, вялікіх магчымасцяў.

Сучасныя майстры дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва Беларусі, акрамя стварэння ўзораў для масавай вытворчасці,

актыўна звяртаюцца да індывідуальнай творчай працы, новых відаў і жанраў, грунтуюцца на шматвяковай культурнай спадчыне, фальклорных і этнаграфічных матывах, літаратурных вобразах, гістарычных сюжэтах, тэндэнцыях сучаснасці.

4.7. Тэатр – відовішчная форма драматычнага дзейства

Тэатр – сінтэтычнае мастацтва, у якім гарманічна спалучаны літаратура (у форме драмы), музыка, харэаграфія, дэкаратыўнае мастацтва. У залежнасці ад перавагі сродкаў сцэнічнай выразнасці вылучаюцца драматычны, оперны, балетны тэатры, прамежкавыя формы – тэатры аперэты, пантамімы, мініяцюры, лялек, эстрады.

Беларускі тэатр узнік як народны з каляндарных і сямейна-бытавых абрадаў і свят, карагодаў, гульняў, ігрышчаў. На іх аснове склалася мастацтва народных акцёраў-скамарохаў. З XVI ст. шырока бытаваў народны лялечны тэатр батлейка, у калегіумах і брацкіх школах існаваў школьны тэатр з характэрнымі для яго паказаў інтэрмедыямі. У XVIII ст. пачалі дзейнічаць прыватныя маёнткавыя тэатры, некаторыя з іх (Нясвіжскі тэатр Радзівілаў, Шклоўскі тэатр Зорыча, тэатры ў Слуцку, Слоніме, Магілёве і інш.) дасягнулі прафесійнага ўзроўню.

У сярэдзіне XIX ст. рабіліся спробы стварыць беларускую прафесійную драматургію і нацыянальны тэатр (пастаноўка ў Мінскім гарадскім тэатры першай беларускай камічнай оперы «Сялянка» («Ідылія») у 1852 г. – музыка С. Манюшкі і К. Крыжаноўскага, лібрэта В. Дуніна-Марцінкевіча; у спектаклі былі сінтэзаваны драматычнае, вакальнае і танцавальнае мастацтвы). У пачатку XX ст. шырокае распаўсюджанне атрымалі беларускія вечарынкi (аматарскія сямейныя спектаклі), якія паспрыялі з'яўленню першага прафесійнага тэатра ў Беларусі – Першай беларускай трупы І. Буйніцкага. Падарожнічала па Беларусі тэатральная трупа Уладзіслава Галубка (пазней – Беларускі трэці дзяржаўны тэатр, БДТ-3; расфарміраваны ў 1937 г.). Цягам гэтага стагоддзя былі створаны вядучыя сёння тэатры Беларусі: Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя Якуба Коласа, Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр оперы і балета Рэспублікі Беларусь. Вялікім дабратворным фактарам для тэатральнай творчасці стала з'яўленне драматургіі А. Макаёнка, У. Караткевіча, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча, А. Дударова.

Цяперашнім часам у Беларусі працуюць 27 тэатраў, у тым ліку 17 драматычных, 2 музычныя, 1 балетны, 7 лялечных, а таксама шэраг прыватных, ведамасных, антрэпрыз. Вядуцца мастацкія пошукі, творчыя эксперыменты, узмацніліся авангардысцкія, постмадэрнісцкія тэндэнцыі.

Тэатральны твор (спектакль) ствараецца тэатральнай трупай – драматургам як аўтарам літаратурнага тэксту, рэжысёрам як інтэрпрэтатарам драматургіі, акцёрамі, кампазітарамі, дэкаратарамі, мастакамі, асвятляльнікамі і інш., якія прадстаўляюць розныя мастацтвы – літаратуру і тэатр, музыку, жывапіс і інш. Гэта значыць, што тэатральны сімвалічна-знакавы тэкст ствараецца на грунце культурных тэкстаў розных мастацтваў. Да прыкладу, 1922-і год, Янка Купала піша, па яго словах, «трагічна-смяшлівыя сцэны ў 4-х дзеях» – «Тутэйшыя», пазірае на жыццё суайчыннікаў, скажам словамі вялікага Гоголя, «праз відочны свету смех і невідочныя, невядомыя яму слёзы» («Мёртвыя душы». Пераклад М. Машары). За тагачасную Беларусь, што знаходзіцца на скрыжаванні паміж Расійскай імперыяй і Польшчай, за яе тэрыторыю ідзе барацьба: адна дзяржава лічыць яе сваім «Северо-Западным краем», другая – Крэсамі Усходнімі. У гэтай барацьбе чатыры разы мянялася ўлада ў Мінску, дзе жывуць героі драмы. І да кожнай улады жыхарам прыходзілася прыстасоўвацца, каб, як вучыў іх жыццёвы вопыт, выжыць. Вось і атрымаліся з суайчыннікаў знешне смешныя (мова-трасянка з русізмамі і паланізмамі, пакорлівасць і цярдлівасць перад чыноўніцтвам, імкненне, як у героя п'есы Мікіты, прыстасавацца да ўлады – каб меней працаваць, а грошаў мець болей. А ўнутры боль і горыч, як ціхі плач Ганулі, маці арыштаванага бесталковага сына Мікіткі, у фінале п'есы. Падаецца, што ідэя аўтара – паказаць, як у люстэрку, вынікі ўладных прэтэнзій, якія згубныя для абодвух бакоў – і тых, каго прыніжаюць, і тых, хто прыніжае: духоўна губляюць сябе ўсе. У гэтай сувязі сімвалічны падтэкст фінала п'есы – «разлягаецца за вокнамі на вуліцы харавая песня»:

Ой ты, яблочко,
Куда кацішся?
Не туды попадзеш –
Не вароцішся...

Сімвалічна-знакавы тэкст (у прыватнасці, на прыкладзе спектакля «Тутэйшыя» Гродзенскага абласнога тэатра лялек) разнамоўны. Канцэпцыя спектакля ўвасоблена ў дэкарацыі сцэны, якой пачынаецца тэатральная дзея, – выяве брамы як сімвала «праходнага двара». «У гэтым вобразе і ўвасобілася наша зямля як месца, праз каторае ўсе праходзяць, топчуцца. І брама тады з’явілася, і лялечкі ў гэтым кантэксце сталі тымі сімвалічнымі маленькімі фігуркамі, каторых можна перасоўваць туды-сюды, а яны маўчаць» (па словах рэжысёра пастаноўкі Мікалая Андрэева). Рэжысёрская канцэпцыя сцэнічнага дзейства, вонкава застылага, але ўнутрана напружанага, – гэта сімвалічны вобраз трагедыі тутэйшых: «ніводнага руху, за выключэннем бойкі дзвюх недарэчных фігур у акадэмічных мантыях [Усходняга і Заходняга вучоных], а ўсе астатнія – на сцэне і па-за ёю – суцэльныя глядачы. Глядачы, пасіўныя сузіральнікі свайго гістарычнага бездарожжа» (пісаў літаратуразнаўца І. В. Жук). Адпаведная і мова музыкі: у спектаклі гучыць песня вядомага беларускага барда Віктара Шалкевіча, у якой сімвалічным рэфрэнам гучаць строчки:

...А на Пярэсьпе музыка іграе.

Народ стаіць і толькі пазяхае...

На наш погляд, знакавае завяршэнне п’есы: Гануля, маці Мікіткі, пасля яго недарэчнага арышту, «апускаецца з ціхім плачам на спакаваныя манаткі». Сімвалічная сцэна: чалавек разгублены і зусім не ведае, па якіх мерках яму ладзіць сваё жыццё. Як гаварыў рэжысёр спектакля: «Улада мяняецца, а чалавек застаецца – што гэта з намі ўсімі робіць?». Шукаць адказы на падобныя важныя для чалавека пытанні стымулююць нас культурныя тэксты.

4.8. Кінамастацтва – рухомыя зрокава-слоўныя вобразы

Кіно (ад грэч. *kineo* – рухаю, рухаюся), у адрозненне ад сваёй тэхнічнай асновы – фатаграфіі, пры дапамозе рухомах карцінак апавядае пра розныя жыццёвыя гісторыі, а таксама пра тое, чаго няма на экране, але што схаванае ў глыбінях памяці і абуджаецца праз код, сімвал культурнага тэксту. Так, у фільме Віктара Турава «Я родам з дзяцінства» большая частка сюжэту адведзена будзённым, звычайным падрабязнасцям з жыцця двух падлеткаў напрыканцы вайны. Гледачу іх шкада і трывожна:

каб не засталіся сіротамі, каб вярнуліся з вайны бацькі ўсіх дзяцей. Пачуцці становяцца асабліва вострымі падчас атрымання сям'ёй хлопчыка ў самыя першыя дні Перамогі пахавальнага ліста на бацьку. І перад вачыма паўстаюць карцінкі (танкі, гул самалётаў, бомбы, выбухі, пачуццё страшэннага жаху), якіх няма на экране, але якія ёсць у памяці гледачоў і ў якіх загінуў бацька хлопчыка і гінуць салдаты ўсіх войнаў.

Фільм – гэта гісторыя, якую распавядаюць яго стваральнікі экраннай мовай і сродкамі гэтай мовы адпаведна: відам кіно, сярод якіх вылучаюцца асноўныя – мастацкае (ігравое), дакументальнае, мультыплікацыйнае і навукова-папулярнае; асноўным жанрам – меладрама, камедыя, гістарычны, фантастычны, прыгодніцкі, баявік, трылер, фільм жахаў і інш. Асноўныя выразныя сродкі кіно – кінаобраз, мантаж, узрастае значэнне чалавека ў кадры. Нагадаем дакументальны фільм «Афганістан. Я помню» (2013), зняты па запрашэнні «Беларусьфільма» Хасімой Хасанавай. Падаецца, што фільм – сцянты стогн па забітых на вайне, па чалавецтву, якое яшчэ дапускае такую пачварную з'яву, як вайна. На гэта паказвае сімвал фільма: маці, сына якой забілі на той вайне, ашалелая ад гора, раскопчае ягоную магілу, не жадаючы верыць...

У Беларусі першыя фільмы створаны ў 1920-х гг. – «Лясная быль» (1926, па апавесці Міхася Чароты «Свінапас»; рэж. Ю. Тарыч) і «Да заўтра» (1929, рэж. Ю. Тарыч, Іосіф Бахар), «Кастусь Каліноўскі» (1928, рэж. У. Гардзін), «У агні народжаная» (1929, рэж. У. Корш-Саблін).

Значны ўклад у развіццё беларускага кіно ўнесены рэжысёрамі В. Туравым, М. Пташук, В. Нікіфаравым, Б. Сцяпанавым, В. Рыбаравым, В. Рубінчыкам, В. Дашуком і інш. Імі створаны арыгінальныя, змястоўныя кінастужкі, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне, гістарычнаму мінуламу і сучаснаму стану грамадства, маральна-этычным праблемам. Часам росквіту беларускага кіно называюць 1960–1970-я гады. Так, у спіс 100 лепшых фільмаў пра вайну, па версіі ЮНЕСКА, у 1995 г. увайшоў фільм В. Турава «Праз могількі» (1964). Прыз за лепшы фільм на Міжнародным кінафестывалі ў Дэлі (1968) атрымаў фільм Б. Сцяпанавы па апавесці В. Быкава «Альпійская балада» (1965). У 2003 г. «Альпійская балада» брала ўдзел у рэтранспектыўным паказе ў Канах. Гран-пры на I Міжнародным

кінафестывалі дэтэктыўных і таямнічых фільмаў «Містфэст» у Катовіцы (Італія, 1980) атрымаў фільм В. Рубінчыка «Дзікае паляванне караля Стаха» (1979).

Апошнім часам асабліва прыкметны пошукі новых мастацкіх рашэнняў, падыходаў у экранным апаведзе розных жыццёвых гісторый. Да прыкладу, эксперыментальны фармаціват (фільм доўжыцца 5–6 хвілін), ідэя сеткавага мультымедыйнага праекту «Хранатоп» Андрэя Кудзіненкі. Праект можа існаваць як аўтарскі кароткі фільм альбо ў любых камбінацыях. Па словах рэжысёра, на «Кінашоку» паказана падборка ў 25 хвілін, на «Лістападзе»... – 40 хвілін. Значыць, можна пастаянна мяняць парадак і камбінацыі, што дае магчымасць ствараць новыя сэнсы. Магчыма, у Інтэрнеце можна будзе зрабіць так, каб глядач сам выбіраў нейкі эпізод – і праграма канструявала яму пэўную «выпадковую» гісторыю. Наступны прыклад – кіно не толькі мастацкае, але і часткова дакументальнае. У прыватнасці, трагікамедыя пра жыццё моладзі з працоўнага мінскага ўскрайку (Шабаноў) – фільм «ГараШ» Андрэя Курэйчыка. Прастора фільма – стары гараж і простыя беларускія слесары, шмат праўды і сучасных беларускіх рэалій...

Мэта мастацтва, фармулююць навукоўцы, не проста адлюстраванне той ці іншай аб'ект, а зрабіць яго носьбітам значэння.

4.9. Танец – самавыяўленне праз рытма-пластыку «чалавечага руху»

Танец адносіцца да віду мастацтва, асноўным сродкам выразнасці якога з'яўляюцца рытмічна арганізаваныя рухі цела танцуючага. Адна з найстаражытнейшых праяў духоўнай дзейнасці чалавека. Крыніцай танца служылі розныя рухі, звязаныя з працоўнай дзейнасцю чалавека, жэсты людзей падчас пэўнага эмацыйнага стану, рухі, характэрныя для пэўных жывёлін. Першапачаткова танец быў неад'емны ад слова і песні, выконваўся падчас магічных абрадаў. Паступова танец ператвараўся ў спосаб грамадскага забаўлення і вылучаўся ў самастойны від мастацтва.

З развіццём гарадоў ад народнага танца аддзяліўся бальны танец. Ён адрозніваецца галоўным чынам стандартызацыяй прыёмаў, рэгламентаваным парадкам фігур і рухаў. Побач з

народным і пад яго ўплывам са старажытных часоў развіваліся пачатковыя формы прафесійнага сцэнічнага танца. Склаліся танцавальныя сістэмы: еўрапейскі класічны танец і танцавальныя сістэмы краін Азіі і Афрыкі.

У працэсе эвалюцыі танца ўзнік новы сінтэтычны від харэаграфічнага мастацтва – балет, асноўным сродкам выразнасці якога стаў класічны танец.

У канцы XIX ст. узнік танец мадэрн – свабодны, рытмапластычны танец. У працэсе развіцця ўбіраў у сябе розныя плыні еўрапейскага і амерыканскага харэаграфічнага мастацтва.

У XVIII–XIX стст. у буйных маёнтках і некаторых гарадах Беларусі (Нясвіж, Шклоў, Слонім, Гродна, Слуцк) працавалі тэатры, дзе выступалі таленавітыя беларускія танцоўшчыкі і балетныя школы, у тым ліку балетныя школы ў Нясвіжы, Шклове, Слоніме, Слуцку. Шырокае прызнанне беларускі балет атрымаў у XX ст., асабліва з адкрыццём Дзяржаўнага тэатра оперы і балета. У цяперашні час у краіне і за яе межамі шырока вядомы Дзяржаўны ансамбль танца Беларусі, танцавальная група Нацыянальнага акадэмічнага народнага хору Рэспублікі Беларусь імя Г. І. Цітовіча, Беларускі дзяржаўны харэаграфічны ансамбль «Харошкі», балетная труппа Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага музычнага тэатра, шматлікія самадзейныя харэаграфічныя калектывы.

Пад уплывам эканамічных, сацыяльных, гістарычных, географічных і іншых фактараў у кожнага народа склаліся нацыянальны стыль і выканальніцкія традыцыі. Адметнасць беларускіх танцаў дакладна і трапна адзначыў рускі філолаг-славіст, які пэўны час працаваў у Вільні, П. А. Бяссонаў: «Баба, маладуха, як завядзе сваю “Скакуху”, як зачне набіраць свае песнікаратышкі тысячу зярнят, як закідае імі ўправа, улева, вакол, засыпе гукамі і агеньчыкамі вачэй, замахае “хусткай”, дробненька затупае “чаравічкамі”, закруціцца ваўчком, – гэта ўе віхор на раздарожжы. Падобнае дзе-нідзе ў вялікарускіх жанчын, у прыгаворках і прымаўках: але ім далёка да беларускіх».

Мова танца, па Ю. М. Лотману, гэта – жэсты, дзеянні, слова, крыкі і самыя танцы. Як бачым, яна сінкрэтычная, і менавіта таму тэкст танца складана інтэрпрэтаваць. Напрыклад, з самага пачатку вывучэння фальклору даследчыкі (у прыватнасці, М. В. Доўнар-Запольскі, П. М. Шпілеўскі, П. В. Шэйн) адносна

беларускага народнага танца адзначалі цнатлівасць, шчырасць, прастату ў тэксце танца як адлюстраванне характэрных этнічных рыс. «Калі здарыцца назіраць сумесныя танцы мужчын з жанчынамі, то ў нашага прасталюдзіна, “у прастаці...” яны падаюцца значна цнатлівымі, чым танцы ў іншых сляях грамадства. Так, мужчына не бярэ тут жанчыну за стан, жанчына не кладзе рукі на плячо мужчыны; тыя і другія трымаюцца сціпла за рукі, а пры турах падтрымліваюць пад локці адзін аднаго». Гэтая адметнасць характару «чытаецца» і ў самой харэаграфіі, як адзначалі этнографы, «у плаўнасці рухаў танцуючых, таму што асобых мудрагелістых фігур не патрабавалася. Хлопцы паказвалі сваё маладзецтва моцным прытупваннем абцасаў у такт музыкі, шапкаваннем набок, размахваннем рукамі, прысвістам і спевамі...»

Раскадзіраваць тэкст танца ў найбольшай ступені ўласціва спецыялістам-навукоўцам; у масавага глядача гэта адбываецца ў значнай ступені на бессвядомым узроўні – праз зачараванне выканальніцкім майстэрствам.

5. Філасофія як асобая галіна духоўнай культуры

У працэсе гістарычнага развіцця чалавецтва пашырала веды аб прыродзе, грамадстве і самім чалавеку. Паступова аб’ём гэтых ведаў узрос настолькі, што ўжо не змяшчаўся ў абалонку з міфаў. Міфалагічнае мысленне перастала адпавядаць складанай грамадскай практыцы. З міфалогіі сваім часам вылучылася філасофія як асобная галіна духоўнай культуры, навука аб найбольш агульных законах развіцця прыроды, чалавечага грамадства і мыслення. Філасофія з’яўляецца асновай светапогляду, сістэмай ідэй, поглядаў на свет і на месца чалавека ў ім. Яна ўзнікла прыкладна тры тысячы гадоў таму ў старажытных культурах Індыі (веданта, джайнізм, будызм і інш.), Кітая (канфуцыянства, маізм, легізм, даасізм) і Старажытнай Грэцыі (VII–VI стст. да н. э.). Філасофія прыйшла на змену поглядам, для якіх быў характэрны антрапамарфізм (упадабленне чалавеку, надзяленне чалавечымі якасцямі нежывой прыроды, міфічных істот і г. д.). У адрозненне ад міфалогіі філасофія пачала тлумачыць свет не ў наглядных вобразах, а ў абстрактных паняццях.

Філасофія еўрапейскага Сярэднявечча развівалася пераважна ў рэчышчы хрысціянскай культуры. Прадстаўлена найперш

творами царкоўных пісьменнікаў, атрымаўшых тытул «Айцы Царквы», – гэта патрыстыка, навука ранняга, 1 тысячагоддзя, хрысціянства (да прыкладу, Аўгусціна Аўрэлія, Іаана Златавуста, Іаана Дамаскіна). Патрыстыка змагалася з язычніцтвам і імкнулася мацаваць і шырыць у свеце новую рэлігію – хрысціянства. На аснове патрыстыкі атрымала развіццё сярэднявечная схаластыка. Вучоныя-схаласты абапіраліся на Святое Пісанне (як і патрыстыкі), але дадавалі ідэі язычніцкай Антычнасці (Платона, Арыстоцеля і інш.), лічачы, што вера павінна быць у гарманічнай сувязі з розумам (да прыкладу, найбольш вядомыя схаласты Фама Аквінскі, Банавентура, Дунс Скот, Уільям Окам).

Эпоха Адраджэння – гэта эпоха вялікіх географічных адкрыццяў, адкрыццяў у навуцы, вяршынь таленту ў мастацтве (да прыкладу, сусветна вядомыя імёны Леанарда да Вінчы, Каперніка, Галілея і інш.). У філасофіі адбыўся зварот да чалавека, прызнанне праў чалавека на свабоднае развіццё (працы Мікалая Кузанскага, Джардана Бруна, Мішэля дэ Мантэня).

Філасофія Новага часу і Асветніцтва працягвала вывучаць праблемы натурфіласофіі, узнятыя ў папярэднія часы, у двух напрамках: эмпірызм – пачуццёвы вопыт як адзіная крыніца ведаў; рацыяналізм – логіка, розум як крыніца пазнання і крытэрыі ісціннасці. Працы мысляроў той эпохі шырока цытуюцца філосафамі і ў нашы дні: англійскіх – Фрэнсіса Бэкана, Томаса Гобса, Джона Лока, Джорджа Берклі, французскага – Рэнэ Дэкарта, нідэрландскага – Бенедыкта Спінозы, шатландскага – Дэвіда Юма, саксонскага – Готфрыда Ляйбніца; рацыяналізм у пазнанні паклалі ў аснову сваёй філасофіі прадстаўнікі нямецкай класічнай філасофіі (Імануіл Кант, Іаган Готліб Фіхтэ, Фрыдрых Вільгельм Ёзеф фон Шэлінг, Георг Вільгельм Фрыдрых Гегель).

Але незалежна ад галіны навуковых інтарэсаў філосафаў, падыходаў, метадаў прадмет іх даследавання са старажытнасці і да сучаснасці – сэнсы, гэта значыць веды, каштоўнасці, рэгулятывы, якія маюцца ў культуры. Філасофія дазваляе стварыць гранічна абагуленую карціну рэчаіснасці, ролі і месца ў ёй чалавека з яго разнастайнымі патрэбнасцямі, інтарэсамі, ідэаламі, каштоўнасцямі арыенцірамі. Даследуе пазнавальныя, сацыяльна-палітычныя, каштоўнасці, этычныя і эстэтычныя адносіны чалавека да свету.

Яе асноўным метадам з'яўляецца рэфлексія – праца розуму па асэнсаванні пачуццяў, думак, уяўленняў, якія змяшчае свядомасць і пры дапамозе якіх успрымаецца, аналізуецца і тлумачыцца ўладкаванне свету, распрацоўваюцца пэўныя тэарэтычныя сістэмы.

Філасофія як асаблівая форма пазнання выконвае шэраг функцый. Сярод галоўных функцый філасофіі вылучаюць светапоглядную, гнасеалагічную і метадалагічную, г. зн. філасофія выступае ў ролі сістэмы агульных уяўленняў чалавека пра свет і сваё месца ў ім (светапогляд), тэорыі пазнання (гнасеалогія), вучэння пра метады (метадалогія).

Асноўныя тэндэнцыі сучаснай філасофіі звязаны з асэнсаваннем такіх фундаментальных праблем, як свет і месца ў ім чалавека, глабальны экалагічны крызіс, лёс сучаснай цывілізацыі і спосабы прадухілення рэальных пагроз яе існаванню, дынаміка і перспектыва сусветнага культурнага працэсу, гуманізацыя грамадскіх адносін, шляхі ўмацавання дэмакратычных інстытутаў і механізмаў функцыянавання грамадзянскай супольнасці, гранічнае пашырэнне магчымасцяў чалавека ў яго ўзаемадзеянні з навакольным светам і інш.

Кароткія высновы

Духоўная культура ўключае ў сябе прадметы, з'явы, працэсы, якія выконваюць інфармацыйную, знакава-сімвалічную, эстэтычную, ментальную (мысліцельную, кагнітыўную) функцыі. Яна з'яўляецца «душой» культуры, пэўным дыялектыка-супярэчлівым адзінствам духу і матэрыі.

Семантычнай адзінкай духоўнай культуры, яе квантам, з сяміятычнага пункту погляду, выступае знак-сімвал, а рэальнай формай існавання такой сімвалічна-знакавай сістэмы з'яўляецца мова культурнага тэксту – як знешняе, пачуццёва-матэрыяльнае ўвасабленне духоўнага зместу і як яго носьбіт.

Асноўнымі катэгорыямі сферы духоўнай культуры з'яўляюцца ісціна, дабро, мараль, права, святое і грахоўнае.

Літаратура

Балакіна, Е. И. *Метаморфозы диалога в системе культуры и искусства (Теория и практика созидательных путей культурогенеза)*: моногр. / Е. И. Балакіна. – Барнаул : Алт. Дом печати, 2014. – 276 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Мировая художественная культура в памятниках : сб. ст. : учеб. пособие / Рос. гос. пед. ун-т им. А. Н. Герцена ; А. М. Масолова [и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 2012. – 223 с.

Платонова, Э. Е. Конспект лекций по культурологии / Э. Е. Платонова. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 304 с.

Сахута, Я. М. Народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : БелЭн, 1997. – 287 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Тэма 6. Матэрыяльная культура: крытэрыі і змест (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Сутнасць і змест матэрыяльнай культуры.
2. Пароды свойскай жывёлы.
3. Гатункі культурных раслін.
4. Культываваныя (культурныя) глебы.
5. Будынкі, збудаванні.
6. Шляхі зносін і транспарт.
7. Інструменты, прыстасаванні і абсталяванне.
8. Сувязь і сродкі сувязі.
9. Тэхналогіі.

Мэта лекцыі: раскрыць сутнасць матэрыяльнай культуры, паказаць будову яе ўнутранай прасторы, а таксама акрэсліць мяжу паміж матэрыяльнай і духоўнай культурай.

1. Сутнасць і змест матэрыяльнай культуры

Спалучэнне «прырода – культура» і гістарычна, і лагічна з’яўляецца зыходным у асэнсаванні культуры як спецыфічнай формы быцця. Пераўтварэнне прыроды ў культуру апасродкавана працоўнай дзейнасцю чалавека. Яно пачалося ў глыбокай старажытнасці ў працэсе вырабу прылад працы, адзення, посуду, пабудовы жылля і інш., і прадаўжаецца; на працягу ўсёй гісторыі паслядоўна пашыраецца ніша, якую чалавецтва заняло ў навакольным асяроддзі і імкнецца найлепшым чынам абсталяваць. Звычайна вынікі і спосабы такой дзейнасці прынята называць матэрыяльнай культурай. Са сказанага вынікае, што *матэрыяльная культура – гэта сукупнасць матэрыяльных каштоўнасцяў (артэфактаў), створаных чалавецтвам у працэсе гістарычнай грамадска карыснай дзейнасці: прылады працы, жыллё, адзенне, ежа, транспартныя сродкі, культывыя і бытавыя рэчы, прадметы мастацтва і інш.* Яна адлюстроўвае ўзровень вытворчых сіл і эстэтычнага асваення прыроды чалавекам.

Матэрыяльная культура сведчыць аб узроўні жыцця грамадства, характары яго матэрыяльных патрэбнасцяў і магчымасцяў іх задавальнення. Яна стварае аснову духоўнай культуры. Істотныя змены ў апошняй выклікаюцца фундаментальнымі

структурнымі пераўтварэннямі ў матэрыяльнай культуры, трансфармацыямі цывілізацыі. Так, Новы час адны даследчыкі адлічваюць ад падзей, якія адкрылі шляхі капіталістычнага развіцця еўрапейскіх краін: адны – ад Вялікай французскай рэвалюцыі 1789–1799 гг., другія – Англійскай рэвалюцыі (ці іншая назва – Англійская грамадзянская вайна), распачатай у 1642 г., і наступнага ў выніку яе прамысловага перавароту.

Разнастайнасць чалавечай дзейнасці ўскладняе вывучэнне матэрыяльнай культуры, вызначэнне яе формаў і катэгорый. Амерыканскі сацыёлаг Уільям Огбарн, напрыклад, да матэрыяльнай культуры адносіць усе матэрыяльныя прадметы, а таксама вынаходніцтвы і змяненні ў развіцці тэхналогій. Шэраг культуролагаў лічаць, што ў матэрыяльную культуру ўваходзяць: а) культура працы і матэрыяльнай вытворчасці; б) культура быту; в) культура топасу (месца жыхарства – жылля, вёскі, горада і інш.); г) культура адносін да ўласнага цела.

Розныя азначэнні матэрыяльнай культуры, яе формаў можна патлумачыць тым, што яе вывучэннем займаюцца розныя навукі: археалогія, этналогія, гісторыя і іншыя навукі гуманітарнага профілю.

За аснову вызначэння формаў матэрыяльнай культуры, як правіла, бяруць наступныя прыкметы: 1) здольнасць да самастойнага перамяшчэння; 2) здольнасць захоўвацца; 3) нерухомасць; 4) прыродны (жывы) субстрат (аснова, носьбіт) фактаў культуры; 5) тэхнагенны субстрат фактаў культуры; 6) неабходнасць у сацыяльных інстытутах для стварэння і існавання дадзенага віду культуры.

Адпаведна правілам і нормам фарміравання і захоўвання матэрыяльнай культуры вылучаецца наступная яе структура: пароды свойскай жывёлы; гатункі культурных раслін; культываваныя (культурныя) глебы; будынкi, збудаванні; шляхі зносін і транспарт; інструменты, прыстасаванні і абсталяванне; сувязь і сродкі сувязі; тэхналогіі.

2. Пароды свойскай жывёлы

Пароды свойскай жывёлы ў складзе матэрыяльнай культуры ўключаюць не ўсё пагалоўе, а толькі носьбітаў найлепшых якасцяў, рыс, якія неабходны для племяннога развядзення. Гэта жывёлы не толькі гаспадарчага выкарыстання, але і хатнія

гадаванцы, дэкаратыўныя пароды. Дзікія ручныя жывёлы не адносяцца да матэрыяльнай культуры: у няволі (прыручаныя) яны губляюць здольнасць размнажацца.

Паводле характару племянной работы пароды жывёл падзяляюцца на заводскія і прымітыўныя; па прадукцыйнасці – на спецыялізаваныя (малочная і мясная буйная рагатая жывёла, танкарунныя і смушкаваныя авечкі, верхавыя і рысістыя коні) і камбінаваныя (малочна-мясная буйная рагатая жывёла, мяса-шэрсныя авечкі).

Прымітыўныя пароды – жывёлы, прыручаныя чалавекам у далёкія старажытныя часы, калі людзі вялі натуральную гаспадарку, яны здольныя размнажацца ў няволі. Але гэтыя пароды атрымаліся «самастойна», без удзелу чалавека, шляхам бескантрольнага размнажэння. І таму ў сучасным разуменні іх з дапушчэннем можна называць пародамі. Прымітыўнымі могуць быць пэўныя пароды кароў, авечак, свіней, сабак і інш. – гэта так званая «абарыгенная жывёла». Заводскія пароды створаны ва ўмовах, калі чалавек вёў інтэнсіўную таварную вытворчасць, меў высокі ўзровень племянной работы. Матэрыяльную каштоўнасць маюць вытворнікі і маткі-роданачальніцы як носьбіты выдатных прыкмет пароды.

У Беларусі пашыраныя пароды: чорна-пярэстая і буйная белая – свіней, чырвоная і тры лініі чорна-пярэстай – кароў, запражная – коней, лініі авечак французскай пароды прэкос і латвійскай цёмнагалавай, палепшаны многія пароды курэй, качак, гусей.

3. Гатункі культурных раслін

Раслінаводства – адна з асноўных галін сельскай гаспадаркі, што займаецца вырошчваннем культурных раслін для вытворчасці раслінаводчай прадукцыі. Існуе больш за 20 тыс. раслін, якія вырошчваюць і выкарыстоўваюць. Важнейшае гаспадарчае значэнне маюць 640, з іх 90 адносяцца да палявых культур. Колькасць гатункаў пастаянна павялічваецца адпаведна раскрыццю і рэалізацыі іх карысных якасцяў у канкрэтных умовах клімату, глебы, а таксама зручнасці ў захаванні і транспарціроўцы. Усе якасці дарослай расліны могуць захоўвацца ў насенні. Гэта дазваляе збіраць калекцыі насення, сістэматызаваць, класіфікаваць, упарадкаваць, кадыфікаваць, адным словам, весці ўсе віды працы, уласцівыя культурнай дзейнасці.

Аснова раслінаводства і ўсёй сельскагаспадарчай вытворчасці – збожжавая гаспадарка. Больш за палову апрацаваных зямель свету занята пад збожжавыя культуры, рэгіёны распаўсюджання якіх прыкладна супадаюць з асноўнымі рэгіёнамі размяшчэння насельніцтва. Вядучыя вытворцы ў апошнія гады – Кітай (21,4 % валавога збору), ЗША (16,6 %) і Індыя (11,1 %). Найважнейшыя збожжавыя культуры – пшаніца, рыс і кукуруза. Па плошчы пшаніца займае першае месца сярод не толькі злакаў, але ўсіх сельскагаспадарчых культур.

У Беларусі па кліматычных умовах (для пшаніцы тут халаднавата) да апошняга часу пераважалі пасевы жыта. У працы «Геаграфія Беларусі», выдадзенай у 1923 годзе, Аркадзь Смоліч пісаў: «...найбольш сеюць у нас на полі – жыта, якое разам з бульбаю з'яўляецца галоўным спосабам пражыўлення жыхароў Беларусі. Да таго ж яно не вельмі пераборлівае на зямлю, наогул якраз адпавядае нашаму мернаму і вільготнаму клімату і добра ўдаецца нават на досыць бедных грунтах. <...>

У паўднёва-заходняй Беларусі... апрача жыта сеюць яшчэ пшаніцу азімку. Любіць гэтая збажына ўжо лепшыя землі, дый наогул больш капрызная, чым жыта. Затое і сеюць яе ў нас наогул мала».

Каб павысіць устойлівасць культурных раслін да хвароб, шкоднікаў, пустазелля, вучоныя скрыжоўваюць іх з «дзікімі» продкамі або выводзяць гібрыды (напрыклад, трыцікале – гібрыд патрабавальнай да клімату і глебы пшаніцы і «жывучага», непераборлівага жыта), ствараюць і распрацоўваюць гатункі.

На сёння ў Беларусі адбыліся значныя змены ў структуры пасаваў сельскагаспадарчых культур: паменшылася ўдзельная вага жыта, ячменю, аўса, павялічылася доля азімай і яравой пшаніцы; з тэхнічных культур павялічылася доля рапсу; больш як у два разы павялічыліся пасевы агародніны; вырасла доля кармавых культур, сярод іх – шматгадовых і аднагадовых траў. Гэтыя змены абумоўлены развіццём сучаснага інтэнсіўнага земляробства, вытворчых адносін і сацыяльных патрабаванняў. Селекцыйнай працай, удасканаленнем гатункаў займаюцца гадавальнікі і насенняводчыя гаспадаркі разам з вопытнымі гаспадаркамі, якія ствараюць і ўдасканальваюць гатункі. У дадзеным выпадку яны таксама вядуць працу па стварэнні культурнага прадукту.

4. Культываваныя (культурныя) глебы

Першае азначэнне паняцця «глебы» дадзена ў канцы XIX ст. пачынальнікам расійскага глебазнаўства родам са Смаленшчыны В. В. Дакучаевым: глеба – гэта паверхнева ляжачыя мінеральна-арганічныя ўтварэнні, якія валодаюць урадлівасцю. Яны маюць сваю будову, «заўсёды больш ці менш моцна афарбаваны гумусам і пастаянна з’яўляюцца вынікам узаемнай дзейнасці наступных агентаў: жывых і аджыўшых арганізмаў (як раслін, так і жывёлін), мацярынскай горнай пароды, клімату і рэльефу мясцовасці». Дакучаеў першым назваў глебу асобным самастойным прыродным целам, адрозным ад мацярынскай пароды: глеба ўзнікае, развіваецца, бесперапынна мяняецца. Ён вельмі вобразна сказаў аб значэнні глебы для прыроды і чалавека: глеба «чацвёртае царства» прыроды нароўні з царствамі мінералаў, раслін, жывёлаў.

Чалавек пачаў культываваць глебу ў глыбокай старажытнасці, на заранку цывілізацыі, дзеля забеспячэння сябе ежай. Унясенне мінеральных удабрэнняў – для павышэння мінеральных элементаў у глебе, арганічных – для павелічэння гумусу, узорванне – каб была прастора для каранёў, і іншыя аграрныя работы паляпшаюць стан глебы, спрыяюць фарміраванню культурнай глебы – глебы, якасці якой адпавядаюць самым сучасным патрабаванням земляробства. Землі такога ўзроўню акультурвання атрымалі назву «польдэры» (на сёння яны ўтвораны на асушаных нізінных участках пабярэжжа, да прыкладу, у Нідэрландах, Даніі, Германіі).

У мэтах культуралогіі значэнне маюць культываваныя (культурныя) глебы, якія з’яўляюцца складаным і вельмі адчувальным кампанентам матэрыяльнай культуры. Па словах беларускага географа, глебазнаўца прафесара В. С. Аношкі, «з’яўляючыся адначасова прыродным рэсурсам і вынікам працы чалавека, глеба, як ніводзін іншы кампанент навакольнага асяроддзя, востра рэагуе на ўсе змяненні, якія адбываюцца не толькі ў прыродзе, але і ў грамадстве... асабліва тэхнагенныя катаклізмы. Па адносінах да глебы і па развіццю глебазнаўства ў краіне можна меркаваць аб агульным стане навукі і эканомікі і аб культурным і адукацыйным узроўні грамадства».

Культываваныя глебы класіфікуюцца па якасці, месцы размяшчэння, па іх вытворчай сіле. На тэрыторыі Беларусі

выдзелены 11 тыпаў глебы, якія дзеляцца на 44 падтыпы, вялікую колькасць родаў і відаў. Характэрныя для тэрыторыі Беларусі геалагічнае мінулае, клімат, расліннасць, рэльеф абумовілі асаблівасці будовы яе глебавага покрыва. Асноўныя глебаўтваральныя пароды маюць нізкую прыродную ўрадлівасць, таму акультурванне глебы набывае ў нашай краіне вялікае значэнне.

5. Будынкі, збудаванні

Будынкі і збудаванні з'яўляюцца найбольш відавочнымі артэфактамі матэрыяльнай культуры. *Будынкамі называюць збудаванні для пражывання чалавека, вядзення вучэбнай, працоўнай дзейнасці, заняткаў спортам, правядзення адпачынку і дасугу і інш. Збудаванні – у вузкім значэнні ў навукова-тэхнічнай літаратуры: будаўнічыя збудаванні, якія не з'яўляюцца будынкамі (сістэмы воднай гаспадаркі, меліярацыі, масты, плаціны і г. д.).* Напрыклад, будынак тэатра, але розныя механізмы тэатральнай сцэны – збудаванні. Іх аб'ядноўвае тое, што яны з'яўляюцца вынікам будаўнічай дзейнасці.

У мэтах культуралогіі дадзеныя артэфакты матэрыяльнай культуры асабліва наглядна сведчаць аб цывілізацыйным развіцці: узроўні доўлідства, тэхнічных навыкаў і ведаў, матэрыяльна-бытавых патрэбнасцяў і інш., а таксама аб тым, наколькі адносіны паміж матэрыяльна-тэхнічнымі магчымасцямі і замысламі чалавека гарманічныя – гэта ўмова для дасягнення аптымальнага выніку. У адваротным выпадку назіраюцца інерцыйнасць ці кансерватызм або ўтапічнасць ці рэвалюцыянізм.

Важна таксама ўлічваць прыналежнасць да народнага ці прафесійнага доўлідства. Лепшыя ўзоры традыцыйнага народнага беларускага доўлідства сведчаць, што мэтай будаўнікоў найперш з'яўляецца не мастацкая прыгажосць сама па сабе, а практычная ментальнасць. Тое ж тычыцца і ранніх мураваных збудаванняў, якія прызначаліся для выканання ў першую чаргу фартыфікацыйных, абарончых функцый. Прыгажосць народнага доўлідства заключаецца ў дасканалым майстэрстве будаўнікоў, дакладным пачуцці месца будаўніцтва ў прыродным асяроддзі, ландшафце, у сімвалізме дэкару.

Прафесійнае доўлідства Беларусі звязана з гістарычным перыядам узвядзення магнацкіх, шляхецкіх палацаў і сядзіб як

сведчанняў багацця і раскошы, а таксама царкоўных храмаў, узнёслых, багата аздобленых. У прыватнасці, знакавая з’ява ў архітэктуры Беларусі – царквы-крэпасці, якія сведчаць, што насельнікам гэтых зямель прыходзілася не аднойчы процістаяць варожым нападкам. Да прыкладу, Сынковіцкая (на Гродзеншчыне) царква абарончага тыпу, адзіная якая захавалася ў першапачатковым выглядзе і ў якой, што таксама пэўны знак (у тым ліку і менталітэту беларусаў), готыка Захаду і традыцыі візантыйскай архітэктуры зліліся ў адзіны сінтэтычны ансамбль. «Невялікая перакошанасць плана будынка, некаторая скрыўленасць восі апсід у адносінах да нефаў даюць падставы меркаваць, што храм узводзілі мясцовыя майстры, якія выкарыстоўвалі для разбіўкі плана простыя, не вельмі дакладныя вымяральныя інструменты» – з характарыстыкі, прыведзенай у Дзяржаўным спісе гісторыка-культурных каштоўнасцяў Рэспублікі Беларусь.

Архітэктура (не толькі будынкi, але і разнастайныя збудаванні) – адна з крыніц вывучэння гісторыі народа і яго культуры, творчасці ў стварэнні асяроддзя, спрыяльнага для жыцця, працы і адпачынку. У Беларусі пад аховай дзяржавы знаходзяцца 1470 нерухомах гісторыка-культурных помнікаў.

Прадукцыя будаўніцтва – завершаныя і падрыхтаваныя да эксплуатацыі прамысловыя і сельскагаспадарчыя прадпрыемствы, інжынерныя і транспартныя камунікацыі, жылыя дамы, грамадскія і іншыя будынкi – сведчанне памнажэння нацыянальнага багацця.

6. Шляхі зносін і транспарт

Шляхі зносін і транспарт адносяцца да адпаведна нерухомах і рухомах матэрыяльных каштоўнасцяў. У культуралагічным плане маюць значэнне іх функцыянальнае ўдасканаленне і калекцыяванне для музейнага захавання.

Пад шляхамі зносін разумеюцца транспартныя шляхі – сеткі аўтамабільных, чыгуначных, наветраных, рачных, марскіх шляхоў зносін, а таксама збудаванні (масты, тунэлі і інш.) і ўстройства, якія забяспечваюць іх функцыянаванне.

Пад транспартам разумеюцца сродкі, якімі ажыццяўляюцца перавозкі грузаў і пасажыраў.

Адрозніваюць транспартныя шляхі: наземныя, водныя, паветраныя. Аднавадна вылучаецца транспарт: аўтамабільны, трубаправодны, чыгуначны; марскі, рачны; паветраны.

У старажытныя часы карысталіся прымітыўнымі сродкамі транспарту (павозкі, веславыя судны, уючныя жывёліны і інш.). Транспарт агульнага карыстання вылучыўся ў асобную галіну ў перыяд прамысловага перавароту ў Заходняй Еўропе – 1860-я гг.

У Беларусі першая чыгунка, якая звязала Парэчча з Гродна (участак дарогі Пецярбург – Варшава), здадзена ў 1862 г., у 1866 г. пачаўся рух на ўчастку Бігосава – Віцебск (Дынабургска-Віцебская чыгунка), у 1874 г. – на ўчастку Вільня – Гомель (Лібава-Роменская чыгунка) і інш. У 1913 г. працягласць чыгункі складала 3,8 тыс. км, аўтамабільных дарог – 3,5 тыс. км. Першая транспартная авіялінія Мінск – Глуск – Парычы – Мазыр пачала дзейнічаць у 1933 г. Развіццё трубаправоднага транспарту пачалося з 1960 г., калі ўведзены ў эксплуатацыю газаправод Дашава – Мінск.

Сёння транспартная сістэма Беларусі складаецца з 5533 км чыгуначных ліній агульнага карыстання, 74,4 тыс. км аўтамабільных дарог (66,3 тыс. км з цвёрдым пакрыццём), 99,1 км трамвайных, 466,6 км тралейбусных, 23,7 км метрапалітэнных ліній, 6,7 тыс. км магістральных газаправодаў, 2,9 тыс. км нафтаправодаў, 1,2 тыс. км нафтапрадуктаводаў, сотні тэхнічна аснашчаных чыгуначных станцый, аўтавакзалаў і інш.

Такім чынам, кірункі і маршрутныя лініі шляхоў зносіні і транспартных сродкаў абумоўлены асяроддзем, тэхнічным выкарыстаннем гэтага асяроддзя і неабходнасцю камунікацый паміж рознымі мясцовасцямі.

Развіццё шляхоў зносіні і транспартнай сеткі вельмі важкі фактар культуратворчасці ва ўсіх галінах матэрыяльнай і духоўнай культуры. Яго эфектыўнасць вызначаецца ўдасканаленнем функцый, якія забяспечваюць абмен людзей і грузаў паміж рознымі тэрыторыямі. Геаграфія і тэрытарыяльныя межы ўжо не адыгрываюць рашаючай ролі ў зносінах людзей – усепланетарны характар набывае развіццё сучаснага транспарту, сувязі, Internet. Гэта спрыяе жыццядзейнасці і развіццю, інтэграцыі і паліфанічнасці ладу жыцця розных супольнасцяў (у сферы масавай культуры, культуры харчавання, адзення і інш.), з аднаго боку, і выклікае супраціўленне мясцовых, традыцыйных культурных формаў, імкненне захаваць нацыянальную адметнасць – з другога.

7. Інструменты, прыстасаванні і абсталяванне

Інструменты, прыстасаванні і абсталяванне – пры іх дапамозе ствараюцца прадукты ўсіх відаў фізічнай і разумовай працы. Яны ўяўляюць сабой рухомую маёмасць і адрозніваюцца ў залежнасці ад таго, які род дзейнасці абслугоўваюць. *Інструментамі прынята называць прылады працы чалавека або непасрэдна рабочыя механізмы машыны.* Адрозніваюць інструменты ручныя (долата, малаток, зубіла і інш.), станочныя (разцы, фрэзы, свердзелы і інш.) і механізаваныя з электрычным, гідраўлічным або пнеўматычным прывадам (так званыя «ручныя машыны» – свідравальныя, шліфавальныя, рубільныя, апіловачныя, кляпальныя, шабравальныя і інш.).

Розніца паміж інструментамі, прыстасаваннямі і абсталяваннем заключаецца ў тым, што інструментам непасрэдна ўздзейнічаюць на апрацоўваемы матэрыял, *прыстасаванні служаць дадаткам да інструмента, што дазваляе працаваць з большай дакладнасцю.*

Абсталяваннем прынята называць комплексы інструментаў і прыстасаванняў, якімі аснашчана месца працы або быту. Напрыклад, месца працы ў сучасным офісе прадугледжвае абсталяванне, якое складаецца з месца для захавання і ўпарадкавання дакументаў, з прылад для знішчэння непатрэбнай паперы, для пісьма і ўзнаўлення напісаных тэкстаў, канцылярскіх прылад і інш.

Усе створаныя чалавекам інструменты, прыстасаванні, а часам і абсталяванне належаць матэрыяльнай культуры, пра што сведчыць іх музейнае захаванне ў выглядзе ўзораў. Яны атрымліваюць сістэматызацыю, класіфікацыю і кадыфікацыю ў залежнасці ад кірунку музея, тыпу яго калекцыі. Абсталяванне захоўваецца як культурная каштоўнасць у такім памяшканні, у якім яно было сабрана і дзейнічала. Чым багацей калекцыя музея, тым больш звестак аб тэхнічнай культуры з яе можна пачэрпнуць.

Нагадаем адзіны ў Расіі «Санкт-Пецярбургскі музей інструмента» – утрымлівае больш як 2000 экспанатаў (пачынаючы з XVIII ст.) розных інструментаў, абсталявання, старадаўніх каталогаў і кніг; таксама беларускія музеі, да прыкладу: Музей пажарнай і аварыйна-выратавальнай справы пры Міністэрстве надзвычайных сітуацый Рэспублікі Беларусь; Музей гісторыі

дарожнай гаспадаркі (г. Мінск); Музей гісторыі медыцыны Беларусі, Музей сувязі Беларусі, экспазіцыі інструментаў і абсталявання ў краязнаўчых, гістарычных, этнаграфічных і г. д. музеях. Вывучэнне артэфактаў дае магчымасць даследчыкам рэканструяваць лад жыцця, цывілізацыйны ўзровень пэўнай эпохі, рэгіёна.

8. Сувязь і сродкі сувязі

Сувязь і сродкі сувязі забяспечваюць перадачу і прыём інфармацыі на ўсім абшары вытворчай і сацыяльнай жыццяздзейнасці грамадства. Попыт насельніцтва, органаў дзяржаўнага кіравання і суб'ектаў гаспадарання на паслугі сувязі задавальняюць пошта і электрычныя віды сувязі – тэлеграф, радыё і тэлевізійная сувязь, тэлефонныя і спадарожнікавыя радыётэлефонныя сістэмы. На сучасным інфармацыйным этапе развіцця грамадства да сувязі прад'яўляецца патрабаванне якаснага і эфектыўнага функцыянавання, а таксама мабільнасці (рухомасці), якая дазваляе сучаснаму чалавеку (ён шмат перамяшчаецца як у межах рэгіёна, так і па замежжы) заўсёды мець магчымасць абмену інфармацыяй.

У старажытнасці сувязь ажыццяўлялася праз пасланцоў (конных і пешых), якія перадавалі паведамленні вусна, а таксама перадачай умоўных светлавых сігналаў. З узнікненнем пісьменнасці пачала складвацца паштовая сувязь. На пачатку XIX ст. ствараецца электрычная – правадная, а пазней бесправадная – радыёсувязь.

У Беларусі першая тэлеграфная лінія Мінск – Бабруйск пачала працаваць у 1859 г. У 1896 г. у Мінску пабудавана тэлефонная станцыя на 100 нумароў, у першай палове XX ст. тэлефонныя станцыі мелі 16 гарадоў Беларусі, працавала каля 400 прадпрыемстваў пошты і тэлеграфа. У цяперашні час шырока ўкараняюцца электронныя і лічбавыя аўтаматызаваныя тэлефонныя станцыі, комплекс станцый спадарожнікавай сувязі. Насельніцтва, прадпрыемствы і ўстановы Беларусі абслугоўваюць больш як 100 гарадскіх і раённых вузлоў і каля 3,9 тыс. аддзяленняў паштовай сувязі.

Сёння ў структуры сувязі разам з традыцыйнымі відамі актыўна развіваюцца радыёсувязь і радыёперадача даных, міжнародныя паслугі тэлеграфнай сувязі сеткі Тэлекс, пашыраецца

сетка электроннай пошты, створаны аўтаматызаваныя сістэмы апрацоўкі інфармацыі і падрыхтоўкі суправаджальнай дакументацыі па міжнароднай пошце і інш., дзейнічае сучасная лічбавая інфраструктура электрасувязі верхняга ўзроўню – міжгародня і міжнародная сувязь; максімальна пашыраецца доступ да сеткі Інтэрнэт для ўсіх катэгорый карыстальнікаў.

Музеефікацыя сродкаў сувязі як нерухомах каштоўнасцяў матэрыяльнай культуры дазваляе спецыялістам узнавіць шмат якія рысы культуратворчасці адпаведнага гістарычнага часу. Нагадаем адзін са старэйшых у свеце Цэнтральны музей сувязі імя А. С. Папова ў Санкт-Пецярбурзе, Гісторыка-аналітычны цэнтр (былы Музей сувязі) РУП «Белтэлекам» (г. Мінск), Гісторыка-інфармацыйны цэнтр РУП «Белпошта», інсталяцыя, прысвечаная пошце, Дзіцячага музея ў Полацку.

Такім чынам, сувязь забяспечвае інфармацыйны абмен на міжнародным, нацыянальным і рэгіянальным узроўнях, па сутнасці, фарміруе праводзячыя лініі інтэлектуальнай дзейнасці (да прыкладу, віртуальныя навуковыя канферэнцыі, дзелавыя зносіны і сумесная праца, дыстанцыйнае навучанне). З культуралагічных меркаванняў адзначым хуткія тэмпы фарміравання сеткавых формаў дзейнасці безадносна да тэрытарыяльных межаў на аснове сучасных сродкаў камунікацыі, у прыватнасці мабільнай сувязі, Інтэрнэту.

9. Тэхналогіі

Тэхналогія – ад грэч. «тэхна» (мастацтва, майстэрства, уменне) і «логас» (слова, сэнс, лічба). Тэрмін «тэхналогія» не мае адназначнай, дакладнай фармулёўкі ў сувязі з інтэнсіўным развіццём сродкаў дзейнасці і самой дзейнасці, у выніку якой істотна мяняецца асяроддзе пражывання чалавека. Традыцыйна тэхналогія разумеецца як паслядоўнасць працоўных аперацый, прыёмаў і спосабаў, прымянімых у працэсе вырабу прадуктаў матэрыяльнага свету (напрыклад, тэхналогіі старажытнага дойлідства, тэхналогія вырабу традыцыйных народных інструментаў, генетыка-біялагічныя тэхналогіі, селекцыі збожжавых культур і інш.). Заўважым, што ў цяперашні час паняцце «тэхналогія» ахоплівае не толькі матэрыяльную культуру, але распаўсюджваецца на ўсе сферы дзейнасці чалавека, у прыватнасці: навучанне, лячэнне, кіраванне, палітыку, вір-

туальную, медыйную сферы і інш. (напрыклад, адукацыйныя тэхналогіі, тэхналогіі тэрапіі пэўнага захворвання, п'яртэхналогія, палітэхналогія, вэб-тэхналогіі).

Дзеля таго, каб тэхналагічны працэс не перапыняўся, неабходна вучыць валоданню пэўнай тэхналогіяй кожнага новага працаўніка. Значыць, тэхналогія цесна звязана са сферай адукацыі.

Вылучаюцца тэхналогіі, якія даступныя кожнаму. Напрыклад, касмічнае агенцтва NASA стварыла каталог агульнадаступных патэнтаў, якія могуць выкарыстоўваць усе жадаючыя, у прыватнасці тэхналогіі, звязаныя з сопламі ракетных рухавікоў і сістэмамі ўпырсквання паліва, якія могуць дапамагчы падчас распрацоўкі новага пакалення касмічных апаратаў (www.opennet.ru/opennews/art.shtml). Існуюць патэнтаваныя тэхналогіі, якія можна выкарыстоўваць толькі з дазволу ўладальніка патэнта. Такія тэхналогіі, як ноу-хау, вядомыя толькі тым, хто іх выкарыстоўвае.

У культуралагічным плане найперш вывучаецца функцыянальнае ўдасканаленне асяроддзя пражывання чалавека. Да прыкладу, у цяперашні час у рэальнай вытворчасці доля нанатэхналогій яшчэ невялікая. Гэтыя навуковыя даследаванні патрабуюць значных фінансавых рэсурсаў і вучоных найвышэйшага ўзроўню, вучоных-вынаходнікаў. Аднак вучоныя лічаць, што ўжо ў XXI ст. нанатэхналагічная прадукцыя стане сімвалічным сведчаннем новага навукова-тэхнічнага ўзроўню чалавечай цывілізацыі. Яе ўздзеянне будзе набываць усеагульны характар, зменіць усе сферы жыцця: эканоміку, наш быт, працу, узаемаадносіны людзей, стыль жыцця. Нанаматэрыялы, памеры якіх ад 1 да 100 мільярдных доляў метра, валодаюць унікальнымі якасцямі: у медыцыне – забяспечаць раннюю дыягностыку і эфектыўнасць лячэння (лякарства будзе паступаць мэтанакіравана толькі да хворага органа); у будаўніцтве – трываласць будынкаў за кошт звышмоцных нанаматэрыялаў; у энергетыцы – павялічаць эфектыўнасць сонечных батарэй і адпаведна выкарыстанне дадзенага віду энергіі; у машынабудаўніцтве – нанаматэрыялы істотна паменшаць шараванне (трэнне), яны лепш процістаяць пашкоджанням, зберагаюць расход энергіі. У Беларусі з 2004 г. дзейнічае Комплексная праграма прыкладных навуковых даследаванняў «Нанаматэ-

рыялы і нанатэхналогіі», у працэсе якой павінны быць створаны прадпасылкі для развіцця ў краіне адпаведнай навуковай працы.

Такім чынам, тэхналогіі маюць утылітарны характар, абумоўлены патрэбнасцямі развіцця грамадства. Ахопліваючы ўсю культурную прастору, тэхналогіі з'яўляюцца ўсеагульнай і абавязковай умовай усякай чалавечай дзейнасці.

Кароткія высновы

Структура культуры ўтвараецца рознымі асновамі. Гэта перш за ўсё традыцыйна вылучаемыя духоўная і матэрыяльная культура.

У культуралагічным падыходзе мае значэнне аналіз культурных артэфактаў, іх функцыянаванне ў прасторы і часе і ўздзеянне на развіццё і далейшыя перспектывы сацыяльнай і індывідуальнай сфер.

Літаратура

Гуревич, П. С. Культурология : учеб. / П. С. Гуревич. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 280 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Кравченко, А. И. Культурология : учеб. / А. И. Кравченко. – М. : Проспект : ТК Велби, 2008. – 288 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Культурология: теория и история культуры : учеб. пособие / И. Е. Ширшов [и др.]. – Минск : БГЭУ, 2004. – 512 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

1.3. КУЛЬТУРЫ САЦЫЯЛЬНЫХ СУПОЛЬНАСЦЯЎ

Тэма 7. Элітарная і народная культуры (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Элітарная культура.
2. Народная культура.
3. Формы народнай культуры.
  - 3.1. Паэзія.
  - 3.2. Народны тэатр.
  - 3.3. Народная музыка.
  - 3.4. Народны танец.
  - 3.5. Народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва.

Мэта лекцыі: раскрыць спецыфічныя формы культуры, якія ствараюцца рознымі суб'ектамі культуры – сацыяльнымі слямі.

1. Элітарная культура

На сённяшнім этапе культурагенезу адбываецца трансмісія (перадача наступным пакаленням) узораў культуры арыстакратыі і, такім чынам, вяртанне яе ў сучасную сацыякультурную прастору постсавецкіх краін, у якіх ва ўмовах сацыяльных (сацыялістычных) пераўтварэнняў была страчана пераемнасць традыцый элітарнасці, у свядомасць савецкіх людзей насаджалася перакананне, што рухаючай сілай грамадства з'яўляюцца масы, а не асоба. Між тым заснавальнікі тэорыі эліт італьянскія сацыёлагі Вільфрэд Парэта, Гаэтана Моска, нямецкі Роберт Міхельс і інш. паказалі, што эліта ажыццяўляе выпрацоўку ідэй, стратэгіі развіцця грамадства, адыгрывае вызначальную ролю ў палітыцы, эканоміцы і культуры.

Эліта (ад лац. *eligo* – адборнае, выбранае, лепшае) – *вышэйшы слой сацыяльнай структуры грамадства, які ажыццяўляе функцыі кіравання, развіцця навукі і культуры.* Гэта адносна невялікая частка насельніцтва стварае і спажывае *элітарную культуру*, валодае больш высокім, чым у сярэднім у грамадстве, *культурным капіталам*, яе найчасцей атаясамліваюць з інтэлектуаламі, зрэдку – з інтэлігенцыяй у цэлым. Прадстаўнікі элітарных колаў вельмі адмоўна адносяцца да імпульсіўных, спантаных паводзін, лічаць іх вульгарнымі. Звычайна арыстакратычная эліта імкнецца стварыць уласную, элітарную, куль-

туру. Яна клапоціцца аб тым, каб пэўныя істотныя рысы яе групавой культуры, і перш за ўсё такія, як формы зносін, забаў, асаблівасці маўленчай культуры, адукацыі і інш., заставаліся недасягальнымі для мас. Нямецкі філосаф Фрыдрых Ніцшэ адзначаў, што ў арыстакратычным грамадстве пануючая эліта стварае дыстанцыю паміж сабой і астатняй большасцю, якая стаіць на больш нізкіх прыступках сацыяльнай лесвіцы.

Элітарная культура ствараецца звычайна элітай або па яе заказе высокапрафесійнымі, творча адоранымі мастакамі, пісьменнікамі, музыкантамі, вучонымі, якія з'яўляюцца культурнымі лідарамі ў сваіх краінах, задаюць высокую планку патрабаванняў, ствараюць высокамастацкія, эталонныя ўзоры (карціны, раманы, паэмы, спектаклі, тэорыі, канцэпцыі). Іх творы атрымліваюць шырокае прызнанне, уваходзяць у нацыянальную і агульначалавечую культурную спадчыну.

Характэрнымі рысамі элітарнай культуры з'яўляюцца духоўны арыстакратызм, эстэтычная свабода, глыбіня зместу і арыгінальнасць, вытанчанасць формы, наватарства, цяга яе творцаў да эксперыментатарства, іх групавая замкнёнасць, адасобленасць, ярка выяўлены індыўдуальны пачатак і інш. Элітарная культура звычайна паслядоўна супрацьстаіць культуры большасці – масавай культуры.

Вытокі элітарнай культуры трэба шукаць ў першабытным грамадстве, калі жрацы, шаманы, племянныя правадыры становіліся прывілеяванымі ўладальнікамі асаблівых ведаў, якія не прызначаліся для ўсеагульнага, масавага карыстання. У наступныя гістарычныя эпохі (Антычнасць, Сярэднявечча, Новы і Найноўшы час) адбываліся станаўленне і развіццё элітарнай культуры, што выявілася ў дзейнасці знакамітых творцаў у галіне філасофіі, літаратуры, музыкі, выяўленчага мастацтва, тэатра і інш.

Па сваім узроўні мастацкія творы, створаныя культурнай элітай, нярэдка бываюць задужа складанымі або зусім незразумелымі для сярэдне- і нізкаадукаваных людзей. У той жа час нельга не заўважыць, што арыгінальныя, наватарскія творы элітарнай культуры могуць значна апярэджваць свой час, а таму яны нярэдка атрымліваюць належнае прызнанне з боку грамадства толькі праз многія гады і нават дзесяцігоддзі.

У жыцці адны і тыя ж віды мастацтва могуць належаць высокай і масавай культуры (напрыклад, класічная музыка – элітарнай, а папулярная адпаведна – масавай). Бываюць выпадкі іх узаемаўплываў, узаемапераходаў і спалучэння асобных элементаў розных культур у адным творы, у дзейнасці аднаго творцы.

2. Народная культура

У аснове народнай культуры – непрафесійная, ананімная, калектыўная творчасць шырокіх народных мас, у якой адлюстроўваецца іх жыццёвы лад, уяўленні і ідэалы. Народная культура адносіцца да найважнейшай часткі гісторыка-культурнай спадчыны і адыгрывае выключную ролю ў ідэнтыфікацыі і самазахаванні этнасу. Творца і носьбіт самабытных этнакультурных традыцый, на працягу ўсёй сваёй гісторыі народ беражліва захоўвае, клапаціліва развівае, перадае ў спадчыну нашчадкам жыццёвы вопыт шматлікіх пакаленняў продкаў – маральныя правілы, нормы, прыярытэты, звычаі, абрады, светаўяўленні, міфалагічныя і мастацкія вобразы, працоўныя навукі. Менавіта ўласцівыя народнай творчасці непасрэднасць, першародная чысціня, маральнасць, мудрасць вякоў, мастацкі талент, артыстызм служаць крыніцай для розных відаў прафесійнага мастацтва.

У народным выканальніцтве вылучаюцца: індывідуальнае (напрыклад, аповед паданняў, легендаў), групавое (выкананне песні, танца), масавае (абрадавыя, карнавальныя шэсці). Акрамя духоўнага, этнас ствараў сваё, адметнае ад іншых, матэрыяльнае асяроддзе – храмы, жыллё, бытавыя рэчы, адзенне і інш. Уся народная творчасць у цэлым – гэта ўвасабленне пэўных этнакультурных тэкстаў, якія даюць каштоўную, а часам унікальную інфармацыю пра гістарычную мінуўшчыну: пра тое, як жыў чалавек, чым ён жыў, пра яго духоўны свет, эстэтычныя густы, міфалагічныя ўяўленні, веды, працоўныя навукі і інш. Адпаведна вылучаюць разнастайныя функцыі народнай культуры: утылітарна-практычную, эстэтычную, сацыяльна-псіхалагічную, абрадавую, выхаваўчую. Адзнака народнай культуры – міфалагічнасць тэкстаў, гэта значыць, наяўнасць у ёй шматлікіх сімвалічных сэнсаў, звернутых да кожнага насельніка незалежна ад яго прыналежнасці да пэўнага сацыяль-

нага пласта, групы. Таму адзначаецца вялікая роля народнай культуры ў працэсах самаідэнтыфікацыі грамадства, фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці і, урэшце, нацыянальнай дзяржаўнасці.

Гістарычны вопыт паказвае, што непрафесійная калектыўная народная і прафесійныя элітарная і масавая (апошняя прысвечана наступнай лекцыйнай тэме) культуры, нягледзячы на ўрбанізацыю і навукова-тэхнічны прагрэс, суіснуюць разам у творчых стасунках і ўзаемадачыненнях. Разрывы ці антаганізм культур вядуць да развіцця сацыяльных працэсаў адчужэння (між людзьмі рознага статусу, між асобай і дзяржавай), крызісу нацыянальнай культуры. Беларусь на працягу некалькіх стагоддзяў была пазбаўлена права на нацыянальную адукацыю і развіццё менавіта нацыянальнай прафесійнай культуры. Ва ўмовах перарыву сувязяў у развіцці культур (народных і вышэйшых пластоў грамадства) беларуская нацыянальная культура існавала галоўным чынам у форме народнай, традыцыйна-бытавой культуры: паэзія (паданні, песні, казкі, эпас), музыка (песні, інструментальныя найгрышы і п'есы), тэатр (драмы, сатырычныя п'есы, тэатр лялек), танец, выяўленчае і дэкаратыўнае мастацтва. Яе вызначалі своеасаблівы архетып, устойлівая кансерватыўнасць, захаванасць старажытных язычніцкіх кultaў, багатая міфалогія.

3. Формы народнай культуры

3.1. Паэзія

Найбольш старажытныя віды народнай паэтычнай творчасці – *каляндарна-абрадавая і сямейна-абрадавая паэзія*. Паводле міфапаэтычнага светаразумення, абрады, звычаі і вераванні, песенныя цыклы, якія суправаджалі працу хлебараба, усю яго жыццядзейнасць дома, у полі, лесе, у дачыненнях з жывой і нежывой прыродай, магічным чынам садзейнічалі спорнай і плённай працы ў гаспадарцы, спрыялі дабрабыту і шчасцю сялянскай сям'і. Абзначаныя ў вобразах-сімвалах абрадаў, песень, прыказак і прымавак, звычайў і вераванняў узоры светапогляду, побыту, духоўнага жыцця перадаваліся з пакалення ў пакаленне і былі няпісаным маральна-этычным кодэксам народа – аратага і сейбіта.

Сямейна-абрадавая паэзія канцэнтравалася вакол найважнейшых падзей у жыцці чалавека: нараджэнне, вяселле і смерць. Радзінныя песні ў беларусаў захаваліся больш поўна, чым у рускіх і ўкраінцаў. Яны суправаджалі нараджэнне дзіцяці і мелі магічны характар. У іх складзе шмат гумарыстычных песень, асабліва прысвечаных бабцы-павітусе і кумам. Смеху надаваўся рытуальна-магічны характар, ён быў знакам добрай долі дзіцяці, яго шчасця. Па словах расійскага філолага-фалькларыста У. Я. Пропа, смеху «прыпісвалася здольнасць не толькі суправаджаць жыццё, але і выклікаць яго».

Самы багаты раздзел у традыцыйнай народнай лірыцы беларусаў – вясельныя песні. Яны суправаджалі вяселле на ўсім яго працягу. Сімвалічна-магічным значэннем – паспрыяць дабрабыту маладых, абараніць іх ад бяздзетнасці – прасякнуты песні заклінальнага характару.

Спявачкі (на вяселлях звычайна спявалі жанчыны) звярталіся да сіл прыроды, да святых, да роду, бацькоў і інш. з просьбай аб «шчасці, долечцы» для маладых: «Ой, ветрык, ветрычак... Ты прасі для мяне, гарунушкі, Шчасця, долечкі...»; «Выйдзі, Сонейка, на неба, Паглядзі на нашу Леначку, Дай ёй долечкі, дай ёй шчасційка»; «Ты, святы Кузьма Дзямян, Да ты скуй нам свадзёбку, Да штоб крэпка-накрэпка, Да штоб вечна-навечна».

Беларуская балада – амаль заўсёды паэтычная драма, у якой разгортваюцца драматычныя і трагічныя падзеі; налічвае каля 140 сюжэтаў. Сотні народных балад адкрыла і спарадкавала іх першая даследчыца Лія Мацвееўна Салавей (яе збор балад склаў два тамы «Беларускай народнай творчасці», 1977, 1978). Народныя балады ўтвараюць значную частку рэпертуару знакамітага гурту сярэднявечнай музыкі «Стары Ольса» («Падымалісь чорны хмары», абарона Крычава, 13–16 стст.; «Спявалі уланы», 17–18 стст.; «Рыцар Байда», 16 ст.). Гэтыя песні вялікага драматычнага зместу і эмацыянальнага пачуцця ў народзе называліся «доўгія» або «жалосныя», беларускія даследчыкі-фалькларысты доўгі час называлі іх «думы» або «думкі». У XIX ст. у навуковы ўжытак быў уведзены тэрмін «балады».

У народных легендах знаходзім звесткі аб тым, як у народзе тлумачылася паходжанне сусвету, раслін і жывёл, асэнсоўваліся з’явы прыроды і грамадскага жыцця. Да легенд наблі-

жаюцца паданні, у якіх пазнавальная функцыя вылучаецца на першы план. Найбольш вядомыя ў Беларусі тапанімічныя паданні пра паходжанне населеных пунктаў, урочышчаў, курганоў, азёр, рэк і г. д.

Шырока вядомы ў вуснай народнай паэтычнай творчасці прыказкі, прымаўкі, загадкі, у якіх сцісла і вельмі яскрава зафіксаваны жыццёвы вопыт народа, мудрасць, светапогляд, этыка і інш. Да іх далучаюцца анекдоты, былічкі, вусныя народныя апаведы, выслоўі, жарты, гумарэскі.

У мэтах культуралогіі вельмі значныя народныя казкі. Менавіта іх фантастычны, звышнатуральны, цудадзейны змест утрымлівае шмат сімвалаў рэальнай рэчаіснасці, працоўнага і сацыяльнага жыцця народа, таму што, па словах М. Горкага, «няма фантазіі, у аснове якой не ляжала б рэальнасць». Рэальнасць у казках для культуролагаў – гэта, згодна з фармулёўкай Н. Гілевіча, пачуцці і думкі многіх пакаленняў, абагульнены сацыяльны і мастацкі вопыт тысяч і мільёнаў людзей, сімвалічна ўвасобленыя ў казачных вобразах і карцінах.

У народную паэзію ўваходзіць дзіцячы фальклор, які аб'ядноўвае творы розных жанраў і відаў: калыханкі, забаўлянкі, заклічкі, дражнілкі, лічылкі, дзіцячыя гульні, прыгаворы, якія вылучаюцца даступнасцю, прастатой, мастацкай дасканаласцю і шмат сведчаць аб сродках народнай педагогікі.

3.2. Народны тэатр

Першапачатковыя элементы драмы генетычна звязаны са старажытным сінкрэтычным дзействам, у якім узнаўляліся працоўныя працэсы. Да ранніх формаў драматычнага дзейства прынята адносіць абрадавыя ігрышчы, народныя драматычныя гульні і ўласна народную драму, якая складала рэпертуар розных відаў народнага тэатра.

У старажытных паляўнічых і земляробчых абрадавых гульнях, культавых рытуалах утрымліваліся элементы ігравога дзеяння і тэатральнага пераўвасоблення. Элементы тэатралізаванага дзейства ёсць у многіх каляндарных сямейна-бытавых абрадах, карагодах, карагодных танцах і гульнях. Абрады, што ўзніклі ў часы язычніцтва, паступова страчвалі сваю зыходную рытуальную функцыю. Працэс іх абміршчэння і павелічэння драматычна-ігравога пачатку прывёў да развіцця адносна сама-

стойных драматычных тэатральных формаў, якія набылі выразную эстэтычную функцыю. У карагодах арганічна спалучаліся песня, танец і драматычнае дзеянне, тэатралізацыя ў іх узнікла на аснове песеннага сюжэту. Паступова з карагода вылучаліся выканаўцы роляў, паміж імі і карагодным хорам вёўся песенны дыялог.

Элементы тэатра, што нарадзіліся ў шматлікіх і разнастайных гульнях, абрадах, карагодах, танцах беларусаў, атрымалі далейшае развіццё ў творчасці першых прафесійных актёраў – *скамарохаў* (адной з самых яркіх і значных з’яў у гісторыі тэатральнага мастацтва). Як пісаў у 1924 г. у сваім даследаванні «Беларускі тэатр» драматург, тэатральны дзеяч, даследчык Францішак Каралевіч Аляхновіч, «XI век жыў у нас яшчэ поўнай сілаю народнай творчасці... Князевы і баярскія піры заўсёды ажыўляліся прысутнасцю скамарохаў, а асабліва піры вясельныя. Але не толькі на банкетах і вяселлях, не толькі ў князевых палатах, у баярскіх харомах і ў прыватных дамах скамарохі паказвалі сваё мастацтва, – яны з’яўляліся на вуліцах, на пляцах, на палёх, гуляючы ў нядзелі ды іншыя святочныя дні свае “прадстаўленні” дзеля развесялення народу... не толькі весялілі народ, але і ўцягвалі яго самога ў сваю гульню: песні, скокі, смех, плясканне рукамі, наогул бязмежная вясёласць і разгулле народу...» Для культуролагаў важна вывучэнне творчасці скамарохаў як прадстаўнікоў мастацтва, адпаведнага, па словах даследчыка, «да патрэб і тагачаснага смаку».

Адно з самых яркіх старонак у гісторыі народнага тэатральнага мастацтва складае творчасць беларускага народнага тэатра лялек – *батлейкі*. Сцэна батлейкі ўяўляла сабой драўляную скрыню, у якой было два ярусы: на ніжнім даваліся прадстаўленні свецкай тэматыкі, на верхнім – рэлігійнай. Асабліва інтэнсіўна з цягам часу папаўняўся свецкі рэпертуар, у прыватнасці, сацыяльна-бытавой сатырычнай тэматыкі. На ніжнім ярусе батлейкі трапна выяўлялі сябе народны светапогляд і густ, народныя прынцыпы асэнсавання жыццёвых з’яў.

Батлейкавая камедыя дала многа прыкладаў выдатнай вострай сатыры і вясёлага, трапнага гумару, цікавых характараў і сацыяльных тыпаў, узораў народнай фантазіі і дасціпнасці.

У пачатку XX ст. традыцыйная батлейка перастала існаваць як масавая мастацкая з’ява. Але яна ўшанаваная – каля Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага музычнага тэатра ў яе

гонар устаноўлена скульптурная кампазіцыя «Батлейка» (скульптар Л. Б. Зільбер), а ў Дзяржаўным музеі гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Рэспублікі Беларусь можна пабачыць прадстаўленне батлейкі.

З фальклорнымі формамі тэатра непарыўна звязаны *школьны тэатр*, які ўзнік у XVI ст. пры духоўных навучальных установах у многіх еўрапейскіх краінах. Вытокі беларускага школьнага тэатра звязаны з дзейнасцю езуітаў у дыдактычных і прапагандыска-выхаваўчых мэтах. П'есы для тэатральных паказаў пісаліся пераважна выкладчыкамі тагачасных навучальных устаноў (калегій, семінарыяў, акадэміяў) у адпаведнасці з канонамі школьных «піітык».

Тагачасныя драматургі імкнуліся інсцэніраваць найбольш драматычныя эпізоды Святога Пісання, розныя біблейныя гісторыі, надаць тэатралізаваны характар рэлігійнаму абраду і звярталіся з гэтай мэтай да традыцый Антычнасці і Рэнэсансу.

Сам тэкст п'ес быў на лацінскай мове, іншыя часткі – пралог, хор, эпілог – на мове народнай. На народнай мове пісаліся інтэрмедыі (або інтэрлюдзі), бо, заўважаў Францішак Аляхновіч, шмат глядзельнікаў не разумелі лацінскай мовы, а таксама каб даць магчымасць публіцы, зморанай нуднай школьнай драмай, крыху пасмяяцца і адпачыць душой. Даследчык адзначае: «Народнае жыццё з усімі сваімі асаблівасцямі ярка адбіваецца ў інтэрмедыях, якія... маглі б зрабіцца асноваю для далейшага развіцця народнага тэатра».

У беларускім краі тэатры існавалі практычна ва ўсіх буйных і сярэдніх гарадах і мястэчках. Да прыкладу, для тэатра брацкай школы пры Богаяўленскім манастыры ў Полацку пісаў дэкламацыі знакаміты духоўны пісьменнік Сімяон Полацкі, які ў 1656 г. пастрыгся ў манахі гэтага манастыра і на працягу васьмі год быў выкладчыкам у брацкай школе.

Школьны тэатр, росквіт якога прыпадае на часы барока, працягваў сваё існаванне ў эпоху Асветніцтва – прыкладна, па меркаванні беларускіх тэатразнаўцаў, да канца XVIII ст., часу закрыцця – 1773 г. – езуіцкіх вучэльняў; у канцы XVIII ст. дзейнічаў толькі адзін такі тэатр – у дамініканскім калегіуме ў фальварку Забелы (пад Полацкам); існаваў да 1838 г. Аднак па звестках, адшуканых дацэнтам кафедры тэатральнай творчасці БДУКМ І. А. Алексінай, тэатр школьнага тыпу дзейнічаў на заходніх беларускіх землях і ў больш позні перыяд – 20–30-я гг. XX ст.

Падсумоўваючы, адзначым, што менавіта ў невялікіх па аб'ёме драматычных дзях – інтэрмедых (інтэрлюдых) батлейкавай драмы найбольш поўна і па-мастацку вобразна знаходзіла сваё адлюстраванне рэчаіснасць, з'явіўся шэраг яркіх тыпаў.

У большасці «малая» драматургія насіла камедыйны характар, а многія творы мелі выразную сатырычную афарбоўку. Народ высмейваў пана, фанабэрлівага франта, доктара-шарлатана, карчмара і іншых персанажаў, да якіх меў непасрэднае дачыненне ў паўсядзённым жыцці.

Асабліва рэльефна ўзаемаадносіны селяніна і пана знайшлі сваё выяўленне ў ананімных «гутарках», якія тэматычна адлюстроўваюць адну з важных сацыяльных перамен часу – адмену прыгону. У самой іх назве знайшла пэўнае замацаванне драматургічная адметнасць формы – дыялогу, пабудаванага па прыцыпе пытанняў і адказаў. Зарадзіўшыся ў сферы разнастайных формаў традыцыйнай гульнявой культуры беларусаў, элементы драмы ў працэсе гістарычнага развіцця паступова прывялі да з'яўлення буйных драматургічных твораў.

Творы буйной формы ў шматграннай драматургічнай спадчыне беларусаў – гэта не толькі прыкметная з'ява народнай тэатральнай культуры, але і яе вяршыня.

Элементы народнага тэатра ў пачатку ХХ ст. выкарыстоўваліся атамарскімі гурткамі, якія ладзілі беларускія вечарынкi, і прафесійнымі тэатрамі І. Буйніцкага, У. Галубка. Іх спектаклі захоўвалі сувязь з народнымі ігрышчамі: разам з пастаноўкамі драматычных твораў уключалі выкананне народных песень і танцаў, дэкламацыю. Традыцыі батлейкі і народнай драмы адраджаюцца сёння ў асобных пастаноўках аатарскіх і народных тэатраў.

3.3. Народная музыка

Народная музычная творчасць з'яўляецца адным з найбольш значных раздзелаў мастацкай культуры. Вытокi народнага музычнага мастацтва неабходна шукаць у культуры старажытных плямён. Музыка, песні, танцы суправаджалі разнастайныя бакi жыцця чалавека – вытворчы, сямейны і культавы.

Музычны фальклор, песенная і інструментальная творчасць народа ўзніклі на аснове мастацкіх традыцый і адлюстроў-

ваюць калектыўна выпрацаваныя эстэтычныя прынцыпы. Вядучае месца ў музычнай культуры займае песенная творчасць, якая ахоплівае некалькі вялікіх гістарычных пластоў. Найбольш даўні пласт утвараюць песні каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага цыклаў.

Другі яркі і разгорнуты гісторыка-стылявы пласт народнай песнятворчасці складаюць песні, што ўзніклі ў больш позні, сярэднявечны, перыяд – XV–XVI стст., гэта мужчынская сацыяльная лірыка і эпас, а таксама бытавыя, жартоўныя, любоўна-лірычныя песні. Ад песень старажытнага пласта яны адрозніваюцца не прымеркаванасцю выканання, а прымацаваннем напеву да пэўнага тэксту і яркай індывідуалізацыяй музычна-паэтычнага вобраза. У XIX ст. склаўся новы пласт беларускай песнятворчасці, які ўключае батрацкія песні, адыходніцкія, рабочыя, рэвалюцыйныя і «літаратурныя», а таксама прыпеўкі-частушкі.

Народная музыка, акрамя вакальнай і музычна-танцавальнай творчасці, уключае інструментальнае мастацтва, заснаванае на традыцыях розных груп і слаёў насельніцтва. Першыя звесткі пра інструментальную культуру адносяцца да IV–II стст. да н. э. Археалагічныя знаходкі сведчаць аб тым, што ў тыя старажытныя часы на землях, дзе размешчана сучасная Беларусь, існавалі гукавыя прылады ў форме розных самагучальных інструментаў. Да найбольш ранніх археалагічных знаходак адносяцца гліняныя бразготкі, фрагмент касцяной дудачкі, берасцяная дудачка, бразготкі-падвескі.

Як сведчаць археалагічныя раскопкі, з XI–XII стст. насельніцтва паўночна-заходніх беларускіх зямель выкарыстоўвала ў сваім побыце разнастайныя віды труб, рогі, званы, званочки, дудкі, гліняныя свісцёлкі, шархуны, барабаны, бубны, струнныя інструменты нахштальт псалтэрыума. Гук інструмента, тэмбр, сіла вызначалі асаблівасці яго прызначэння і выкарыстання ў традыцыі.

Інструменты ў жыцці народа выконвалі разнастайныя функцыі: сігнальную (утылітарную), магічную, рытуальную, эстэтычную, забаўляльную, – якія знаходзіліся паміж сабой у непасрэдных узаемасувязях. Пашырэнне сферы працоўнай дзейнасці, развіццё культуры, грамадства садзейнічалі ўдасканаленню інструментаў, павышалася іх сацыяльная значнасць у культуры і грамадстве.

Інструментальная музыка заўжды была накіравана на стварэнне радаснага, жыццесцвярджальнага настрою, атмасферы весялосці. Гэтым абумоўлена і з’яўленне ў народнай музычнай культуры ў пачатку XVI ст. жалейкі, дуды, затым – цымбалаў, некалькі пазней – скрыпкі. Меладычныя магчымасці гэтых інструментаў садзейнічалі развіццю эстэтычнай функцыі. Непасрэдная сувязь з песняй, танцам на якасна новым узроўні спрыяла ўзаемаўзбагачэнню ўсіх відаў народнай творчасці. Інструментальная музыка абнавілася новымі сродкамі мастацкай выразнасці, пашырыла свой рэпертуар, стала больш важкай часткай абрадавых дзеянняў, народных свят.

Развіццё народнай музычнай культуры садзейнічала фарміраванню эстэтычнай функцыі ўтылітарных інструментаў. Пастухі ў час пасьбы для забавы, задавальнення эстэтычных патрабаванняў выконвалі на пастухоўскіх інструментах імпрывізацыйныя і песенныя найгрышы. На бясёдах, вечарынах гэтыя інструменты ўзбагачалі гучанне традыцыйнага вясковага ансамбля яркімі, каларытнымі фарбамі, якія надавалі музыцы звонкасць, гучнасць, весялосць.

Сучасная народная інструментальная культура сваімі вытокамі ўзыходзіць да канца XIX – пачатку XX ст. – перыяду бурнага росквіту інструментальнай культуры, акадэмічнага аркестравага выканальніцтва, аматарскага народнага музыцыравання. У працэсе гістарычнага развіцця народная музычная культура захоўвае традыцыі мінуўшчыны.

Сталенню народнага выканальніцтва садзейнічала прамысловая вытворчасць музычных інструментаў, якая задавальняла патрэбы ўсіх, хто жадаў далучыцца да музычнай творчасці. Аркестравая музыка, разнастайныя ансамблі загучалі са сцэны, на плошчах і вуліцах у вялікіх гарадах і невялікіх пасёлках.

У сённяшніх сацыяльна-культурных умовах адбываецца аднаўленне народных традыцый. Абагульняючы і зберагаючы вопыт многіх пакаленняў, народная музыка набывала эстэтычнае, пазнавальнае і выхаваўчае значэнне. Музычны фальклор – аснова нацыянальнага музычнага стылю, крыніца прафесійнай кампазітарскай музыкі і канцэртнай творчасці прафесійных і аматарскіх музычных калектываў.

3.4. Народны танец

Найбольш старажытным відам народнай творчасці з'яўляецца харэаграфічны фальклор. Ён па праву лічыцца першакрыніцай сцэнічнага танца, асновай нацыянальнага харэаграфічнага стылю.

Узнікненне танца звязана з народнымі абрадамі. У розных народаў на гэтай аснове створаны шматлікія абрадавыя танцы. Напрыклад, цэйлонскі танец агню, нарвежскі танец з факеламі, карагоды ў славян. У працэсе гістарычнай эвалюцыі народны танец паступова адыходзіў ад абрадавых дзействаў і набываў новы змест.

Танцы перадавалі характар і звычкі звароў ці птушак, якія былі папулярныя ў тых ці іншых народаў. Так, у паўночна-амерыканскіх індзейцаў шырока распаўсюджаны танец бізона, у якутаў – танец мядзведзя, у індусаў – паўліна, у славян – жураўля, гусака. Рухі і прыёмы сялянскай, рамеснай і фабрычнай працы дасканалы імітуюцца ў латышскім танцы жняцоў, эстонскім – шаўцоў, украінскім – бандароў, беларускім – касароў. Многія народныя танцы адлюстроўваюць воінскі дух, адвагу, гераізм («пірычныя» танцы старажытных грэкаў, шатландскі танец з мячамі). Шмат народных танцаў прысвечана тэме кахання, павазе да жанчыны (славянскія кадрыля, мазурка, грузінскія картулі).

У кожнага народа склаліся свае танцавальныя традыцыі, пластычная мова, асаблівая каардынацыя рухаў і прыёмы іх суадносін з музыкай. Танцы народаў Заходняй Еўропы заснаваны на руху ног, Сярэдняй Азіі і Усходу – на пластыцы рук і корпуса. Аснова народнага танца – рытмічны пачатак, што падкрэсліваецца танцорам.

У адным з інтэрв'ю этнакультуралаг Т. В. Валодзіна (Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры) выказала меркаванне: «Малюнак танца, акрамя абумоўленасці чыста эмацыйнай, агульначалавечай, люструе сабою ўласна менталітэт. А тут ужо – цэлая прастора для разважанняў... Цікавай падаецца ідэя ландшафтнай прычыннасці, калі этнас фарміруе тое прыроднае асяроддзе, у якім ён зараджаецца і жыве. І праўда – як танцуюць грузін, украінец і беларус? Грузін кідае ўгору мячы і шаблі, скача, стрыжэ нагамі, і гэта ўсё ўверх, бо акружаны... гарамі, асноваю – вертыкаль. А ўкраінец у шыра-

чэзных штанах як скочыць ад дзвярэй – аж адразу цераз усю сцэну, быццам ляціць над бясконцым сваім стэпам. А беларус не мае ні высокіх гор, ні бязмежных прастораў, таму і танцы ягоныя без асаблівых кантрастаў, такія ж някідкія, спакойныя, як пейзаж дзе ля Нёману».

Харэаграфічныя элементы беларускага танца цесна злітыя са спевамі, музыкай, драматычным дзеяннем, якія займалі значнае месца ў старажытных абрадах і гульнях, што бытавалі да сярэдзіны XX ст., а некаторыя існуюць і цяпер. Асноўныя рысы народнага танца – вылучэнне пластыкі, руху як асноўнага сродку выразнасці, інструментальнае суправаджэнне, замацаванасць і паўторнасць фігур. Танцы разнастайныя тэматычна, кампазіцыйна, па рытме і малюнку, жыццярэдасныя па настроі. У беларусаў пераважаюць парна-масавыя танцы, жаночы танец істотна не адрозніваецца ад мужчынскага.

Аналіз асноўных тэндэнцый развіцця народнага танца сведчыць, што ў пачатку XX ст. пачаўся працэс асіміляцыі традыцыйнага фальклору з танцавальнымі формамі полькі, кадрылі, іншымі тыпамі гарадскога танца. Пашырыліся новыя бытавыя і бальныя танцы, фальклор гарадскіх ускраін. Старажытны пласт народных танцаў абнаўляўся, сталі пераважаць танцы, сканструяваныя па стандартах. Развіваецца імправізацыйны сольна-масавы танец, калі ўдзельнік танцуе адзін або сярод групы, свабодна імправізуючы.

Сучаснае харэаграфічнае мастацтва пастаянна звяртаецца да народнага танца, які з'яўляецца асновай сцэнічных танцаў і дазваляе ў пластычнай, вобразнай форме адлюстроўваць жыццё, побыт і працоўную дзейнасць, характар, лёс народа.

3.5. Народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва – выраб па-мастацку аформленых прылад працы, хатняга начыння, бытавога абсталявання, транспартных сродкаў, посуду і інш. – гарманічна спалучае ўтылітарныя, практычныя, функцыі з мастацкімі. Гэта дасягаецца ўмелым выкарыстаннем дэкаратыўных магчымасцяў матэрыялу, прастатой кампазіцыі, яснасцю мастацкай мовы. Асноўныя вызначальныя рысы дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва – традыцыйнасць (перадача з пакалення ў пакаленне лепшых набыткаў у галіне формаў прадметаў, дэкару, навыкаў апрацоўкі матэрыялу) і калектыўнасць творчасці.

У Беларусі найбольш распаўсюджанымі формамі дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва з'яўляюцца ткацтва, кавальства, ганчарства, разьба па дрэве, пляценне, вышыўка і інш.

Ткацтва – адна з самых старадаўніх і распаўсюджаных формаў народнага мастацтва. Займаліся ткацтвам не толькі жанчыны, але і мужчыны. Нагадаем вядомы прыклад: на радзівілаўскіх мануфактурах слущкія паясы ткалі толькі мужчыны, таму што праца за станком была цяжкай. Побач з вясковым ткацтвам шырока распаўсюджаным было ткацтва ў мястэчках і гарадах. Тут адчыняліся ткацкія цэхі, майстэрні і мануфактуры. Лепшыя дасягненні беларускага ткацтва ўвасобіліся ў такіх значных этнакультурных з'явах, як традыцыйны касцюм і абрадавы ручнік. Разнастайныя прыёмы аздаблення тканін выкарыстоўваліся і пры вырабе побытавых рэчаў – посцілак, абрусаў, пасцельнай бялізны і інш. Традыцыйны касцюм з'яўляецца своеасаблівай візітнай карткай беларусаў. Разам з мовай ён лічыцца найважнейшай этнічнай прыкметай. Беларускаму народнаму касцюму ўласціва ўстойлівасць многіх архаічных рыс, што прасочваецца ў шырокім выкарыстанні даматканых рэчаў, яго простых формах, рацыянальнасці прамалінейнага крою, пераважанні бела-чырвонага каларыту, паласатага, клятчастага і ромба-геаметрычнага арнаменту.

Ручнік з'яўляецца адначасова бытавым, абрадава-рытуальным і дэкаратыўным прадметам. Шматсемантычны і ўніверсальны па сваіх функцыях, ён быў верным спадарожнікам беларусаў на працягу стагоддзяў, не страціў сваёй актуальнасці і ў нашы дні, адыгрываючы важную ролю ў сямейнай абраднасці. Разам з касцюмам ручнік данёс да нас арнаментальныя і тэхналагічныя асаблівасці традыцыйнага ткацтва, вышыўкі, карункавага пляцення. Мясцовыя арнаментальна-кампазіцыйныя каноны, што выпрацоўваліся ў ходзе развіцця мастацкага аздаблення ручніка, не перашкаджалі народным майстрам рабіць свае творы непаўторна разнастайнымі і вельмі прыгожымі.

У кантэксце культуралогіі ткацтва, як і іншыя віды народнай творчасці, уяўляе цікавасць як культурны тэкст. Трапнае і даходлівае яго апісанне дадзена вядомым даследчыкам народнай творчасці доктарам мастацтвазнаўства М. С. Кацарам (у кнізе «Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка»): «Мы звыкла ацэньваем тканыя рэчы з пазіцыі прыгажосці, адмысловасці арнаментыкі, гармоніі каларыту. Але народнае ткацтва – яшчэ і

бяздонная крыніца культурна-гістарычных звестак. Што ні ўзор – то сімвал. Сімвалы ўраджаю: Спарыш, Рай, Багач. Яны вучаць любіць Маці-Зямлю, працу, дабівацца добрага ўраджаю. Сімвалы святаў: Купала, Каляда, Масленіца, Вялікдзень. Тут – радасць, веселасць, гонар за вынікі сялянскай працы. Сімвалы памяці: Дзяды, Радаўніца, любоў і павага да продкаў... Кожны ўзор мае сваё прызначэнне і сваю назву».

Ткацтва, вышыўка, карункапляценне займаюць даволі прыкметнае месца і ў сучаснай мастацкай прамысловасці.

Кавальства – адно з самых пачэсных у народным побыце рамяство. У кожнай гаспадарцы ў мінулых стагоддзях трапілася якая-небудзь выкаваная з металу прылада працы, бытавая рэч.

Гарадскія кавалі выраблялі пераважна агароджы, балконы, лесвічныя парэчы, алтарныя перагародкі, крыжы, флюгеры і інш. На вёсцы ў асноўным акаўваліся калёсы, брычкі, вазкі, сані, вырабляліся дэталі да іх, падкоўваліся коні, вырабляліся розныя інструменты, прылады і іншыя рэчы для гаспадарчых патрэб (сякеры, сярпы, матыкі, секачы, бязмены, качэргі, завесы, клямкі, зашчэпкі і інш.).

Каваныя вырабы спалучалі ў сабе як утылітарную, так і мастацкую функцыі з яўнай перавагай першай. Аднак элементы мастацтва можна выявіць у многіх, нават самых будзённых кавальскіх вырабах. Тыя з іх, што пастаянна навідавоку, перш за ўсё элементы ў архітэктуры, звяртаюць на сябе ўвагу нават пры адсутнасці яўна выяўленага дэкару. Гэта імкненне майстроў упрыгожыць свой выраб сімвалічна-эстэтычнымі элементамі, да прыкладу ўзорамі міфалагічна-расліннымі або паганска-хрысціянскімі.

Мастацкае кавальства развіваецца і сёння. Мастацкая апрацоўка металу выкарыстоўваецца пры вырабе варот, агароджы, весніц, балюстрадаў, а таксама агароджаў могілак і надмагільных помнікаў. У апошнія дзесяцігоддзі кавальскае майстэрства набыло значнае пашырэнне як у Беларусі, так і ў іншых краінах і ўжо стала своеасаблівай традыцыяй. Адметнасцю сучаснай мастацкай апрацоўкі металу з'яўляецца надзвычайная разнастайнасць малюнку і кампазіцыі дэкару, што сведчыць пра яўную цікавасць да кавальскай справы, яе адраджэнне і развіццё ва ўмовах новых тэхналагічных магчымасцяў.

Ганчарства – узнікла яшчэ да эпохі неаліту. Археолагамі знойдзены рэшткі вырабленага ўручную керамічнага посуду з

гравіраваным грабеньчата-ямкавым арнаментам. У бронзавы век пераважае шнуравая кераміка (арнамент нанесены пры дапамозе перавітага шнура).

Для жалезнага веку характэрна штрыхаваная, гладкасценная і чорнаглянцавая кераміка. Вырабы, зробленыя з дапамогай ганчарнага кола (X ст.), аздабляліся ў асноўным лінейна-хвалістым узорам, штрыхамі і кропкамі. Такія ўвогуле простыя геаметрычныя элементы ў спалучэнні стваралі дэкор, які ўпрыгожваў форму посуду. Для аздаблення вырабаў майстры прымянялі прачэрчаны і ляпны віды дэкору. Ляпны арнамент у выглядзе валікаў часта аздабляў плечыкі ці гарлавіну посуду.

Найбольшую частку сярод вырабаў народных майстроў-ганчароў здавён складае традыцыйны гаспадарчы посуд: гаршкі, гладышы (гарлачы), цёрлы, спарышы, патэльні, збанкі, міскі, талеркі і інш. У шырокім ужытку гэтыя віды посуду былі ў многіх еўрапейскіх народаў.

Асновы майстэрства ў народным ганчарстве, што склаліся яшчэ ў старажытныя часы, амаль не мяняліся аж да XX ст., хіба што нязначна вар’іраваліся і ўдасканальваліся. Народныя майстры-ганчары да апошняга часу практыкавалі два асноўныя спосабы вытворчасці ганчарных вырабаў бытавога прызначэння: ручную лепку і тачэнне на ганчарным коле.

Мастацкія якасці народнай керамікі шмат у чым залежныя ад характару тэхнічна-мастацкіх прыёмаў апрацоўкі вырабаў, нават ад асаблівасцяў сыравіны і спосабаў яе падрыхтоўкі. Часта гэта дыктуе і форму, і знешні выгляд, і нават выкарыстанне таго ці іншага віду дэкору, яго характар і размяшчэнне.

Эстэтыка рукатворнасці найбольш яскрава выяўляецца ў ляпной дробнай пластыцы, асабліва гліняных цацках-свістульках. Традыцыйны вырабу глінянай цацкі без значных змен захаваліся да XIX – пачатку XX ст. – часу своеасаблівага росквіту гэтага віду народнага мастацтва. Цацку масава ляпілі практычна ва ўсіх ганчарных цэнтрах. Своеасаблівая прырода гэтага віду народнага мастацтва, спецыфіка вытворчасці, выпрацаваная яшчэ ў старажытнасці, характар і стылістыка мала чым адрозніваліся як у межах Беларусі, так і на іншых тэрыторыях Еўропы. Часавай і тэрытарыяльнай устойлівасцю вызначаецца і выбар сюжэтаў: конь, коннік, птушка, жаночая фігура.

У архітэктуры важную ролю таксама выконвалі керамічныя будаўнічыя і дэкаратыўныя матэрыялы: цэгла, чарапіца, плітка.

Дэкор шэрагу старажытных цэркваў, выкананы рознакаляровымі керамічнымі пліткамі ў выглядзе крыжоў, у адвольным спалучэнні з паліраванымі камянямі, надаваў сценам надзвычай прыгожы выгляд.

Аб мастацкіх якасцях і характары арнаментыкі ганчарных вырабаў дае ўяўленне кафля, якая служыла канструктыўным і дэкаратыўным элементам сценак печаў і камінаў, прымянялася для абліцоўкі сцен у манументальных пабудовах. Гісторык беларускай архітэктуры, археолаг Алег Анатольевіч Трусаў адзначаў у сваёй працы «Беларускае кафлярства»: «Вытворчасць і ўжыванне кафлі былі шырока распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі. Дастаткова сказаць, што ні адзін будынак, замак або палац, сядзіба заможнага ўладара або ратуша, карчма ці нават сялянская хата ў XIX – пачатку XX ст. не абыходзілася без печаў, аздобленых кафляй... самых розных тыпаў, памераў, колераў, багата дэкарыраванай выяўленчымі матывамі, сюжэтамі, падпарадкаванымі грамадскім уяўленням часу, стыльным асаблівасцям і густам насельніцтва, укладу яго жыцця».

Кафлярства, як і шмат якія іншыя народныя рамёствы, з часам знікала. Але, заўважана ў анатацыі да вышэйназванай працы, вяртаецца мода, а разам з ёй і патрэба ў вырабе кафляў. Гэта адзін з шанцаў аднавіць рамяство, але будзе яно ўжо больш мастацтвам, чым масавай прадукцыяй.

Мастацкая апрацоўка дрэва. У народаў лясной зоны Еўропы пераважным будаўнічым матэрыялам многія стагоддзі было дрэва, і дрэваапрацоўка сярод іншых відаў рамёстваў заўжды была тут пачэснай справай. З дрэва, даступнага, універсальнага, дастаткова моцнага і лёгкага ў апрацоўцы матэрыялу, не толькі ўзводзілі жыллё і гаспадарчыя пабудовы, майстравалі мэблю і транспартныя сродкі, прылады працы і посуд, дзіцячыя цацкі і драўляныя скульптуры, але імкнуліся іх упрыгожыць. Шырокім быў і дыяпазон тэхнічных прыёмаў: дрэва секлі, пілавалі, дзяўблі, тачылі, стругалі, свідравалі, абпальвалі, фарбавалі, таніравалі, паліравалі, лакіравалі; у мастацкіх мэтах вырабы з дрэва аздаблялі разьбой, роспісам, выпальваннем, інкрустацыяй і інш.

Сфера дрэваапрацоўкі з мастацкім ухілам досыць шырокая. Перш за ўсё гэта разьбяны дэкор, звязаны з архітэктурай народнага жылля. Значную і разнастайную групу складаюць

прадметы побыту, прылады працы, посуд і інш. Нарэшце, асобнай увагі заслугоўвае такі найцікавейшы від беларускай народнай разьбы па дрэве, як скульптура, папулярнасць якой сёння расце.

Вядомы даследчык народнай мастацкай творчасці беларусаў Яўген Міхайлавіч Сахута ў сваёй манаграфіі «Народная разьба па дрэве» (1978) вылучыў мастацтва архітэктурнага дэкору, разьбы на прадметах быту, мастацтва скульптуры; грунтам гэтай творчасці былі так званыя салярныя знакі і сімвалы. Да прыкладу, майстры Музейнага комплексу старынных рамёстваў і тэхналогій (Майстэрня дрэваапрацоўкі, Дудуткі) улічваюць старажытныя ўяўленні беларусаў. Знак Сонца – пачатак жыцця і чысціня чалавечых намераў. Дрэва – сімвал роду, карані дрэва – знак продкаў, ствол – гэта тыя, што жывуць; крона – будучыя пакаленні. Вяява каня – да шчасця, урадлівасці; гуся, лебедзя, качкі – да добрага пачатку; пеўня, паўліна, курыцы – ахова ад ліхіх вачэй.

З цягам часу традыцыйныя вырабы народных рамёстваў саступалі таннай прамысловай прадукцыі. Цяпер яны задавальняюць больш эстэтычныя, чым практычныя патрэбы, выкарыстоўваюцца пераважна ў якасці твораў мастацтва і сувеніраў; павялічваецца іх дэкаратыўнасць, пашыраецца колеравая гама, развіваюцца новыя віды і матывы аздаблення. Трэба адзначыць, што з ростам цікавасці грамадства да традыцыйнай нацыянальнай культуры на новым узроўні адраджаюцца некаторыя заняпалыя рамёствы: саломаяпляценне, аплікацыя саломы па дрэве і палатне, размалёўка па шкле, выцінанка, берасцяныя вырабы, архітэктурны дэкор, мастацкае ткацтва, вышыўка, карункапляценне, лазапляценне, працягваюць дзейнасць асяродкі ганчарства, узнікаюць майстэрні народнай дрэваапрацоўкі. Ранейшы механізм пераемнасці традыцый саступае месца арганізаваным формам навучання: школам, студыям, гурткам, дамам рамёстваў.

Кароткія высновы

Культура, створаная людзьмі ў працэсе фізічнай і разумовай дзейнасці для задавальнення іх разнастайных патрэбнасцяў, развіваецца ў розных сацыяльных формах і выконвае разнастайныя сацыяльна значныя функцыі. Элітарная і народная

культуры прыкметна ўплываюць на фарміраванне светапогляду чалавека, асаблівасцяў яго паводзін і дзеянняў.

Сацыяльныя формы культуры з'яўляюцца своеасаблівым спосабам арганізацыі і гістарычнага развіцця чалавечай дзейнасці; прадстаўлены ў прадуктах матэрыяльнай і духоўнай дзейнасці, сістэме сацыяльных нормаў і ўстаноў, адносін людзей да прыроды, паміж сабой і да саміх сябе.

Культура кожнага соцыуму мае складаную дыферэнцыяцыю, уключае ў сябе элементы духоўнай і матэрыяльнай прадметнай дзейнасці, спараджае і трансліруе матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, нормы, ідэалы, узоры.

Значэнне элітарнай культуры вызначаецца тым, што без яе немагчымы культурны прагрэс, яна з'яўляецца прадуктыўным элементам любой культуры. Дасягае росквіту ў перыяд змены культурных эпох, культурна-гістарычных парадыгм.

Народная культура носіць неспецыялізаваны характар, звычайна з'яўляецца непрафесійнай па сваім узроўні, характарызуецца традыцыйнасцю. Звернута пераважна ў мінулае, імкнецца ўзнавіць гістарычную спадчыну народа.

Літаратура

Арнольдov, А. И. Введение в культурологию : учеб. пособие / А. И. Арнольдov. – М. : НАКиОЦ, 1993. – 350 с.

Бердяев, Н. А. Философия свободы; Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.

Культурология. XX век : энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – СПб. : Университетская кн., 1998. – Т. 1. – 447 с. ; т. 2. – 446 с.

Культурология: хрестоматия / сост. проф. П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2000. – 592 с.

Лазука, Б. А. Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Б. А. Лазука [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2012. – 414 с.

Лосев, А. Ф. Держание духа / А. Ф. Лосев ; сост. Ю. А. Ростовцев. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с.

Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119–154 ; № 4. – С. 114–155.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Тэма 8. Масавая культура (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Масавая культура як прадукт постіндустрыяльнага тэхналагічнага развіцця.
2. Функцыі масавай культуры.
3. Масавая літаратура і яе жанры.
4. Мода як масавая з'ява.
5. Папулярная музыка.

Мэта лекцыі: ахарактарызаваць масавую культуру як агульнасацыяльную, каштоўнасна дыферэнцаваную сістэму. Выявіць яе функцыі (станоўчыя і адмоўныя).

1. Масавая культура як прадукт постіндустрыяльнага тэхналагічнага развіцця

Паняцце «масавая культура» з'явілася ў 1940-я гг. у ЗША. Пад ёй разумеецца вытворчасць культурных каштоўнасцяў, разлічаных на масавы і падпарадкаваны масам ужытак. Масавая культура з'яўляецца прадуктам трансфармацыі сучаснага грамадства, яго пераходу ад індустрыяльнага да постіндустрыяльнага (інфармацыйнага) тыпу тэхналагічнага развіцця і звязана з развіццём сродкаў масавай камунікацыі, дэмакратызацыяй культуры, павелічэннем вольнага часу.

Шматлікія даследчыкі адзначаюць, што масавая культура арыентавана на масавае распаўсюджанне духоўных і матэрыяльных каштоўнасцяў на ўзроўні «ўсярэдненага» масавага спажывання, функцыянуе як прамыслова-камерцыйная вытворчасць, як форма мастацтва для ўсіх і для кожнага. Дадзеная форма культуры атрымала найбольшае распаўсюджанне ў другой палове XX ст. у сувязі з хуткім развіццём сродкаў масавай інфармацыі – радыё і тэлебачання, аўдыя- і відэатэхнікі, камп'ютараў, Інтэрнэту. Так, аўстрыйскім філосафам Г. Андэрсам, амерыканскімі сацыёлагамі Р. Баўэрам, Р. К. Мертанам сродкі масавай інфармацыі разглядаюцца як каналы, што распаўсюджваюць у грамадстве ілюзіі, прапаноўваюць эталоны пачуццяў і ўчынкаў. Яны падкрэсліваюць, што масавая культура адцягвае людзей ад рэальнага жыцця, запаўняе яго надуманымі сюжэтамі, пагружае грамадства ў летаргічны сон. Масавая культура заснавана на розных ілюзіях, фантазіях, стэрэатыпах

масавай свядомасці, моцна залежыць ад сучаснай моды, разлічана на прадстаўнікоў розных нацый, полаўзроставых груп і да т. п. Сэнсавы дыяпазон масавай культуры шырокі – ад таннага, разлічанага на будзённую свядомасць кіча (у якім упрыгажэнства замест прыгажосці, падвышаныя сентыментальнасць і меладраматызм) да складаных і эстэтычна насычаных твораў.

Асноўныя жанры ў розных відах культуры наступныя: у літаратуры – дэтэктыў, прыгоды, фантастыка, так званая «бульварная літаратура»; у кіно – баявік, трылер, меладрама, «мыльная опера» (тэлесерыял з вялікай колькасцю кароткіх фільмаў, які транслюецца з дня на дзень з года ў год); у выяўленчым мастацтве – карыкатура, комікс; у музыцы – рок і поп-музыка, а таксама разнастайныя шоу.

Разглядаемая форма культуры адпавядае патрэбнасцям масавай аўдыторыі ў эмацыянальнай кампенсцыі і разрадцы, адпачынку, гульні; адначасова садзейнічае ўкараненню ў свядомасць людзей стандартызаваных нормаў асабістай культуры, ідэалагічнай нівеліроўцы светаўяўлення, поглядаў і густаў. Уласцівыя масавай культуры і такія рысы, як культ моцнай асобы, грошай, поспеху, асабістага абагачэння, прапаганда канфармізму ў грамадскай свядомасці, жорсткасці, насілля, сексуальных інстынктаў, адпаведных узбуджальных тэм, вобразаў, штучная забаўляльнасць, натуралізм і інш. Праяўленне масавай культуры характэрна для ўсіх краін незалежна ад формаў дзяржаўнага ўладкавання, а яе вытокі і галоўная вытворчасць на сёння найперш звязаны з культурнай прасторай Злучаных Штатаў Амерыкі.

Большасць сучасных культуролагаў сцвярджаюць, што масавая культура наогул прывяла да дэструкцыі асобы, пазбавіўшы чалавека сапраўдных пачуццяў і перажыванняў. Але ў яе асэнсаванні вызначаецца і іншая тэндэнцыя. Шэраг даследчыкаў лічаць, што нельга разглядаць функцыі масавай культуры толькі з пазіцыі высокай эстэтыкі і, абапіраючыся на іх, прымаць меры па абмежаванні гэтай культуры. Неабходна ўлічваць культурны механізм яе некаторых жанраў у зняцці велізарных напружанняў, якія ўзнікаюць у паўсядзённым быцці, выклікаюць адчуванне жыццёвай стомленасці і абыякавасці, настроі жорсткасці і агрэсіўнасці, адчаю і разгубленасці, крыўды і страху.

Істотнай асаблівасцю сучаснай масавай культуры стала шырокае распаўсюджанне ў ёй не толькі ўласна забаўляльнай мастацкай прадукцыі, але і папулярнай навукі. Вялікая колькасць навукова-папулярных часопісаў дапаўняецца пастаяннымі радыё- і тэлеперадачамі адукацыйнага характару, што садзейнічае далучэнню шырокіх мас насельніцтва да навуковых ведаў.

У рамках масавай культуры пераважае арыентаванасць на чалавека не як суб'ект культуры, а як на аб'ект уздзеяння. З гэтым звязана праблема рэальнага прызначэння функцый масавай культуры ў сучасных умовах. Масавай культуры ўласціва агульнакультурная функцыя, але яна набывае і спецыфічныя ролі, на якіх варта спыніцца асобна.

2. Функцыі масавай культуры

Забаўляльная функцыя лічыцца адной з асноватворных для масавай культуры. Яшчэ Мішэль Мантэнь, французскі пісьменнік і філосаф эпохі Адраджэння (XVI ст.), прапанаваў забавы ў якасці выратавання ад наступу адзіноты чалавека ў постфеадальным грамадстве. Запаўненне вольнага часу ва ўмовах, калі механізацыя і падзел працы вызвалілі час і сілы чалавека, а ў грамадстве дзейнічаюць працэсы адчужэння і раз'яднання людзей, прымушаюць яго шукаць забавы, у тым ліку і ў масавай культурнай індустрыі.

Камерцыйная функцыя – атрыманне прыбытку. Мэтай індустрыі масавай культуры з'яўляецца ў першую чаргу не пашырэнне кругагляду, а нястрымнае спажыванне, значыць, і павелічэнне прыбытковасці, атрыманне камерцыйнага эфекту для стваральнікаў і ўладальнікаў масавага прадукту. Канцэнтраваным выражэннем гэтых працэсаў і сродкам рэалізацыі гэтай функцыі стала рэклама. Яна пабудавана на лёгка запамінальных, вядомых вобразах-клішэ. У грамадстве масавай вытворчасці і спажывання яна неабходна для стымулявання збыту тавараў, пашырэнню рынку спажывання. Яе наступствы вучоныя бачаць у навязванні стандартаў, маніпуляцыі спажывателем і, адпаведна, ціску, абмежаванні свабоднага выбару.

Фарміраванне ўстаноўкі на спажывецтва (анг. кансьюмерызм, кансумерызм) азначае ўстаноўку на фарміраванне спажывецкай псіхалогіі, абмежаванне інтарэсаў масавага чалавека.

Прадукт, які прапаноўвае маскультура, просты і лёгка ўспрымальны, нават прымітыўны. Разнастайныя сродкі, тэхнічныя дасягненні выкарыстоўваюцца дзеля фарміравання ў спажыўца пасіўнага, некрытычнага ўспрымання маспрадукту і пастаяннага росту попыту. На гэтую мэту ў першую чаргу накіраваны шырокія магчымасці рэкламы.

Кампенсаторная функцыя – эскейпізм (ад анг. – ад рэчаіснасці ў свет ілюзій), уцёкі ад рэальнасці ў свет выдуманых вобразаў, свет, дзе збываюцца мары, здзяйснююцца жаданні, пераадольныя ўсе перашкоды. Спажыўцу прапануецца квазірэальны свет, сканструяваны з блізкіх да рэальных, добра клішаваных і простых элементаў. У гэтым штучна створаным свеце чалавек гонару, сумленны, прыстойны, актыўны робіць паспяховую кар’еру, становіцца багатым і шчаслівым, ён заўсёды – пераможца. Такія сюжэты адцягваюць ад праблем паўсядзённага жыцця, сітуацый, калі трэба ўмець трымаць удар, ад стаўлення да жыцця як пераадолення абставін і сябе ў гэтых абставінах.

Нарматыўна-рэгулятыўная функцыя забяспечвае мэтанакіраванае фарміраванне адных нормаў, каштоўнасцяў, эталонаў, уяўленняў, разбурэнне іншых не намаганьнямі самога чалавека, а воляй уладальнікаў культурнай індустрыі ў мэтах фарміравання яго жыццёвай пазіцыі, прыарытэтаў, спосабу жыцця. Акцэнт перамяшчаецца ў асноўным з духоўных на матэрыяльна-рэчавыя каштоўнасці, а першыя дэвальвуюцца. Фарміруюцца мадэлі спажывецкай свядомасці і паводзін. Такім чынам, адбываецца як бы пераарыентаванасць, зрушэнне каштоўнасцяў, крытэрыяў у бок рэчаў, навязванне іх аўдыторыі.

Знакава-семантычная (яе часам называюць дэманстрацыйнай) функцыя. Валоданне пэўным артэфактам, творама мастацтва здаваў з’яўляецца паказчыкам прэстыжу, прыналежнасці да пэўнага сацыяльнага слоя. Гэту функцыю могуць выконваць і розныя вырабы мастацкай прамысловасці, якія знаходзяць нішу паміж рукатворнай народнай і прафесійнай мастацкай культурай. Да прыкладу, прамысловы мастацкі выраб завышанага кошту стварае ў яго пакупніка ілюзію валодання эксклюзівам і, значыць, сваёй прыналежнасці да вышэйшага сацыяльнага слоя. Прадметы раскошы, мастацкія творы, і нават тыражыраваныя заменікі арыгінальных твораў, сувенірныя прадукцыя становяцца сацыяльным знакам.

Сацыялізацыйная роля масавай культуры спрашчае ўваходжанне чалавека ў зменлівае гарадское асяроддзе. З аднаго боку, каштоўнасці спрашчаюцца да ўзроўню даступнасці, што дазваляе непадрыхтаванаму індывіду адаптавацца ў культуры вялікага горада ці стварае ілюзію адаптацыі, якая фармальна – па-за «перакладам» на даступную мову застаецца сутнасць культурных узораў. З іншага боку, пастаянным паўтарэннем даступных, адаптаваных узораў маскультура замацоўвае, кансервуе іх, ператварае ў стэрэатыпы паводзін, якія не патрабуюць намаганняў па духоўным і інтэлектуальным самаразвіцці.

Сучасная масавая культура стварае культурны прадукт і яго спажаўца ў значнай ступені дзякуючы намаганням масмедыя. Відавочна, што вядучае месца сярод формаў масмедыя належыць тэлебачанню. Тэлебачанне стала найважнейшым фактарам у фарміраванні новай сацыякультурнай прасторы, характэрнай для постіндустрыяльнага грамадства. «Упершыню ў гісторыі, – піша стваральнік тэорыі постіндустрыяльнага грамадства амерыканскі сацыёлаг Дэніэль Бэл, – тэлебачанне стварыла тое, што грэкі некалі называлі айкуменай, – адзіную супольнасць», або тое, што канадскі філосаф, тэрэтык медыя Маршал Маклюэн назваў «глабальнай вёскай». Тэлебачанне і відэа, выкарыстоўваючы сродкі тэхналагічнага ўзнаўлення, з'яўляюцца найбольш дзейнымі медыя ў прасторы масавай культуры.

3. Масавая літаратура і яе жанры

Тэрмін «масавая літаратура» ў гуманітарыстыцы разумеецца як шматзначны, які мае некалькі сінонімаў: папулярная, трывіяльная, бульварная, паралітаратура (ад грэч. *para* – каля, *poiesis* – літаратура) і інш. Традыцыйна гэтым тэрмінам пазначаюць каштоўныя «ніз» літаратурнай іерархіі; творы, якія адносяцца да маргінальнай (перыферычнай) сферы агульнапрызнанай літаратуры. З пункту гледжання культуралогіі да «масавай літаратуры» павінны быць аднесены ўсе творы, якія атрымалі масавае распаўсюджанне, чытаюцца вялікімі масамі людзей. Можна вылучыць чатыры асноўныя фактары, якія абумовілі з'яўленне масавай літаратуры ў XIX ст.: узнікненне масавай чытацкай аўдыторыі; камерцыялізацыя літаратурнага жыцця; прафесіяналізацыя пісьменніцкай дзейнасці; тэхніка-эканамічныя фактары.

Разам з класікай, якая захоўвае ў масавай свядомасці накіраванасць на духоўную традыцыю, павінна была з'явіцца і літаратура, якая абслугоўвае трывіяльную цікавасць чытача. Гэтую функцыю выканалі, па пашыранай у рускіх даследчыкаў тэрміналогіі, «белетрыстыка» (добрае масавае чытво). Масавае белетрыстыка, якая складае ў XXI ст. асноўны аб'ём літаратурнай прадукцыі, развіваецца ў рамках такіх спецыфічных для яе жанраў, як дэтэктыў, шпіёнскі раман, фэнтэзі, прыгоды, трылер, жаночы раман і інш. У масавай белетрыстыцы асаблівыя формы функцыянавання: бестселер (найбольш ходкая, прадаваная літаратура), дайджэст (кароткі выклад твора, у тым ліку класікі), комікс (перавод тэксту ў серыю малюнкаў), покетбук (кішэннае выданне, якое зручна чытаць у дарозе; сінонім – электронная кніга) і інш. Тут камерцыйны прынцып праяўляецца ў найбольш адкрытай форме. Характэрная рыса літаратуры масавага попыту – сувязь са сродкамі масавай інфармацыі і камп'ютарызацыяй грамадства, з рэкламай.

Дэтэктыўны жанр. Яго вытокі – дэтэктыўныя навелы амерыканскага пісьменніка Эдгара Алана По, якія паклалі пачатак жанру дэтэктыва, і класічныя творы (англійскіх пісьменнікаў Артура Конан Дойла, Агаты Крысці, бельгійца Жоржа Сіменона і інш.). Яны далі мадэлі для наступных шматлікіх дэтэктываў, запоўніўшых прылаўкі кніжных крам. Гісторыя беларускай дэтэктыўнай прозы пачынаецца з аповесцяў Уладзіміра Караткевіча ў жанры гістарычнага дэтэктыва: «Дзікае паляванне караля Стаха» (напісаная ў 1958 г., апублікаваная ў 1964 г.), «Чорны замак Альшанскі» (1979). У 2004 г. пабачыў свет цэлы зборнік «Карона Вітаўта Вялікага» з серыі «Сучасны беларускі дэтэктыў», складзены з твораў каля дваццаці аўтараў.

Дэтэктыўны жанр валодае дзейснымі спосабамі падтрымання чытацкай цікавасці, дэманструе аналітычныя здольнасці розуму і ўцягвае чытача ў працэс думання, назіральнасці.

Шпіёнскі раман. Вяршыняй гэтага папулярнага жанру сталі 12 раманаў англійскага пісьменніка Яна Флемінга пра супершпіёна Джэймса Бонда, агента 007 англійскай сакрэтнай службы. Флемінг свядома замяняе паўнакроўны мастацкі вобраз стэрэатыпам. Герой павінен быць адразу вядомы, таму ў яго апісанні пакінуты дзве дэталі: пасма чорных валасоў, што падае на правае брыво, і шрам на правай шчацэ (элегантнасць і

мужнасць), а таксама ў кожным рамане абавязкова прысутнічае дзяўчына, спадарожніца галоўнага героя. Стэрэатыпізаваны вобразы злодзеяў. Па словах Джэрэмі Блэйка, англійскага гісторыка, які дзяліў серыю кніг пра Бонда па вобразах злодзеяў, «Флемінг не выкарыстоўваў класавых ворагаў у якасці злодзеяў, замест гэтага ён звярнуўся да фізічных дэфармацый альбо этнічнай прыналежнасці». Самай відавочнай тэмай пачынальніка жанру шпіёнскага рамана лічыцца барацьба добра са злом.

Трылер. Вялікае месца ў масавай белетрыстыцы займае трылер (ад англ. thrill – выклікаць трапятанне) – сенсацыйны баявік з напружаным сюжэтам і імклівым развіццём дзеяння. Узыходзячы да навэл амерыканца Эдгара По, раманаў англічаніна Уільмана Колінза, гэты жанр ў XXI ст. развіваецца па некалькіх напрамках: трылер дэтэктыўны, фантастычны, містычны і г. д. Класікам жанру трылера лічыцца амерыканскі пісьменнік Стывен Кінг, які ўжо ў першым рамане «Кэры» (1974) патрасае чытачоў трагічным лёсам дзяўчыны, надзеленай паранармальнымі здольнасцямі. Пазней Кінг перайшоў да стварэння харораў (раманаў жаху), дзе на першы план выступаюць вобразы вампіраў, мерцвякоў, гніення, смерці. Аказалася, што гэта тэматыка прыцягальная для мільёнаў спажываючай літаратурнай прадукцыі.

Фантастыка. Развіццё фантастычнага жанру – характэрная рыса культуры XX ст. Фантастыка знаходзіцца на стыку класічнай традыцыі, якая ідзе ад класіка прыгодніцкай літаратуры француза Жуль Верна і аўтара навукова-папулярных раманаў англічаніна Герберта Уэлса, і масавай белетрыстыкі – «добрага масавага чытва», бестселера. Да дасягненняў стагоддзя можна аднесці фантастычныя творы амерыканскіх пісьменнікаў Рэя Брэдберы, Айзека Азімава, Курта Вонегута, польскага пісьменніка Станіслава Лема. Папулярнасць фантастыкі спрыяла эксплуатацыі яе класічных мадэляў у масавай культуры. Фантастыка ў адрозненне ад фэнтэзі (выдуманы свет фантастычных істот, які падаецца без якіх-небудзь тлумачэнняў як існуючы насамрэч) арыентуецца на навуковае мысленне, дасягненні тэхнікі, асэнсаванне невядомых законаў Сусвету. Так, Жуль Верн сам азначыў свае творы як «навукова-папулярныя раманы».

Фэнтэзі. Сусветнае прызнанне атрымала трохчасткавая фантастычная эпопея англійскага пісьменніка, лінгвіста, прафесара Оксфардскага ўніверсітэта Джона Рональда Руэла Толкіна «Уладар пярсцёнкаў». На аснове мадэляў фальклорнай чароўнай казкі створаны асаблівы віртуальны свет, прыдуманая пісьменнікам краіна – Міжзем’е са сваімі насельнікамі, нормамі і законамі жыццядзейнасці.

Жаночы раман. Такі тэрмін атрымалі творы, асноўная тэма якіх – любоўная гісторыя, а асноўнай чытацкай аўдыторыяй звычайна лічацца жанчыны. Так, доўгі час пасля выхаду ў свет спісы бестселераў узначальваў славетны раман «Знесеныя ветрам» (1936) амерыканскай пісьменніцы Маргарэт Мітчэл. У кнізе любоўная гісторыя мужчыны і жанчыны разгортваецца ў драматычных жыццёвых выпрабаваннях: цягам грамадзянскай вайны 1861–1865 гг. абрушваецца «паўднёвы міф» пра веліч, высакароднасць плантатарскага Поўдня, пра аднасць белых і чорных. Жыве толькі каханне – нават калі яго гісторыя нешчаслівая.

Іншы раман, які таксама стаў бестселерам, – «Птушкі на цернях» (1977; выдадзены ў Мінску ў 1988 г.) аўстралійскай пісьменніцы Колін Макалоу. У ім гісторыя кахання, перад якім увесь свет замірае і Бог усміхаецца на нябёсах – здаецца, такое яго разуменне падказвае чытачу сама аўтар, уключыўшы і ў тэкст рамана, і ў назву сімвалічны змест легенды пра птушку, якая толькі адзін раз у жыцці ляціць на церні, каб, упаўшы на калючкі, паміраючы, праспяваць адзіную, але найпрыгажэйшую ў свеце песню, ад якой свет замірае і Бог усміхаецца. У той жа час гэта сага аб сям’і, якая жыве ў межах культурнай прасторы пэўнага соцыуму, уцягнутая ў грамадскія падзеі свайго часу.

4. Мода як масавая з’ява

Па-сапраўднаму значным феномен моды стаў толькі ва ўмовах, калі развіццё сістэмы масавых камунікацый зняло бар’еры, якія перашкаджаюць распаўсюджанню інфармацыі, у тым ліку звязанай з індустрыяй моды, дзе ствараюцца яе эталоны, узоры з мэтай іх пераймання як мага большай колькасцю людзей. Вытворчасць узораў – функцыя культуры. Таму і лічыцца мода часткай масавай культуры.

Не кожны прапанаваны публіцы ўзор абавязкова будзе ўспрыняты ёй як прыклад для модных паводзін. Узор становіцца модай, калі яго прымаюць у якасці каштоўнасці і пачынаюць дзейнічаць у адпаведнасці з ім. Прычым, прымаючы прапанаваны ўзор як кіраўніцтва да трымання моднага стылю, публіка пачынае прыстасоўваць яго да жыццёвых рэалій, мода дасягае нават самых кансерватыўных і неактыўных спажыўцоў. Іншымі словамі, масавая супольнасць становіцца сатворцам моды.

У рэчышчы культуралогіі актуальны плён дзейнасці індустрыі моды – стварэнне ўзораў (ці інакш можна сказаць – стылю) як культурнай каштоўнасці. Нагадаем словы сусветна вядомай французжанкі Како Шанэль: «Мода смертная, вечны толькі стыль, а стыль – гэта я».

Ад свайго зараджэння мода выбрала крыніцай свайго стылю створаную і выпрабаваную многімі пакаленнямі этніку – скарбніцу, якой няма роўных. Сёння асабліва актывізаваліся кірункі сучаснай моды, якія шырока асімілююць элементы стылю народнай традыцыі. «Гэта сусветная практыка, калі за аснову бярэцца гістарычны гарнітур і пераасэнсоўваецца на сучасны лад. Успомнім, напрыклад, вернутыя ў моду касавароткі або высокія жаночыя боты» (Ю. Піскун, дацэнт кафедры касцюмаў і тэкстылю Беларускай акадэміі мастацтваў). На пачатку XXI ст. нацыянальны стыль у Беларусі імкліва набывае папулярнасць асабліва сярод моладзі і дзелавых людзей, нават ладзіцца Дзень беларускай вышыванкі. Інтэрпрэтацыя нацыянальных элементаў стала ледзь не самым знакавым кірункам сучаснай беларускай моды.

5. Папулярная музыка

Тэрмінам «папулярная музыка» абазначаецца музыка, якая лёгка ўспрымаецца і разлічана на поспех у шырокай публікі. Яе народзіны прыпадаюць на старажытныя часы і звязаны з народнымі песнямі і танцамі, найперш абрадавымі. У Сярэднявеччы з'явілася супрацьпастаўленне двух пластоў музычнай культуры: прафесійнага і больш шырокага – фальклорнага. Музычныя патрэбнасці пануючых колаў, знаці, а таксама царквы забяспечвалі прафесійныя музыкі, колькасць якіх даволі хутка павялічвалася. У XI–XVI стст. Еўропу навадняюць шмат-

лікія жанглёры – вандроўныя акцёры (паказвалі, часта сатырычныя, сцэнкі, былі акрабатамі, жанглёрамі і дрэсіроўшчыкамі жывёлін, спевакамі, танцорамі, музыкантамі; у Германіі іх называлі шпільманамі, на беларускіх землях, як і ў суседзяў, – скамарохамаі); мінезінгеры (прыдворныя песняры ў Германіі); менестрэлі (вандроўныя паэты-музыканты ў Францыі і Англіі); трубадуры (правансальскія паэты-спевакі); труверы (французскія прыдворныя паэты-спевакі). Стракатасць музычнага жыцця гэтага часу дазваляла сярэднявечнаму жыхару Еўропы быць слухачом і нават гарачым прыхільнікам самых розных музычных жанраў і стыляў. Да канца XIX ст. канчаткова сфарміравалася «царства» музыкі, якое складаецца з кампазітараў, музыкаў-выканаўцаў і публікі. Але доступ да прафесійнай музыкі быў абмежаваны і быў прывілегіяй эліты. Большая частка насельніцтва задавальняла музычныя патрэбнасці гэтак жа, як і сотні гадоў таму, беручы на сябе ролю і выканаўцаў, і аўдыторыі. У XIX ст. было завершана фарміраванне асноў, на якіх паўстала папулярная музычная культура XX ст.

Відавочны прыклад папулярнай музыкі – лірычная песня, невялікі па аб’ёме музычна-паэтычны твор, у якім спявак выражае ўласныя эмоцыі і перажыванні. У XIX ст. кампазітарская лірычная песня – раманс – стала адным з вядучых музычных жанраў.

Прымыкае да папулярнай лірычнай песні аўтарская (бардаўская) песня. Да масавай культуры гэты жанр можна аднесці ў сувязі з яго папулярнасцю, але па змесце гэтыя песні не толькі дзеля стварэння пэўнага настрою, пачуццёвага стану. У вельмі значнай ступені лірычны герой бардаўскай песні, – скажам, прапаведнік святасці чалавечых адносін, бескарыснасці, адданасці, мужнасці ў жыццёвых выпрабаваннях.

Папулярным жанрам ад свайго пачатку з’яўляецца танцавальная музыка. Танец суправаджае чалавецтва на працягу ўсёй яго гісторыі, у сімвалічнай форме выканаўца выражае эмацыйна-духоўны стан. Але не ўся танцавальная музыка суадносіцца з масавай культурай. Феноменам масавай танцавальнай музыкі сталі факстрот, чарльстон, бугі-вугі, рок-н-рол, твіст, брэйк-данс, ламбада.

Адзін з жанраў папулярнай музыкі – аперэта. З’явай масавай культуры яна стала у першай чвэрці XX ст., калі з’явіліся аперэты венгерскіх кампазітараў Франца Легара («Вясёлая

ўдава», «Граф Люксембург») і Імрэ Кальмана («Сільва», «Графіня Марыца», «Прынцэса цырка», «Фіялка Манмартра»). Яе папярэднік – вадэвіль, непрацяглы камедыйны спектакль з песнямі і танцамі. Сюжэты аперэт камедыйна-лірычныя, але, у адрозненне ад вадэвіля, музыка – не дадатак да сюжэта, а аснова спектакля. Аперэта – з’ява еўрапейская. За акіянам большай папулярнасцю карыстаецца разнавіднасць музычнага спектакля – мюзікл. Асновай мюзікла можа стаць драма і нават трагедыя. Мюзіклы знаёмяць масавую публіку з літаратурнымі сюжэтамі, у тым ліку класічных п’ес, напрыклад мюзікл «Рамэа і Джульета».

Рок-музыка – сукупнасць плыняў поп-музыкі другой паловы ХХ ст. Непасрэдным яго папярэднікам быў рытм-энд-блюз – музыка, папулярная ў негрыцянскіх раёнах вялікіх гарадоў ЗША. Часта яна была не толькі лірычнай, але і выяўляла сацыяльны пратэст жыхароў цесных, бедных кварталаў горада.

Блюз (ад англ. – меланхолія, сум) – сольная лірычная песня амерыканскіх неграў, якая ўзнікла ў другой палове ХІХ ст. і выконвалася пад гітару і банджа. Затым блюз стаў адной з асноўных формаў джазавай музыкі. У пачатку 50-х гг. ХХ ст. частка белай амерыканскай моладзі стала слухаць негрыцянскія радыёстанцыі з рытм-энд-блюзам. Амерыканскі дыскажэй А. Фрыд замяніў назву рытм-энд-блюз на рок-энд-рол (рок-н-рол). Паступова рок-н-рольная «песня з сумам» стала ператварацца ў музыку, энергічную, рытмічную, часам нават агрэсіўную, – рок і яго адгалінаванне хард-рок, які паклаў пачатак «металічнай музыцы».

Сучасная песня – не толькі гук і знешні выгляд выканаўца (як гэта было раней), але і шоу, якое ўключае актыўны сцэнічны рух. Ператварэнне песні ў шоу спарадзіла культуру відэакліпаў, якія нярэдка набываюць большую папулярнасць, чым выкананыя песні.

Беларуская папулярная музыка, на думку музычнага крытыка, аднаго з аўтараў першай у краіне Энцыклапедыі папулярнай беларускай музыкі (вышла ў свет у 2008 г.), Дзмітрыя Падбярэскага, пачынаецца з 1939 г.: «Для сябе я вызначыў тое, што можна называць папулярнай музыкай у шырокім значэнні ў Беларусі, 39-м годам, калі быў створаны дзяржаркестр Беларусі. Раней, канешне ж, былі калектывы і былі людзі, якія выконвалі папулярную музыку, але нейкай канкрэтыкі зараз не

адшукаць». Дарэчы, гэтая энцыклапедыя задумвалася ў 2002 г. як гісторыя беларускай папулярнай музыкі ад часоў стварэння аркестра Эдзі Рознера, вялікага джаз-трубача, кампазітара, аранжыроўшчыка (у 1940 г. кіраўнік Дзяржаўнага джаз-аркестра БССР), як гісторыя, якую складаюць, з аднаго боку, «Песняры», а з другога – «Імпэт» і «Жыгімонт Ваза», тыя выканаўцы, якія пакінулі след у беларускай музыцы.

Цікавіць дадзеная крытыкам характарыстыка сучаснага стану папулярнай музыкі і яе перспектывы: «У апошнія гады адной з найбольш яскравых прыкмет беларускай папулярнай музыкі з'явілася значная ўвага з боку выканаўцаў, найперш маладых, да фальклорнай спадчыны. Падобная тэндэнцыя ў свеце не новая, хоць у такой меры, як у Беларусі, яе практычна няма ні ва Украіне, ні ў Літве. У Расіі ж усё вылілася ў нейкія псеўдафальклорныя формы на мяжы з кічам ці адкрытай папсовасцю».

Другі музычны крытык, Генадзь Шостак (абараніў дысертацыю па гісторыі беларускай рок-музыкі), удакладняе, што прадметам яго крытычнага аналізу з'яўляецца менавіта беларускамоўная нацыянальная папулярная музыка, якая, на думку крытыка, набліжаецца да еўрастандартаў: «Беларускія музыкі засвойваюць новыя стылістычныя прасторы і балансуюць на мяжы фольку і металу, фольку і панку, фольку і альтэрнатывы і да т. п.».

У кантэксце культуралогіі важна «прачытаць» сімвалічна-знакавы сэнс перамен у стане айчыннай папулярнай музыкі.

Кароткія высновы

Трансфармацыйныя працэсы ў сучасным грамадстве, выкліканыя з'явімі глабалізацыі, прыводзяць да змешвання каштоўнасцяў, духоўных нормаў і выпрацоўкі спосабаў трансляцыі і ўкаранення новых культурных узораў, стыляў жыцця.

Роля ў гэтых працэсах масавай культуры вызначаецца тым, што яна шчыльна набліжаная да мас і служыць ім. Яе феномен народжаны масавымі патрэбнасцямі ў культурным прадукце, адаптаваным «да ўсіх» і «да кожнага», і вылучае масавую культуру як дзейсны сацыяльны кампанент сучаснага грамадства, які інтэнсіўна ўплывае на грамадскую свядомасць, а таксама на стан і функцыянаванне соцыуму ў цэлым.

Літаратура

Костина, А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – М. : Едиториал УРСС, 2006. – 350 с.

Массовая культура : учеб. пособие / К. З. Акоюн [и др.]. – М. : Альфа-М, 2004. – 304 с.

Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119–154 ; № 4. – С. 114–155.

Психология толп : пер. с фр. – М. : Ин-т психологии РАН : КСП+, 1998. – 416 с. – Содерж. : Психология толп / Г. Лебон ; Мнение и толпа / Г. Тард.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Соколов, Е. Г. Аналітыка маскульты / Е. Г. Соколов. – СПб. : С.-Петерб. филос. об-во, 2001. – 276 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Тэма 9. Субкультура і контркультура (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. «Субкультура» як навуковае паняцце.
2. Асноўныя рысы субкультуры.
3. Падыходы да азначэння паняцця «контркультура».

Мэта лекцыі: раскрыць навуковае паняцце і змест субкультуры і контркультуры, паказаць іх сацыякультурную спецыфіку.

1. «Субкультура» як навуковае паняцце

Паняцце «субкультура» ў навуковы ўжытак увайшло параўнальна нядаўна – у 1950-я гг. у даследаваннях замежных сацыёлагаў. Амерыканскі вучоны Дэвід Рысмен (Riesman) азначаў паняццем «субкультура» групы людзей, якія выбіраюць стыль і каштоўнасці, адрозныя ад выбраных грамадскай большасцю, брытанскі сацыёлаг Дзюк Хэбдзідж – людзей з падобнымі густамі, адрознымі ад агульнапрынятых у грамадстве. У тыя часы ў СССР увага звярталася ў асноўным на моладзевыя групы, якія афіцыйна называліся «нефармальныя аб'яднанні моладзі» (так званыя «нефармалы») і ў адпаведнасці з адмоўным стаўленнем да іх улады характарызаваліся вучонымі толькі ў негатыўным плане. Напрыклад, расійскі сацыёлаг Ю. Н. Давыдаў у кнізе «Эстетика нигилизма» (1975) пісаў, што моладзевую субкультуру «ў пэўным сэнсе можна назваць штучным прадуктам, фабрыкатам капіталістычнай “індустрыі культуры”».

У даведкавых выданнях паняцце «субкультура» з'явілася толькі ў другой палове 1980-х гг. З гэтага часу яна вызвалена ад негатыўнага адцення ў сваім значэнні і разумеецца як цэласнае ўтварэнне ўнутры дамінантнай культуры, якое адрозніваецца ўласнымі каштоўнымі прыярытэтамі, сімволікай (атрыбутыкай), слэнгам, стылем адзення і г. д.

Субкультурная праблематыка актуалізавалася пад уздзеяннем пэўных фактараў. Сярод шэрагу фактараў, прыведзеных у даследаванні М. Б. Завадскага, супрацоўніка Цэнтра даследаванняў глабалізацыі, інтэграцыі і сацыякультурнага супрацоўніцтва НАН Беларусі, назавём, мяркуючы, галоўныя: «некласічная філасофія, якая абвясціла прынцып плюралізму, згодна з

якім прызнаецца раўназначнасць і самацэннасць розных тыпаў рацыянальнасці», і «глабалізацыя сучаснага свету, што прыводзіць у рух велізарныя “струмені” людзей, знакаў, тавараў, інфармацыі і інш., якія пераадольваюць нацыянальныя межы, спрыяючы фарміраванню ў межах дзяржаў калейдаскапічнай разнастайнасці культурных традыцый і этнасаў».

Спрыяюць узнікненню субкультур розныя акалічнасці: прыналежнасць да пэўнага этнасу (напрыклад, культуры этнічных меншасцяў у асяроддзі тытульнай нацыі – дыяспары), месца жыхарства (напрыклад, гарадская субкультура), прафесіі (напрыклад, нават знешне, іміджам, вылучаюцца офісныя работнікі, так званыя «белыя каўняры», у адрозненне ад занятых фізічнай працай «блакітных каўняроў»), сацыяльна-ўзроставай групы (напрыклад, моладзевыя субкультуры хіпі, панкі, готы, рокеры, фанаты і інш.), пэўнага сацыяльнага пласта (напрыклад, багема і «сацыяльнае дно» – значынцы) і яшчэ шмат іншых. Заўважым асобна пра субкультуру самага ніжэйшага пласта. Калі большасць субкультур, маючы пэўныя, і бывае вялікія, адрозненні ад агульнапрынятай у грамадстве культуры, усё ж прызнае яе асноўныя каштоўнасці, то, да прыкладу, значынныя групы супрацьстаяць, цалкам адмаўляючыся ад яе, і таму падобная частка субкультуры атрымала назву «контр-культура», пра якую гаворка пойдзе крыху ніжэй.

2. Асноўныя рысы субкультуры

Для любой субкультуры існуе абавязковы набор характэрных рыс, адсутнасць якой-небудзь з іх ставіць пад пытанне магчымасць аднясення таго або іншага сацыякультурнага ўтварэння да субкультуры. Гэта наступныя рысы:

- спецыфічны стыль жыцця і паводзін;
- уласцівыя дадзенай сацыяльнай групе своеасаблівыя нормы, каштоўнасці, светаадчуванне;
- наяўнасць больш або менш яўнага ініцыятыўнага цэнтра, які генерыруе ідэі;
- своеасаблівы знешні «стыль», які з дапамогай пэўнага адзення, прычоскі і інш. дазваляе стварыць і падтрымліваць пэўны вобраз, імідж;
- слэнг, а таксама спецыфічная форма вядзення гутаркі, адмысловая міміка, жэстыкуляцыя і інш.

Адзінай дэфініцыі паняцця «субкультура» сучасная культуралогія яшчэ не выпрацавала, таму найбольш распаўсюджанае – гэта ўяўленне пра субкультуру як культуру з сістэмай нормаў і каштоўнасцяў, якія адрозніваюць групу ад большасці грамадства. Гэта можа быць культура групы або класа, яна адрозніваецца ад пануючай культуры або з’яўляецца контр-культурай, варожай сукупнасцю некаторых негатыўна інтэрпрэтаваных нормаў і каштоўнасцяў, што функцыянуюць у якасці сацыякультурных арыенціраў злачыннага пласта грамадства. Гэта можа быць асобая форма арганізацыі людзей (найчасцей моладзі) як аўтаномнае цэласнае ўтварэнне ўнутры пануючай культуры, што вызначае стыль жыцця і мыслення яе носьбітаў, а таксама адрозніваецца сваімі звычаямі, нормаўмі, каштоўнасцямі і нават інстытутамі. Субкультурай лічаць і трансфармаваную прафесійным мысленнем сістэму каштоўнасцяў, агульнапрынятых у грамадстве, але якія адметныя своеасаблівым светапоглядам, сацыякультурнай афарбоўкай ва ўяўленнях і жыццёвых пазіцыях пэўнай прафесійнай групы грамадства.

Такім чынам, субкультура ўзнікае як пазітыўная або негатыўная рэакцыя розных сацыяльных пластоў і ўзроставых груп на пануючую ў грамадстве культуру і сацыяльнае ўладкаванне. Субкультура можа мець месца ва ўсіх сферах жыцця дзейнасці людзей: гаспадарчай, палітычнай, эстэтычнай, сацыяльнай. Сучаснае індустрыяльна развітае грамадства ўяўляе сабой сістэму мноства розных субкультур, кожную з якіх любы чалавек можа выбраць сабе. Больш таго, сучасны чалавек не толькі можа, але і вымушаны рабіць выбар сярод субкультур, колькасць якіх няўхільна павялічваецца разам з паскарэннем тэмпу жыцця і сацыякультурнай дынамікі. Дамінантная (базавая) культура грамадства не з’яўляецца для канкрэтнага чалавека пытаннем выбару. Ён нараджаецца ў межах дадзенай культуры і ўспрымае яе як дадзенасць. А вось адносна пэўных субкультур ён можа вырашаць, прымаць іх або не.

Аднак выбар распаўсюджваецца не на ўсе субкультуры. Калі чалавек ад нараджэння гарадскі жыхар, то, як правіла, ён так і застаецца чалавекам гарадской субкультуры. Праўда, у яго ўзнікае права змены базавай культуры пры эміграцыі. Пры выбары субкультуры чалавек, як правіла, мае больш магчымасцяў

здзейсніць свядомы выбар, чым пры выбары базавай культуры (хоць і не заўсёды). Яшчэ трэба дадаць, што кожны чалавек належыць адначасова да некалькіх субкультур – тэрытарыяльнай, прафесійнай, сацыяльнай, узроставай і інш. Таксама падкрэслім, што кожная субкультура ў адрозненне ад базавай культуры, складнікамі якой яна з’яўляецца, схільная да вельмі хуткіх змяненняў і выступае інавацыйнай сферай для базавай культуры, спрыяе дынаміцы культуры.

3. Падыходы да азначэння паняцця «контркультура»

Наяўнасць і распаўсюджанне контркультуры – сутнасныя прыкметы незадаволенасці чалавека прапанаванымі грамадствам каштоўнасцямі, нормаў, узораў. Контркультурныя тэндэнцыі – з’ява вельмі неадназначная. Яны парадаксальным чынам спалучаюць у сабе пазітыў і негатыў, канструктыўныя па мэтах і дэструктыўныя па сродках іх дасягнення тэндэнцыі. Працытуем на гэты конт меркаванне Зігмунда Фрэйда (трактат «Нездавальненне культурай», 1930): «Імкненне да свабоды... накіравана альбо супраць пэўных формаў і дамаганняў культуры, альбо супраць культуры наогул. Наўрад ці знойдзецца які-небудзь сродак, здольны ператварыць прыроду чалавека ў прыроду тэрміта; бадай што, ён заўсёды будзе адстойваць сваё дамаганне на індывідуальную свабоду супраць волі мас. Немалая частка барацьбы чалавецтва засяроджваецца вакол адной задачы – знайсці мэтазгодную, г. зн. шчаслівую, раўнавагу паміж індывідуальнымі дамаганнямі і культурнымі патрабаваннямі мас».

Дасення ў культуралогіі няма адзінага падыходу да зместу, функцый і сутнасці контркультуры як цэласнага культурна-гістарычнага факта. Адна са спроб была зроблена амерыканскімі сацыёлагамі. Так, Джон Мільтан Ёінгер у дакладзе Амерыканскай сацыялагічнай асацыяцыі (1977) у самым агульным выглядзе вызначае контркультуру як комплекс, набор або канфігурацыю «нормаў і каштоўнасцяў групы», якія рэзка супярэчаць нормаў і каштоўнасцям, пануючым у грамадстве, часткай якога гэтая група з’яўляецца. Сваё разуменне контркультуры выказаў у гэты жа час і Фрэнк Дэвіс. Ён вызначае контркультуру не праз негатыўнае стаўленне да яе ў цэлым, а толькі праз яе «рэзкую супярэчлівасць» з нормаў і каштоўнасцямі культуры, пануючай у дадзеным грамадстве.

Некалькі іншы падыход да трактоўкі гэтага паняцця быў выказаны савецкімі грамадазнаўцамі Ю. М. Давыдавым і І. Б. Раднянскай. Контркультуру яны разглядаюць як форму барацьбы пэўных (досыць партыкулярных, адасобленых) груп за прызнанне грамадствам іх права жыць, не прымаючы або абыходзячы яго нарматывы і патрабаванні, або барацьбы груп, якія цалкам адмаўляюць каштоўнасці грамадскай большасці.

Пэўны час адмоўныя адносіны да контркультуры былі ўласцівы і расійскім культуралагам. Такія падыходы змяніліся напрыканцы цяперашняга стагоддзя. Контркультура стала разглядацца як з'ява пазітыўная, у недрах якой могуць зараджацца формы новай культуры. Так, А. Б. Есін лічыць, што менавіта контркультура ўзнікла як сродак самаабароны грамадства ад ціску афіцыйнасці і месца яе ўзнікнення – асяроддзе інтэлігенцыі. П. С. Гурэвіч разглядае контркультуру як ядро магчымай будучай культуры.

У сучаснай беларускай культуралогіі паняцце «контркультура» найчасцей служыць для абазначэння сацыяльна-культурных устаноў, якія супрацьстаяць фундаментальным прынцыпам культуры большасці.

Сучаснае беларускае грамадства знаходзіцца ў працэсе контркультурнага размежавання. Нараджаюцца новыя сацыякультурныя супольнасці, якія маюць спецыфічны менталітэт, лад жыцця, каштоўнасныя ўстаноўкі. Даследаванні паказваюць, што супрацьстаянне дамінантнай культуры, нараджэнне новых каштоўнасных і практычных устаноў – з'явы, якія пастаянна праяўляюць сябе ў сусветнай культуры. Усякая новая культура ўзнікае ў працэсе набліжэння крызісу папярэдніх сацыякультурных феноменаў. Да прыкладу, радыкальны моладзевы рух скінхедаў (іх процілегласць – «антыфа») узнік падчас заняпаду супольнасці хіпі. У цэлым контркультурным рухам уласцівы не толькі разбуральныя механізмы, але і каталізатары сацыякультурнага развіцця.

Кароткія высновы

Аналіз дынамікі сацыякультурных працэсаў у сучасным грамадстве паказвае, што ва ўмовах культурнай разнастайнасці пашыраюцца праявы субкультурызацыі. Найбольш хутка яны адбываюцца ў моладзевым асяроддзі, асабліва чуйныя да перамен, пошуку не асвоеных яшчэ дамінантнай культурай

узораў, нормаў, кодаў. Палітра моладзевых культурных супольнасцяў вельмі стракатая:

– рамантыка-эскапісцкія (англ. *escape* – бегчы, пазбягаць), якім уласцівы адыход ад рэальнасці, стварэнне ўласнай светапогляднай сістэмы, стылю жыцця, іміджу (хіпі, індзеяністы, талкіністы; байкеры і інш.);

– забаўляльна-геданісцкія (ст.-грэч. *hedone* – асалода, уцеха), якія імкнуцца да прыемнага, пацяшальнага баўлення вольнага часу (мажоры, ці інакш – залатая моладзь; рэйверы – ахвотнікі бясконцых начных вечарынак; рэперы і інш.);

– радыкальна-дэструктыўныя (бітнікі, панкі, сатаністы, анархісты і інш.);

– крымінальныя (гопнікі – праслойка, як правіла, працоўнай моладзі, паводзінамі блізкая да хуліганаў, матальшчыкі – своеасаблівыя «барацьбіты за свабоду»; хакеры – квакеры (узлом і крадзеж) і інш.).

Паводле даследаванняў, субкультурная стратыфікацыя (дзяленне на групы) выконвае шэраг жыццёва важных функцый: стрымліванне сацыяльнай энтрапіі (адхіленняў ад прынятага як эталоннае ў грамадстве); размеркаванне індывідаў па важных для выжывання грамадства сацыяльных пазіцыях; ажыццяўленне натуральных эксперыментаў над магчымымі шляхамі развіцця сацыякультурных працэсаў; садзейнічанне сацыялізацыі і інкультурацыі асобы.

Літаратура

Давыдов, Ю. Н. Социология контркультуры: критический анализ / Ю. Н. Давыдов, И. Б. Роднянская. – М. : Наука, 1980. – 264 с.

Крутоус, В. П. «Дионисизм» в культуре и контркультурные тенденции / В. П. Крутоус // Маргинальное искусство. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – С. 44–48.

Левикова, С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

Масленченко, С. В. Субкультура и коммуникация : моногр. / С. В. Масленченко. – Минск : [б. и.], 2003. – 90 с.

Матвеева, С. Я. Субкультуры в динамике культуры / С. Я. Матвеева // Субкультурные объединения молодежи: критический анализ: докл. всесоюз. науч. конф. «Культура и ее роль в активизации человеческого фактора», 1987 г. / отв. ред. И. К. Кучмаева. – М., 1987. – С. 16–23. – (Препринт / АН СССР, Ин-т философии).

Фрейд, З. Неудобства культуры / З. Фрейд // Художник и фантазирование : пер. с нем. / З. Фрейд. – М. : Республика, 1995. – С. 299–336.

1.4. ТЫПАЛОГІЯ КУЛЬТУРЫ

Тэма 10. Тыпалогія як навуковы метадад сістэматызацыі культур (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Паняцці тыпу, тыпалогіі і тыпалагізацыі культур.
2. Прынцыпы тыпалагізацыі культур.
3. Гістарычныя тыпы культур.
4. Крытэрыі тыпалагізацыі культур.

Мэта лекцыі: сфарміраваць у студэнтаў уяўленне аб навуковым метадад, у аснове якога ляжыць сістэматызацыя культур па найбольш агульных прыкметах, якасцях.

1. Паняцці тыпу, тыпалогіі і тыпалагізацыі культур

Знаёмства з культурнымі відамі, формамі паказвае, што сацыякультурны свет прадстае не як нешта аднароднае, а як багатая разнастайнасць, мноства, шматварыянтнасць самабытных, унікальных культурных адзнак. Яны часам існуюць не сутыкаючыся, маюць сваю прастору і свой час. Так, нямецкі даследчык Освальд Шпенглер лічыў, што кожная культура жыве прыкладна адну тысячу год, а яго англійскі калега Арнольд Тойнбі сцвярджаў, што існаванне культур не мае выразных часавых межаў.

Перад сучаснымі культуролагамі паўстала пытанне: асобныя сацыякультурныя з'явы існуюць як абсалютна незалежныя адна ад адной, абсалютна непаўторныя, унікальныя ці паміж імі існуе нейкае падабенства, нейкая агульнасць? Адказ мае два варыянты.

Шэраг культуролагаў (расійскі М. Данілеўскі – ідэолаг панславізму; вышэйназваны А. Тойнбі – аўтар дванаццаці прац па параўнальнай гісторыі цывілізацый; нямецкі Э. Трільч – даследаваў гісторыю рэлігіі ў сувязі з агульным развіццём еўрапейскай культуры) лічаць, што няма адзінай культурнай гісторыі чалавецтва. Па іх меркаванні, яна ўяўляе змену культур, кожная з якіх жыве сваім уласным самадастатковым і адасобленым ад іншых культур жыццём. Яны перакананы, што адналінейнасці працэсу культурнага і гістарычнага жыцця няма, у ім шмат ліній, якія разыходзяцца.

Іншыя (Вальтэр, Мантэск'ё, Лесінг, Кант, Гердэр, Ясперс, Уладзімір Салаўёў) зыходзяць з ідэі аб універсальнасці сусветнай гісторыі. Па іх меркаванні, у разнастайнасці сацыякультурнага свету можна прасачыць адзіную лінію развіцця чалавечтва, якая вядзе да стварэння агульначалавечай культуры. Асноўным аргументам гэтай пазіцыі з'яўляецца прызнанне таго, што культура ёсць змест чалавечага жыцця і чалавек усюды і заўсёды думае аб адным, як уладкаваць сваё жыццё і жыццё іншых людзей найлепшым чынам.

У сучаснай тэорыі культуры існуе мноства падыходаў (прынцыпаў), якімі кіруюцца даследчыкі пры разглядзе разнастайнасці культур і спробах іх упарадкаваць. Так, тыпалогія з'яўляецца навуковым метадам, пры яго дапамозе вучоныя выяўляюць пэўныя мадэлі (сістэмы прыкмет, у адпаведнасці з якімі культуры групуюцца ў тыпы. Працэс тыпалагізацыі – размяшчэння, сістэматызацыі (ад грэч. *systema* – цэлае; складзенае з частак) культур у пэўным парадку, г. зн. па тыпах – адбываецца па прыкметах, якія не з'яўляюцца непасрэдна культурнымі. Напрыклад, тыпы культур: рабаўладальніцкі – па фармацыйнай прыкмеце, язычніцкі – па рэлігійнай, негрыцянскі – па этнанацыянальнай, усходні тып – па тэрытарыяльнай прыкмеце. Параўнаем: класіфікацыя (ад лац. *classis* – разрад, клас і *facio* – раблю, раскладаю) – раздзяленне цэлага на часткі па яго ўласных прыкметах. Напрыклад, па каштоўнасных прыкметах культура падзяляецца на матэрыяльную і духоўную. Такім чынам, тыпалагізацыя мае на мэце вылучэнне прыкмет тыпаў, адпаведнае размяшчэнне культур, іх сістэматызацыю па тыпах.

2. Прынцыпы тыпалагізацыі культур

Тып культуры, вызначэнне яго статусу, змястоўнага нападзення абумоўліваюцца прынцыпам, у адпаведнасці з якім аналізуецца культурны кантэкст і выяўляюцца найбольш агульныя, сістэмныя яго прыкметы. У гісторыі развіцця тэарэтычнай думкі аб культуры вядомыя розныя тыпалогіі. Іх аўтары – філосафы, этнографы, сацыёлагі, гісторыкі, дзеячы мастацтва. Да прыкладу, тыпалогіі О. Шпенглера, Ф. Ніцшэ, М. Данілеўскага, М. Бярдзьева. У наш час у гуманітарнай навуцы прымяняецца значная колькасць разнастайных прынцыпаў: фармацыйны, цывілізацыйны, канцэптуальны, культурна-гістарыч-

ны, рэгіянальна-тэрытарыяльны, каланізацыйны, этнацыянальны, дэмаграфічны, культурна-гістарычны, па тыпе рэлігіі, у адносінах да прыроды і інш. Сцісла ахарактарызуем найбольш вядомыя.

Фармацыйны – існаваў у краінах так званых сацыялістычнага ўладкавання; згодна з ім, спосаб вытворчасці – базіс вызначае яго надбудову, куды залічвалася і культура. Адпаведна вылучаліся першабытна-абшчынная, рабаўладальніцкая, феадальная, капіталістычная, камуністычная культуры.

Цывілізацыйны прынцып сустракаецца ў многіх даследчыкаў, але трактуецца ў залежнасці ад разумення цывілізацыі.

Освальд Шпенглер тэрмінам «цывілізацыя» абазначаў апошнюю, «высокую», стадыю ў развіцці культуры; Арнольд Тойнбі – супольнасць людзей, якія жывуць на агульнай тэрыторыі і валодаюць агульнымі традыцыямі і падобнымі ладам жыцця. Мікалай Якаўлевіч Данілеўскі – цывілізацыя ёсць культурна-гістарычны тып, які вызначаецца па прыкметах: эстэтычнай, палітычнай, рэлігійнай, сацыяльна-эканамічнай (напрыклад, грэчаская – па эстэтычнай за вялікі ўнёсак грэкаў у развіццё культуры і мастацтва, рымская – па палітычнай прыкмеце за распрацоўку палітычных крытэрыяў для выканання ўладных паўнамоцтваў; інш.).

Адпаведна Шпенглер называў 8 «высокіх», дасягнуўшых спеласці, культур (цывілізацый): егіпецкая, індыйская, вавілонская, кітайская, грэка-рымская, маяя, магічная (візантыйска-арабская), фаўстаўская (заходнееўрапейская). Дзевятай ён лічыў у стане зараджэння руска-сібірскую. Тойнбі – усяго існаваўшых на зямлі цывілізацый – 21, на сёння засталася 5 тыпаў: заходнееўрапейскі, расійскі, ісламскі, інда-будысцкі, канфуцыянскі. На думку Данілеўскага, самабытных цывілізацый – 12: егіпецкая, кітайская, асірыйска-вавілонска-фінікійская, індыйская, іранская, яўрэйская, грэчаская, рымская, нова-семітычная, альбо араўійская, германа-раманская, альбо еўрапейская, мексіканская, перуанская (апошнія дзве загінулі гвалтоўнай смерцю і не паспелі завяршыць свайго развіцця).

Канцэптэуальны прынцып дае магчымасць асэнсаваць культуру з улікам пануючага ў грамадстве светапогляду. Да прыкладу, адпаведна гістарычна ўсталяваным светапоглядам можна вылучыць міфалагічны, рэлігійны тыпы культуры, на аснове навуковага светапогляду – тэхнагенны тып.

Рэлігійны прынцып дазваляе класіфікаваць культуру ў залежнасці ад тыпу рэлігійнага светапогляду. Гэты прынцып дае магчымасць падзяліць культуру на язычніцкую (старажытнюю) і культуру, у якой пануе адна з формаў сусветных рэлігій: хрысціянская, мусульманская, будыйская і інш., а таксама вылучыць свецкую культуру.

Этнанацыянальны прынцып вызначае культуры па агульнасці этнанацыянальных характарыстык – як правіла, гэта агульнасць тэрыторыі, мовы, традыцый, звычаяў, каштоўнасцей арыенціраў, усведамленне гэтай агульнасці, адлюстраванае ў саманазве (этноніме) (беларуская, польская, іспанская).

Дэмаграфічны прынцып арыентуе на выяўленне асаблівасцяў і агульнасцяў узроставых і палавых прыкмет, дэтэрмінуючых якасць культурных арыенціраў. У сувязі з гэтым істотнае значэнне набываюць шчыльнасць насельніцтва, яго колькасць, склад, сацыяльная занятасць. Пра ўплыў на культуру дэмаграфічных змен у колькасці груп або шчыльнасці насельніцтва вядомы французскі сацыёлаг другой паловы XIX ст. Эміль Дзюркгейм пісаў: «З таго часу як колькасць індывідаў, паміж якімі ўсталяваліся сацыяльныя зносіны, становіцца значнай, яны могуць захавацца толькі ў тым выпадку, калі больш спецыялізуюцца, больш працуюць, мацней накіроўваюць свае здольнасці; і з гэтай агульнай стымуляцыі неабходна выцякае больш высокая ступень культуры... Чым больш шматлікія яны (індывіды) і чым больш уздзеіваюць яны адзін на аднаго, тым мацней і хутчэй яны рэагуюць адзін на аднаго, тым больш інтэнсіўным, такім чынам, становіцца сацыяльнае жыццё. *Але гэтая інтэнсіфікацыя і стварае цывілізацыю* (выдзелена намі. – Аўт.)».

Культурна-гістарычны прынцып з'яўляецца найбольш распаўсюджаным пры вызначэнні культурнага кантэксту. Ён акцэнтуюе духоўныя дамінанты гістарычных перыядаў і эпох, у межах якіх узніклі і функцыянуюць канкрэтна-гістарычныя тыпы культуры, якія таму разгледзім ніжэй больш падрабязна.

3. Гістарычныя тыпы культуры

Канкрэтна-гістарычны тып культуры – гэта форма бытавання найбольш істотных, агульных, канцэптуальных духоўных каштоўнасцяў. У сучаснай культуралогіі вылучаюць на-

ступныя гістарычныя тыпы еўрапейскай культуры: прыродна-сімвалічны (старажытныя формы культуры), антрапакасмаганічны (Антычнасць), хрысціянска-рэлігійны (Сярэднявечча), пратэстанцка-рэфармісцкі (Рэфармацыя), рацыянальна-нарматыўны (абсалютызм), крытыкаасветніцкі (Асветніцтва), рамантычна-ўтапічны (рамантызм), індывідуальна-прагматычны (другая палова XVIII ст.), таталітарна-бюракратычны і дэмакратычна-тэхнаронны, а таксама гуманістычны (XX ст.).

Спробы аналізу культурных трансфармацый XXI ст. паказваюць, як адзначаюць даследчыкі, уплыў на жыццёвае ўладкаванне, а значыць, на культуру, фактаў і падзей, здавалася б, далёкіх ад яе (культуры) традыцыйнага інтарэсу. Як, да прыкладу, біяінжынерыя – змяненне самой прыроды чалавека, які атрымоўвае магчымасць праектаваць самага сябе, высадка марсахода, каланізацыя космасу, і як вынік – аб'яднанне супольнасцяў людзей розных краін у дасягненні гэтай мэты, разбурэнне ўяўленняў чалавека аб канечнасці жыццёвай прасторы. Кантэкстуалізацыя становіцца важнейшым прынцыпам атрымання культуралагічных ведаў, таму што «ніякай культуры па-за сацыяльным кантэкстам не можа быць па азначэнні» (А. Фліер).

Да *прыродна-сімвалічнага* тыпу культуры адносяцца раннія формы культуры, якія характарызуюцца прадметнасцю культурных каштоўнасцяў у прыродных з'явах.

Антрапакасмаганічнаму тыпу культуры належаць антычныя формы культуры, якія выяўляюць адзінства прыроднакасмічнага і чалавечага пачаткаў.

Культура ранняга і позняга Сярэднявечча, заснаваная на хрысціянскай дактрыне, уяўляе *хрысціянска-рэлігійны* тып культуры.

Калі мы гаворым пра *ўніверсальна-гарманічны* тып культуры, то маем на ўвазе культуру эпохі Адраджэння, якая сцвярджала ідэалы гуманізму і тытанізму чалавечага духу.

Пратэстанцка-рэфармісцкі тып звязаны з культурай, якая адлюстравала ідэі пратэстантызму, апазіцыйнага рэлігійна-рэфармісцкага руху супраць кансерватыўна-дэспатычнай ідэалогіі каталіцызму. Пратэстантызм дэмакратызаваў царкоўныя традыцыі, Рэфармацыя заклала асновы вальнадумства і прававой дзяржавы.

Рацыянальна-нарматыўны тып уласцівы культуры, якая строга падпарадкавалася і рэгламентавалася пануючай ідэалогіяй часоў абсалютызму. Гэта культура пераважна рацыянальная і нарматыўная.

Да *крытыка-асветнага* тыпу належыць культура, якая абвясціла ў якасці прыярытэтных высокія маральна-асветныя, дэмакратычныя ідэалы.

Рамантычна-ўтанічны тып культуры характарызуе сістэма светаўспрымання, якая ўзнікла ў выніку расчаравання вынікамі буржуазных рэвалюцый у Еўропе, што не апраўдалі асветных ідэй дасканаласці чалавека і грамадства.

Індывідуальна-прагматычны тып культуры звязаны з сістэмай каштоўнасцяў, якая склалася ў эпоху буржуазных адносін, калі дамінуючымі становяцца інстытут прыватнай уласнасці, прагматычныя інтарэсы чалавека, асабістая ініцыятыва, прадпрымальнасць і мэтанакіраванасць у прымнажэнні матэрыяльных даброт.

Дэмакратычна-тэхнаронны тып культуры ўключае сучасную культуру высокаразвітых цывілізацый, якая характарызуецца двухадзіным уплывам тэхнікі: пазітыўна-дэмакратычным і негатыўным. Навукова-тэхнічны прагрэс садзейнічае пашырэнню сацыякультурнага поля. Разам з тым развіццё гэтага працэсу ўзмацняецца дыктатам тэхнікі над духоўным.

Да *таталітарна-бюракратычнага* тыпу культуры належыць пераважна афіцыйная культура, якая падпарадкоўваецца строгім устаноўкам пануючай ідэалогіі.

4. Крытэрыі тыпалагізацыі культур

Тыпалогія культур ажыццяўляецца з дапамогай дзвюх важнейшых зыходных логіка-пазнавальных працэдур.

Па-першае, тыпалагізацыя культур абапіраецца на выбар падстаў (крытэрыяў) упарадкавання па групам. Прычым у кожным канкрэтным выпадку можа вылучацца адна падстава, адна важнейшая прыкмета (або некалькі), па якой устанаўліваецца аб'яднанне культур у адзін тып. Па-другое, падставы (крытэрыі) як агульназначныя характарыстыкі для вылучэння тыпаў культур могуць быць розныя. Большасць культуролагаў вылучае наступныя: этнаграфічны, храналагічна-часавы, сацыяльны, фармацыйны.

Этнаграфічны крытэрыі – у якасці яго могуць выступаць быт, гаспадарчы ўклад, мова і інш. Сучасная этнаграфія налічвае больш як 2 тыс. этнічных супольнасцяў, кожная з іх адметная сваёй культурнай непаўторнасцю.

Прасторавы-геаграфічны крытэрыі – тып вызначаецца па рэгіянальных прыкметах (культуры заходнееўрапейская, лацінаамерыканская, афрыканская і інш.).

Храналагічна-часавы крытэрыі – тып вызначаецца па прыкмеце прыхільнасці да ўсталяванага светапогляду або здольнасці ўспрымаць навацыі (кансерватыўны, традыцыйны, інавацыйны тыпы культур).

Фармацыйны крытэрыі вынікае з тэорыі грамадска-эканамічных фармацый, якія адрозніваюцца адна ад другой спосабамі вытворчасці і сістэмамі грамадскіх адносін (рабаўладальніцкі, феадальны, буржуазны, пралетарскі тыпы культур).

Каштоўнасныя арыенціры як крытэрыі выступаюць у тым выпадку, калі за аснову бярэцца іх прыярытэтнасць. Менавіта такая прыкмета часта прыводзіцца сучаснымі культуролагамі. У гэтым выпадку робіцца найбольш абагульненая тыпалагізацыя культур (Усход – Заход).

Безумоўна, намі пералічаны далёка не ўсе крытэрыі, па якіх ажыццяўляецца тыпалагізацыя культур. Але і названыя крытэрыі сведчаць, што падстаў для тыпалагізацыі культур існуе шмат і кожная мае пэўныя мэты, вырашае пэўныя пазнавальна-даследчыя задачы.

Так, культуры могуць групавацца па апазіцыі двух тыпаў мыслення: Усход (інтравертнасць, ірацыяналізм) – Заход (экстравертнасць, рацыяналізм). Расійскі даследчык пытанняў узаемадзеянняў чалавека ў сучаснай культуры прафесар Э. А. Арлова прапануе вылучыць тыпы культур, у якіх пераважаюць або абстрактная, або асацыятыўная формы мыслення, што дазваляе вызначыць, як у той ці іншай культуры робіцца выбар спосабу рашэння праблемы.

Можна разглядаць *інфармацыйна-камунікатыўную* тыпалогію культур. Асноўным крытэрыем у дадзеным выпадку з'яўляецца ступень кантэкстнасці культуры. На гэтай падставе яшчэ ў 70-я гг. мінулага стагоддзя амерыканскі антраполог Эдвард Хол распрацаваў тэорыю вылучэння культур з высокай ступенню залежнасці ад сацыякультурнага кантэксту і з нізкай

ступенню. Да прыкладу, у нізкакантэкстных культурах асноўную інфармацыю дакладна і адназначна перадаюць словы (Германія, Скандынавія, Францыя і інш.). У высокакантэкстных культурах разуменне інфармацыі ў значнай ступені залежыць ад невербальнай (не слоўнай) часткі кантэксту. Так, каб правільна разумець сэнс сказанага кітайскім суразмоўцам, трэба ведаць кантэкст гутаркі і статус гаворачага, таму што яго словы (дапусцім, «мы разгледзім») могуць мець сэнс «мы якраз – так, згодныя, а вось той, хто прымае рашэнне – не», а «згодзен» можа азначаць «толькі не на ўсе 100 %».

Можна назваць шэраг іншых крытэрыяў і прыкмет, па якіх адбываецца тыпалагізацыя культур. Але з вышэйсказанага вынікае, што ў сучаснай гуманітарыстыцы існуе неадназначнасць крытэрыяў і пазнавальных задач, на базе якіх ажыццяўляецца тыпалагізацыя культур.

Такім чынам, разнастайнасць сацыякультурнага свету не дазваляе пабудаваць адзіную тыпалогію культуры. Менавіта гэтым можна патлумачыць існаванне стракатай тыпалагічнай мазаічнасці і шматварыянтнасці.

Кароткія высновы

Разнастайнасць тыпалогій культуры вынікае з яе поліфункцыянальнасці і суаднесенасці з іншымі кампанентамі грамадства (эканомікай, палітыкай, рэлігіяй і інш.). Важнейшымі прыкметамі, якія выкарыстоўваюцца ў тыпалогіі культуры, з'яўляюцца этнічнасць, рэлігійнасць, рэгіянальная прыналежнасць, гаспадарчы ўклад, прыналежнасць да гістарычнага тыпу грамадства, сфера грамадства або від дзейнасці і інш.

Выдзяленне тыпаў культуры можа быць пабудавана на розных прынцыпах. Да асноўных адносяцца: фармацыйны, цывілізацыйны, рэлігійны і інш.

Тып культуры – гэта падабенства, агульнасць, тое, што аб'ядноўвае культурныя адзінкі ў адно мноства і адрознівае гэта мноства ад іншых. Метад навуковага пазнання, з дапамогай якога ўся разнастайнасць культур упарадкоўваецца, сістэматызуецца, групуецца ў тыпы (мноствы, групы), называецца тыпалогіяй. Гэта стварэнне некаторай ідэалізаванай тыпалагічнай мадэлі культуры. У працэсе тыпалагізацыі адбываецца яе рэалізацыя – вылучэнне тыпаў культур і іх сістэматызацыя, размяшчэнне ў групе.

Літаратура

Библер, В. С. От наукоучения – к логике культуры: два филос. введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.

Дубянецкі, Э. С. Культуралогія: энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – 383 с.

Ерасов, Б. С. Социальная культурология : учеб. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 591 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Мартынов, В. Ф. Культурология. Теория культуры : учеб. пособие / В. Ф. Мартынов. – Минск : АСАР, 2008. – 848 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Швейцер, А. Упадок и возрождение культуры : избранное : пер. с нем. / А. Швейцер. – М. : Прометей, 1993. – 512 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКМ

Тэма 11. Тыпалагічныя мадэлі культур (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Тыпы культур паводле О. Шпенглера.
2. Дзейнасная прырода тыпаў культур паводле М. Я. Данілеўскага.
3. Паняцце «восевага часу» ў тыпалогіі К. Ясперса.
4. Канцэпцыя цыклічнага развіцця культур П. А. Сарокіна.
5. Тыпалагічная мадэль паводле М. Мід.
6. Паміж Усходам і Захадам: «даследзіны беларускага светапогляду» паводле Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча).

Мэта лекцыі: раскрыць шматмерны характар сацыякультурнай дыферэнцыяцыі, акрэсліць важнейшыя канцэптualaльныя асновы тыпалогіі культуры, якія замацаваліся ў фундаментальнай культуралогіі.

1. Тыпы культур паводле О. Шпенглера

Разгледзім асобныя тыпалогіі, якія значна паўплывалі на развіццё культуралагічных ведаў.

Вядомы нямецкі культуролог Освальд Шпенглер у аснову сваёй мадэлі паклаў крытэрыі адметнасці ўладкавання *калектыўнай душы, увасобленай у мностве індывідуальных жыццяў народа*. Гэтую адметнасць ён вызначаў як спосаб ахоплівання культурай далечы і часу і адпаведна вылучаў тыпы душы культуры: апаланічны (антычная культура), фаўстаўскі (заходняя, рамана-германская культура) і магічны (група магічных культур, напрыклад егіпецкая, арабская).

Шпенглер лічыў, што разнастайнасць культурнага жыцця можна патлумачыць праз універсальны сродак – прасімвал, які адлюстроўвае эмацыйна-пачуццёвы стан, светаўспрыманне, тое, чым калектыўная душа жыве, што адчувае, стварае.

Шпенглер вылучыў 8 тыпаў культуры: егіпецкую, індыйскую, вавілонскую, кітайскую, антычную, візантыйска-арабскую, заходнееўрапейскую, культуру мая – і пісаў аб зараджэнні руска-сібірскай культуры.

Разгледзім іх сімвалічнае тлумачэнне.

Егіпецкая (магічная) культура. Прасімвал – дарога. Душа егіпцяніна – гэта адчуванне наканаванага вандравання па зададзенай аднойчы і назаўжды жыццёвай сцежцы.

Дарога – сімвал руху не толькі ў прасторы, але і часе. Егіпецкая культура прасякнута ідэяй вечнасці. Усе помнікі культуры сведчаць, што егіпцяне маюць цягу да гісторыі, адчуваюць мінулае і будучае як неад’емныя часткі свайго жыццёвага лёсу.

Антычная (апаланічная) культура. Прасімвал – найпрыгажэйшае цела, гэта значыць замкнёная прастора, статычная ў часе. Статуі, што дэманструюць чалавечае цела, для грэкаў заўжды прадметы мастацтва, якімі з даўніх часоў яны ўпрыгожвалі свае дамы, храмы, гарадскія ансамблі. Для апаланічнай культуры характэрныя вобразнасць, гармонія, імкненне да ідэалу прыгажосці.

Арабская (магічная) культура. Прасімвал – сусвет-пячора, адчуванне прасторавай замкнёнасці. Адпаведна вандраванне арабскай душы абмежавана прасторай унутранага свету, паглыблення ў яго. Гэты стыль светаадчування спрыяў цікавасці да «магічнай» матэматыкі, алгебры, «тайных» алхіміі, астралогіі.

Заходнееўрапейская (рамана-германская) культура. Прасімвал – бясконцасць. Народжаная на шырокіх прасторах паўночнай Еўропы, душа гэтай культуры імкнецца ў далеч. Ёй патрэбны воля, свабода, выхад за прасторы бачнага гарызонту. Любыя межы стрымліваюць яе, яна не можа спыніцца на дасягнутым. Адсюль – падарожжы, пошук новых зямель, новых уражанняў, новых сфер дзейнасці.

Хрысціянскі Бог бясконцы і вечны, для яго характэрныя бясконца мудрасць і бясконца магутнасць. Ідэяй бясконцасці прасякнуты філасофскія сістэмы еўрапейскіх мысляроў – Спінозы, Гобса, Канта, Гегеля.

Душа еўрапейскай культуры не задавальваецца знаходжаннем у межах дасягнутага, накіраваная на бясконцы рух да нязведанага, сімвалічна прадстаўлена, згодна Шпенглеру, у гэтаўскім Фаўсце. Таму ён называе яе фаўставай душой.

На падставе аналізу тыпаў культур Шпенглер прыходзіць да высновы аб ізаляваным, індывідуальным жыцці ўсіх культур і падабенстве толькі логікі развіцця іх існавання: кожная культура асобна ад іншых нечакана нараджаецца, дасягае росквіту і памірае, не пакідаючы пасля сябе нічога.

2. Дзейнасная прырода тыпаў культур паводле М. Я. Данілеўскага

Блізкая да мадэлі Освальда Шпенглера і сістэматызацыя культур, якая прапанавана расійскім сацыёлагам Мікалаем Данілеўскім. Як і Шпенглер, ён адмоўна адказваў на пытанне, ці ёсць адзіная агульначалавечая культура. Данілеўскі прытрымліваўся канцэпцыі лакальных культурна-гістарычных тыпаў, якія ў сваім развіцці праходзяць стадыі нараджэння, росквіту, заняпаду і смерці. Аднак у якасці асноўнага крытэрыю сваёй тыпалогіі культур ён браў *дзейнасную прыроду культуры*. Данілеўскі лічыў, што ў той ці іншай канкрэтнай культуры пераважаюць пэўныя віды дзейнасці, якія спрыяюць дамінаванню адпаведных гэтым відам дзейнасці культурных каштоўнасцяў. У залежнасці ад падабенства, агульнасці ў дамінаванні тых ці іншых відаў дзейнасці і іх вынікаў Данілеўскі вылучыў наступныя культурна-гістарычныя тыпы (як ён іх называў – самабытныя цывілізацыі).

Культуры *егіпецкая, кітайская, вавілонская і іранская* аднесены ім да першасных, таму што першабытная (дадзяржаўная) дзейнасць была непадзельнай, рэлігія, палітыка, культура не з'яўляліся ў ёй асобнымі відамі, а былі змешаны.

Першасныя культуры падрыхтавалі ўмовы, пры якіх станавілася магчымым развіццё асобных відаў дзейнасці.

Вылучэнне асобных відаў дзейнасці пачалося з рэлігійнай, якая стала вызначальнай для *яўрэйскай* культуры.

У тыпе *элінскай* культуры пераважала мастацка-культурная дзейнасць. Рэлігійныя паданні служылі толькі матэрыялам для ўвасаблення мастацкай фантазіі грэкаў і адпаведна набылі ролю міфаў.

Тып *рымскі* развіваўся найперш як палітычная дзейнасць, якая стала асновай еўрапейскага дзяржаўнага ўладкавання.

Такім чынам, кожная культура развівала толькі адзін бок культурнай дзейнасці: яўрэйская – рэлігійны, грэчаская – мастацкі, а рымская – палітычны. Таму культурна-гістарычныя тыпы яўрэйскі, грэчаскі і рымскі характарызаваліся Данілеўскім як тыпы *аднаасноўныя*.

Далейшая гісторыя культуры пазначана прагрэсам у навуцы і эканоміцы. Гэтыя новыя віды дзейнасці пасля заняпаду Рымскай імперыі найбольш поўна ўвасобіла культура высокага

ўзроўню развіцця – *германа-раманская*, якая аднесена да дзвюх-асноўных.

Славянскі культурна-гістарычны тып (на чале з рускім народам) Данілеўскі, адзін з ідэолагаў тэорыі панславізму, пазначыў як патэнцыяльны чатырохасноўны тып, прызваны рэалізаваць віды дзейнасці, якія не ўдалося рэалізаваць папярэднім культурам.

3. Паняцце «восевага часу» ў тыпалогіі К. Ясперса

У процілегласць лакальным культурным тыпам Шпенглера, Данілеўскага нямецкі культуролог Карл Ясперс, адзін з самых яркіх прадстаўнікоў экзістэнцыялізму (акцэнт на глыбіні эмацыянальнай прыроды чалавека), у прапанаванай ім мадэлі робіць акцэнт на тое, што чалавецтва мае агульнае паходжанне і адзіны шлях развіцця. Ён уводзіць паняцце «*восевы час*»:

«Вось сусветнай гісторыі, – піша Ясперс, – калі яна наогул існуе, можа быць выяўлена толькі эмпірычна, як факт, важны для ўсіх людзей. Гэту вось патрэбна шукаць там, дзе ўзніклі ўмовы, якія дазволілі чалавеку стаць такім, які ён ёсць. Гэту вось сусветнай гісторыі трэба аднесці, відаць, да часу каля 500 гадоў да н. э. Тады адбыўся самы рэзкі паварот у гісторыі. З’явіўся чалавек такога тыпу, які захаваўся да сённяшняга дня».

«Восевы час» культуры, паводле Ясперса, гэта свайго роду «цэнтр» гісторыі. Да яго развіццё чалавека, грамадства і культуры ішло ў асноўным лакальным спосабам. Пасля яго адкрылася магчымасць універсальнага, агульнага развіцця чалавецтва. Цягам нямногіх стагоддзяў гэтага часу ў розных краінах свету адначасова ўзніклі амаль усе кірункі філасофіі: Кітай (Конфуцы), Індыя (Упанішады), Іран (Заратустра), Грэцыя (Гамер, Платон, Фукідыд, Архімед) і інш.

Старажытныя культуры працягваюць існаваць толькі ў тых сваіх элементах, якія ўвайшлі ў восевы час, успрыняты новым пачаткам. Тым, што здзейснілася тады, што было створана ў той час, чалавецтва жыве аж да сёння, як зыходная кропка яно вызначае маштабы папярэдняга і далейшага развіцця.

Абзначыўшы схему сусветнай гісторыі, Ясперс вылучае чатыры гістарычныя культурныя тыпы.

Праметэўскі тып культуры існаваў у першабытны перыяд – дагісторыю чалавецтва (пачаўся каля 5000 гадоў да н. э.). Куль-

тура гэтай эпохі характарызуецца выкарыстаннем агню і прылад працы, з'яўленнем мовы, фарміраваннем першых спосабаў рэгуляцыі і кантролю жыццядзейнасці, утварэннем яе групавых формаў, узнікненнем формаў камунікацыі і трансляцыі вопыту. Гэтыя сацыякультурныя набыткі чалавецтва з'яўляюцца пачаткам яго культурна-гістарычнага развіцця (ад дагістарычнага чалавека да чалавека культуры), першым гістарычным тыпам культуры.

Вялікія культуры старажытнасці ўзніклі амаль адначасова ва ўсіх трох сусветных культурных цэнтрах нашай планеты: шумера-вавілонская і егіпецкая культуры, эгейскі свет; культуры даліны Інда; архаічны свет Кітая. Асноўнымі рысамі гэтага тыпу з'яўляюцца ўзнікненне пісьменнасці; складанне спецыфічнай тэхнічнай рацыяналізацыі, якая прывяла да шматлікіх буйных вынаходстваў. Будучы, па меркаванні Ясперса, значнай вяхой у гісторыка-культурным працэсе, культуры старажытнасці тым не менш яшчэ не пераўтварыліся ў сусветную культурную гісторыю, а засталіся ў рэчышчы лакальных цывілізацый Палестыны, Грэцыі, Персіі, Індыі, Кітая. Нягледзячы на сваю значнасць, гэтым вялікім культурам наканавана было загінуць, заклаўшы ў сваіх нетрах культуру будучага *восевага часу*.

Культура восевага часу існавала прыкладна паміж VII і II стст. да н. э. – гэта пераход ад лакальных культур да агульных духоўных асноў чалавецтва. Для названага тыпу характэрна фарміраванне самасвядомасці чалавека – з'яўляецца чалавек такога тыпу, які захаваўся да сёння. У гэтай культуры быў распрацаваны катэгарыяльна-лагічны апарат, пры дапамозе якога мы мыслім і цяпер, былі закладзены асновы сусветных рэлігій (будызму, хрысціянства, ісламу), якія спавядаюць людзі да нашых дзён.

Паслявосевая (тэхнічная) культура складваецца ў перыяд імклівага развіцця навукі і тэхнікі – узнікаюць новыя, інфармацыйныя і інш. тэхналогіі, новыя крыніцы энергіі. Яе культууролагі называюць новай праметэеўскай культурай, у недрах якой чакаецца зараджэнне новых культур, якія, трэба спадзявацца, будуць вартыя вялікіх культур старажытнасці.

У гэтай культуры міфалагічная свядомасць цалкам саступае крытычнаму мысленню. Пераадолець гістарычна-культурныя супрацьлегласці (у прыватнасці, Усход – Захад), якія, на думку

Ясперса, вялі культуру XX ст. да гібелі, можна, абнавіўшы сваю сувязь з восевым часам, гэта значыць знайшоўшы спосабы камунікацыі, кампрамісу, вырашэння канфліктаў, стварэння адзінай культурнай прасторы.

4. Канцэпцыя цыклічнага развіцця культур П. А. Сарокіна

Піцірыму Аляксандравічу Сарокіну, расійскаму і амерыканскаму культурологу, належыць тэорыя разгляду культурна-гістарычнага працэсу як «цыклічнай флуктуацыі», гэта значыць уяўленне аб гістарычным працэсе не як прамым паступальным руху, а як змене завершаных цыклаў перацякальных адзін у другі тыпаў культурных супольнасцяў, кожнай з якіх уласцівы асабістыя адносіны да рэчаіснасці і метадаў яе пазнання.

У якасці галоўных крытэрыяў для вылучэння тыпу культуры Сарокін прымае найбольш істотныя, па яго меркаванні, гэта уяўленні аб прыродзе рэальнасці, а таксама аб прыродзе чалавечых патрэбнасцяў і сродках іх задавальнення. Уяўленні аб прыродзе рэальнасці пазначаны ім, зыходзячы з дваістай прыроды чалавека (як істоты пачуццёвай і мыслячай):

– рэальнасць мае звышпачуццёвую прыроду, гэта значыць у аснове навакольнага нас пачуццёва ўспрымальнага свету ляжыць звышнатуральнае, боскае;

– звышпачуццёвай, звышнатуральнай рэальнасці не існуе.

Адпаведна вучоным выдзяляліся два тыпы культуры:

– ідэацыйная – вышэйшая каштоўнасць Бог і Вера, да пачуццёвага свету раўнадушша альбо нават адмоўнае стаўленне. У якасці прыкладу Сарокін прыводзіць культуру Захаду часоў Сярэднявечча;

– сенсетыўная (літаратальна – пачуццёвая) – навакольны свет прызнаецца рэальна існуючым, і яго можна пазнаць пры дапамозе органаў пачуццяў. Вышэйшыя каштоўнасці ў гэтай культуры – матэрыяльныя. У якасці прыкладу прыводзяцца культуры Старажытнай Асірыі, антычнай Грэцыі і Рыма, Заходняй Еўропы, дзе гэты тып склаўся ў XVI ст. і працягвае існаваць да сёння.

Сарокін падкрэслівае, што ў чыстым выглядзе ідэацыйная і сенсетыўныя культуры ніколі поўнасцю не рэалізуюцца ў якім-небудзь канкрэтным грамадстве. У адны перыяды гісторыі таго

ці іншага грамадства пануе ідэацыйная культура, у іншыя – сенсетыўная, а ў трэція – абодва гэтыя тыпы культуры змешваюцца ў розных прапорцыях.

Форма змешанай культуры, па сцвярджэнні Сарокіна, атрымліваецца толькі тады, калі ўдаецца больш ці менш несупярэчлівым чынам лагічна ўзгадніць супрацьлеглыя разуменні рэальнасці і прывесці іх да адзінства. Такую культуру Сарокін называе ідэалістычнай. У ёй гарманічна спалучаюцца і ідэацыйныя, і сенсетыўныя каштоўнасці, як, прыкладам, гэта было ў залаты век Антычнасці (V–IV стст. да н. э.) і ранняе еўрапейскае Адраджэнне.

Такім чынам, Сарокін вылучае тры асноўныя тыпы культуры: два супрацьлеглыя – ідэацыйны і сенсетыўны і трэці, змешаны, – ідэалістычны. Разгледзім крыху падрабязней.

Ідэацыйная культура – пануючы ў ідэацыйнай культуры светапогляд абапіраецца на веру ў Бога. У сярэднявечнай Еўропе асновай светапогляду была хрысціянская вера. У адпаведнасці з ёй быццё Бога ёсць вышэйшая, першапачатковая, вечная і ўсёабдымная рэальнасць. Матэрыяльны, пачуццёва ўспрымальны свет – гэта толькі «створанае Богам быццё».

Сапраўдная вера не можа памыляцца і таму з’яўляецца дастатковым крытэрыем ісціны.

Справай навукі лічыцца даследаванне праблем, якія звязаны з хрысціянскім веравучэннем.

Мастацтва накіравана на рэлігійную тэматыку, на паказ вечнага. Мяркуюцца, што мастацкі шэдэўр з’яўляецца па Божай волі, і стварэнне яго не разглядаецца як асабістая заслуга аўтара. Мастакі, паэты, музыканты адчуваюць сябе як бы інструментамі ў Божых руках.

Ідэацыйная этыка будуецца на прызнанні абсалютных, вечных прынцыпаў маральнасці. Гэтыя прынцыпы – ад Бога, яны дадзены ў біблейных заповедзях.

Дапускаецца, што прававая сістэма павінна абапірацца на абсалютныя прынцыпы, дадзеныя Богам. Пакаранне разглядалася як адкупленне віны. Яно было суровым, праводзілася прылюдна, і да яго адносіліся, як да захапляльнага відовішча.

Людзям ідэацыйнай культуры грамадскі парадак уяўляецца ўстанаўленнем Бога.

Людзі ідэацыйнай культуры лічаць, што лепшае жыццё павінна дасягацца дзякуючы духоўнаму самаўдасканаленню людзей і самаабмежаванню жаданняў.

Натуральна, што такая ўстаноўка маласпрыяльная для развіцця тэхнікі і эканомікі.

Сенсетыўная культура – антыпод ідэацыйнай. Яна арыентуе людзей на дасягненне дабрабыту ў гэтым свеце. Папулярныя ідэі развіцця, прагрэсу. Сенсетыўная культура практычная і ўтылітарная.

Апорай пазнання рэчаіснасці з’яўляецца пачуццёвы вопыт. Навука выступае адным з важнейшых кампанентаў сенсетыўнай культуры і развіваецца ў ёй больш інтэнсіўна, чым у ідэацыйнай.

Сенсетыўнае мастацтва – гэта мастацтва выяўлення вобраза пачуццёва ўспрымальнай рэальнасці. Для яго характэрнае імкненне да рэалізму і натуралізму. Сенсетыўнае мастацтва індывідуалізавана, тэмы і сюжэты яно чэрпае са звычайнага, змянога жыцця.

У сенсетыўнай этыцы пануе прынцып карысці. Пад шчаслівым жыццём разумеюцца камфорт, матэрыяльны дабрабыт. Калі этычныя нормы перастаюць быць карыснымі, людзі могуць іх змяніць.

Аналізуючы гісторыю заходнеўрапейскай культуры, Сарокін адзначае, што ў грамадстве з сенсетыўнай культурай права бывае больш жорсткім звычайна ў перыяды рэвалюцый і крызісаў, а ў астатнія часы менш строгае і патрабуе ад людзей менш паслухмянасці, чым у грамадстве з ідэацыйнай культурай. Характэрным з’яўляецца рост злачыннасці.

Дзяржаўная ўлада мае свецкі характар. Сацыяльныя адносіны будуюцца на кантрактных асновах. Шлях да лепшага жыцця бачыцца ў павелічэнні сродкаў задавальнення патрэбнасцяў. Вялікая ўвага надаецца эканамічнаму развіццю, тэхнічнаму прагрэсу.

Ідэалістычная культура ўяўляе сабой інтэграцыю ідэацыйных і сенсетыўных каштоўнасцяў. Рэальнасць уяўляецца разнастайнай, у ёй ёсць як пачуццёвы, так і звышпачуццёвы бакі.

Галоўная роля ў дасягненні ісціны адводзіцца розуму. Пры гэтым не адмаўляецца і пачуццёвы вопыт. У сферы навукі вядучае месца займае логіка. Аднак вялікая ўвага надаецца пытанням, якія тычацца чалавечай душы.

Мастацтва ідэалістычнай культуры не толькі сродак выяўлення рэлігійных, духоўных каштоўнасцяў, але яно і само з’яўляецца духоўнай каштоўнасцю. Яму ўласцівыя як рэлігійны,

так і свецкі змест, а галоўная задача – адлюстраванне разумнага і прыгожага ў свеце. У мастацкіх творах пераважаюць алегарычныя вобразы. Персанажамі становяцца высакародныя, гераічныя асобы.

Асаблівым багаццем адрозніваецца музыка ідэалістычнага тыпу (Бах, Моцарт). Музыка выходзіць за межы храмаў у свецкія гасціныя. Уводзяцца новыя інструменты (флейта, кларнет).

Ідэалістычная этыка спалучае ідэацыйныя і сенсетыўныя каштоўнасці. Яна патрабуе ад чалавека служэння Богу. Галоўныя прынцыпы лічацца абсалютнымі і нязменнымі, а другасныя – прадуктамі чалавечага розуму.

Асноўныя прынцыпы права – ад Бога, справай жа чалавека з’яўляецца іх канкрэтнае ўвасабленне ў юрыдычных кодэксах.

Сарокін, чыя навуковая дзейнасць ахоплівае большую частку XX ст., сцвярджаў, што ўсякая культура мае свой тэрмін існавання, яна нараджаецца, квітнее і памірае. Лічыў, што наспеў час шукаць новыя шляхі пераўтварэння грамадства і, галоўнае, самой душы чалавека. Ідэя ўзыходжання культуры злучалася ў яго тэорыі з ідэяй духоўнага ўдасканалення чалавека.

5. Тыпалагічная мадэль паводле М. Мід

Амерыканскі антраполог і этнограф Маргарэт Мід (як і Піцірым Сарокін, даследчыца першай паловы XX ст.) прапанавала навуковыя ідэі, якія набылі сусветную вядомасць і папулярнасць. Гэтыя ідэі грунтаваліся на вялікім сабраным ёй матэрыяле пра трансляцыю вопыту паміж пакаленнямі людзей, якія жывуць у традыцыйным (папуасы, самоа і інш.) грамадстве. У прыватнасці, аб прыродзе бацькоўскіх пачуццяў, суадносінах роляў маці і бацькі, аб прыродзе абраду пасвячэння – мужчынскай і жаночай ініцыяцыі. Матэрыялы даследавання прывялі яе да думкі аб існаванні трох тыпаў культуры.

Постфігуратыўная культура будуецца на тым, што падрастаючае пакаленне пераймае вопыт у старэйшых. Гэты тып культуры звычайна існуе ў патрыярхальных грамадствах, можа быць уласцівы супольнасцям качэўнікаў, дыяспарам, кастам, напрыклад індыйскім. Такая культура можа быць у групах арыстакратаў ці сацыяльных адшчапенцаў грамадства. У тыпе такой культуры ўсведамляецца толькі частка нормаў. Аўтама-

тычнасць, адсутнасць сумніваў – неабходныя ўмовы, якія забяспечваюць доўгатэрміновае стабільнае існаванне постфігуратыўнай культуры. Яна змяняецца вельмі марудна і незаўважна, таму жыццё ўнукаў працякае ў тых жа ўмовах, што і дзядоў.

Кофігуратыўная культура – у такім грамадстве дзеці і дарослыя вучацца жыць у сваіх аднагодкаў. Культура разглядаемага тыпу існуе ў грамадствах ва ўмовах трансфармацый, калі адбываюцца змены, якія робяць непатрэбным вопыт продкаў. Яна дынамічная і здольная да хуткай перабудовы сваіх нормаў і стандартаў, арыентавана на цяперашнія запатрабаванні сацыяльных перамен і паскоранага навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Прэфігуратыўная культура – дарослыя вучацца ў дзяцей. Гэта культура, якая змяняецца яшчэ больш хутка, чым кофігуратыўная. Інавацыі ў ёй могуць адбывацца так імкліва, што дарослае насельніцтва проста не паспявае іх у поўнай меры засвоіць. Калі постфігуратыўная культура арыентавана на мінулае, а кофігуратыўная – на цяперашняе, то прэфігуратыўная – на будучыню. Рашаючае значэнне ў ёй набывае духоўны патэнцыял маладога пакалення, патэнцыял, якога не стае старэйшым.

6. Паміж Усходам і Захадам: «даследзіны беларускага светапогляду» паводле Ігната Канчэўскага (Абдзіраловіча)

Ідэі нацыянальнага адраджэння, пошук сваёй цывілізацыі і культуры, свядомае пазнанне беларускага этнасу бяруць свой пачатак у XIX ст. у навуковай, літаратурнай і грамадскай дзейнасці эліты між беларускіх навукоўцаў, пісьменнікаў, у прыватнасці студэнтаў Віленскага ўніверсітэта, членаў Таварыства філаматаў – аматараў навук; пазней рэарганізавана ў Таварыства філарэтаў (рамантычная плынь у культурным жыцці краю), сярод якіх найбольш вядомыя Тамаш Зан, Адам Міцкевіч, Ян Чачот. Філаматамі было створана патрыятычнае моладзевое таварыства «Прамяністых» і сфармуляваны для яго сяброў 15 правілаў, якія сведчаць аб вялікай веры ў пераўтваральную моц духоўнасці – вышэйшай каштоўнасці быцця. Між гэтых правілаў галоўныя – «прыхільнасць да роднай зямлі», веданне яе гісторыі, захаванне традыцый і звычаяў бацькоў, іх мовы, гатоўнасць да самаахвярнасці дзеля аховы айчыны.

Крыху пазней у творчасці, да прыкладу, Францішка Багушэвіча, Янкі Лучыны паўстаў псіхалагічна, сацыяльна, этнічна адметны тып беларуса. Па меркаванні Багушэвіча, увасабленне самой сутнасці жыцця для беларуса – гэта стваральная праца. Лучына дадаваў яшчэ гераічныя рысы. У характары беларуса праца і мужнасць лучыліся з прыхільнасцю да прыроды – крыніцы духоўнага жыцця, уяўленняў аб прыгожым, і з гэтай нагоды, само сабою разумеецца, яе аберагалі і можна ахоўвалі. Найбольш гэтая лучнасць праявілася ў паэтычных творах Максіма Багдановіча: да прыкладу, вобразы васілька, – сімвала айчыны, які тчэ, забыўшыся, рука слуцкай ткачыхі («Слуцкія паясы»), зоркі Венеры як сімвала кахання («Зорка Венера ўзышла над зямлёю...»); кожная эмоцыя, кожны стан душы паэта знаходзяць сваю адпаведнасць, «паразуменне» ў прыродзе:

Сінеўся бор, цякла вада,
Скрозь пахла мёдам і травою...
А дзеду нат і не шкада,
Што хутка будзе ён зямлёю.

І разам з тым гэты тонкі, адчувальны характар здольны самаахвярна бараніць тое, што ён лічыць дабром, людскасцю:

Я хлеба ў багатых прасіў і маліў, –
Яны ж мне каменні давалі,
І тыя каменні між імі і мной
Сцяною вялізнаю ўсталі.

Яна усё вышай і вышай расце
І шмат каго дужа лякае.

Што ж будзе, як дрогне, як рухне яна?

Каго пад сабой пахавае?

(вылучана намі. – *Аўт.*)

На пачатку ХХ ст. з набыццём дзяржаўнасці (хоць і ў складзе СССР) з'яўляецца магчымасць руплівай працы па нацыянальна-культурным будаўніцтве, якая расцягнулася да гэтага часу. Сярод яе пачынальнікаў шырока вядомага Максіма Гарэцкі, Якуб Колас, Янка Купала, Ігнат Канчэўскі (Абдзіраловіч), Язэп Лёсік, Антон і Іван Луцкевічы, Аляксандр Цвікевіч, Вацлаў Ластоўскі і інш. Гэтая праца атрымлівае асаблівую актуальнасць у цяперашні час з набыццём Беларусі ў канцы мінулага стагоддзя незалежнасці і суверэнітэту.

У сувязі з гэтым заўважаем, што спецыяльнае культуралагічнае даследаванне тыпалагічнай мадэлі беларускай культуры на сёння адсутнічае. Сцісла гэта тэма разгледжана ў філасофскім эсе Ігната Канчэўскага (пад псеўданімам: Ігнат Абдзіраловіч¹) «Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветапогляду» (1921); яна набывае апошнім часам актуальнасць і папулярнасць. Працытуем пастаноўку філосафам дадзенай культуралагічнай праблемы:

«Калі беларускі народ не стварыў выразнай культуры, дык гэта дзеля таго, што ў гістарычнай спадчыне яго была вялікая трагедыя народнага духу, якую перажыць выпала толькі двум – тром еўрапейскім народам: Беларусь ад X веку і да гэтай пары фактычна з’яўляецца полем змагання двух кірункаў еўрапейскай, пэўна арыянскай, культуры – заходняга і ўсходняга. Граница абодвух уплываў, падзяляючы славянства на два станы, праходзіць праз Беларусь, Украіну і хаваецца ў балканскіх краях.

Дзесяцёхвяковае ваганне сведчыць аб тым, што беларусы, як украінцы і балканскія славяне, не маглі шчыра прылучыцца ні да аднаго, ні да другога кірунку. Мы не зрабіліся народам Усходу, але не прынялі й культуры Заходняй Еўропы».

Розніцу ў тыпах культуры філосаф характарызуе так:

«Усходні чалавек лічыць, што жыццё павінна быць вызначаным, што ў ім хаваецца нейкая адзіная праўдзівая сутнасць, каторую і патрэбна вызначыць. Дзеля гэтага на Усходзе не могуць ужыцца дзве праціўныя ідэі; калі на Захадзе барацьба вынікае толькі ў асобныя часы агульнага спалоху і тады па ўсёй зямлі ідзе забойства, гараць вогнішчы з ерэтыкамі і ворагамі, але потым, супакоіўшыся, варожыя кірункі мірна існуюць разам і знаходзяць кампраміс, згоду – змаганне на Усходзе ідзе

---

¹ Абдзіраловіч – галоўны герой аповесці Максіма Гарэцкага «Дзве душы» (1919) – у эпоху рэвалюцыйных падзей імкнецца захаваць у сабе дух рацыяналізму, застацца чалавекам разумным, гэта значыць «вольным, незалежным духам... духам агульначалавечым». Аднак, зазначае Гарэцкі, рэвалюцыя і рацыяналізм – рэчы несумяшчальныя: першая скіравана супраць апошняга. І таму Абдзіраловіч папаўняе лік «згубленага пакалення»: «Я не ведаю, хто мне свой і хто чужы. Я дзяржуся дзікага нейтралітэту і ашукваю тых і гэтых і самога сябе».

Не выпадкова Ігнат Канчэўскі выбраў сабе псеўданім – Абдзіраловіч, якім і падпісаў эсе «Адвечным шляхам», тым самым як быццам духоўна паяднаўся з ідэямі Гарэцкага.

да той пары, пакуль не згіне апошні адкрыты вораг. Там кампрамісу няма, уступкі не робіцца ні ў адной драбніцы».

На погляд аўтара эсэ, беларусы павінны трымацца «ліючайся» формы свайго быцця. Гэта такое ўпарадкаванне індывідуальнага і грамадскага жыцця, якое адпавядае імкненням чалавечай душы вырвацца з кайданоў змярцвелай, застылай формы, заснаванай на прымусе, і спарадкаваць сваё жыццё так, як кажа ўласнае сумленне, якое заўжды ў пошуку добра, удасканалення і таму рухомае, зменлівае. Ён пісаў: «Кожны павінен быць вольны ў сваіх жаданнях... Вытвар, гандаль, прасвета, гаспадарчыя патрэбы здавальняюцца вольнымі аб'яднаннямі спажыўцоў і вытворцаў».

Падсумоўваючы сучасны стан праблемы, гісторык, археолаг А. А. Трусаў у даследаванні, прысвечаным гісторыі сярэднявечнай Еўропы, адзначае, што ў XIII–XV стст. на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага сфарміравалася *ўходнеславянская хрысціянская цывілізацыя*, якая стала фарпостам хрысціянскай еўрапейскай (заходняй) цывілізацыі на мяжы з *еўразійскай цывілізацыяй*, да якой належыць з часоў Залатой Арды Расія.

Даследчыца Т. Слінка на пачатку XXI ст. сведчыць, што дыскусія ў дачыненні да беларускай ідэнтычнасці ў сістэме каардынат Усход – Заход, распачатая «Адвечным шляхам» у 20-я гг. мінулага стагоддзя, не сціхла і дагэтуль. Дададзім, што задоўга, за некалькі стагоддзяў да напісання «Адвечным шляхам», гэтую праблему паставіў перад беларускімі навукоўцамі вялікі Скарына:

«Над зімнымі хвалямі Дзвіны я быў візантыйцам – Юрым, а ў Кракаве, куды мяне пацягнула за еўрапейскаю ведай, – лацінікам Францішкам. А дапраўды, я не быў ні Юрым, ні Францішкам, а быў вольным, незалежным духам, якога вы шукаеце, духам агульначалавечым толькі ў беларускай скуры. Шукайце ж!»

Кароткія высновы

Падсумоўваючы разгляд праблемы тыпалогіі, неабходна адзначыць, што зроблены ён у межах не ўсіх існуючых тыпалагічных мадэляў, а толькі тых, якія найбольш шырока выкарыстоўваюцца ў культуралогіі. Па-за межамі застаўся шэраг іншых тыпалогій культуры, з якімі можна пазнаёміцца самастойна, звярнуўшыся да навуковай і вучэбнай літаратуры.

Уласцівая культуры разнастайнасць формаў, зместу, яе здольнасць выконваць мноства функцый і ўступаць ва ўзаемаадносіны з рознымі кампанентамі сацыяльнай дзейнасці дазваляюць рабіць тыпалагізацыю па мностве розных прынцыпаў і крытэрыяў. Кожная культура можа быць апісана з пункту гледжання наяўнасці ў ёй прыкмет, якія складаюць абавязковую частку грамадскага жыцця. Апісанне па падабенстве дазваляе выявіць змястоўныя функцыі культуры ў розных сацыяльна-эканамічных адзінках, арэал распаўсюджвання тых ці іншых элементаў.

У тэорыі культуры шырока прадстаўлены розныя мадэлі тыпалагізацыі культур на аснове падабенства і адметнасцяў духоўнага і матэрыяльнага жыцця іх носьбітаў. Разгледжаныя намі гістарычныя тыпы культур арганічна цэласныя, узніклі ў працэсе працяглага, паслядоўнага і мэтанакіраванага развіцця сацыякультурных фактараў.

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам. Даследзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч. – Менск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Гуревич, П. С. Культурология: элементарный курс : учеб. пособие / П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2001. – 336 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Ин-т русской цивилизации: Благословение, 2011. – 816 с.

Конан, У. М. Беларуская мастацкая культура ў кантэксце хрысціянскай цывілізацыі: гіст.-тыпалагіч. даследаванне / У. М. Конан. – Мінск : БДАМ, 2002. – 90 с.

Мид, М. Культура и мир детства : избр. произведения : пер. с англ. / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Дж. Постигание истории : пер. с англ. / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.

Шпенглер, О. Закат Европы: пер. с нем. / О. Шпенглер. – М. : Искусство, 1993. – 304 с.

Ясперс, К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

1.5. КУЛЬТУРА. АСОБА. ЦЫВІЛІЗАЦЫЯ

Тэма 12. Асоба ў прасторы культуры (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Хамінізацыя індывіда як этап інтэрыярызацыі.
2. Інкультурацыя і яе механізмы.
3. Акультурацыя і яе стратэгіі.

Мэта лекцыі: паказаць складаныя дыялектычныя ўзаемаадносіны асобы і культуры.

1. Хамінізацыя індывіда як этап інтэрыярызацыі

Чалавек дзеля таго, каб атрымаць з прыроднага асяроддзя, у якім ён існуе, усё, што патрэбна для жыцця, праяўляе актыўнасць, выконвае пэўныя разнастайныя дзеянні з прадметамі, рэчамі навакольнага асяроддзя. Гэтыя знешнія дзеянні ўласціва выконваць і чалавеку, і жывёлінам. Але толькі чалавек гэтыя канкрэтныя дзеянні можа ўзнавіць у сваёй свядомасці, думаць пра іх і выконваць іх у думках. Такім чынам, цераз знешнія дзеянні з канкрэтнымі прадметамі чалавек здольны пераходзіць да ўнутраных, разумовых (у думках) дзеянняў з вобразамі прадметаў, якія ў гэты момант адсутнічаюць у яго полі зроку. Фарміраванне ўнутраных, разумовых дзеянняў атрымала назву «*інтэрыярызацыя*» (ад лац. interior – унутраны) – пераход звонку ўнутр, ад дзеянняў з канкрэтнымі прадметамі да дзеянняў у думках з вобразамі прадметаў.

Заўважым: існуе і адваротны працэс, называецца *экстэрыярызацыя* (ад лац. exterior – знешні) – пераход знутры вонкі. Да прыкладу, сталяр задумвае вырабіць стол, у думках ён уяўляе ідэю мадэлі стала, стварае яго вобраз. І затым адпаведна гэтаму вобразу ён абгальбоўвае дошкі, выпільвае ножкі, збірае стол, які можна бачыць і які адлюстроўвае ідэю сталяра. Між іншым вядомы старажытнагрэчаскі філосаф Платон лічыў сапраўднасцю менавіта ідэю (як дасканалую форму быцця), а канкрэтны прадмет, у якім ідэя ўвасоблена, апрадмечана, толькі яе адлюстраваннем, імітацыяй (ценню), звычайна недасканалай. Але гэтая заўвага – для нашага роздуму.

Пачынаецца працэс інтэрыярызацыі перыядам, калі індывід на самых першых этапах свайго развіцця навучаецца асновам

чалавечых паводзін, засвойвае неабходную колькасць ведаў, нормаў, каштоўнасцяў, узораў, навыкаў, якія дазваляюць яму існаваць у якасці паўнаважнага члена грамадства. Гэты этап сацыякультурнага жыцця чалавека (лац. homo) абазначаецца ў гуманітарных навуках паняццем «хамінізацыя».

Хамінізацыя пачынаецца з нараджэння дзіцяці і працягваецца да падлеткавага перыяду. Сам механізм засваення культуры пачынаецца з далучэння нованароджанага да роду чалавечага – фарміравання асноў маралі, фізічнай і санітарна-гігіенічнай культуры, культуры маўлення, элементарных правіл зносін, адаптацыі органаў чалавека да канкрэтных умоў прыроднага і культурнага асяроддзя.

Хамінізацыя – першы этап уваходжання чалавека ў культуру, так званае ачалавечванне. Гэты працэс адбываецца механічна: з маленства чалавек пачынае пераймаць правілы паводзін, уменні і навыкі, прывучацца да адказнасці, да сваіх абавязкаў. Гэтая першая стадыя набліжае чалавека да нормаў грамадства. На стадыі хамінізацыі закладваецца падмурак асабістай культуры чалавека. Засваенне нормаў культуры адбываецца праз гульню, значны уплыў маюць дзіцячыя садкі, пачатковая школа, сям’я.

Па меркаванні вядомага амерыканскага культурнага антрапалага Марка Масковіца, дзіця, хоць і не з’яўляецца пасіўным элементам хамінізацыі, але выступае хутчэй як інструмент, чым як гулец. Дарослыя, выкарыстоўваючы сістэму заахвочванняў і пакаранняў, абмяжоўваюць яго магчымасці выбару або ацэнкі. Акрамя таго, дзеці не здольныя да асэнсаванай ацэнкі нормаў і правіл паводзін, яны засвойваць іх некрытычна, нярэдка бачаць рэчаіснасць у чорна-белым колеры і не здольныя на кампрамісы. Таму важна, каб у культуры існавалі спецыяльныя спосабы фарміравання ў дзяцей адэкватнага ўспрымання з’яў паўсядзённага жыцця.

Такім чынам, у працэсе хамінізацыі фарміруюцца адносіны чалавека да свету, закладваюцца асноўныя мадэлі паводзін. На аснове свайго ранняга дзіцячага вопыту індывід набывае сацыяльна абавязковыя агульнакультурныя веды і навыкі. У гэты перыяд іх набыццё і практычнае засваенне становяцца вядучымі ў жыцці чалавека.

2. Інкультурацыя і яе механізмы

Працэс і вынік засваення традыцый, звычаяў і каштоўнасцяў культуры, вывучэнне і перадача культуры ад аднаго пакалення да другога прынята называць інкультурацыяй. Тэрмін «інкультурацыя» ўведзены амерыканскім антрапологам Мелвілам Херсковіцам у кнізе «Чалавек і яго тварэнні» (1948). Паняцце «інкультурацыя» да сённяшняга часу застаецца дыскусійным у культуралогіі. Звернемся зноў жа да амерыканскай антрапалогіі. Так, Маргарэт Мід пад інкультурацыяй разумее рэальны працэс навучання, які адбываецца ў спецыфічнай культуры. Дэвід Мацумота лічыць сацыялізацыяй працэсы і механізмы, з дапамогай якіх людзі пазнаюць сацыяльныя і культурныя нормы, а інкультурацыяй – прадукты працэсу сацыялізацыі. Нягледзячы на некаторыя разыходжанні, большасць даследчыкаў прыходзіць да высновы, што сацыялізацыя больш універсальная, а інкультурацыя – культурна-спецыфічная. І, безумоўна, працэсы інкультурацыі і сацыялізацыі непарыўна звязаны адзін з адным. У працэсе інкультурацыі чалавек засвойвае традыцыйныя формы мыслення і дзеянняў, характэрныя для той культуры, да якой ён належыць. Паняцце «інкультурацыя» прымяняецца як да засваення культурных нормаў дзецьмі, так і дарослымі. Працэс інкультурацыі можа працягвацца не толькі некалькі год, але і ўсё жыццё чалавека. Вынікам інкультурацыі з'яўляецца эмацыянальнае і паводзіннае падабенства чалавека з іншымі членамі дадзенай культуры і адрозненне ад прадстаўнікоў іншых культур.

Культурныя каштоўнасці, традыцыі, звычаі, лад жыцця – спецыфічныя ў кожнай культуры, таму працэс інкультурацыі больш складаны, чым працэс сацыялізацыі – засваенне сацыяльных нормаў, сацыяльных роляў, якія ў параўнанні з культурай больш універсальныя.

На індывідуальным узроўні працэс інкультурацыі выяўляецца ў паўсядзённых зносінах са сваякамі, сябрамі, знаёмымі ці незнаёмымі прадстаўнікамі адной культуры, у якіх свядома ці несвядома чалавек вучыцца таму, як неабходна паводзіць сябе ў разнастайных жыццёвых сітуацыях, як ацэньваць падзеі, якога этыкету прытрымлівацца, якім чынам рэагаваць на тыя ці іншыя знакі ўвагі і сігналы.

Способы передачи (трансмисии) культурной информации.

У культуралогии выделяют три способа:

- вертикальная трансмисия – от родителей к детям;
- горизонтальная трансмисия – при контактах с современниками;
- непрямая трансмисия – от предков, соседей, современников, а также в специализированных институтах культуры (высшие учебные заведения, учреждения культуры, СМИ, различные организации, сообщества и т. д.).

У процесса культуры выделяется важная категория людей, организаций, учреждений, социальных групп, которые называются *агентами и институтами культуры*.

Агенты культуры (люди, которые передают различные культурные нормы):

- опекуны – осуществляют контроль за кем-либо, устанавливают его физические и эмоциональные потребности;
- авторитеты – передают различные культурные нормы на личном примере;
- дисциплинарники – неосознанно регулируют поведение;
- выхаживатели – развивают, обучают способность к усвоению культуры;
- кампанийщики – занимают особое положение в сумесной с кем-либо культурной деятельности.

Институты культуры:

- семья – у любой культуры она является основной ячейкой, где происходит культура;
- группа современников – менавит при контакте людей одного уровня воспитания, что такое взаимодействие и взаимодействие;
- высшие учебные заведения – они дают не только знания в различных областях науки, но и знакомят с правилами поведения в коллективе, ролью современника;
- СМИ – газеты, журналы, периодические издания, радио, телевидение интернет-СМИ – все больше влияют на культуру, они знакомят с великими произведениями культуры, на которую ориентируется человек в своей жизни.

Различные организации, такие как церковь, спортивные, политические, клубы в интернете, также дают человеку знания культуры или культурной среды, у которой он включен, в частности, в традициях.

Псіхалагічныя механізмы інкультурацыі. Пад уплывам сацыяльна-культурнага асяроддзя, у кантакце з якім знаходзіцца чалавек і па-за межамі якога інкультурацыя немагчыма, ён на працягу ўсяго жыцця каардынуе свае погляды, густы, правілы паводзін, ролі і г. д.

Для спецыялістаў, якія вывучаюць працэсы інкультурацыі, важным з'яўляецца пытанне аб іх механізмах. Канчатковага адказу на яго пакуль няма, але вучоныя звычайна выдзяляюць чатыры псіхалагічныя механізмы інкультурацыі: *імітацыя, ідэнтыфікацыя, пачуццё сораму і пачуццё віны.*

Імітацыя – свядомае імкненне індывіда пераймаць пэўную мадэль паводзін. Звычайна ў якасці прыкладу выступаюць адносіны бацькі – дзеці, апошнія могуць арыентавацца ў сваіх паводзінах таксама на настаўнікаў, вядомых людзей (палітыкаў, артыстаў, журналістаў). Імітацыя можа быць і адмоўнай (да прыкладу, такой, пра якую мовяць: «трапіў у дрэнную кампанію»).

Ідэнтыфікацыя – засваенне індывідам узораў паводзін, каштоўнасцяў, сацыяльных нормаў, уласцівых «аўтарытэтай» для яго асобе (групе), як сваіх уласных; упадабненне, атаясамліванне сябе з іншымі (чалавекам, групай). Асабліва гэта працяўляецца ў адносінах бацькі – дзеці (да прыкладу, часта дзеці выбіраюць прафесіі сваіх бацькоў, каб стаць падобнымі да іх).

У навуковы ўжытак дадзены тэрмін уведзены аўстрыйскім псіхіятрам Зігмундам Фрэйдам, аўтарам тэорыі псіхааналізу, дзе ідэнтыфікацыя разглядаецца як неўсвядомлены працэс пераймання, як самая ранняя дзіцячая праява эмацыянальнай прыхільнасці да маці, эмацыянальнай лучнасці з ёю. У сучасным (неартадаксальным) псіхааналізе ідэнтыфікацыя трактуецца як цэнтральны механізм фарміравання здольнасці Я-суб'екта да самаразвіцця, яго псіхалагічнай абароны ад знешніх пагражальных аб'ектаў (да прыкладу, пошук падлеткамі герояў і ўпадабненне ім у імкненні адолець цяжкасці, звязаныя з пераходным перыядам у дарослае жыццё, так званым «рыўком росту»).

Калі імітацыя і ідэнтыфікацыя з'яўляюцца пазітыўнымі механізмамі інкультурацыі, то *сорам і віна* – негатыўнымі. Першыя садзейнічаюць фарміраванню пэўных паводзін, апошнія – пэўныя паводзіны забараняюць і прыгнятаюць.

Пачуцці сорама і віны цесна звязаны, адрозніваюцца сваёй накіраванасцю: першае – з пазіцый грамадства, другое – з пазіцый уласнай годнасці, уласных перакананняў.

Сорам – пачуццё, якое перажываецца як зневажанне чалавекам самога сябе за свой учынак, які, ён лічыць, рэальна або ўяўна не адпавядае прынятым у дадзеным грамадстве і падзяляемым ім самім нормам, патрабаванням маралі. Сорам, такім чынам, звязаны з перажываннем чалавекам недасканаласці сваёй асобы ў вачах грамадства, якое асуджае падобныя з’явы.

Віна выклікаецца ўсведамленнем асобай таго, што ёю парушаны агульнапрынятыя ў грамадстве нормы, якія сталі для асобы яе ўнутранымі правіламі годнасці. Віна, такім чынам, звязана з перажываннем свайго ўчынку перад самім сабой. Да прыкладу, знешнія, агульнапрынятыя ў грамадстве нормы міласэрнасці да слабейшых сталі для чалавека ўнутранай патрэбнасцю, правілам чалавечнасці. Непераадоленне нейкіх акалічнасцяў і, як следства, невыкананне гэтай нормы перажываюцца чалавекам як уласная віна.

Імкненне пазбегнуць такіх перажыванняў з’яўляецца матывам паводзін, накіраваных на самаўдасканаленне, набыццё ведаў і ўменняў, развіццё здольнасцяў.

3. Акультурацыя і яе стратэгіі

Працэсы глабалізацыі, дэмакратызацыі грамадскага жыцця, адкрытасць і даступнасць апошніх дасягненняў сусветнай культуры дазваляюць велізарнай колькасці людзей пазнаваць шмат новага аб паводзінах і ладзе жыцця іншых народаў. З кожным годам узрастае цікавасць людзей да зносін з іншымі народамі і іх культурамі. У XXI ст. стала відавочна, што чалавецтва развіваецца па шляху пашырэння ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці розных краін, народаў і іх культур. Сучасныя сродкі камунікацыі дазваляюць мільёнам людзей непасрэдна знаёміцца з асаблівасцямі і каштоўнасцямі культур іншых народаў.

У працэсе кантактаў нярэдка частка прадстаўнікоў адной культуры (рэцыпіента) пераймае нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры (донара). Гэтая з’ява ў культуралогіі атрымала назву «*акультурацыя*».

Упершыню праблема акультурацыі была апісана ў канцы XIX ст. у працах англійскіх і амерыканскіх этнографіаў. У на-

вуковым ужытку тэрмін замацаваўся у першай трэці ХХ ст., у перыяд хуткага развіцця культурнай антрапалогіі, калі ў працах амерыканскіх антрапологаў Франца Боаса, Ральфа Лінтана, Роберта Рэдфілда і інш. вывучаліся механізмы ўплыву англасаксонскай культуры ЗША на індзейцаў і афраамерыканцаў.

Напачатку акультурацыю разглядалі як вынік працяглага кантакту груп, якія прадстаўлялі розныя культуры. Лічылася, што кантакты адбываюцца аўтаматычна, у выніку культуры змешваюцца і дасягаецца стан культурнай і этнічнай аднароднасці. Меркавалася, што рэальна менш развітая культура змяняецца намнога больш, чым развітая.

Паступова культуралагі адышлі ад разумення акультурацыі толькі як групавога феномена і сталі разглядаць яе на ўзроўні псіхалогіі індывіда. Прычым з'явіліся новыя ўяўленні аб гэтым працэсе, ён стаў разумецца як змяненне каштоўнасных арыенціраў, ролевых паводзін, сацыяльных устаноў індывіда. У цяперашні час тэрмін «акультурацыя» ужываецца для абазначэння працэсу і выніку ўзаемаўплыву розных культур, пры якім усе ці частка прадстаўнікоў адной культуры пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой.

У працэсе акультурацыі асобны народ або яго частка (саслоўе, клас, сацыяльная група, нацыянальная меншасць) засвойваюць культуру і мову іншага народа (звычайна дэмаграфічна дамінуючага ці больш культурна развітога), але ў той жа час не страчваюць поўнасцю сваю культуру, гістарычную памяць і нацыянальную самасвядомасць. Аднак у выпадках, калі ўплыў іншай культуры перавышае пэўную «крытычную мяжу», тады гэта можа ўяўляць пагрозу для культуры рэцыпіента, паколькі магутны знешні ўплыў можа прывесці да збыднення ці поўнага знікнення асобных нацыянальных традыцый, абрадаў, звычайў, артэфактаў і інш. У выпадках, калі больш развітая, «моцная» культура прыгнятае больш «слабую» культуру, нярэдка мае месца збыдненне апошняй. Прычым і культура донара ў выніку можа ў пэўным сэнсе растраціць свой унутраны патэнцыял, збыдніць свой агульны «культурны фонд».

Можна прывесці вялікую колькасць прыкладаў акультурацыі. У XVIII–XIX стст. Расійская імперыя далучыла да сваіх тэрыторый шмат новых культурных рэгіёнаў: беларускія, польскія, каўказскія, сярэднеазіяцкія. Перасяліўшыся туды, рускія

пераймалі мясцовыя звычаі і традыцыі, захоўваючы пры гэтым свае, уласныя. У той жа час мясцовае насельніцтва знаёмілася з рускай культурай і шмат чаго пераймала. Гэта прыклад акультурацыі, якая адбываецца ў выніку тэрытарыяльных далучэнняў.

У розныя гістарычныя эпохі беларуская культура неадназначна рэагавала на працэсы акультурацыі з боку культур суседніх і больш далёкіх народаў. У эпоху Сярэднявечча пераважаў уплыў усходняй, візантыйскай культуры, а ў Рэнэсансе – заходнееўрапейскай культуры. На працягу XVII–XX стст. вельмі моцнымі былі ўплывы на беларускую культуру суседніх культур, найперш польскай і рускай. У працэсе паланізацыі і русіфікацыі беларуская культура набывала новыя рысы, засвойвала некаторыя іншаэтнічныя традыцыі, а часам адваргала іх, сама аказвала яўны ўплыў на гэтыя культуры. У сучасны перыяд адбываецца пэўная вестэрнізацыя беларускай культуры, што ў большай ці меншай ступені выяўляецца ў сферы выяўленчага, тэатральнага мастацтва, літаратуры, кіно, музыкі (ад англ. west – захад; запазычанне заходнееўрапейскага ці англа-амерыканскага культурных элементаў іншымі культурамі).

У працэсе акультурацыі кожны чалавек адначасова вырашае дзве важнейшыя праблемы: імкнецца захаваць сваю культурную ідэнтычнасць і ўключыцца ў чужую культуру. Камбінацыя магчымых варыянтаў вырашэння гэтых праблем нараджае чатыры асноўныя стратэгіі акультурацыі: *асіміляцыю, сепарацыю, маргіналізацыю і інтэграцыю.*

Асіміляцыя (ад лац. assimilatio – прыпадабненне, зліццё) – працэс засваення адным народам культуры, мовы, этнічнай самасвядомасці іншага народа, звычайна больш сацыяльна развітога і дэмаграфічна пераважнага. Гэтае паняцце пачало выкарыстоўвацца з канца XIX ст. (найперш у амерыканскай сацыяльнай навуцы) і спачатку было сінонімам слова «амерыканізацыя». Да сярэдзіны XX ст. тэрмін «асіміляцыя» выкарыстоўваўся ў кантэксце вывучэння інкарпарацыі (уклучэння) індзейскіх плямёнаў Амерыкі ў дамінуючую культурную прастору яе белага насельніцтва.

Асіміляцыя характэрна для гісторыі амаль што ўсіх народаў, у тым ліку і беларусаў. Яна ажыццяўляецца на розных узроўнях: антрапалагічным, сацыяльным, культурным, моўным і інш. Культуролагамі выдзяляюцца дзве разнавіднасці асіміляцыі:

натуральная і прымусовая. Натуральная асіміляцыя ўзнікае пры непасрэдных кантактах разнародных этнічных груп ва ўмовах агульнасці іх палітычнага, сацыяльнага, гаспадарчага і культурнага жыцця, пашырэння міжэтнічных шлюбаў. Да прыкладу, на землях Беларусі натуральная асіміляцыя ў старажытнасці адбывалася ў працэсе рассялення славян і ўзаемадзеяння нашых далёкіх продкаў-славян з мясцовым балцкім насельніцтвам. Іншы прыклад: некаторыя саслоўныя групы беларусаў, у прыватнасці рамеснікі-гараджане, вывозіліся або запрашаліся на працу ў Маскоўскую дзяржаву ў XVII–XVIII стст., дзе яны з цягам часу абруселі. Гісторыкі (Уладзімір Арлоў і Генадзь Сагановіч у кнізе «Десять веков белорусской истории (862–1918). События. Даты. Иллюстрации») зазначаюць: «большасць беларусаў апынулася ў Масковіі не па сваёй волі»; «маскоўскі патрыярх Нікан паведамляў антыяхійскаму патрыярху, што гасудар Аляксей Міхайлавіч мае намер “вывезці з Белай Русі” 300 тысяч чалавек. Рэальная колькасць пераселеных перавышала гэтую лічбу»; «кожны пяты жыхар расійскай сталіцы быў тады беларусам».

Прымусовая асіміляцыя адбываецца па прычыне штучнай палітыкі ўрадавых колаў. Так, расійская імператрыца Кацярына II пасля задушэння антырасійскага паўстання 1831 г. пісала наконт беларускіх зямель: «сии провинции надлежит привести легчайшими способами к тому, чтобы они обрусели».

У працэсе культурнай асіміляцыі звычайна больш «слабая» культура паступова нібы раствараецца ў больш «моцнай» культуры. Асобныя даследчыкі адрозніваюць аднабаковую асіміляцыю, пры якой культура меншасці поўнасьцю выцясняецца дамінуючай культурай (як гэта адбылося ў вышэйпрыведзеным прыкладзе з беларускімі перасяленцамі ў Масковію), і культурнае змешванне, калі элементы культур меншасці і дамінуючай змешваюцца, што ў выніку можа прывесці да ўзнікнення якасна новай культуры. Так, у выніку змешвання славянскага і балцкага насельніцтва склалася субстратная аснова этнічных супольнасцяў беларусаў – крывічоў, радзімічаў, дрыгавічоў.

Інтэграцыя. Адною з мэт акультурацыі лічыцца дасягненне інтэграцыі культур, што ў выніку спрыяе фарміраванню біякультурнай, ці мультыкультурнай, асобы. Гэта магчыма, калі групы большасці і меншасці, якія ўзаемадзейнічаюць, добра-

ахвотна выбіраюць дадзеную стратэгію. Група, што інтэгруецца, гатова прыняць устаноўкі і каштоўнасці новай для сябе культуры, а дамінантная група гатова прыняць гэтых людзей, паважаць іх правы, каштоўнасці, адаптаваць сацыяльныя інстытуты да патрэб гэтай групы. Пры такіх умовах адбываецца ідэнтыфікацыя як са старой, так і з новай культурай – працэс культурнай інтэграцыі.

Інтэграцыя культурная – гэта стан унутранай цэласнасці культуры і ўзгодненасці паміж рознымі яе складнікамі, а таксама працэс, вынікам якога з’яўляецца такая ўзаемаўзгодненасць.

Тэрмін «культурная інтэграцыя» выкарыстоўваецца пераважна ў амерыканскай культурнай антрапалогіі, у многім перасякаецца з паняццем «сацыяльная інтэграцыя», якое выкарыстоўваецца галоўным чынам ў сацыялогіі і англійскай школе сацыяльнай антрапалогіі. Культурная інтэграцыя тлумачыцца рознымі даследчыкамі па-рознаму: як лагічная, эмацыянальная ці эстэтычная ўзгодненасць паміж культурнымі значэннямі; як адпаведнасць паміж культурнымі нормаў і рэальнымі паводзінамі носбітаў культуры; як функцыянальная ўзаемазалежнасць паміж рознымі элементамі культуры (звычаямі, інстытутамі, культурнымі практыкамі і інш.). Усе гэтыя тлумачэнні ўзніклі ў рэчышчы халістычнага падыходу ў даследаванні культуры, заснаванага на разуменні ўзаемасувязі ўсіх з’яў культуры як цэласнага адзінства (грэч. «халон» – цэласць, цэласнасць).

Захаванне этнічнай ідэнтычнасці ў працэсе інтэграцыі сёння разглядаецца пазітыўна, таму што дапамагае згладзіць праблемы дадзенага працэсу. Асабліва гэта важна для перасяленцаў, якія па прычыне нейкіх знешніх прычын вымушаны пакінуць сваю радзіму. Яны псіхалагічна супраціўляюцца разрыву сувязяў з ёй, і працэс акультурацыі ідзе ў іх больш працягла і складана. Лічыцца, што паспяховасць інтэграцыі абумоўлена характарам этнічнай ідэнтычнасці і этнічнай талерантнасці.

Сепарацыя (лац. *separatio* – аддзяленне). Дамінантная група можа абмежаваць выбар ці прымусяць прадстаўнікоў іншай культуры да пэўных формаў акультурацыі. У гэтым выпадку прадстаўнікі недамінантнай групы аддаюць перевагу большай

ці меншай ступені ізаляцыі ад дамінантнай культуры. Такую з'яву прынята называць сепарацыяй, г. зн. адмаўленнем чужой культуры пры захаванні ідэнтыфікацыі са сваёй культурай.

Да прыкладу, вядомая ў многіх культурах сепарацыя цыган. Нягледзячы на доўгую гісторыю сумеснага жыхарства з многімі народамі, цыгане ад іх дыстантуюцца: жывуць у «дыяспары», трымаюцца сваіх нормаў, звычайў, каштоўнасцяў, ігнаруюць агульнапрынятыя сацыяльныя, этычныя правілы.

Аддзяленне меншасці можа быць прымусовым з боку культуры большасці, як гэта прыкладам, адбылося з індзейцамі Амерыкі і Канады, пераселенымі ў рэзервацыі. Прымусовае аддзяленне мае назву «сегрэгацыя».

Калі не прывязаць падобныя працэсы сацыякультурнага аддзялення да палітычных ці ідэалагічных фактараў, то, адзначае шэраг навукоўцаў, жыццё «на адлегласці» дае магчымасць розным культурам суіснаваць, не паглынаючы «слабейшую».

Маргіналізацыя (ад лац. *margo* – край) – 1) памежны альбо 2) які знаходзіцца па той бок мяжы. Так, «памежнымі людзьмі» англійскі і амерыканскі антраполог Віктар Цёрнер (транскрыбівалася таксама як Тэрнер) называў прарокаў і мастакоў. Да прыкладу, расійскае выдавецтва «Ad Marginem» створана спецыяльна для выпуску «памежных» кніг, прысвечаных з'явам культуры, якія знаходзяцца «на краі» філасофіі, гісторыі, сацыялогіі, арт-крытыкі. Альбо прыклад: адкрыцці геніяльнага Эйнштэйна, якія выйшлі за межы тагачаснасці, а час іх рэалізацыі яшчэ не наспеў.

Разуменне маргіналізацыі як знаходжання па той бок мяжы, як правіла, звязана з праблематыкай сацыяльнай адвержанасці. Да прыкладу, у цяперашнім постіндустрыяльным грамадстве гэта «ніжэйшы клас», адчужаны «інтэлектуальнай элітай» ад сучаснай навукаёмістай вытворчасці, а таксама гэта бяздомныя, беспрацоўныя, сексуальныя меншасці і інш.

У залежнасці ад падыходу маргінальнасць можа трактавацца як пазітыўная альбо як негатыўная з'ява. Пазітыўны сэнс – маргіналізацыя як пераходны момант, калі на змену адным рэаліям (ладу жыцця, сацыяльнаму статусу, каштоўнасным арыенцірам) праступаюць контуры будучых.

Сучасныя сацыякультурныя даследаванні, якія звяртаюць увагу на вывучэнне пераходных працэсаў, тым самым пашы-

раюць прастору маргінальнасці, ахопліваючы ўсе яе варыяцыі, г. зн. усе з'явы ў грамадстве, адрозныя ад агульнапрынятых (месца на лесвіцы прэстыжнасці прафесій, выбар пераважных сямейных адносін, сацыяльная статуснасць, наватарства ў мастацтве і шмат іншых).

Звычайна адмоўны сэнс мае маргіналізацыя як знаходжанне сацыяльнага статусу чалавека (групы) на краі соцыуму параўнальна з іншымі. Гэта, у прыватнасці, ужо названыя вышэй сацыяльна адвержаныя.

Тэрмін «маргіналізацыя» ўведзены ў навуку ў 1920-я гг. амерыканскім сацыёлагам Р. Паркам, які займаўся пытаннямі іміграцыі ў ЗША. Паняцце «маргінальная асоба» ў яго не мела адмоўнага сэнсу: «Маргінальны чалавек – гэта тып асобы, які з'яўляецца ў той час і ў тым месцы, дзе з канфлікту рас і культур пачынаюць з'яўляцца новыя супольнасці, народы, культуры».

У цяперашнім постіндустрыяльным грамадстве шырыцца разуменне маргінальнасці як магчымасці ўзнікнення іншай нормы і іншага вопыту. Аднак сучасныя іміграцыі з Блізкага Усходу ў Заходнюю Еўропу сведчаць, што не заўсёды носбіты прышлай культуры жадаюць уступіць у пераходны перыяд, каб з яго здзейсніць выхад да новага.

Кароткія высновы

Патрэбнасці, здольнасці і ўменні асобы з'яўляюцца дарам культуры: чым багацейшы сфарміраваны ў працэсе засваення культуры іх склад, тым вышэйшы ўзровень яе культуры.

Дынаміка ўваходжання чалавека ў культуру ўяўляе сабой шэраг этапаў: хамінізацыі, інкультурацыі, акультурацыі. У працэсе інтэрыярызацыі (набыццё жыццёвага вопыту і яго паглынанне свядомасцю канкрэтнага індывіда) фарміруюцца некалькі відаў культурнай дзейнасці з дамінантай: пазнавальнай, калі адбываецца назапашванне ведаў; пераўтваральнай; каштоўнасна-арыентацыйнай; камунікатыўнай; мастацкай.

Літаратура

Арнольд, А. И. Человек и мир культуры: введение в культурологию / А. И. Арнольд. – М. : МГИК, 1992. – 240 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Левяш, И. Я. Культурология : курс лекций / И. Я. Левяш. – Минск : ТетраСистемс, 1998. – 544 с.

Михайлова, Л. И. Социология культуры : учеб. пособие / Л. И. Михайлова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.

Смолік, А. І. Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме / А. І. Смолік. – Мінск : БУК, 1999. – 247 с.

Тейяр де Шарден, П. Феномен человека : пер. с фр. / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Тэма 13. Культура і цывілізацыя (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Сутнасць паняцця «цывілізацыя», яе ўзаемаадносіны з культурай.
2. Тыпы цывілізацый і іх крытэрыі.

Мэта лекцыі: паказаць разнастайнасць тэарэтыка-метадалагічных падыходаў да вызначэння сутнасці і зместу паняцця «цывілізацыя», узаемаадносінаў з культурай, абзначыць крытэрыі тыпалагізацыі цывілізацый.

1. Сутнасць паняцця «цывілізацыя», яе ўзаемаадносіны з культурай

У складаным мностве канцэпцый культуры навукоўцы спрабуюць вызначыць сутнасць і змест сацыяльна-культурных працэсаў. Да іх у першую чаргу варта аднесці тыпалогію культуры і канцэпцыю культурна-гістарычных тыпаў. Абапіраючыся на асноўныя палажэнні названых культуралагічных тэорый, даследчыкі імкнуцца асэнсаваць розныя формы суадносінаў паміж культурай і цывілізацыяй, выявіць глыбінныя антрапалагічныя карані крызісу еўрапейскай культуры.

Упершыню тэрмін «цывілізацыя» ў XVIII ст. ужыў прыхільнік эканамічнага вучэння фізіякратаў (грэч. *physis* – прырода, *krateo* – кірую; панаванне прыроды) француз Віктор Мірабо. Згодна з гэтым вучэннем, галоўны фактар вытворчасці і дабрабыту – натуральны парадак у грамадстве. У працы «Сябар людзей, ці Трактат аб народанасельніцтве» ён цывілізацыю разглядае як мірную стваральную працу на агульную карысць, як стварэнне другой прыроды. Гэтым самым філосаф аддзяляў грамадзянскіх, цывільных, асоб, якія займаліся стваральнай працай, ад асоб ваенных. Паступова сфарміравалася даволі ўстойлівае ўяўленне аб цывілізаванасці як аб адносінах паміж людзьмі, якія рэгулююцца ў грамадстве каштоўнасцямі, нормамі, ідэаламі. У сучасных гуманітарных навуках існуе мноства падыходаў да вызначэння сутнасці і зместу цывілізацыі. Дадзеная з’ява разглядаецца ў асноўным праз прызму суадносінаў з культурай.

Вучэнне нямецкага філосафа Освальда Шпенглера, напрыклад, прадугледжвае правядзенне аналогій і супастаўленняў

розных культур і цывілізацый. Для яго культура – жывы арганізм, які з’яўляецца на свет, спее і марнее і ніколі не паўтараецца. Вылучыўшы стадыі ў развіцці культуры, вучоны лічыць, што квітнеючы, поўны сіл і энергіі арганізм і ёсць культура, а стадыю старэння, памірання арганізма філосаф называе цывілізацыяй, якая з’яўляецца заключнай стадыяй ў жыцці любой культуры, яе заняпадам або смерцю. На гэтай стадыі культура касцянее, застывае ў рацыянальных схемах нормаў і правіл чалавечых паводзін, якія замяшчаюць творчую актыўнасць. Гэта эпоха панавання навукі, тэхнікі, прамысловасці, сусветнага горада з яго масавымі скопішчамі людзей, эпоха ўлады бюракратыі. «Цывілізацыя, – пісаў Шпенглер, – непазбежны лёс культуры. Тут дасягнуты той самы пік, з вышыні якога становіцца магчымым рашэнне апошніх і цяжкіх пытанняў гістарычнай марфалогіі... ажыццявіць якія здольны вышэйшы від людзей...».

Разгледзім найбольш вядомыя канцэпцыі суадносін культуры і цывілізацыі.

Нямецкі эканаміст і сацыёлаг Альфрэд Вебер, таксама як і Шпенглер, раздзяляў культуру і цывілізацыю. Але ў адрозненне ад Шпенглера ён не лічыў цывілізацыю прыступкай новага развіцця культуры. На думку Вебера, цывілізацыя раўназначна разам з культурай існуе ў момант разгортвання гістарычнага працэсу, у якім культура ёсць душэўнае перажыванне, цывілізацыя прадстаўлена інтэлектуальнымі сіламі. Альбо сціслая і выразная фармулёўка: цывілізацыю робяць вялікія адкрывальнікі і вынаходнікі, культуру – геніі.

Культура, адзначаў Вебер, узнікае «на тых вышынях нашага быцця, дзе сустракаецца свет і духоўная асоба», па яго тэрміналогіі – геній. Геніі з’яўляюцца ў часы гістарычных крызісаў, калі ставяцца пытанні сэнсу быцця. Да іх ліку філосаф адносіў заснавальнікаў сусветных рэлігій, прарокаў, рэфарматараў, філосафаў, мастакоў. Цывілізацыя, на думку Вебера, належыць адкрывальнікам, чые справы ўплываюць на развіццё свядомасці насельніцтва – ад прымітыўных стадыяў да навуковага і інтэлектуальна аформленага, рацыянальнага светапогляду, на фарміраванне практычна-карысных працэсаў матэрыялізацыі чагосьці новага, інтэлектуальна-ведавага.

У творчай спадчыне Вебера змяшчаецца ацэнка такога стану ў развіцці грамадства, у якім з’яўляюцца тэрор тэхнікі і бюро-

кратызацыі, пранікненне прынцыпаў фармальнай рацыянальнасці ва ўсе галіны жыцця і ведаў і пад гэтым уздзеяннем фарміруецца новы антрапалагічны тып чалавека, так званы «чацвёрты» чалавек. Ён, у адрозненне ад «трэцяга» – стваральніка ўсіх дасягненняў еўрапейскай культуры і цывілізацыі, знаходзіцца ў стане дэінтэграцыі, страты сэнсу існавання, духоўнага распаду ўнутранага свету і ідэнтычнасці. Аднак менавіта з апошнім (духоўным) звязвае філосаф пераадоленне крызісу еўрапейскай цывілізацыі – з уласцівай чалавечаму існаванню і ўзвышаючай яго на новы ўзровень душэўна-духоўнай трансцэндэнцыяй (лац. *transcendens* – які выходзіць за межы), г. зн. калі пазнанне адбываецца па-за межамі вопыту і рацыянальнага мыслення.

Англійскі гісторык Арнольд Тойнбі цывілізацыю разумее інакш, чым Шпенглер і Вебер, – даследуе яе ў трох аспектах: эканамічным, культурным і палітычным. «Культурны элемент уяўляе сабой душу, кроў, лімфу, сутнасць цывілізацыі; у параўнанні з ім эканамічны і тым больш палітычны планы здаюцца штучнымі, неістотнымі, пасрэднымі стварэннямі прыроды і рухаючых сіл цывілізацыі».

Цывілізацыямі Тойнбі называе канкрэтныя сацыяльна-культурныя грамадствы. У якасці крытэрыяў вылучэння цывілізацыі Тойнбі кіраваўся, па-першае, наяўнасцю сусветнай царквы, па-другое, фарміраваннем універсальнай дзяржавы, па-трэцяе, ступенню аддаленасці ад таго месца, у якім дадзенае грамадства ўзнікла. Цывілізацыі навуковец называе «дынамічнымі ўтварэннямі эвалюцыйнага тыпу», тым самым падкрэслівае, што яны ўзнікаюць, змяняюцца, праходзяць перыяды росквіту і заняпаду. Рост цывілізацыі, «рывок уперад», на думку гісторыка, здольныя здзейсніць творчая меншасць (эліта) ці творчыя асобы, як называў іх Анры Бергсан, «рэдкаія звышлюдзі». Тойнбі пісаў: «Творчыя асобы пры любых умовах складаюць у грамадстве меншасць, але менавіта гэта меншасць і ўдыхае ў сацыяльную сістэму новае жыццё. У кожнай распускаючайся цывілізацыі, нават у перыяды найболей ажыўленага росту яе, вялізныя масы народа так і не выходзяць са стану стагнацыі». Рост, адзначае Тойнбі, маючы на ўвазе не толькі фізічнае, але і разумовае развіццё, не можа выяўляцца ў тэрытарыяльнай экспансіі, хутчэй, наадварот, экспансія прыводзіць да запаволення цывілізацыйнага росту. Адмоўна ставіцца

Тойнбі і да памкненняў дамагчыся росквіту цывілізацыі толькі за кошт нарошчвання тэхнізацыі грамадства. Ён прыводзіць шмат гістарычных прыкладаў, якія сведчаць аб тым, калі рост тэхнічных дасягненняў суправаджаўся статыкай або заняпадам цывілізацыі, і, наадварот, тэхнічнае запавольванне суправаджалася культурным развіццём грамадства. Цытуем: «... Палінезійцы сталі цудоўнымі мараходамі, эскімосы – рыбакамі, спартанцы – салдатамі. Цывілізацыі заставаліся статычнымі, тады як тэхніка ўдасканальвалася». Яшчэ прыклад: «Верхнепалеатычнае, напрыклад, грамадства задавальнялася прымітыўнымі прыладамі, але яно ўдасканальвала сваё эстэтычнае пачуццё і мастацкае майстэрства. Вытанчаныя і жывыя малюнкi жывёлін, якія захаваліся на сценах пячор і адкрытыя нядаўна археолагамі, выклікаюць здзіўленне і захапленне. Неалітычнае грамадства, наадварот, прыклала шмат намаганняў, дзеля таго каб вырабіць старанна абчэсаныя прылады, і, магчыма, выкарыстоўвала іх у якасці зброі ў барацьбе за выжыванне, у выніку якой Homo Pictor [чалавек-мастак (тварэц вобразаў)] быў выцеснены Homo Faber [чалавек, здольны ствараць прылады]. Палеатычнае грамадства знікла, а неалітычнае грамадства выжыла. Гэта, безумоўна, з'явілася перамогай новага ўзроўню тэхнікі і само па сабе служыла яе развіццю, аднак для цывілізацыі перамога гэта азначала адступленне назад, бо мастацтва верхнепалеатычнага чалавека вымерла разам з ім».

Дзеля роздуму сучасны прыклад з айчыннай гісторыі. Жыццё за савецкім часам азначаецца паказчыкамі застою (тэхнічнага, эканамічнага). Аднак менавіта ў гэты перыод з'яўляюцца сусветна вядомыя творы літаратуры (Васіля Быкава, Уладзіміра Караткевіча), жывапісу (мастацка-графічны факультэт Віцебскага педагагічнага інстытута, 1920-я гады, тут гучалі імёны Марка Шагала, Казіміра Малевіча). Для ўздыму грамадства, як сцвярджае навука, патрэбны рывок, які пад сілу здзейсніць інтэлектуальнай меншасці – фарміраванне яе доўжыцца пэўны няхуткі час.

Разгляд вышэйпрыведзеных тэарэтыка-метадалагічных падыходаў сведчыць аб тым, што культуры і цывілізацыі ўяўляюць сабой вельмі складаныя сацыяльныя феномены, ад узаемадзеяння якіх залежаць лёсы ўсяго чалавецтва, у значнай ступені ў сучасную эпоху – яго самазахаванне і само жыццё.

2. Тыпы цывілізацый і іх крытэрыі

У культуралогіі пад *тыпам* цывілізацыі прынята разумець падзел культурна-гістарычнага развіцця чалавецтва, які дазваляе абазначыць спецыфічныя асаблівасці супольнасцяў. За аснову тыпалагізацыі навукоўцы бяруць чатыры асноўныя крытэрыі: а) агульныя фундаментальныя рысы духоўнага жыцця; б) агульнасць і ўзаемазалежнасць гісторыка-палітычнага лёсу і эканамічнага развіцця; в) узаемаперапляценне культур; г) наяўнасць агульных інтарэсаў і задач з пункту гледжання перспектывы развіцця. На аснове гэтых крытэрыяў культуралагі выдзяляюць чатыры асноўныя *тыпы* цывілізацый.

Да першага тыпу прынята адносіць *прыродныя супольнасці* (архаічная цывілізацыя). Пад ёй разумеюцца супольнасці, якія жывуць у межах прыроднага гадавога цыклу, у адзінстве і гармоніі з прыродай, па-за гістарычным часам. У іх свядомасці адсутнічае паняцце мінулага і будучага, існуе толькі час бягучы і час міфічны, у якім жывуць багі і душы памерлых продкаў. Народы разглядаемай цывілізацыі адаптаваліся да навакольнага асяроддзя ў такой ступені, якая неабходна для падтрымання і ўзнаўлення жыцця. Мэту і сэнс свайго існавання яны бачаць у захаванні крохкай раўнавагі паміж чалавекам і прыродай, у захаванні звычаяў, традыцый, прыёмаў працы, якія не разбураюць іх адзінства з прыродай. Усё жыццё супольнасці падначалена прыроднаму цыклу. Насельнікі вядуць качавы ці паўкачавы лад жыцця.

Духоўная культура, вераванні звязаны з абагаўленнем сіл прыроды – багамі лічыліся Вада, Зямля, Сонца, Агонь і г. д. Функцыі сувязі паміж абагаўленымі сіламі прыроды і супольнасцямі выконваюць ваякі родаў, плямён, а таксама жрацы, шаманы, калдуны. Сродкам інтэлектуальнага і эмацыянальнага асваення свету выступае міфалогія. Успрыманне міфа адбываецца праз вобраз, пры дапамозе якога ствараецца цэласная наглядная карціна свету.

Для архаічнай цывілізацыі характэрны крайні традыцыяналізм. Змяненні адбываюцца па замкнёным коле, няма ўзыходзячага развіцця. Нязменнасць аднойчы ўстаноўленых парадкаў падтрымліваецца сістэмай забарон – табу. Самае важнае табу – забарона на ўсялякія змяненні. У сацыяльнай арганізацыі пануе калектывізм: абшчына, род, клан, племя. Уладныя

адносіны ажыццяўляюцца на аснове аўтарытэту. Улада абাপіраецца альбо на традыцыю, альбо на генеалагічную сувязь.

Архаічная цывілізацыя суадносіцца з першабытным грамадствам, а таксама з сучаснымі плямёнамі, якія засяляюць цяжкадаступныя мясціны джунгляў.

Грамадствы, сфарміраваныя да 3 тысячагоддзя да н. э. на Старажытным Усходзе (Вавілон, Егіпет, Кітай, Індыя), прынята адносіць да *ўсходняга тыпу* цывілізацыі. Характэрнымі рысамі дадзенай супольнасці з'яўляюцца:

а) традыцыяналізм, г. зн. арыентаванне на ўзнаўленне склаўшыхся формаў жыцця і сацыяльных структур;

б) нізкая дынаміка і слабая разнастайнасць усіх формаў чалавечай жыццядзейнасці;

в) у светапоглядным плане – уяўленні аб поўнай залежнасці чалавека, прадвызначанасці ўсіх дзеянняў і ўчынкаў чалавека незалежнымі ад яго сіламі прыроды, багоў, соцыума і г. д.;

г) маральная валявая ўстаноўка не на пазнанне і пераўтварэнне свету, а сузіральнасць, містычная лучнасць з прыродай, сканцэнтраванасць на ўнутраным, духоўным жыцці;

д) асобасны пачатак слаба развіты. Грамадскае жыццё будзецца на прынцыпах калектывізму;

е) палітычная арганізацыя жыцця ажыццяўляецца ў форме дэспатыі, абсалютнай перавагі дзяржавы над грамадствам;

ж) эканамічнай асновай жыцця з'яўляецца карпаратыўная і дзяржаўная формы ўласнасці, а асноўным метадам кіравання выступае прымус.

Заходні тып цывілізацыі культуралагі суадносяць з гісторыка-культурным развіццём Еўропы і Паўночнай Амерыкі. Важнейшымі каштоўнасцямі дадзенай цывілізацыі, па іх меркаванні, з'яўляюцца:

а) дынамізм, арыенціры на інавацыі;

б) оцвярджэнне годнасці і павагі да чалавечай асобы;

в) індывідуалізм, устаноўка на аўтаномію асобы;

г) рацыянальнасць;

д) ідэалы свабоды, роўнасці, талерантнасці;

е) павага да прыватнай уласнасці;

ж) перавага дэмакратыі над іншымі формамі дзяржаўнага ўладкавання.

У XV–XVII стст. у Еўропе ў межах заходняй цывілізацыі паступова пачаў фарміравацца асаблівы тып цывілізацыйнага развіцця, які прынята называць *тэхнагеннай цывілізацыяй*, якая распаўсюдзілася да канца XX ст. па ўсім зямным шары. Галоўную ролю ў культурах дадзенага тыпу цывілізацыі займае навуковая рацыянальнасць – падкрэсліваецца асаблівая каштоўнасць розуму і заснаванага на ім прагрэсу навукі і тэхнікі.

Характэрнымі рысамі з’яўляюцца:

а) хуткае змяненне тэхнікі і тэхналогіі дзякуючы сістэматычнаму выкарыстанню ў вытворчасці навуковых ведаў;

б) істотна змененыя ўзаемаадносіны чалавека і прыроды, месца чалавека ў вытворчасці ў выніку навукова-тэхнічнай рэвалюцыі;

в) хуткае абнаўленне штучна створанага чалавекам прадметнага асяроддзя, непасрэдна ў якім адбываецца яго жыццядзейнасць.

На базе тэхнагеннай цывілізацыі сфарміраваліся два тыпы грамадства – індустрыяльнае і постіндустрыяльнае, інфармацыйнае. Характэрнымі іх асаблівасцямі з’яўляюцца павелічэнне дынамікі сацыяльных сувязяў, іх адносна хуткая трансфармацыя. Часам на працягу аднаго-двух пакаленняў адбываецца змяненне ладу жыцця і фарміраванне новых, у тым ліку сацыяльна-палітычных, тыпаў асобы (напрыклад, з’яўленне распрыгоненай, адказнай асобы, але таксама існаванне і стандартызаванага чалавека, схільнага да канфармізму і дзяляцтву).

Сучасны стан развіцця грамадства садзейнічае ўзнікненню новага тыпу цывілізацыі, якую культуролагі называюць *глобальнай цывілізацыяй*, звязанай перш за ўсё з інтэрнацыяналізацыяй грамадскай дзейнасці на планеце, уваходжаннем чалавецтва ў адзіную сістэму сацыяльна-эканамічных, палітычных, культурных і іншых сувязяў і адносін.

Рост інтэнсіўнасці глабальных узаемасувязяў садзейнічае распаўсюджанню па ўсім свеце тых формаў сацыяльнага, эканамічнага і культурнага жыцця, ведаў і каштоўнасцяў, якія ўспрымаюцца як аптымальныя і найбольш эфектыўныя для задавальнення асабістых і грамадскіх патрэбнасцяў. Канкрэтным інструментам сацыякультурнага ўзаемадзеяння з’яўляецца міжцывілізацыйны дыялог. Пры гэтым засваенне прагрэсіўнага

вопыту, як правіла, адбываецца пры захаванні міжцывілізацыйных асаблівасцяў кожнай супольнасці, культуры і менталітэту.

Кароткія высновы

У фундаментальнай культуралогіі існуе шэраг тэарэтыка-метадалагічных падыходаў да выяўлення ўзаемаадносін культуры і цывілізацыі. Нягледзячы на пэўныя рознагалосці ў высвятленні іх сутнасці і мэты, культуралагі адзінадушныя ў наступным меркаванні. Цывілізацыя – гэта чалавечая супольнасць на пэўным этапе свайго развіцця, якую аб'ядноўваюць рысы матэрыяльнага і духоўнага жыцця, адметныя ад іншых супольнасцяў. Культура генерыруе веды, якія неабходны для развіцця і функцыянавання цывілізацыі. Яна стварае, захоўвае ўзоры, праграмы чалавечай дзейнасці, сацыяльных паводзін, выпрацоўвае сістэму ідэй, каштоўнасных арыенціраў і нарматыўных устаноў. Культура з'яўляецца інфармацыйнай, знакава-сімвалічнай, ментальнай, духоўнай асновай цывілізацыі.

У тэорыі культуры сфарміравалася вялікая колькасць крытэрыяў і прынцыпаў, якія бяруцца за аснову пры класіфікацыі цывілізацый. Акрамя вышэйразгледжаных, можна вылучыць яшчэ такія, як этнічная і прасторавая распаўсюджанасць; гістарычнае праяўленне, панаванне рэлігійнай традыцыі і інш. У культуралагічнай літаратуры сустракаюцца тыпы цывілізацый, якія называюцца кантынентальнымі (еўрапейская, азіяцкая, амерыканская); нацыянальнымі (англійская, нямецкая, французская); рэгіянальнымі (заходнееўрапейская, усходнеславянская, паўночнаафрыканская). У цяперашні час пад тэрмінам «цывілізацыя» ўсё часцей разумеюцца не глабальная і не сусветныя цывілізацыі (прыкладам, антычная, сярэднявечная, індустрыяльная), а вышэйпрыведзеныя лакальныя цывілізацыі.

Літаратура

Артановский, С. Н. На перекрестке идей и цивилизаций: исторические формы общения народов: мировые культурные контакты, многонациональное государство / С. Н. Артановский. – СПб. : СПбГАК, 1994. – 224 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Ин-т русской цивилизации: Благословение, 2011. – 816 с.

Завадский, С. А. Искусство и цивилизация. Искусство на пути к коммунистической цивилизации / С. А. Завадский, Л. И. Новикова. – М. : Искусство, 1986. – 272 с.

Кризис современной цивилизации: выбор пути : сб. обзоров / Рос. АН, ИНИОН ; отв. ред. Ф. И. Гиренок. – М. : [б. и.], 1992. – 124 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сб. : пер. с англ. / А. Дж. Тойнби. – 2-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 592 с.

Формации или цивилизации. Диалог Л. Б. Алаев – Б. С. Ерасов // Народы Азии и Африки. – 1990. – № 3. – С. 46–56.

Цивилизации и культуры. – М. : Ин-т востоковедения РАН, 1994. – Вып. 1 : Россия и Восток: цивилизационные отношения. – 292 с.

Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

Шпенглер, О. Закат Европы : пер. с нем. / О. Шпенглер. – М. : Искусство, 1993. – 304 с.

Яковец, Ю. В. История цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Владар, 1995. – 461 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКА

Тэма 14. Дынаміка культуры (2 гадзіны)

План лекцыі:

1. Паняцце культурнай дынамікі і яе асноўныя вытокі.
2. Традыцыя як крыніца культурнай дынамікі.
3. Культурныя інавацыі і шляхі іх узнікнення.
4. Культурная дыфузія і яе напрамкі.
5. Культурная дынаміка ва ўмовах сучаснай глабалізацыі.

Мэта лекцыі: прадставіць культуру як сістэму, якая дынамічна развіваецца, паказаць фактары, якія істотна ўплываюць на сацыядынаміку культуры.

1. Паняцце культурнай дынамікі і яе асноўныя вытокі

Чалавечая культура прайшла вялікі шлях – ад каменнай сякеры да камп’ютара, ад наскальных малюнкаў да мноства кірункаў сучаснага мастацтва жывапісу, ад вуснага міфа да шматжанравага прыгожага пісьменства. Яна ніколі не заставалася нерухомай: узнікшы, развівалася і змянялася ў часе разам з грамадствам – сваім стваральнікам. У культуралогіі існуе некалькі навуковых падыходаў да тлумачэння таго, як і чаму змяняюцца культуры і цывілізацыі.

Марксізм стварыў працоўную тэорыю дынамікі культуры. Яе прыхільнікі лічылі, што мысленне, мова, веды, звычаі з’явіліся ў працэсе калектыўнай працоўнай дзейнасці і ўдасканалення прылад працы.

Супрацьлеглых поглядаў прытрымліваўся нідэрландскі даследчык культуры Ёхан Хейзінга, які меркаваў, што галоўным фактарам развіцця культуры была не праца, а гульня. Культура, па яго меркаванні, узнікла ў выніку развіцця і ўскладнення гульнявых паводзін людзей.

Аўстрыйскі псіхіятр Зігмунд Фрэйд звязваў узнікненне цывілізацыі з механізмам сублімацыі – пераўтварэння сексуальнай энергіі ў сацыяльныя формы дзейнасці, напрыклад творчасць. Секс лічыў дапушчальным толькі ў мэтах дзетанараджэння.

У 70-х гг. XX ст. дзякуючы працам нямецкага фізіка Германа Хакена і бельгійскага і амерыканскага фізіка, хіміка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі па хіміі (1977) Ільі Прыгожына ўвагу не толькі вучоных прыродазнаўчых навук, але і гуманітарных прыцягвае сінергетычны падыход да аналізу працэсаў дына-

мікі, эвалюцыі адкрытых складаных сістэм не толькі ў сферы фізікі, хіміі і г. д., але і ў сацыякультурнай сферы.

Адкрытая складаная сістэма – гэта сістэма, адкрытая да пранікнення знешніх фактараў, і гэта не толькі сістэма, якая складаецца з мноства складаным чынам звязаных між сабой частак, а, па азначэнні ў айчынай філасофіі, «дынамічная сістэма», «сістэма, здольная да самаразвіцця» (М. А. Мажэйка). Самаразвіццё такіх сістэм нелінейнае. У стане раўнавагі яно ўстойлівае (кажучы проста – прадказальнае: учора абумовіла, якім быць сёння, а сёння абумовіла, якім быць заўтра; рух паступальны, лінейны). Пранікненне ў сістэму знешніх фактараў, якое непрадказальнае, выпадковае, не насаджанае чалавекам, парушае стан раўнавагі сістэмы, надае і кожным разам павялічвае яе нераўнаважнасць. Калі гэты працэс дасягае парогу ўстойлівасці (навукоўцы называюць гэты момант тэрмінам «кропка біфуркацыі, ад англ. fork – вілка з раздвоеным канцом), перад сістэмай паўстаюць некалькі на выбар варыянтаў далейшага існавання – сістэма робіць свой выбар, ён непрадказальны (на выбар могуць паўплываць перадгісторыя сістэмы, яе на дадзены момант схільнасці, пераважальныя інтарэсы і інш., а таксама нейкі выпадковы фактар). Сінергетыка не тлумачыць сэнсу змяненняў у сістэме, а толькі сведчыць: сістэме ўласціва самаразвівацца, праходзіць кропкі біфуркацыі – самаарганізоўвацца. Сінергетыка не дае адказу, якім будзе шлях сістэмы пасля праходжання праз кропку біфуркацыі, яна толькі паказвае на шматварыянтнасць працэсу развіцця.

Напрыканцы заўважым, што названы вышэй Ілья Прыгожын і яго калега па Брусельскай школе Ізабела Стэнгерс адзначалі, што ў дачыненні сінергетыкі непазбежна напрашваецца аналогія з сацыяльнымі з’явамі і нават з гісторыяй. Аднак папярэджавалі, што гэтыя аналогіі і перанос сінергетычнага падыходу на сацыяльна-гістарычны матэрыял не могуць разглядацца як цалкам карэктныя: «паняцце структурнай устойлівасці знаходзіць шырокае прымяненне ў сацыяльных праблемах... Аднак... усякі раз гаворка ідзе аб моцным спрашчэнні рэальнай сітуацыі». Звязана гэта з наступным. Фізічны свет створаны прыродай, даследчык назірае непасрэдна за фізічнай з’явай і, зыходзячы з атрыманых даных, робіць навуковыя высновы. У свеце сацыякультурным, гістарычным значная роля належыць асабе: гэты свет ствараецца людзьмі, і кожны яго даследчык

«на свой густ», згодна са сваімі навуковымі інтарэсамі, асабістымі перавагамі і г. д., выбірае факты для навуковага аналізу, рэканструюе іх і згодна менавіта са сваёй рэканструкцыяй робіць адпаведныя высновы.

Безумоўна, кожны з пералічаных падыходаў да праблемы дынамікі культуры ўтрымлівае ў сабе рацыянальнае зерне, таму што ўказвае на пэўныя аспекты гэтага працэсу. Шырокая дыскусія па гэтым пытанні, якая вядзецца на працягу двух стагоддзяў, садзейнічала стварэнню навуковага ўялення аб дынаміцы культуры і яе формах. У выніку калектыўных намаганняў культуролагаў дынаміка была вылучана ў самастойную сферу, былі выяўлены прынцыпы самарэгуляцыі культуры і яе ўзаемадзеяння з іншымі сферамі. Этапнай стала праца Піцірыма Сарокіна «Social&Cultural dynamics» («Сацыяльная і культурная дынаміка»; у 4 т., 1937–1941), у якой упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак тэрмін «дынаміка культуры». Пачынаючы з XX ст. пад дынамікай культуры сталі разумець не толькі яе рух ад простага да складанага, але і любыя трансфармацыі ўнутры культуры (крызісы, зварот да старога, поўнае знікненне і інш.).

Сёння з дапамогай гэтага паняцця апісваюцца разнастайныя мадыфікацыі культуры, іх прычыны, вытокі і вынікі. Культуролагі лічаць, што прычынамі, каталізатарамі дынамікі культуры выступаюць: неабходнасць адаптацыі да зменлівых знешніх умоў, вырашэння ўнутраных праблем, супярэчнасцяў, творчыя ініцыятывы асобных індывідаў і супольнасцяў, культурныя адкрыцці і вынаходніцтвы.

У працэсе культурных змяненняў нараджаюцца, фіксуюцца і распаўсюджваюцца розныя элементы культурнага вопыту. Значэнне, уплыў і ступень іх распаўсюджвання залежаць шмат ў чым ад вытокаў узнікнення. У культуралогіі прынята вылучаць наступныя вытокі культурнай дынамікі: традыцыі, інавацыі, запазычанні, дыфузію.

2. Традыцыя як крыніца культурнай дынамікі

Механізмы культурнай дынамікі бяруць пачатак у культурнай спадчыне – крыніцы развіцця культуры. Традыцыі – асаблівы фактар, які падтрымлівае пераемнасць у грамадстве насуперак навацыйным зменам. Кожная культура спалучае

традыцыі і навацыі. Заснавальнік школы культурнага рэлятывізму (тэорыі раўнапраўя культур) амерыканскі этнограф Мелвіл Джын Херсковіц лічыць, што крыніца развіцця культуры ў дынамічным адзінстве ўстойлівасці і зменлівасці. Ён падкрэслівае, што культура адначасова стабільная і зменлівая. Але ўсякая змена магчыма толькі пры захаванні пэўных кансерватыўных структур. Такім стабільным элементам любой культуры выступаюць традыцыі, якія абумоўліваюць паводзіны людзей, задаюць стэрэатыпы паводзін, рэгулююць працэсы сацыягенезу і сацыялізацыі. Яны з'яўляюцца тым спецыфічным механізмам захавання і перадачы інфармацыі, які ажыццяўляе міжпакаленную трансляцыю сацыяльнага вопыту (на працоўным, сямейна-бытавым, грамадскім, рэлігійным і інш. узроўнях).

Нямецкі філосаф Ханс-Георг Гадамер сцвярджаў, што ніколі нельга і непатрэбна вызваляцца ад традыцыі, яна прысутнічае ў сучаснасці, уплецена ў штодзённы вопыт, ёй абумоўлены наша мысленне і ўсё наша быццё.

Вышэйсказанае дазваляе лічыць традыцыю часткай культурнай спадчыны. Яна ўяўляе сабой устойлівую этнакультурную з'яву, якая перадаецца з пакалення ў пакаленне. Традыцыі заўсёды адыгрывалі выключную ролю ў трансляцыі калектыўнага вопыту, акумуляванні і ўзбагачэнні духоўнай спадчыны, самазахаванні, забеспячэнні бесперапыннага развіцця народа-этнасу і яго культуры. Яны звычайна служаць асновай нацыянальнай культуры і надаюць ёй цэласнасць і самабытнасць.

Важнейшая якасць традыцыі – яе грамадскі характар. Традыцыя ніколі не належыць індывиду, а заўсёды групе, народу, этнасу. Функцыянаванне традыцый адбываецца ва ўніверсальным і лакальным маштабе. Так, агульначалавечыя традыцыі выяўляюць узровень вопыту, назапашанага чалавецтвам на працягу ўсёй яго гісторыі ці асобных яе этапаў. У той жа час лакальныя (этнічныя) традыцыі выяўляюць спецыфічны жыццёвы вопыт, які фіксуе індывидуальнасць гістарычнага лёсу і ўмоў існавання пэўнага народа.

Важна адзначыць, што традыцыя не ўяўляе сабой нешта ўстойлівае і назаўсёды застылае. У яе дынаміцы спалучаюцца рухомасць і перапыннасць, з аднаго боку, адносная пастаяннасць і бесперапыннасць – з другога. На месца адных традыцый прыходзяць іншыя, у дзеючых традыцыях адбываюцца

змены. Калі старое пераходзіць у новае, здольна пераўтварацца ў кантэксте сацыякультурных змен і садзейнічаць развіццю культуры, то яно набывае ўстойлівасць. Традыцыі, якія стрымліваюць развіццё грамадства, паступова адміраюць.

Такім чынам, традыцыі – тое з вопыту мінулага, што працягвае жыць і развівацца, трансфармуецца, муціруе адпаведна зменам у сацыякультурным асяроддзі, тым самым з’яўляецца паказчыкам пераемнасці, агульнасці, цэласнасці культуры. Інакш кажучы, у традыцыях адлюстроўваюцца дынаміка і супярэчлівасць культурнага працэсу. Яны акумулююць не толькі назапашаны вопыт, але ўбіраюць у сябе дух змен, нестандартныя элементы. Культурны вопыт узбагачаецца, пераўтвараецца, мадыфікуецца, змяняецца.

Нягледзячы на сваю ўстойлівасць, традыцыя развіваецца. Пры гэтым неабходна заўважыць, што дадзеныя працэсы ў розныя гістарычныя эпохі, у розных грамадствах працякаюць па-рознаму. У мінулым такія змены мелі працяглы характар, цяпер адбываюцца ў межах жыцця аднаго пакалення. Феномен іх мадыфікацыі абумоўлены зменамі сацыяльна-гістарычных умоў, уплывам іншых культур, эміграцыі і інш., якія ў цяперашні час – век інфарматызацыі – набываюць вялікую інтэнсіўнасць.

Вельмі важна не страціць сваіх нацыянальных традыцый. Народ, які іх не захоўвае, не рупіцца пра іх узбагачэнне, паступова губляе прыкметы самаідэнтыфікацыі, нацыянальную самасвядомасць і гістарычную памяць і непазбежна аказваецца ва ўмовах духоўнага крызісу, асімілюецца ў іншаэтнічным асяроддзі, нярэдка ў сябе на радзіме.

3. Культурныя інавацыі і шляхі іх узнікнення

З папярэдняга разгляду ролі традыцый у культурнай дынаміцы вынікае, што нярэдка ва ўмовах змянення сацыякультурнага асяроддзя традыцыі спалучаюцца з запатрабаванымі ў новых умовах інавацыямі. *Інавацыі ўяўляюць сабой новыя вобразы, сімвалы, нормы і правілы паводзін, новыя формы дзейнасці, адпавядаючыя змяненню умоў жыцця людзей, фарміраванню новага тыпу мыслення ці ўспрымання свету.* Шляхі іх з’яўлення разнастайныя. Даследчыкі звяртаюць увагу на два працэсы: *унутраны* – калі традыцыйныя мадэлі культурнай дзей-

насці перастаюць быць эфектыўнымі ў новым асяроддзі, яны трансфармуюцца, муціруюць у вынаходніцтвы ці новаўвядзенні (культурныя мутацыі); *знешні* – гэта запазычанні ў выніку міжкультурнага ўзаемадзеяння.

Да культурных мутацый звычайна адносяць мэтанакіраваныя новаўвядзенні, якія адпавядаюць патрэбнасцям грамадства на пэўнай стадыі яго развіцця. Мутацыямі можна лічыць, напрыклад, узнікненне рэлігіі, вынаходніцтва розных тыпаў пісьма, сістэм лічэння, з'яўленне навукі, літаратуры, мастацтва, філасофіі, кіно і да т. п. Прычынамі ўзнікнення навацый выступаюць адмаўленне асобнымі індывідамі або групамі існуючых культурных каштоўнасцяў, нормаў, традыцый, звычаяў, правіл паводзін і пошук іншых шляхоў культурнага і сацыяльнага самасцвярджэння.

Гісторыя паходжання навацый паказвае, што іх носьбітамі выступаюць тыя ці іншыя слаі грамадства, якія не знаходзяць свайго месца ў культурнай рэчаіснасці ці існуючых тыпах культурнай дзейнасці. Але зазначым, што ўкараненне навацый у культуру адбываецца паступова. Кожная культура мае свой, уласны кантэкст, і прыжываецца ў ёй толькі тое, што ўпісваецца ў гэты кантэкст. Калі навацыя аказваецца несумяшчальнай з традыцыйнымі асновамі культуры, калі на яе адсутнічае попыт, калі ў ёй няма зацікаўленасці якой-небудзь групы грамадства, то яна не знаходзіць свайго месца ў дадзенай культуры. Існуе шмат прыкладаў таго, як новаўвядзенні не прымаліся культурай. Так, за савецкім часам у Беларусі многія народна-бытавыя і рэлігійныя формы сямейных абрадаў замяняліся «чырвонымі хрэсьбінамі», «камсамольскімі вяселлямі» і г. д. Але яны не прыжыліся і былі паступова выціснуты з ужытку. І наадварот, сацыяльны заказ нараджаў плынь культурных навацый, якія атрымалі прызнанне ўсяго грамадства.

Да прыкладу, выкарыстанне мясцовага фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу ў сучасным музычна-паэтычным суправаджэнні вясельнага абраду; укараненне элементаў традыцыйнага кірмашу, у прыватнасці забаўляльных гульняў, турніраў, у сучасным беларускім кірмашы. Альбо прыклад, звязаны з творчасцю вядомага ў свеце мінскага скульптара Уладзіміра Жбанова, аўтара новага жанру – так званай гарадской скульптуры. «Савецкая манументальная пластыка ўяўляла ў сябе

ідэалагічна афарбаванья “пасланні” ў выглядзе фігур правядыроў і герояў, аддаленых, нават ізаляваных, ад гледача высокім пастаментам. Уладзімір Жбанаў першым у Беларусі і адным з першых на постсавецкай прасторы папросту зняў скульптуру з пастамента, паставіўшы яе на брук. Ён наблізіў скульптуру да гледача, зрабіў падобнай на гледача, пазбавіў яе ідэалогіі» (скульптар, кандыдат мастацтвазнаўства Павел Вайніцкі). «Гарадская скульптура» сёння запатрабаваная гараджанамі, беларускія гарады (і вялікія, і малыя) становяцца больш прывабнымі месцамі жыхарства дзякуючы аздабленню вуліц, плошчаў, паркаў скульптурнымі выявамі не недасягальных манументальных герояў, а выявамі саміх жыхароў, звычайных сітуацый з іх жыцця.

Вылучаюць тры этапы пры ўкараненні інавацыі ў культуру:

– адбор, у працэсе якога інавацыі праходзяць праз фільтр дадзенай культуры, але паспяхова завяршаюць гэты этап не ўсе з іх;

– мадыфікацыя – новаўвядзенні перапрацоўваюцца, мадыфікуюцца з улікам спецыфікі культуры пэўнага грамадства;

– інтэграцыя – інавацыі перастаюць успрымацца як нешта новае ў культуры, становяцца традыцыяй.

Для таго, каб навацыя замацавалася ў якасці ўстойлівага элемента сацыякультурнага развіцця, яна павінна атрымаць шырокую падтрымку ў масавай свядомасці. Найбольш спрыяльны перыяд для навацыі – стан няўстойлівасці соцыуму, які характарызуецца адчувальнасцю асяроддзя да змен. У парогавым стане адчувальнасці нават малыя змены здольны выклікаць з’яўленне ў грамадстве новых светапоглядных устаноў, звычайна на выбар некалькі варыянтаў. Праўда, не заўсёды інавацыйныя працэсы маюць прагрэсіўны характар. Калі ў выніку іх дзеяння адбываецца істотнае разбурэнне нормаў і традыцый, навацыі могуць адыгрываць рэгрэсіўную ролю. Каб гэтага не адбылося, неабходна падтрымліваць раўнаважную суаднеснасць традыцый і навацыі.

У культуры традыцыі і навацыі – два неабходныя фактары яе развіцця, якія дзейнічаюць у адзінстве і ўзаемасувязі, гэта два бакі аднаго працэсу, узаемаабумоўленыя і ўзаеманеабходныя. Традыцыя задае навацыі агульную накіраванасць, а выбраны варыянт навацыі, успрыняты значнай колькасцю людзей,

у выніку распаўсюджання і ўкаранення ў культуру становіцца стэрэатыпам і пераўтвараюцца ў традыцыю.

Такім чынам, традыцыі і навацыі ў структуры культуры выконваюць важныя функцыі: адны забяспечваюць пераемнасць, іншыя – наватарства. Гэтыя супрацьлегласці ляжаць у аснове культуры і ўтвараюць яе супярэчлівае адзінства, яго функцыяванне з’яўляецца ўнутраным фактарам дынамікі культуры.

Значную ролю ў культурнай дынаміцы адыгрываюць знешнія фактары – культурныя запазычанні, г. зн. выкарыстанне прадметаў, нормаў паводзін, каштоўнасцяў, створаных і апрабаваных у іншых культурах. Уся гісторыя чалавецтва – гэта шлях пашырэння ўзаемасувязяў, узаемазалежнасцяў розных краін, народаў і іх культур. Сёння немагчыма назваць этнічныя супольнасці, якія не адчулі б на сабе ўздзеяння як з боку культур іншых народаў, так і больш шырокага грамадскага асяроддзя – асобных рэгіёнаў і свету ў цэлым. Гэта праяўляецца ў значным росце культурных абменаў і прамых кантактаў паміж дзяржаўнымі інстытутамі, сацыяльнымі групамі, грамадскімі рухамі і асобнымі індывідамі розных краін і культур. Да прыкладу, у Беларусі сёння толькі па ініцыятыве Міністэрства культуры міжнародныя кантакты забяспечваюцца 36 дзеючымі міжнароднымі дагаворамі, сярод якіх 4 міждзяржаўныя, 16 міжурадавых і 16 міжведамасных. Акрамя гэтага, у сучасных умовах развіццё міжкультурных камунікацый адбываецца ў іншых сферах: адукацыі, спорце, турызме, навуцы, бізнесе і інш. Практыка сведчыць: краіна, якая выпадае з сусветнай сеткі культурных кантактаў, асуджана на стагнацыю і заняпад.

Іншымі словамі, ні адна культура не можа існаваць ізалявана. У сваёй жыццядзейнасці яна вымушана пастаянна звяртацца ці да свайго мінулага, ці да вопыту іншых культур. Зварот да іншых культур атрымаў назву «ўзаемадзеянне культур». У працэсе ўзаемадзеяння культур фарміруюцца культурныя запазычанні, якія з’яўляюцца найбольш распаўсюджанымі крыніцамі культурных змен у параўнанні з усімі іншымі.

Дадзены від культурнай дынамікі развіваецца ў выпадку ўплыву культуры большасці, найчасцей тытульнай. Але адзначым, што пры гэтым у культуры меншасцяў у высокай ступені захоўваюцца многія звычаі, нормы і каштоўнасці, якія ўласці-

вы іх роднай культуры. Так, нягледзячы на страту беларускімі татарамі мовы продкаў, некаторых нацыянальна-культурных традыцый, частковую хрысціянізацыю, яны да сённяшняга часу захавалі многія свае звычаі і абрады, асабліва звязаныя з рэлігійным рытуалам. Да гэтага часу ў татарскай супольнасці адзначаюцца традыцыйныя мусульманскія святы Курбан-байрам, Ураза-байрам, Раджаб-байрам, Мяўлюд, Ашура і інш.

Практыка сведчыць: у працэсе запазычання народ-рэцыпіент засвойвае не ўсё падрод. Характар, ступень і эфектыўнасць культурных запазычанняў залежаць ад шэрагу фактараў, у прыватнасці ад інтэнсіўнасці кантактаў, умоў міжкультурных абменаў, адносін да чужой культуры, ступені дыферэнцыяцыі грамадства і г. д.

Пры спрыяльных умовах узаемадзеянне разнародных культурных элементаў нярэдка прыводзіць да іх сінтэзу, што з'яўляецца важнай крыніцай культурных пераўтварэнняў. У выніку ўзнікае новая культурная з'ява, яна адрозніваецца ад частак, з якіх складаецца, і мае ўласную якасць (да прыкладу, для рускіх філосафаў Расія – гэта Запад і Усход адначасова, «сінтэз двух з перавагай апошняга»). Сінтэз можа быць у тым выпадку, калі якая-небудзь культура засвойвае дасягненні ў сферах, недастаткова развітых у ёй самой, але пры гэтым захоўвае ўласціваю ёй зыходную аснову і застаецца самабытнай. Да прыкладу, культура халлю – у перакладзе «карэйская хваля» (не толькі поп-музыка, але і тэлесерыялы, фільмы, мода) – гэта злучэнне заходняй масавай культуры з «усходнім водарам». Яна ўзнікла ў Паўднёвай Карэі і распаўсюдзілася ў суседніх краінах, а затым «карэйская культурная хваля» пракацілася не толькі па краінах Паўднёва-Усходняй Азіі, але і па ўсім свеце.

4. Культурная дыфузія і яе напрамкі

У якасці эфектыўнага механізма культурнай дынамікі выступае таксама дыфузія. Гэта паняцце запазычана з фізікі і ў перакладзе з лацінскай значыць «распаўсюджанне, расцяканне, рассяванне». У вывучэнні культур яно разглядаецца як распаўсюджанне культурных з'яў праз розныя кантакты паміж народамі – гандаль, міграцыю, заваяванні і інш. У выніку названых дзеянняў адбываецца ўзаемнае пранікненне асобных

з'яў культуры або цэлых іх комплексаў з адной культуры ў другую.

Прадстаўнікі гэтай канцэпцыі – стваральнік тэорыі дыфузіянізму нямецкі географ, этнолаг, сацыёлаг Фрыдрых Ратцэль, прыхільнікі гэтай тэорыі – нямецкі этнограф, археолаг Леа Фрабенеіус, нямецкі географ і этнолаг Фрыц Грэбнер, амерыканскі антраполог Кларк Уіслер і інш. – лічаць галоўным зместам гістарычнага працэсу дыфузію. У адрозненне ад прыхільнікаў эвалюцыянізму, лічыўшых узніклыя ў кожнай культуры змены прадуктамі ўласнай гістарычнай эвалюцыі, дыфузіяністы прытрымліваліся думкі, што культурныя навацыі, нарадзіўшыся аднойчы ў якім-небудзь грамадстве, распаўсюджваюцца затым у іншыя грамадствы. Інакш кажучы, культурныя дасягненні мігрыруюць у прасторы, пераходзяць з адных культур у іншыя, і гэта, па меркаванні дыфузіяністаў, служыць галоўным механізмам культурнай дынамікі.

Паводле Фрабенеіуса, унутры культурных колаў адбываецца дыфузія пэўнага комплексу прадметаў, абрадаў, вераванняў ад цэнтра, дзе яны ўзніклі, да перыферыйных культур. Так, міфалогія, земляробства, лук і стрэлы, культ духаў, тайныя мужчынскія саюзы першапачаткова ўзніклі ў пэўным геаграфічным рэгіёне (у старажытных Егіпце, Вавілоне), а потым распаўсюдзіліся па ўсім свеце шляхам стыхійнага расцякання.

У параўнанні з іншымі відамі культурных змен дыфузіяныя працэсы адносяцца да гістарычна ранніх. Гэта адна з найбольш натуральных формаў існавання і развіцця культуры, якая адлюстроўвае нераўнамернасць прыродных і гістарычных умоў і магчымасцяў асобных народаў. Дзякуючы гэтым працэсам адбываюцца прасочванне і распаўсюджанне неабходных культурных навацый сярод тых народаў і культур, дзе гэтыя навацыі па аб'ектыўных прычынах самі з'явіцца не могуць. Працэсы міжкультурнага ўзаемадзеяння даюць магчымасць некаторым народам не праходзіць пэўныя стадыі свайго культурнага развіцця.

Асноўнымі механізмамі культурнай дыфузіі выступаюць добраахвотныя перайманні, міграцыя, гандлёвыя зносіны, войны, заваяванні, турызм, дзейнасць місіянераў, абмен спецыялістамі, студэнтамі і інш.

Дыфузія можа адбывацца не толькі паміж пэўнымі сацыяльнымі супольнасцямі, групамі ў межах аднаго грамадства. Вылучаюцца гарызантальны і вертыкальны яе напрамкі. *Гарызантальная* дыфузія адбываецца паміж раўнастатуснымі культурамі – паміж этнасамі, сацыякультурнымі групамі ці асобнымі індывідамі. Гэты кірунак яшчэ называюць міжгрупавой дыфузіяй. Прыкладам дыфузіі такога кшталту можа служыць пранікненне гарадской культуры ў жыццё вяскоўцаў (дадзеныя культуры роўнага статусу). Альбо пашырэнне элементаў еўрапейскай культуры ў краінах Усходу.

Вертыкальная дыфузія развіваецца паміж культурамі з неаднолькавым статусам, таму яе яшчэ называюць стратыфікацыйнай культурнай дыфузіяй (стратыфікацыя – дзяленне грамадства на слаі, ці, згодна з замежнай тэрміналогіяй, на страты). Да прыкладу, валоданне прадметамі «высокага» мастацтва (якое вечнае ў процілегласць масаваму мастацтву, якое часта называюць мастацтвам на патрэбу дня) вылучае выбраны слой насельніцтва як знак заможнасці і сацыяльнага статусу, бо кошт твораў «высокага» мастацтва вельмі вялікі. Так, у часы Вялікай французскай рэвалюцыі калекцыі Луўра (да гэтых часоў былі ўласнасцю караляў) сталі даступнымі для масавай публікі ў якасці музейных – быў пакладзены пачатак пранікненню «высокага» мастацтва ў культурную прастору масавай аўдыторыі. Гэты працэс пашыраецца ў нашы дні з распаўсюджаннем відэа- і камп'ютарных экспазіцый. Тым не менш разуменне «высокага» мастацтва па-ранейшаму лічыцца знакам прыналежнасці да вышэйшага класа. Або іншыя прыклады: канцэрты ў Мінску «Класіка ў Ратушы» збіраюць дзесяткі тысяч гледачоў; у сучасным балете сёння шырока прымяняюцца іншыя тэхнікі танца, у прыватнасці сучаснага і джаз-танца; у XIX ст. у жывапісе зарадзіўся і існуе да сёння стыль найўнага (або па-лацінску «інсітнага» – прыроднага, несфарміраванага, арыгінальнага) мастацтва – спрашчэнне сюжэту карціны і яе выяваў (у прыватнасці, найўны жывапіс самага запатрабаванага і прадаваемага ў Еўропе беларускага мастака Валянціна Губарава, які ладзіў летнюю выставу сваіх карцін (рэпрадукцый) на агляд многіх тысяч людзей на плошчы Якуба Коласа ў Мінску).

Сучасны стан культурнай дыфузіі сведчыць, што яна не страціла свайго значэння ў культурным жыцці народаў, па-

колькі, як правіла, мае станоўчыя сацыяльныя вынікі для кожнага грамадства. Перадача культурных каштоўнасцяў ад аднаго народа другому, пранікненне з аднаго сацыякультурнага слоя ў іншыя вядзе адначасова да дэмакратызацыі грамадства і асветы насельніцтва. Пры гэтым сама культура становіцца больш дэмакратычнай.

У той жа час неабходна заўважыць, што побач з пазітыўнымі вынікамі ўзаемадзеяння культур можа прывесці і да негатыўных наступстваў. Мноства людзей, у тым ліку вядомых дзеячаў культуры, палітыкаў і навукоўцаў, нярэдка выступаюць супраць тых ці іншых канкрэтных формаў унясення ў сваю культуру інакультурных элементаў. Напрыклад, з рэзкай крытыкай супраць узаемадзеяння культур у XVII ст. выступаў французскі філосаф, пісьменнік Жан-Жак Русо. Ён сцвярджаў, што зносіны паміж рознымі народамі прыносяць іншым не іх каштоўнасці, а заганы і змяняюць норавы, уласцівыя этнасам. Нямала прыхільнікаў гэтага погляду і ў нашы часы глабалізацыі.

5. Культурная дынаміка ва ўмовах сучаснай глабалізацыі

У XXI ст. працэс культурнай інтэграцыі ў параўнанні з папярэднім перыядам узмацніўся. Ідзе развіццё рознабаковых міжнародных культурных кантактаў, ствараюцца новыя міжнародныя культурныя, навуковыя, спартыўныя і іншыя арганізацыі, усталёўваюцца агульнапрынятыя для ўсіх краін нормы міжнароднага права, палітычнага жыцця, маралі. Усё гэта дазваляе гаварыць аб працэсе глабалізацыі сучаснай культуры.

Тэрмін «глабалізацыя» ў грамадскіх навуках ужываецца для абазначэння паскоранага працэсу інтэграцыі нацый у сусветную сістэму па прычыне развіцця сучасных транспартных сродкаў і эканамічных сувязяў, а таксама ўзмацнення ролі сродкаў масавай інфармацыі. Агульнапрынята пазітыўная ацэнка глабалізацыі як працэсу пэўнага аб'яднання чалавецтва ў адзіную прастору жыццядзейнасці, які мае ўжо не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне. Зразумела, яго функцыяванне патрабуе наяўнасці прагнознай мадэлі развіцця глабальнага сусветнага грамадства. Праблемы будучага культурна-гістарычнага развіцця ўвасобіліся ў шэрагу культуралагічных канцэпцый. Так, амерыканскі псіхолаг Абрахам Маслоу бачыць будучае грамадства, дзе рашаючую ролю будуць ады-

грываць індывідны, якія схільныя да вышэйшых перажыванняў і могуць самаактуалізавацца. Амерыканскі сацыёлаг Сэмюэл Хантынгтон праводзіць ідэю, што культурныя асаблівасці больш значныя, чым палітычныя і сацыяльныя разыходжанні, і фундаментальнай праблемай сёння з'яўляецца супрацьстаянне, сутыкненне сучаснага і традыцыйнага на цывілізацыйнай аснове. Цывілізацыйны падыход, у якім галоўным фактарам выступае культурны, да аналізу гісторыка-культурнага працэсу выкарыстоўвалі таксама амерыканскі антраполог Алфрэд Кробрер, брытанскі гісторык, культуролог Арнольд Тойнбі, нямецкі гісторык, філосаф Освальд Шпенглер. Яны лічылі, што змест сучаснай эпохі вызначаецца сутыкненнем культур, цывілізацый.

Згодна з Хантынгтонам, самасвядомасць, ідэнтычнасць будучы мець у бліжэйшай будучыні ўсё больш вызначальную ролю менавіта на ўзроўні культур, цывілізацый, між якіх асноўнымі называў: афрыканскую, заходнюю, індуйсцкую, ісламскую, сіна-кітайскую, лацінаамерыканскую, праваслаўную, будысцкую, японскую. Вучоны выказваў меркаванне аб усведамленні канфліктнасці свету і будучых сутыкненняў цывілізацый па «лініях культурных разломаў», г. зн. прасторавых межаў метакультурных супольнасцяў. На яго думку, адрозненні паміж цывілізацыямі, культурамі велізарныя і яшчэ доўга будуць заставацца такімі: непадобнымі па сваёй гісторыі, культурных традыцыях, рэлігіях. У людзей розных культур, цывілізацый адрозніваюцца ўяўленні аб свеце ў цэлым, аб свабодзе, мадэлях развіцця, аб адносінах паміж індывідам і супольнасцю, аб Богу.

Асаблівую ролю ў вызначэнні абрысаў будучага культурнага свету адыгрывае фундаменталізм (строгае выкананне архаічных нормаў, вяртанне да былых парадкаў), перш за ўсё ў выглядзе рэлігійных рухаў. Вяртанне да традыцыйных культурных каштоўнасцяў у значнай ступені ёсць рэакцыя на экспансію заходняй індустрыяльнай культуры. Дадзеная з'ява ахапіла ў першую чаргу краіны ісламскай метакультуры, якая адыгрывае істотную ролю ў сучасным свеце. У супрацьстаянні Захаду астатняму свету навукоўцы бачаць асноўны «культурны разлом».

Сёння паступова ўжо адбываецца пераарыентаванне сучаснай індустрыяльнай культуры на больш інтравертную, звернутую да ўнутранага свету чалавека. Гэта выяўляецца ў росце ціка-

васці да асобнага самаўдасканалення, рэлігійных уяўленняў, у непрымманні маладым пакаленнем рацыянальна-рэчавага падыходу да жыцця, узнікненні суб- і контркультур, пошуку чалавекам сэнсу дастойнага жыцця, імкненню быць праактыўнай асобай, г. зн., па Віктару Франклу, які ўвёў гэты тэрмін, асобай, якая прымае адказнасць за сябе і сваё жыццё, а не шукае прычын між людзей, што яго акружаюць, і ў навакольных абставінах.

Такім чынам, дынаміка культуры ў кантэксце глабалізацыі будзе залежаць ад узаемадзеяння культур, цывілізацый, ад вырашэння канфлікту паміж сучаснасцю і традыцыянасцю, ад выкарыстання асаблівасцяў культурна-гістарычнага шляху розных народаў.

Кароткія высновы

Трансфармацыя культурных стыляў, каштоўнасцяў, ідэалаў спрыяе абагачэнню і дыферэнцыяцыі культур. Нярэдка назіраюцца несупадзенне рытмаў змен у розных сферах культуры і парушэнне іх карэляцыі ці дасягненне парогу ўстойлівасці, што выклікае крызіс культуры.

Прычынамі, каталізатарамі дынамікі культуры выступаюць неабходнасць адаптацыі да зменлівых знешніх умоў, вырашэння ўнутраных праблем, супрацьлегласцяў, творчыя ініцыятывы асобных індывідаў і супольнасцяў, культурныя адкрыцці. У тэорыі культуры склалася сістэма класіфікацыі змен рознага маштабу і ўзроўню: змены, якія прыводзяць да абагачэння і дыферэнцыяцыі культуры альбо адносін паміж рознымі яе элементамі; культурны застоў як вынік працяглай нязменнасці і паўтору нормаў, каштоўнасцяў, сэнсаў і ведаў, абмежавання новаўвядзенняў; змены, якія прыводзяць да аслаблення дыферэнцыяцыі ці ліквідацыі пэўных элементаў культуры, спрашчэння культурнага жыцця, што выклікае ўпадак і дэградацыю культуры; разрыў паміж аслабленнем і разбурэннем ранейшых духоўных структур і інстытутаў і фарміраваннем новых, больш адпавядаючых зменлівым сацыяльным умовам, што спараджае крызіс культуры.

Прынята вылучаць наступныя крыніцы дынамікі культуры: традыцыі; інавацыі; дыфузію; запазычанні; сінтэз як узаемадзеянне і спалучэнне разнародных культурных элементаў.

Літаратура

Введение в культурологию : учеб. пособие / отв. ред. Е. В. Попов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 336 с.

Моль, А. Социодинамика культуры : пер. с фр. / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

Смолік, А. І. Сацыядынаміка культуры ў посткатастрофным соцыуме / А. І. Смолік. – Мінск : БУК, 1999. – 247 с.

Сорокин, П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм / П. А. Сорокин // Американская социологическая мысль : тексты : пер. с англ. / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 372–392.

Фрейд, З. Основные психологические теории в психоанализе : сб. ст. / З. Фрейд ; пер. с нем. М. В. Вульфа. – М. ; Пг. : Госиздат, 1923. – 207 с.

Хоруженко, К. М. Культурология : энцикл. сл. / К. М. Хоруженко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 640 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУЖУ

Тэма 15. Прырода і культура (1 гадзіна)

План лекцыі:

1. Узроўні і сферы праяўлення суадносін прырода – культура.
2. Асаблівасці спалучэння прыроды і культуры.
3. Гістарычныя этапы і формы апазіцыі «прырода – культура».

Мэта лекцыі: з тэарэтыка-метадалагічных пазіцый прааналізаваць узроўні, сферы, формы і гістарычныя тыпы ўзаемаадносін прыроды і культуры і на гэтай аснове сфарміраваць у студэнтаў уяўленне аб генезісе і асноўных этапах развіцця культуры ў рэтраспектыве.

1. Узроўні і сферы праяўлення суадносін прырода – культура

Апазіцыя «натура – культура» апасродкавана працоўнай дзейнасцю чалавека, у выніку якой адбываецца ўсё больш шырокае ператварэнне натуры ў культуру. Яно пачалося яшчэ ў глыбокай старажытнасці падчас вырабу нашымі далёкімі продкамі першых культурных артэфактаў – каменных прылад, ветравых заслонаў і жылля, пасудзін, адзення – і доўжыцца на працягу ўсёй гісторыі, паслядоўна пашыраючы ў прыродзе нішу, якую чалавецтва заняло і імкнецца абсталяваць найлепшым чынам. Звычайна плён і спосабы гэтай яго дзейнасці завуць «матэрыяльнай культурай», якая мае шырокі сэнс (усё створанае чалавецтвам), у тым ліку і «матэрыяльна-тэхнічны».

Між тым у гісторыі культуралагічнай думкі, і ў сучаснай тэорыі культуры, як айчыннай, так і замежнай, вельмі часта адмаўляецца правамернасць уключэння ў культуру матэрыяльна-працоўнай практыкі чалавека – яе адносяць да «цывілізацыі» ў процілегласць культуры як сферы духоўнай актыўнасці чалавека. Мы зыходзім з разумення, што ў шэраг крытэрыяў, па якіх вылучаюцца цывілізацыі, культура ўваходзіць як цэласная з’ява – і ў духоўным, і ў матэрыяльным увасабленні (да прыкладу, найбольш пашыраныя крытэрыі цывілізацыі: агульнасць геапалітычных умоў, спаконвечная моўная роднасць, адзінства або блізкасць эканамічнага і палітычнага ладу, культуры, уключна рэлігіі, менталітэту). Найбольш наглядна гэтую цэласнасць культуры паказваюць узоры доўлідства – будынкі, у якіх спалучана ў адно цэлае мастацтва архітэктурнага праек-

тавання (духоўная дзейнасць) і мастацтва ўзвядзення будынкаў (матэрыяльна-працоўная дзейнасць).

Чалавек існуе ў прыродным асяроддзі, да якога ён павінен не толькі так ці інакш прыстасавацца, але якое ён, у адрозненні ад жывёл, здольны прыстасаваць да сябе, да сваіх патрэбнасцяў. Яго патрэбнасці не абмяжоўваюцца практычнымі мэтамі, але ўключаюць духоўна-эстэтычныя, пад ўздзеяннем якіх матэрыяльная вытворчасць набывае каштоўнасны змест. Адрозніваюцца духоўная і матэрыяльная культуры тым, што першая функцыянуе ў сферы ідэй, светапоглядных уяўленняў, інтэлекту, мыслення, духу чалавека, а працэсы і плён матэрыяльнай культуры, з аднаго боку, застаюцца матэрыяльна-рэчывымі, а з другога – набываюць пазапрыродныя, культурныя, функцыі.

Так, культурныя расліны, прыручаныя жывёлы, выдзеўбаныя з дрэва пасудзіны маюць падвоены змест. Як матэрыяльныя целы па сваім рэчыве яны належаць прыродзе, і, адпаведна, на іх распаўсюджваюцца механіка-хіміка-біялагічныя законы прыроды. Як артэфакты матэрыяльнай культуры яны маюць каштоўнасны змест у якасці ўзораў інтэлектуальнай, духоўнай дзейнасці чалавека.

Гэта двухбаковая прыродна-культурная рэальнасць характарызуе не толькі «акulturванне» чалавекам прыроднага асяроддзя, але і ўласную прыроду самога чалавека: ён застаецца біялагічным, фізічным, хімічным «целам», што жыве па ўсіх законах матэрыі, на якія б вышыні духу ні ўзносіўся. Вельмі рана ў чалавека ўзніклі патрэбнасці ва ўдасканаленні ўласнай прыроднай дадзенасці: пераадоленне фізічных недахопаў, збавенне ад хвароб, паляпшэнне дадзеных індывіду ад нараджэння ўласцінасцяў, задавальненне інтарэсаў рэлігійных, эстэтычных, мастацкіх. Так, ужо ў глыбокай старажытнасці зарадзілася медыцынская практыка, якая выкарыстоўвала хімічныя і механічныя сродкі дзеля шырэйшага пераўтварэння натуральнага, біялагічнага быцця чалавека ў культурны спосаб існавання. Гэтыя памкненні праявіліся ў вынаходніцтвах людзей: сістэм сілкавання, разнастайных медыкаментаў, гімнастычных спосабаў змянення, пераўтварэння дадзеных індывіду ад нараджэння фізічнага цела і здольнасцяў і нават апошнім часам усё часцей – спосабаў трансплантацыі, а таксама ў сферы генетыкі.

Падаецца праблемай рэальнай і не такога ўжо далёкага будучага апісанае пісьменнікамі-фантастамі ператварэнне чалавека

ў кібарга (кібернетычны арганізм) – машына-чалавечы гібрыд, у якім з высокай ступенню трываласці спалучаны натуральныя, прыродныя анатама-фізіялагічныя і фізіка-хімічныя характарыстыкі з укаранёнымі ў арганізм штучнымі, кібернетычнымі сродкамі. Вядома, прырода ставіць тут умяшанню культуры пэўныя перашкоды, вызначаючы межы магчымых трансфармацый прыродных даных індывіда, аднак межы гэтыя ўсё больш рассоўваюцца ў ходзе навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Такім чынам, метамарфозы, якія ажыццяўляе культура з прыродай, утойваюць у сабе вельмі шырокі спектр магчымых стасункаў абодвух пачаткаў, з якіх нараджаюцца прыродна-культурныя артэфекты. На адным баку гэтага спектра – глыбокая павага да прыроды, на другім – імкненне навязаць ёй чалавечую волю; асабліва моцна праявілася гэта ў тэхнічнай дзейнасці ў сучасную постіндустрыяльную эпоху (напрыклад, у галіне ядзернай энергетыкі, геннай інжынерыі і г. д.). Уся гісторыя матэрыяльнай практыкі чалавецтва здзяйсняецца ў межах гэтага спектра.

2. Асаблівасці спалучэння прыроды і культуры

Лучнасць культуры і прыроды ў чалавечым быцці пачалася ў працэсе антагенезу – выдзялення роду *Homo* са свету жывёл, вырабу першых прылад працы, вынаходніцтва агню і інш. і ў выніку фарміравання *Homo sapiens* (чалавека разумнага). Са з'яўленнем *Homo sapiens* працэсы акультуравання чалавекам прыроды, стварэння ім надпрыроднага, культурнага, асяроддзя, прыстасаванага для зручнага існавання, а таксама ўдасканалення ўласнай чалавечай прыроды не прыпыніліся і доўжацца бесперапынна і ў нашы дні. Антагенез азначае індывідуальны характар развіцця кожнага чалавечага арганізма. *Індывідуальнасць* – адна з асаблівасцяў стасункаў прыроды і чалавека. У гэтай сувязі расійскі філосаф М. С. Каган пісаў: «Добра вядомы сучасным медыцыне, педагогіцы, этыцы, эстэтыцы прынцып “індывідуальнага падыходу” выражае гэту важную асаблівасць узаемаадносін прыроды і культуры ўнутры чалавека; гэты прынцып дзейнічае і ў гістарычнай навуцы, і ў мастацтвазнаўстве, і ў мастацкай творчасці».

Узаемадзеянне прыроды і культуры ў працэсе стварэння чалавекам матэрыяльных і духоўных артэфектаў складаецца не з ізаляваных адна ад другой частак (асобна матэрыяльнай –

прадметы, рэчы, дзеянні, асобна духоўнай – ідэі, уяўленні, пачуцці), яно непадзельнае, але здзяйсняецца рознымі спосабамі, па словах М. С. Кагана, *рэальным і ідэальным*.

Ужо першыя гістарычныя формы практыкі – паляванне і выраб прылад, працэдуры абрадава-рытуальныя і падчас племянных кантактаў – сведчаць, што ў рэальнай дзейнасці людзі ўвасаблялі свае міфалагічныя ўяўленні аб уладкаванні жыцця. Яны закладвалі падмурак культурнага існавання чалавека. І якімі б дзікунскімі ні лічылі мы сёння такія з’явы культуры, як ахвярапрынашэнні, рытуальны канібалізм, скальпаванне, рабства і г. д., гэта менавіта культурныя з’явы, што адрознівалі чалавечае быццё ад жывёльнага. Як бачна, першыя гістарычныя формы духоўнага засваення ажыццяўляліся механізмамі ўяўлення, а не вельмі слабым яшчэ абстрактным мысленнем, увасабляліся ва ўласцівай уяўленню форме міфічных вобразаў, «карцін» быцця. Дадзеныя артэфекты наглядна сведчаць аб лучнасці матэрыяльнага і духоўнага ў працэсе абсталявання чалавекам лепшых умоў для жыцця, г. зн. стварэння штучнага, надпрыроднага (культурнага) асяроддзя.

Звернем увагу на тое, што культурная дзейнасць чалавека са старажытных часоў не абмяжоўваецца ўтылітарнымі, практычна карыснымі мэтамі. Значны яе складнік – задавальненне патрэбнасцяў у прыгажосці, у адпаведных эмацыйна-пачуццёвых перажываннях. Да прыкладу, сусветна вядомыя артэфекты старажытнага мастацтва: адухоўленая прыгажосць выяў Неферціці, дасканалых целаў багоў і атлетаў.

Напрыканцы адзначым, што культурная дзейнасць чалавека, захаванне бесперашкоднага ўзаемадзеяння культура – прырода патрабуюць пільнай увагі і асобы, і ў цэлым грамадства. Так, асэнсаванне адносін культура – прырода пачалося, па сутнасці, у XVIII ст., аднак сітуацыі магчымых канфліктаў у гэтых адносінах пачалі ўсведамляцца толькі з праявамі наступстваў экалагічнага, тэхнагеннага крызісу.

3. Гістарычныя этапы і формы апазіцыі «прырода–культура»

Першы этап – самы працяглы – *першабытны*. Культурнае, штучнае, пазапрыроднае, створанае чалавекам асяроддзе толькі пачынае фарміравацца. Чалавецтва адчувае сябе арганічнай

часткай прыроды і ўсё, што адбываецца ў прыродзе, лічыць, тычыцца і яго. Чалавек не ўсведамляе сябе суб'ектам (тым, хто пазнае прыроду, уздзеінічае на яе) і не вылучае асобна аб'ект (прыроду – тое, што пазнаецца, на што чалавек уздзеінічае). Сведчаннем неад'емнасці чалавека ад прыроды з'яўляецца рэальнасць, «прыземленасць», міфалагічнасць мыслення, адсутнасць абстрактна-ідэальных уяўленняў. У якасці нагляднага прыкладу прыводзіцца славесна-паэтычная метафарычнасць, адушаўленне (альбо персаніфікацыя) прыроды ў фальклорнай творчасці, да прыкладу ў казках: «сыны Дуб ды Ясень», «аднавокае гора», «лісіца-хітрыца», «плачуць хмары», «спявае жалеечка», «зямля параіла», «сонца ноччу падарожнічае па падзямеллі», «скача ноч над зямлёю на чорным кані».

Другі этап адзначаны нараджэннем цывілізацыі – новай стадыі ў развіцці культуры чалавецтва, самай першай прыкметай якой з'явіўся пераход прыроднага, ці прымітыўнага (варварскага) грамадства ад збіральніцтва да земляробства, ад палявання да жывёлагадоўлі, ад натуральнага перамяшчэння (пехатой) да вынаходніцтва кола і яго прымянення ў павозках і г. д. З'яўляюцца ўмовы для пераходу ад ручнога земляробства да ворыўнага, ад племяннога ўладкавання, да пачатковых формаў дзяржаўнасці, узнікнення пісьменнасці, манументальнага дойлідства, прамысловых формаў гаспадарання і г. д. Разам з гэтым фарміруецца ўсведамленне чалавекам нятоеснасці чалавечага і жывёльнага свету, разуменне таго, што ў выніку працоўнай дзейнасці ім ствараецца «другая прырода» – штучнае асяроддзе, адрознае ад прыроды, прызначанае палепшыць умовы жыцця. Гэта нараджалася культура ў апазіцыі да натуры. Але гэта апазіцыя не адмаўленне адзін аднаго, а ўзаемаадносіны на карысць адзін аднаму. Гэта значыць, што чалавек, ствараючы культуру, не павінен прычыніць шкоду прыродзе. Аб складанасці ладзіць падобным чынам узаемаадносіны сведчыць абвастрэнне экалагічнага стану планеты.

Трэці гістарычны этап рашэння антытэзы «культура – натура» – фарміраванне іх гарманічных адносін – павінен скласціся ў будучыні. Гаворка ідзе, вядома, не пра знікненне супярэчнасцяў паміж культурай і натурай, а пра тое, што супярэчнасці ў сістэме «культура–натура», якія ніколі не знікнуць, якія будуць узнікаць ва ўсё новых і новых формах, не павінны перарастаць

у непераадольныя антаганізмы; чалавецтва навучыцца пераадоляваць іх, усведамляючы ў якасці найвышэйшай каштоўнасці свайго існавання ўраўнаважанасць прыродных і культурных сіл, іх узгодненасць у магчымых на кожным этапе развіцця цывілізацыі межах.

Кароткія высновы

Прырода ў шырокім сэнсе – усё існае, увесь «Сусвет», «Універсум», увесь навакольны свет ва ўсёй бясконцай разнастайнасці сваіх праяўленняў. Яна ўяўляе сабой аб'ектыўную рэальнасць, якая існуе незалежна ад свядомасці чалавека. У выніку жыццядзейнасці чалавека і грамадства ствараюцца матэрыяльныя ўмовы іх існавання – «другая прырода», або культура.

Адносіны культуры і прыроды выражаюцца ва ўсё больш актыўным ператварэнні прыроды ў культуру. Суб'екты культуры імкнуцца як мага глыбей пазнаць законы прыроды, асэнсаваць іх.

У сучасных умовах ператварэння навуковай інфармацыі ў прадукцыйную сілу стыхійнасць уздзеяння чалавека як суб'екта культуры на прыроду змяняецца ідэяй роўных, ураўнаважаных стасункаў, падыходам да прыроды ад утылітарна-прагматычнага да духоўна-каштоўнаснага.

Літаратура

Боас, Ф. Ум первобытного человека: пер. с англ. / Ф. Боас. – 3-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2013. – 154 с.

Гуревич, П. С. Культурология : учеб. / П. С. Гуревич. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 280 с.

Игнатовская, Н. Б. Природа как ценность культуры / Н. Б. Игнатовская. – М. : Знание, 1987. – 64 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Фурсов, В. И. Человек и природа: век XX : моногр. / В. И. Фурсов. – Алма-Ата : Кайнар, 1983. – 224 с.

Цивилизация против природы: Что происходит с погодой и климатом? / Р. К. Баландин. – М. : Вече, 2004. – 384 с.

II. МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ І САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

2.1. СЕМІНАРЫ ЯК ЛАБАРАТОРЫЯ КРЭАТЫЎНАГА МЫСЛЕННЯ

Семінар (лац. *seminarium* – расаднік, цяпляца) – вучэбна-практычны занятак у форме калектыўнага абмеркавання студэнцкага паведамлення, даклада, рэферата і інш. Галоўная мэта семінарскіх заняткаў – авалоданне навыкамі і ўменнямі прымянення тэарэтычных ведаў. Дадзены від заняткаў найбольш складаны, але і найбольш эфектыўны ў засваенні тэорыі, развіцці мыслення, навыкаў лагічнага выказвання сваіх думак і поглядаў на пэўныя з’явы і працэсы культуры.

Семінар навучае студэнта самастойна выбіраць тэму выступлення, знаходзіць неабходную літаратуру, дадатковыя крыніцы, складаць план і працаваць з тэкстам, фармуліраваць тэзісы выступлення, выбіраць методыку данясення да аўдыторыі сваіх меркаванняў і высноў. Можна лічыць семінар своеасаблівай лабараторыяй творчага мыслення будучага спецыяліста сацыякультурнай сферы. Менавіта семінарскія заняткі ствараюць атмасферу творчасці і крэатыўнасці, асобаснага падыходу да выяўлення асаблівасцяў сацыякультурнага развіцця грамадства. Тут выпрацоўваюцца ўменні выкарыстоўваць культуралагічныя веды для разгляду канкрэтных праблем у сферы культуры. Семінар прадастаўляе студэнту магчымасць непасрэдна супрацоўнічаць з выкладчыкам, а таксама вучыць даследчай працы ў калектыве (сумесна са студэнтамі акадэмічнай групы).

Асноўнай мэтай семінараў па культуралогіі з’яўляецца выпрацоўка на аснове аналізу лекцыйнага матэрылу і дадатковай літаратуры па тэорыі культуры ўласнага погляду на пастаўленую праблему і шляхі яе вырашэння. Безумоўна, рэалізацыя

гэтай мэты патрабуе ад выкладчыка і студэнтаў скрупулёзнай падрыхтоўкі да семінара, выкарыстання разнастайных формаў, метадаў і адукацыйных тэхналогій. Пры гэтым важна дабіцца, каб кожны студэнт пастаянна добрасумленна рыхтаваўся да семінара, каб на занятках ніхто не заставаўся абьякавым да абмяркоўваемай праблемы.

Выкладчыкамі кафедры культуралогіі выкарыстоўваюцца разнастайныя *формы* семінарскіх заняткаў. Найбольш прымальнымі, на наш погляд, з'яўляюцца: разгорнутая гутарка па пытаннях тэмы; круглыя сталы як абагульняльныя заняткі па пэўным раздзеле праграмы; дыскусія па абмяркоўваемым рэфератах, дакладах і паведамленнях; семінар-канферэнцыя; семінар – самастойная работа з абмеркаваннем яе вынікаў; дзелавыя гульні; семінар-прамоўца. Безумоўна, у кожнай з пералічаных формаў ёсць свае пазітыўныя бакі, таму кожная з іх выкарыстоўваецца ў залежнасці ад характару вивучаемай праблемы і складу студэнтаў акадэмічнай групы. Пры правядзенні асобных семінараў адначасова могуць выкарыстоўвацца элементы розных формаў. Паспех семінарскіх заняткаў залежыць ад таго, наколькі стараннай была падрыхтоўка да яго. Нагадаем правяраны ў ходзе навучальнай практыкі алгарытм падрыхтоўкі да семінара:

1. Уважліва азнаёміцца з планам семінара, зразумець тэму, мэту і пытанні, якія пастаўлены ў плане.

2. Вызначыць неабходную літаратуру, своечасова падабраць неабходныя матэрыялы, спланаваць парадак працы.

3. Прааналізаваць канспект лекцыі па тэме, якая вынесена на семінарскія заняткі, дапрацаваць яе з улікам дадатковай літаратуры і падручнікаў.

4. Заканспектаваць першакрыніцы, фрагменты тэкстаў навуковых прац вядомых айчынных і замежных культуролагаў, у якіх разглядаюцца пытанні вивучаемай праблемы.

5. Дапоўніць сабраны матэрыял па тэме семінара звесткамі са спецыяльных навукова-тэарэтычных часопісаў, газет, Інтэрнэта.

6. Пры неабходнасці падрыхтаваць прэзентацыю, якая ілюструе разглядаемыя на семінары пытанні. Магчыма таксама мець і рэферат па адным з пытанняў, якія вынесены на абмеркаванне на семінары.

Падрыхтоўка да семінара з'яўляецца вельмі працаёмкай дзейнасцю. У сувязі з гэтым пажадана весці яе на працягу 4–7 дзён. Напярэдадні заняткаў карысна ўважліва прачытаць падрыхтаваны канспект па тэме семінара, прадумаць сваё вуснае выступленне на семінары.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

1. Узнікненне і развіццё культуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства (2 гадзіны)

План

1. Метадалагічныя ўяўленні аб культуры. Тэрмін «культура» як этымалагічная загадка.
2. Міфалагічная трактоўка культурнага доследу ў антычнай філасофіі.
3. Заходнееўрапейскі вопыт філасофскага спасціжэння культуры.
4. Імпліцытныя веды аб культуры ў разнажанравай беларускай літаратуры Сярэдніх вякоў і эпохі Адраджэння.
5. Асэнсаванне еўрапейскай культуры Новага часу асветнікамі Беларусі.
6. Станаўленне і развіццё культуралагічных ведаў у XIX–XX стст.
7. Асаблівасці фарміравання культуралагічнай думкі ў Беларусі.

Літаратура

Бердяев, Н. А. Смысл истории / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1990. – 383 с.

Иконникова, С. Н. История культурологии: идеи и судьбы : учеб. пособие / С. Н. Иконникова. – СПб. : СПбГАК, 1996. – 264 с.

Маркарян, Э. С. Теория культуры и современная наука / Э. С. Маркарян. – М. : Мысль, 1983. – 284 с.

Смолік, А. І. Беларуская культуралогія: гісторыя і сучаснасць / А. І. Смолік ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 276 с.

Флиер, А. Я. Культурология как интеллектуальная тенденция нашего времени / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 7–19.

2. Функцыі культуры (2 гадзіны)

План

1. Змест паняцця «функцыя». Поліфункцыянальнасць культуры. Дыялектыка функцыянальнасці і дысфункцыянальнасці.
2. Класіфікацыя функцый культуры ў адпаведнасці са структурай духоўнай вытворчасці.
3. Функцыя вытворчасці культурных нормаў, каштоўнасцяў, значэнняў і ведаў.
4. Функцыя назапашвання, захавання і трансляцыі культуры.
5. Функцыі адаптацыі і сацыялізацыі.
6. Камунікатыўная функцыя. Тыпы камунікацый.

Літаратура

Ерасов, Б. С. Социальная культурология : пособие для студ. вузов / Б. С. Ерасов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 589 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Соколов, Э. В. Понятия, сущность и основные функции культуры : учеб. пособие / Э. В. Соколов. – Л. : ЛГИК, 1989. – 83 с.

Флиер, А. Я. Функции культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 177–182.

Хёйзинга, Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хёйзинга ; пер. с нидерл. и примеч. В. В. Ошиса. – М. : Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 464 с.

Языкович, В. Р. Культурология: учеб.-метод. пособие / В. Р. Языкович. – Минск : РИВШ, 2010. – 364 с.

3. Духоўная культура, характарыстыка яе формаў (2 гадзіны)

План

1. Прадметнае быццё культуры: формы духоўнай прадметнасці.
2. Веды як вынік пазнавальнай дзейнасці суб'ектаў культуры (практычныя, міфалагічныя, гульнявыя, ідэалагічныя, тэарэтычныя веды).
3. Каштоўнасці і іх класіфікацыя.

4. Нормы і іх функцыі.
5. Значэнні як спецыфічна культурны сродак сувязі чалавека з навакольным светам.

Літаратура

Бердяев, Н. А. Философия творчества, культуры и искусства / Н. А. Бердяев. – М. : Знание, 1994. – 482 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – 352 с.

Розин, В. М. Введение в культурологию : учеб. для высш. шк. / В. М. Розин. – М. : Форум, 1997. – 219 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

4. Матэрыяльная культура: крытэрыі і змест (2 гадзіны)

План

1. Прадметнае быццё культуры: формы матэрыяльнай прадметнасці.

2. Каналы культурнага развіцця цела чалавека (гульня, абрад, праца). Тыпы цялеснасці ў культуры розных народаў.

3. Рэч як культурны аб'ект. Значэнні рэчы ў культуры. Вобраз рэчы ў мастацтве.

4. Сацыяльная арганізацыя і яе функцыянаванне ў культуры. Спосабы арганізацыі сацыяльнага жыцця.

Літаратура

Бодрийяр, Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. С. Зенкина. – М. : Рудомино, 1995. – 172 с.

Быховская, И. М. Номо somatikos: аксиология человеческого тела / И. М. Быховская. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 208 с.

Давыдов, Ю. Н. Кто ты, Гомо экономикус? / Ю. Н. Давыдов // Наука и жизнь. – 1990. – № 11. – С. 106–111.

Дюркгейм, Э. О. О разделении общественного труда : пер. с фр. / Э. О. Дюркгейм. – М. : Канон, 1991. – 407 с.

Каган, М. С. Философия культуры: учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Липс, Ю. Происхождение вещей: Из истории культуры человечества / Ю. Липс. – М. : Иностран. лит., 1954. – 490 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Сорокин, П. А. Социологические теории современности / П. А. Сорокин ; пер. с англ. С. В. Карпушиной. – М. : ИНИОН, 1992. – 194 с.

5. Культуры сацыяльных супольнасцяў (2 гадзіны)

План

1. Сацыяльная стратыфікацыя грамадства.
2. Эліта як вышэйшы слой сацыяльнай структуры грамадства. Элітарная культура і яе рысы.
3. Народная культура і яе роля ў ідэнтыфікацыі і самазахаванні этнасу.
4. Віды і формы народнай культуры беларусаў.

Літаратура

Бердяев, Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.

Гончаренко, Н. В. Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М. : Искусство, 1991. – 432 с.

Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.

Культурология. XX век: словарь. – СПб. : Университетская кн., 1997. – 640 с.

Культурология: хрестоматия / сост. проф. П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2000. – 592 с.

Лазука, Б. А. Помнікі мастацкай культуры Беларусі / Б. А. Лазука [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2012. – 414 с.

Лосев, А. Ф. Дерзание духа / А. Ф. Лосев ; сост. Ю. А. Ростовцев. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с.

Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119–154 ; № 4. – С. 114–155.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

6. Масавая культура (2 гадзіны)

План

1. Масавая культура як прадукт індустрыяльнага тыпу тэхналагічнага развіцця.
2. Грацыянальнасць масавых рухаў і масавай свядомасці.
3. Сэнсавы дыяпазон масавай культуры. Натуралізм як рыса масавай культуры.
4. Асноўныя жанры масавай культуры.

Літаратура

Жаринов, Е. В. Историко-литературные корни массовой беллетристики / Е. В. Жаринов. – М. : ГИТР, 2004. – 271 с.

Костина, А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 352 с.

Массовая культура : учеб. пособие / К. З. Акопян [и др.]. – М. : Альфа-М, 2004. – 304 с.

Ортега-и-Гассет, Х. Восстание масс : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119–154 ; № 4. – С. 114–155.

Психология толп : пер. с фр. / Г. Лебон, Г. Тард. – М. : Ин-т психологии РАН : КСП+, 1998. – 416 с. – Содерж. : Психология толп / Г. Лебон. – С. 13–256 ; Мнение и толпа / Г. Тард. – С. 257–412.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Смольская, Е. П. «Массовая культура» : развлечение или политика? / Е. П. Смольская. – М. : Мысль, 1986. – 144 с.

Соколов, Е. Г. Аналитика масскульты / Е. Г. Соколов. – СПб. : С.-Петербург. филос. об-во, 2001. – 280 с.

Флиер, А. Я. Массовая культура / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 79.

Хевеши, М. А. Толпа, массы, политика: ист.-филос. очерк / М. А. Хевеши. – М. : ИФ РАН, 2001. – 240 с.

7. Тыпалогія культуры. Важнейшыя тыпалагічныя мадэлі культуры (2 гадзіны)

План

1. Праблема тыпалогіі ў фундаментальнай культуралогіі.
2. Крытэрыі і прынцыпы тыпалагізацыі культур.
3. Канкрэтна-гістарычныя тыпы культуры паводле О. Шпенглера і М. Я. Данілеўскага.
4. Культурна-гістарычная канцэпцыя А. Тойнбі і К. Ясперса.
5. Тыпалагічныя мадэлі М. Мід і П. А. Сарокіна.
6. Адзнака беларускага быцця – на мяжы паміж Усходам і Захадам.

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч. – Менск : Навука і тэхніка, 1993. – 47 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – 2-е изд. – М. : Ин-т русской цивилизации: Благословение, 2011. – 816 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Постигание истории : сб. : пер. с англ. / А. Тойнби ; сост. А. П. Огурцов. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.

Флиер, А. Я. Социальная типология культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 154–157.

Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. под ред. А. А. Франковского. – М. : Искусство, 1993. – 468 с.

Ясперс, К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; пер. с нем. М. И. Левиной. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

8. Дынаміка культуры (2 гадзіны)

План

1. Дэтэрмінанты культурнай дынамікі. Мадыфікацыя рыс культуры ў прасторы і часе.
2. Асноўныя канцэпцыі культурнай дынамікі (лінейна-паступальная, хвалепадобная, цыклічная, інверсійная і інш.).
3. Традыцыя як крыніца культурнай дынамікі.

4. Культурныя інавацыі і этапы іх укаранення.
5. Псіхасацыяльныя фактары прыняцця і адмаўлення культурных запазычанняў.
6. Механізмы культурных дыфузій.

Літаратура

Аванесова, Г. А. Динамика культуры (или культурная динамика) / Г. А. Аванесова // Культурология. XX век : словарь. – СПб. : Университетская кн., 1997. – С. 99–102.

Кармин, А. С. Динамика культуры / А. С. Кармин // Культурология / А. С. Кармин. – 2-е изд., перараб. и доп. – СПб. : Лань, 2003. – С. 730–915.

Моль, А. Социодинамика культуры : пер. с фр. / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

Смолік, А. І. Дынаміка культуры / А. І. Смолік // Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 207–243.

Сорокин, П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм / П. А. Сорокин // Американская социологическая мысль : пер. с англ. / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 372–392.

Флиер, А. Я. Динамика культуры (культурные процессы) / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 121–122.

Фрейд, З. Основные психологические теории в психоанализе / З. Фрейд ; пер. с нем. М. В. Вульфа. – М. ; Пг. : Госиздат, 1923. – 207 с.

Хоруженко, К. М. Культурология: энцикл. словарь / К. М. Хоруженко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 640 с.

9. Прырода і культура (2 гадзіны)

План

1. Інтэрпрэтацыя прыроднага і культурнага ў культурфіласофскай думцы. Погляды беларускіх фізіякратаў (Л. Залускі, Г. Млоцкі, М. Страйкоўскі, І. Храптовіч і інш.) на суадносіны прыроды і культуры.

2. Роля прыроды ў станаўленні і развіцці культуры. Прыродныя сімвалы ў культуры.

3. Тэорыя каэвалюцыі чалавека, грамадства і культуры.

4. Экалагічныя праблемы тэорыі культуры.

Літаратура

Баландин, Р. К. Цивилизация против природы: что происходит с погодой и климатом? / Р. К. Баландин. – М. : Вече, 2004. – 379 с.

Вішнеўская, І. У. Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі : дапам. для студ. / І. У. Вішнеўская. – Мінск, 2004. – 272 с.

Гибсон, Дж. Экологический подход к зрительному восприятию / Дж. Гибсон ; пер. с англ. Т. М. Сокольской. – М. : Прогресс, 1988. – 464 с.

Гуревич, П. С. Культурология : учеб. / П. С. Гуревич. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 280 с.

Залуский, Л. Общая философия / Л. Залуский // Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. – Минск : Навука і тэхніка, 1991. – С. 93–107.

Игнатовская, Н. Е. Природа как ценность культуры / Н. Е. Игнатовская. – М. : Знание, 1997. – 152 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Флиер, А. Я. Природа и культура / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 124–127.

Фурсов, В. И. Человек и Природа: век XX : моногр. / В. И. Фурсов. – Алма-Ата : Кайнар, 1983. – 224 с.

Чарнышова, Л. А. «Практычная філасофія» Лукі Залускага / Л. А. Чарнышова // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1980. – № 2.

10. Асоба ў прасторы культуры (2 гадзіны)

План

1. Сутнасць і структура асобы. Узроўні асобаснай інтэграцыі. Асоба ў разуменні культурфілосафаў эпох мадэрну і постмадэрну.

2. Творчасць як асноўны тып асобаснай дзейнасці.

3. Спосабы і формы засваення культуры асобай.

4. Фарміраванне асобы ў працэсе інкультурацыі.

5. Акультурацыя як працэс засваення іншай культуры.

Літаратура

Арнольдov, А. И. Человек и мир культуры: введение в культурологию / А. И. Арнольдov. – М. : МГИК, 1992. – 240 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Левяш, И. Я. Культурология: курс лекций / И. Я. Левяш. – Минск : ТетраСистемс, 1998. – 544 с.

Михайлова, Л. И. Социология культуры : учеб. пособие / Л. И. Михайлова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.

Смолік, А. І. Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – 281 с.

Тейяр де Шарден, П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден ; пер. с фр. Н. А. Садовского. – М. : Наука, 1987. – 240 с. – Переизд., первое рус. изд. – 1965 г.

Флиер, А. Я. Личность и культура / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 127–131.

Фрейд, З. Психоаналитические этюды : пер. с нем. / З. Фрейд. – М. : АСТ, 2004. – 220 с.

Фромм, Э. Человек для себя : исслед. психолог. проблем этики / Э. Фромм ; пер. с англ. и послесл. Л. А. Чернышевой. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.

11. Культура і цывілізацыя (2 гадзіны)

План

1. Шматполоснасць сусветных цывілізацый і іх узаемаадносіны з культурай. Крытэрыі тыпалагізацыі цывілізацый.

2. Цывілізацыі Усходу: японска-сінтаісцкі, кітайска-канфуцыянскі, індыйскі тыпы цывілізацый.

3. Цывілізацыі Захаду: сутнасць і этапы фарміравання.

4. Сучасная сусветная цывілізацыя: каштоўнасці і сутнасць характарыстыкі.

Літаратура

Артановский, С. Н. На перекрестке идей и цивилизаций: Ист. формы общения народов: мировые культ. контакты, многонац. государство / С. Н. Артановский. – СПб. : СПбГАК, 1994. – 224 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – 2-е изд. – М. : Ин-т русской цивилизации: Благословение, 2011. – 816 с.

Де Фреде, Э. Культура, цивилизация и идентичность / Э. Де Фреде ; пер. А. Л. Бардина // Политические исследования. – 2012. – № 5. – С. 17–23.

Ионов, И. Н. Теория цивилизаций от античности до конца XIX века / И. Н. Ионов, В. М. Хачатурян. – СПб. : Алетейя, 2002. – 382 с.

Завадский, С. А. Искусство и цивилизация / С. А. Завадский, Л. И. Новикова. – М. : Искусство, 1986. – 272 с.

Кризис современной цивилизации: выбор пути : сб. обзоров / РАН, ИНИОН. – М. : [б. и.], 1992. – 124 с.

Моисеева, Л. А. История цивилизаций : курс лекций / Л. А. Моисеева. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 415 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Цивилизация перед судом истории : сб. : пер. с англ. / А. Тойнби. – 2-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 592 с.

Цивилизации и культуры. Вып. 1. Россия и Восток: цивилизационные отношения. – М. : Ин-т востоковедения РАН, 1994. – 292 с.

Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем. под ред. А. А. Франковского. – М. : Искусство, 1993. – 304 с.

Яковец, Ю. В. История цивилизаций : учеб. пособие / Ю. В. Яковец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 347 с.

2.2. САМАСТОЙНАЯ ПРАЦА СТУДЭНТАЎ – БАЗАВАЯ СКЛАДОВАЯ ЧАСТКА ВУЧЭБНАГА ПРАЦЭСУ

Роля і месца самастойнай работы ў вучэбна-выхаваўчым працэсе вызначаецца сучаснымі патрабаваннямі да выпускніка ў сусветнай адукацыйнай прасторы, статусам самастойнай работы студэнтаў як абавязковага базавага элемента прафесійнай падрыхтоўкі.

Мэтамі самастойнай работы студэнтаў з'яўляюцца актывізацыя вучэбна-пазнавальнай дзейнасці ў кірунку фарміравання ўменняў і навыкаў самастойнага прымянення ведаў на практыцы, самаразвіцця і самаўдасканалення. Выконваецца самастойная работа без непасрэднага ўмяшання выкладчыка, але па яго заданні і пры яго метадычным кіраўніцтве. Як базавая складовая частка вучэбнага працэсу самастойная работа павінна забяспечвацца матывацыяй, даступным і якасным навукова-метадычным і матэрыяльна-тэхнічным аснашчэннем адукацыйнага працэсу, мець эфектыўную сістэму кантролю і спрыяць узмацненню практычнай накіраванасці навучання.

Пры планаванні самастойнай работы важным з'яўляецца выбар тэмы, якая дазваляе найлепшым чынам паказаць наяўнасць уласнага творчага самастойнага погляду. Неабходна ўлічваць таксама ўзровень даступнасці вучэбнага матэрыялу для самастойнага разгляду, забяспечанасць вучэбнай, метадычнай і навуковай літаратурай, узровень падрыхтаванасці студэнта для працы з такой літаратурай. Як правіла, для самастойнай работы студэнтам прапануюцца тэмы, па якіх не чытаюцца лекцыі і не праводзяцца семінарскія заняткі, а таксама пытанні, якія патрабуюць паглыбленага вывучэння.

Практыка арганізацыі самастойнай работы паказвае, што значным аспектам эфектыўнасці з'яўляецца індывідуалізацыя працы, што патрабуе ад выкладчыка скіраваць увагу на інфармацыйную культуру студэнта, рэгулярнасць кансультацый, адначасова ў значнай ступені гэтая форма вучэбнай дзейнасці дазваляе вызначыць псіхалага-педагагічныя асаблівасці творчага развіцця асобы будучага спецыяліста. З гэтай мэтай выкладчыкамі кафедры праводзяцца індывідуальныя кансультацыі, сумесны пошук традыцыйных крыніц і Internet-рэсурсаў, праверка і абмеркаванне падрыхтаваных матэрыялаў.

Самастойная работа, як правіла, завяршае вывучэнне пэўнага тэарэтычнага раздзела (модуля) і павінна сведчыць аб такіх важных кампетэнцыях, як творчы погляд на праблему, самастойны аналіз яе сучаснага стану і характарыстыка перспектывы і інш.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

1. Культурагенез як від сацыяльнай і гістарычнай дынамікі культуры

Пытанні

1. Вытокі і развіццё культурагенетычных даследаванняў.
2. Заканамернасці зараджэння, пераўтварэння і распаўсюджвання культурных формаў.
3. Традыцыі і інавацыі як рухаючыя механізмы культурагенезу.
4. Культурагенетычны код і яго роля ў перадачы ад пакалення да пакалення культурнага досведу (В. С. Сцёпін).
5. Канстытуыванне беларускай культурагенетыкі.

Заданні:

- а) засвоіць дыялектычную сутнасць культурагенезу;
- б) прасачыць розныя трактоўкі паняцця «культурагенез» у замежнай і айчынай культуралогіі;
- в) вызначыць шляхі і фактары працэсу распаўсюджвання культурных элементаў і культурных комплексаў;
- г) абазначыць сутнасць культурагенетычных праграм паводле В. С. Сцёпіна;
- д) паказаць прыкладны патэнцыял сучаснай культурагенетыкі.

Літаратура

Генезис европейской культуры (от «первого человека» до античного полиса) // Культурология : учеб. / В. М. Розин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – С. 84–147.

Запесоцкий, А. С. Теория культуры академика В. С. Степина : лекции, прочит. студентам СПбГУП в мае – сентябре 2010 года / А. С. Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 2010. – 102 с.

Культурогенез // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 138–144.

Флиер, А. Я. Культурогенез / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 264–267.

2. Семіясфера як знакавая прастора культуры

Пытанні

1. Семіясфера: паняцце, дэфініцыі, падыходы (Ю. М. Лотман, С. С. Гусеў).
2. Прыкметы семіясферы: семіятычная нераўнамернасць; унутраная разнастайнасць; цэласнасць; абмежаванасць.
3. Сутнасць семіятычных цэнтра і перыферыі.
4. Прыватныя семіётыкі. Бісеміётыка, лінгвасеміётыка, этнасеміётыка.
5. Семіётыка штодзённай культуры.

Заданні:

- а) вызначыць месца семіётыкі культуры ў цэласным кантэксце культуралогіі;
- б) засвоіць канцэпты і дыскурсы даследавання знакаў і сімвалаў культуры;
- в) абазначыць механізмы семіятычнага канструявання сацыякультурнай рэальнасці;
- г) выявіць асаблівасці семіятычнага падыходу да тэкстаў культуры;
- д) ажыццявіць семіятычную трактоўку мастацкага тэксту, абапіраючыся на засваенне вербальнай сістэмы знакаў.

Літаратура

Барт, Ролан. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Ролан Барт. – 2-е изд. – М. : Прогресс, 1994. – 616 с.

Лотман, Ю. М. Семіосфера. Культура і взрыв. Внутры мыслящих миров: Статьи, исследования, заметки / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 2010. – 703 с.

Маслова, В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.

Почепцов, Г. Г. Русская семиотика : Идеи и методы, персоналии, история / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 763 с.

Семиотическое пространство культуры // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 108–117.

Флиер, А. Я. Семиотика культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 254–255.

Худенко, А. В. Повседневность в лабиринте рациональности / А. В. Худенко // Социологические исследования. – 1993. – № 4. – С. 67–74.

3. Аксіялагічныя аспекты культуры

Пытанні

1. Апрыёрная, абстрактна-лагічная, незалежная ад вопыту трансцэндэнтальная прырода каштоўнасцяў паводле В. Віндэльбанда, Г. Когена, Г. Рыкорта.

2. Ідэалістычнае разуменне каштоўнасцяў (М. Бярдзьеў і М. Лоскі).

3. Сацыяльная і канвенцыяльная прырода каштоўнасцяў (М. Вебер, Э. Дзюркгейм).

4. Каштоўнасны змест прадметных формаў культуры.

5. Аксіялагічныя асновы канкрэтна-гістарычнага тыпу культуры (на выбар).

Заданні:

а) разгледзець разнастайнасць трактовак цэнтральнага для аксіялогіі паняцця «каштоўнасць»;

б) выявіць магчымасць існавання каштоўнасцяў у структуры быцця і іх сувязі з прадметнай рэчаіснасцю;

в) абзначыць механізмы ўзнікнення, вектары і стадыі змены каштоўнасцяў;

г) засвоіць каштоўнасна-нарматыўны змест і сэнс такіх феноменаў, як рэлігія, мараль, палітыка, сацыякультурная практыка;

д) прааналізаваць аксіялагічны аспект сацыякультурнай дзейнасці асобы (на выбар).

Літаратура

Аксиологические аспекты теории культуры // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 48–55.

Выжлецов, Г. П. Аксиология культуры / Г. П. Выжлецов. – СПб. : СПбГУ, 1996. – 148 с.

Инглхарт, Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества : пер. с англ. / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6–26.

Каган, М. С. Философская теория ценностей / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Лосский, Н. Ценность и бытие. Бог и Царство Божие как основа ценностей / Н. Лосский. – Париж : YMCA-PRESS, 1931. – 135 с.

Флиер, А. Я. Культурные ценности / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 251–252.

4. Камунікацыя і дыялог у культуры

Пытанні

1. Сутнасць і вызначэнне дыялогу: катэгарыяльны аспект.
2. Тыпалагічныя адрозненні дыялогу і камунікацыі ў сістэме культуры.
3. Тыпалагічныя асаблівасці дыялагічных адносін у сістэме сусветнай культуры: метадалагічны аспект.
4. Антыэнтрапійная сутнасць дыялогу і яго роля ў сучаснай культуры.
5. Метамарфозы дыялогу ў эпоху змены культурна-гістарычнай дамінанты развіцця Беларусі.

Заданні:

- а) прасачыць дынаміку паняцця «дыялог» у храналагічнай гарызанталі і сэнсавай вертыкалі сусветнай культуры;
- б) вызначыць трыядную аснову мадэлі дыялогу: універсальны прынцып фарміравання цэласнасці;
- в) выявіць якасці суб'ектнасці традыцыйных і дынамічных культур у сферы міжкультурнага дыялогу;
- г) паказаць асаблівасці памежнага быцця Беларусі – паміж Усходам і Захадам.

Літаратура

Библер, В. С. Культура. Диалог культур (Опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.

Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. / Т. Г. Грушевицкая [и др.] ; под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.

Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.

Диалог и коммуникация – философские проблемы : материалы круглого стола // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 3–27.

Драгунский, Д. Культура как диалог / Д. Драгунский // Диалог в культуре. – М. : Наука, 1989. – Вып. 5. – С. 6–8.

Каган, М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

Почепцов, Г. Г. Теория коммуникации : учеб. / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.

Садохин, А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, 2004. – 287 с.

Харрис, Р. Психология массовых коммуникаций : пер. с англ. / Р. Харрис. – 4-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак : Изд. дом НЕВА ; М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 546 с.

5. Культурная ідэнтычнасць

Пытанні

1. Ідэнтычнасць як інтэгральная характарыстыка суб'екта культуры.
2. Структура і маштаб ідэнтычнасці.
3. Ідэнтыфікацыя культуры.
4. Этнічная і моўная ідэнтычнасць.
5. Канструкты і маркеры ідэнтычнасці.

Заданні:

- а) выявіць розніцу паміж паняццямі «ідэнтычнасць» і «самасць»;
- б) вызначыць важнейшыя ўласцівасці ідэнтычнасці;
- в) абзначыць асноўныя элементы структуры ідэнтычнасці;
- г) раскрыць узаемасувязь этнічнай і культурнай ідэнтычнасці;
- д) апісаць культурную і этнічную ідэнтычнасць канкрэтнага суб'екта беларускай культуры (на выбар).

Літаратура

Бромлей, Ю. В. Очерки теории этносов / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 418 с.

Грякалов, А. А. Транспедагогика и идентичность / А. А. Грякалов // Жизненный мир поликультурного Петербурга : мате-

риалы Междунар. науч.-практ. конф. – СПб. : Астерион, 2003. – С. 10–15.

Гудков, Л. Негативная идентичность: статьи 1997–2002 годов / Л. Гудков. – М. : Новое лит. обозрение, 2004. – 807 с.

Данилова, Е. Н. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е. Н. Данилова, В. А. Ядов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.

Извеков, А. И. Проблема идентичности в кризисной культуре / А. И. Извеков // Проблемы культурной идентичности. – Казань : Алма-Лит, 1998. – С. 44–49.

Культурная идентичность и идентификация культуры // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 323–336.

Культурная идентичность – одна из важнейших человеческих потребностей // Культурология: элементарный курс : учеб. пособие / П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2001. – С. 276–290.

Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

6. Ментальнасць як тып культуры

Пытанні

1. Паняці «ментальнасць» і «менталітэт» і іх характарыстыка.
2. Тыпы ментальнасцяў у гісторыі культуры.
3. Асновы антычнай ментальнасці.
4. Сэнс ментальнасці суб'ектаў беларускай культуры.
5. Гістарычны вектар змянення ментальнасці.

Заданні:

- а) вызначыць сутнасць і змест ментальнасці і менталітэту;
- б) выявіць дэтэрмінанты, якія ўплываюць на дынаміку ментальнасці;
- в) абазначыць важнейшыя элементы структуры ментальнасці;
- г) паказаць узроўні і віды ментальнасці;
- д) раскрыць сэнс ментальнасці сучаснай асобы беларуса.

Літаратура

Значение ментальности как типа культуры // Культурология: элементарный курс : учеб. пособие / П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2001. – С. 259–275.

Кассирер, Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Э. Кассирер ; пер. с англ. А. Муравьева //

Проблема человека в западной философии / сост. П. С. Гуревич. – М. : Прогресс, 1988. – С. 3–30.

Леви-Брюль, Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль // Сверхъестественное в первобытном мышлении : пер. с фр. / Л. Леви-Брюль. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.

Малахова, О. В. Сущность и структура менталитета и ментальности в философско-концептуальном осмыслении / О. В. Малахова // Актуальные проблемы современной науки. – 2010. – № 4. – С. 30–33.

Менталітэт // Культуралогія : энцыкл. давед. / Э. С. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2003. – С. 218–219.

Флиер, А. Я. Ментальность / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 250–251.

7. Архетипы культуры

Пытанні

1. Канцэптуалізацыя паняцця «архетип» у сучасным гуманітарным дыскурсе.
2. Архетыпічныя асновы культуры.
3. Архетыпічныя структуры ў міфалогіі. Архетыпічная матрыца міфа.
4. Універсальныя архетыпы і іх класіфікацыя.
5. Этнакультурныя архетыпы беларусаў.

Заданні:

- а) ахарактарызаваць асноўныя падыходы да даследавання архетыпа;
- б) раскрыць сутнасць архетыпічнай тэорыі як герменеўтычнага базісу культуралагічнага даследавання;
- в) абазначыць архетыпічныя асновы культуры;
- г) правесці аналіз архетыпічнай структуры міфацэнтрычнага тэксту і вербальна-візуальнага тэксту культуры;
- д) інтэрпрэтаваць архетыпічныя вобразы ў структуры беларускага мастацкага твора (на выбар).

Літаратура

Вьюнов, Ю. А. Русский культурный архетип. Страноведение России : учеб. пособие / Ю. А. Вьюнов. – М. : Наука : Флинта, 2005. – 480 с.

Конан, У. Архетипы нашей культуры / У. Конан // Адукацыя і выхаванне. – 1996. – № 1–11.

Мелетинский, Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Психология художественного творчества : хрестоматия / сост. К. В. Сельченко, А. Е. Тарас. – Минск : Харвест, 1999. – С. 54–69.

Морозов, И. В. Основы культурологии. Архетипы культуры / И. В. Морозов. – Минск : ТетраСистемс, 2001. – 608 с.

Пискун, Н. Д. Архетипы и прототипы персонажей интермедий школьного и народного белорусского театра XVI – начала XX века / Н. Д. Пискун. – Минск : Энциклопедикс, 2009. – 292 с.

Свечникова, Е. В. Этнокультурные архетипы в белорусской антиутопии / Е. В. Свечникова // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Сер. Е, Педагогические науки. – 2011. № 15. – С. 126–129.

Юнг, К. Г. Архетип и символ : сб. : пер. с англ. и нем. / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 297 с.

8. Культура паўсядзённасці

Пытанні

1. Вытокі і гісторыя даследаванняў культуры паўсядзённасці.
2. Культура паўсядзённасці як непасрэднае ўзаемадзеянне чалавека з рэальнасцю.
3. Паўсядзённасць як прадукт сацыякультурнага канструавання.
4. Культурныя канстанты як структураўтваральныя кампаненты ментальнасці ў паўсядзённасці.
5. Хранатоп паўсядзённасці.

Заданні:

- а) вызначыць месца культуры паўсядзённасці ў цэласным кантынуме культуры;
- б) выявіць спецыфіку паўсядзённасці як знакавай сістэмы на фоне іншых семіятычных сістэм;
- в) разгледзець латэнтныя практыкі агентаў паўсядзённых дзеянняў і звязаную з імі дынаміку культуры;
- г) прасачыць трансфармацыю культурных феноменаў у кантынуме паўсядзённага жыцця беларусаў;
- д) ажыццявіць семіятычную трактоўку якога-небудзь (на выбар) тэкстуальнага феномена культуры, зыходзячы з канцэпцыі культуры паўсядзённасці.

Літаратура

Богданов, К. Повседневность и мифология: исследования по семиотике фольклорной действительности / К. Богданов. – СПб. : Искусство-СПб., 2001. – 437 с.

Бойм, С. Общие места. Мифология повседневной жизни / С. Бойм. – М. : Новое лит. обозрение, 2002. – 320 с.

Бурдьё, П. Социология социального пространства : пер. с фр. / П. Бурдьё. – М. : Ин-т эксперим. социологии ; СПб. : Алетейя, 2005. – С. 289.

Гофман, И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта : пер. с англ. / И. Гофман. – М. : Ин-т социологии РАН, 2003. – 752 с.

Козлова, Н. Н. Горизонты повседневности советской эпохи : Голоса из хора / Н. Н. Козлова. – М. : Ин-т философии РАН, 1996. – 215 с.

Лелеко, В. Д. Пространство повседневности в европейской культуре: учеб. / В. Д. Лелеко. – СПб. : СПбГУКИ, 2002. – 320 с.

Худенко, А. В. Повседневность в лабиринте рациональности / А. В. Худенко // Социологические исследования. – 1993. – № 4. – С. 67–74.

9. Суб'екты культуры

Пытанні

1. Інтэрпрэтацыя праблемы суб'екта ў гуманітарным дыскурсе.
2. Асноўныя якасці суб'екта культуры. Разнастайнасць іх праяўлення.
3. Асоба як творца, носьбіт і тварэнне культуры.
4. Суб'ектныя якасці народа. Асноўныя прыкметы этнасу.
5. Сучасная нацыя і яе суб'ектнасць. Нацыянальная культура.

Заданні:

- а) вызначыць і ахарактарызаваць тры якасці суб'екта культуры;
- б) абзначыць узроўні фарміравання чалавечнасці;
- в) раскрыць сацыякультурную сутнасць асобы;
- г) прааналізаваць сучасныя этнічныя працэсы (на прыкладзе Беларусі);
- д) выявіць адметнасці беларускай нацыянальнай культуры.

Літаратура

Арутюнов, С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М. : Наука, 1989. – 247 с.

Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 420 с.

Гачев, Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Сов. писатель, 1988. – 447 с.

Геллнер, Э. Нации и национализм : пер. с англ. / Э. Геллнер. – М. : Прогресс, 1991. – 320 с.

Кон, И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

Суб'екты культуры // Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск: БДУКМ, 2008. – С. 195–206.

Чернявская, Ю. В. Белорусы. От «тутэйшых» к нации / Ю. В. Чернявская. – Минск : ФУАинформ, 2010. – 512 с.

10. Сацыяльныя інстытуты культуры

Пытанні

1. Інстытуялізацыя культуры і яе этапы.
2. Рэлігія як першы сацыякультурны інстытут.
3. Дзяржава і яе ўзаемаадносіны з культурай. Дзяржаўная культурная палітыка.
4. Свята як інстытут культуры.
5. Поліфункцыянальнасць сацыякультурных інстытутаў.

Заданні:

- а) вызначыць структуру самарэгуляцыі культуры і яе прынцыпы;
- б) выявіць асноўныя кампаненты сацыякультурных інстытутаў;
- в) раскрыць узаемаадносіны дзяржавы, рынку і сістэмы адукацыі ў падтрымцы культуры;
- г) паказаць сістэму кіравання культурай у Рэспубліцы Беларусь;
- д) праілюстраваць на прыкладзе беларускага свята (на выбар) канцэнтрацыю культурнага жыцця і мастацкай творчасці.

Літаратура

Жидков, В. С. Перестройка системы управления в сфере культуры: конспект лекций / В. С. Жидков. – М. : Всесоз. ИПК работников культуры, 1988. – 153 с.

Парсонс, Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем / Т. Парсонс ; пер. с англ. Г. Беляевой // Американская социологическая мысль. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 448–464.

Социальное регулирование культурных процессов // Социология культуры : учеб. пособие / Л. И. Михайлова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 77–89.

Социальные институты культуры и управление культурой // Социальная культурология : пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. С. Ерасов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 303–331.

Сутнасць і функцыі дзейнасці сацыяльна-культурных інстытутаў // Сацыяльна-культурная дзейнасць у постчарнобыльскім соцыуме : вучэб. дапам. / А. І. Смолік. – Мінск : Беларус. ун-т культуры, 1999. – С. 5–22.

Флиер, А. Я. Культурные институты / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 219–220.

Якобсон, Л. И. Роль государственного управления в сфере культуры / Л. И. Якобсон // Социально-экономические проблемы развития культуры : сб. науч. трудов. – М. : Гипроттеатр, 1989. – С. 5–17.

2.3. ДАКЛАДЫ (РЭФЕРАТЫ) – МАЙСТЭРСТВА ПУБЛІЧНАГА ВЫСТУПЛЕННЯ

Даклады, рэфераты, з якімі студэнты выступаюць на семінарскіх (практычных) занятках, лекцыях-канферэнцыях, не толькі сведчаць аб прадуктыўнай самастойнай вучэбнай дзейнасці студэнта, але і садзейнічаюць выпрацоўцы навыкаў публічнага выступлення, майстэрства зразумела, дакладна і пераканальна тлумачыць тэарэтычныя палажэнні навукі аб культуры. Дадзены від вучэбнай дзейнасці, як і ўсе іншыя, адбываецца пры ўдзеле выкладчыка.

Па-першае, гэта ўдзел у навучанні студэнта выбару тэмы і правільнай яе фармулёўцы. Назва тэмы павінна дакладна абазначыць праблему і яе межы.

Па-другое, выкладчык можа параіць, якім па змесце можа быць даклад (рэферат), каб найлепшым чынам раскрыць вы-

браную тэму. Ці гэта агляд розных падыходаў да тлумачэння пэўных з’ў і працэсаў культуры, розных тэорый, меркаванняў, навуковых спрэчак па актуальнай культуралагічнай праблеме альбо гэта аналіз шэрагу артэфактаў, сацыякультурных працэсаў. Ці неабходна падказаць студэнту засяродзіць увагу на гісторыі вывучэння культуралагічнай праблемы і яе інтэрпрэтацыях і інш.

Па-трэцяе, пажадана выказаць парады пры складанні студэнтам плана даклада (рэферата), абазначэнні яго структуры, выбары крыніц навуковых звестак для спіса літаратуры.

Працу над дакладам (рэфератам) можна схематычна прадставіць як наступныя дзеянні.

1. Пачынаецца праца з абдумвання і складання *плана* (ён мае главы і параграфы).

2. Аналізуюцца крыніцы – *спіс літаратуры* (вучэбнай, навуковай, даведкавай, папулярнай). Выбіраюцца фрагменты тэкстаў, якія дапамогуць больш поўна і пераканальна прадставіць пэўны погляд, падыход у раскрыцці навуковага пытання.

3. Тэкст працы пачынаецца з уводзін, дзе абазначаюцца мэты, актуальнасць, задачы; аб’ём уводзін – 1–2 старонкі.

4. У асноўнай частцы праз аналіз раскрываецца сутнасць разглядаемай праблемы, аб’ём яе не павінен перавышаць 10 старонак.

5. Завяршаецца праца заключэннем, дзе ўтрымліваюцца абагульненыя высновы, якія атрыманы ў працэсе аналізу навуковай праблемы.

6. Абавязкова прыкладаецца спіс выкарыстанай літаратуры.

7. Для больш глыбокага і пераканальнага раскрыцця навуковых звестак магчыма выкарыстанне ілюстрацыйнага аўдыявідэамаатэрыялу.

8. Вельмі важна ўменне данесці да слухача змест тэксту выступлення. Для гэтага неабходна папярэдне папрацаваць з тэкстам, падзяліць на лагічныя часткі, вылучыць фрагменты, якія нясуць сэнсавую нагрузку, і выдзяляць іх інтанацыяй, націскам, паўзай і іншымі спосабамі.

9. Выступоўцу варта прадугледзець магчымыя пытанні і прадумаць варыянты адказаў на іх, быць гатовым адказаць экспромтам.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

1. Культуралогія як навука

Літаратура

Баткин, Л. М. Два способа изучать историю культуры / Л. М. Баткин // Вопросы философии. – 1986. – № 12. – С. 104–115.

Запесоцкий, А. С. Современная культурология как научная парадигма / А. С. Запесоцкий // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 76–87.

Орлова, Э. А. Введение в социальную и культурную антропологию / Э. А. Орлова. – М. : Изд-во МГИК, 1994. – 214 с.

Розин, В. М. К вопросу о культурологии, ее предмете и методе / В. М. Розин // Социально-политический журнал. – 1993. – № 3. – С. 101–109.

Философское обоснование истории культурологии : (материалы методол. семинара, 1992–1993 гг.) / М-во культуры РФ; Рос. акад. наук; Рос. ин-т культурологии ; отв. ред. М. Б. Туrowsкий. – М., 1993. – 148 с.

Флиер А. Я. Культурология как наука: проблемы систематизации социального опыта коллективной жизнедеятельности людей / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 34–87.

2. Чалавек у свеце культуры

Літаратура

Бердяев, Н. А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1989. – 383 с.

Свасьян, К. А. Человек как творение и творец культуры / К. А. Свасьян // Вопросы философии. – 1987. – № 6. – С. 132–138.

Тейяр де Шарден, П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден ; пер. с фр. Н. А. Садовского. – М. : Наука, 1987. – 419 с. – Переизд., первое рус. издание – 1965 г.

Фромм, Э. Человек для себя / Э. Фромм ; пер. с англ. Л. Чернышевой. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.

Чалавек і культура: праблемы гармоніі : зб. навук. арт. аспірантаў / Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў ; рэдкал.: М. А. Бяспалая (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУКМ, 2004. – 221 с.

3. Мовы культуры

Літаратура

Белый, А. Символизм как миропонимание / А. Белый ; сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. – М. : Республика, 1994. – 528 с.

Лосев, А. Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – 2-е изд., испр. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.

Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.

Флиер, А. Я. Языки культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов: учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 255–257.

Фромм, Э. Забытый язык / Э. Фромм ; пер. с англ. Т. И. Перепеловой // Душа человека : пер. с нем. и англ. / Э. Фромм ; общ. ред., сост. П. С. Гуревича. – М. : Республика, 1992. – С. 179–298.

Хайдеггер, М. Путь к языку / М. Хайдеггер // Время и бытие : статьи и выступления : пер. с нем / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 259–272.

4. Рэлігія як феномен культуры

Літаратура

Бубер, М. Два образа веры : пер. с нем. / М. Бубер. – М. : Республика, 1995. – 464 с.

Вебер, М. Социология религии (Типы религиозных сообществ) / М. Вебер ; пер. с нем. М. И. Левиной // Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – С. 78–279.

Мень, А. В. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни : в 7 т. / А. В. Мень. – М. : Слово, 1991. – Т. 1: Истоки религии. – 287 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 400 с.

Тиллих, П. Избранное. Теология культуры : пер. с англ. / П. Тиллих. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.

Тэнасе, А. Культура и религия / Э. Тэнасе ; пер. с рум. М. Ф. Солодухиной. – М. : Политиздат, 1977. – 128 с.

Флиер, А. Я. Религия / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов: учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 227–229.

Фрейд, З. Психоанализ, религия, культура / З. Фрейд ; пер. с нем. В. В. Бибикина, А. М. Руткевича. – М. : Ренессанс, 1992. – 293 с.

5. Канфуциянска-даасісцкі тып культуры

Літаратура

Васильев, Л. С. История религий Востока: религиозно-культурные традиции и общество : учеб. пособие / Л. С. Васильев. – М. : Высш. шк., 1983. – 368 с.

Введение в культурологию : учеб. пособие / И. Ф. Буйдина [и др.]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 335 с.

Григорьева, Т. П. Дао и логос (встреча культур) / Т. П. Григорьева. – М. : Наука, 1992. – 422 с.

Ерасов, Б. С. Культура, религия и цивилизация на Востоке : очерки общей теории / Б. С. Ерасов. – М. : Наука, 1990. – 205 с.

Переломов, Л. С. Слово Конфуция / Л. С. Переломов. – М. : Фабула, 1992. – 192 с.

Проблема человека в традиционных китайских учениях / отв. ред. Т. П. Григорьева. – М. : Наука, 1983. – 260 с.

Этика и ритуал в традиционном Китае : сб. ст. – М. : Наука, 1988. – 329 с.

6. Элітарная культура

Літаратура

Бердяев, Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ, 2010. – 352 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Осокин, Ю. В. Искусство как феномен культуры / Ю. В. Осокин // Системные исследования культуры. 2008. – СПб. : Алетейя, 2009. – С. 233–262.

Сноу, Ч. Две культуры : сб. публицистических работ / Ч. Сноу ; сокр. пер. с англ. Ю. С. Родман. – М. : Прогресс, 1973. – 144 с.

7. Мастацтва ў кантэксце інфармацыйнай культуры

Літаратура

Афасижев, М. Н. О природе художественной информации / М. Н. Афасижев // Искусство в контексте информационной культуры. – М. : Смысл, 1997. – С. 7–16.

Голицин, Г. А. Зонная природа музыкального слуха: информационный подход / Г. А. Голицин // Искусство в контексте информационной культуры. – М. : Смысл, 1997. – С. 88–104.

Мировая художественная культура в памятниках : учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2012. – 223 с.

Рагс, Ю. Н. Перспективы и принципы информатизации музыкального образования / Ю. Н. Рагс // Искусство в контексте информационной культуры. – М. : Смысл, 1997. – С. 52–61.

Скараходаў, У. П. Інфарматызацыйныя грані культуры / У. П. Скараходаў // Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі / У. П. Скараходаў. – Мінск : БелДІПК, 2003. – С. 225–250.

Флиер, А. Я. Искусство / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 229–237.

8. Анталагічныя асновы тэорыі культуры

Літаратура

Белик, А. А. Культурная (социальная) антропология : учеб. пособие / А. А. Белик. – М. : РГГУ, 2009. – 613 с.

Забродина, Г. Д. Пространственно-временной аспект изучения художественного образа культуры / Г. Д. Забродина, Н. Л. Петрова // Вопросы культурологии. – 2013. – № 4. – С. 6–11.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Кармин, А. С. Культурология : учеб. / А. С. Кармин, Е. С. Новикова. – СПб. : Питер, 2008. – 463 с.

Основы теории художественной культуры : учеб. пособие / под общ. ред. Л. М. Мосоловой. – СПб. : Лань, 2001. – 288 с.

Уваров, М. С. Третья природа: размышления о культуре и цивилизации / М. С. Уваров. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2012. – 252 с.

Флиер А. Я. Современная культурология: объект, предмет, структура / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 1997. – № 2. – С. 124–145.

9. Камунікацыя і дыялог у культуры

Літаратура

Борев, В. Ю. Культура и массовая коммуникация / В. Ю. Борев, А. В. Коваленко. – М. : Наука, 1986. – 301 с.

Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.

Гудков, Д. Теория и практика межкультурной коммуникации : курс лекций / Д. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 286 с.

Почепцов, Г. Г. Теория коммуникаций : учеб. / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.

Садохин, А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, 2004. – 287 с.

Харрис, Р. Психология массовых коммуникаций : пер. с англ. / Р. Харрис. – 4-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак : Изд. дом НЕВА ; М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 546 с.

10. Мадэль сацыякультурнай дынамікі М. Кандрацьева

Літаратура

Кондратьев, Н. Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики / Н. Д. Кондратьев. – М. : Наука, 1991. – 567 с.

Лотман, Ю. М. Типология культуры: взаимное воздействие культур / Ю. М. Лотман (отв. ред.). – М. : Тарт. гос. ун-т, 1982. – 159 с. – (Труды по знаковым системам, XV).

Петрушак, В. Л. Цикло-волновой характер развития экономики и теория длинных волн Н. Д. Кондратьева / В. Л. Петрушак // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Я. Купалы. Сер. 1, [Гуманітарныя навукі]. – 2003. – № 3. – С. 36–42.

Попова, Л. Л. Социодинамика культуры: учеб. пособие / Л. Л. Попова. – Томск : ТПУ, 2004. – 107 с.

Скараходаў, У. П. Сацыядынаміка культуры сучаснай Беларусі / У. П. Скараходаў. – Мінск : БелДІПК, 2003. – 343 с.

Флиер, А. Я. Культурная изменчивость / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 273–275.

11. Мадэль сацыякультурнай дынамікі І. Прыгожына

Літаратура

Курдюмов, С. П. Историческая динамика. Взгляд с позиций синергетики / С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий, А. В. Подлазов // *Общественные науки и современность* . – 2005. – № 5. – С. 118–132.

Пригожин, И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

Смолік, А. І. Дынаміка культуры / А. І. Смолік // *Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам.* / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 230–243.

Хакен, Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен ; пер. с нем. А. Р. Логунова. – М. ; Ижевск : Ин-т компьютер. исслед., 2003. – 320 с.

Ширшов, И. Е. Динамика культуры / И. Е. Ширшов. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 110 с.

12. Мадэль сацыякультурнай дынамікі Л. Гумілёва

Літаратура

Ахиезер, А. С. Социокультурная динамика России: к методологии исследования / А. С. Ахиезер // *Политические исследования*. – 1991. – № 5. – С. 51–64.

Гумилев, Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев ; сост. Н. В. Гумилева. – М. : ДИ-ДИК, 1994. – 638 с.

Динамика культуры. Культурогенез // Культурология: учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – 352 с.

Лотман, Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Гнозис : Прогресс, 1992. – 272 с.

Петрушак, В. Л. Проблема волнообразности развития этноса в теории этногенеза Л. Н. Гумилева / В. Л. Петрушак // *Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе : материалы Междунар. науч. конф., г. Гродно, 5–6 июня 2003 г.* / Гродн. гос. ун-т ; редкол.: У. Д. Розенфельд [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2003. – С. 96–98.

Социодинамика культуры: Концептуальные основы социологического анализа культурных изменений. – М. : Ин-т социологии АН СССР, 1991. – Вып. 1. – 190 с.

13. Культурные основы сусветных цывілізацый

Літаратура

Алаев, Л. Б. Формация или цивилизация? Диалог Л. Б. Алаев – Б. С. Ерасов // Народы Азии и Африки. – 1990. – № 3. – С. 46–56.

Бердяев, Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ, 2010. – 352 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 576 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; пер. с англ. С. А. Сидоренко, А. Ю. Согомонова. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Постижение истории : сб. : пер. с англ. / А. Тойнби ; сост. А. П. Огурцов. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.

Флиер, А. Я. Цивилизации / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 168–169.

Шпенглер, О. Закат Европы: очерки морфологии мировой культуры / О. Шпенглер ; пер. с нем. под ред. А. А. Франковского. – М. : Искусство, 1993. – 304 с.

Ясперс, К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. М. И. Левиной / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

14. Араба-ісламскі тып цывілізацый

Літаратура

Абатуров, И. Н. Цивилизация: человеческое измерение / И. Н. Абатуров // Вестн. Моск. гос. ун-та культуры и искусств. – 2010. – № 6. – С. 59–63.

Алаев, Л. Б. Формация или цивилизация? Диалог Л. Б. Алаев – Б. С. Ерасов // Народы Азии и Африки. – 1990. – № 3. – С. 46–56.

Артановский, С. Н. На перекрестке идей и цивилизаций: Исторические формы общения народов: мировые культурные контакты, многонациональное государство / С. Н. Артановский. – СПб. : СПбГАК, 1994. – 224 с.

Бартольд, В. В. Ислам и культура мусульманства / В. В. Бартольд. – М. : МГТУ, 1992. – 144 с.

Библия и Коран. Пророки, праведники, мудрецы / сост., предисл., коммент. Лео Яковлева. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 494 с.

Журавский, А. В. Христианство и ислам. Социокультурные проблемы диалога / А. В. Журавский. – М. : Наука, 1990. – 123 с.

Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия : учеб. пособие / сост. Б. С. Ерасов. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 555 с.

15. Культура як фактар этнічнай і нацыянальнай інтэграцыі

Літаратура

Абдулатипов, Р. Г. Природа и парадоксы национального «Я» / Р. Г. Абдулатипов. – М. : Мысль, 1991. – 169 с.

Бабаков, В. Г. Кризисные этносы / В. Г. Бабаков. – М. : ИФ РАН, 1993. – 183 с.

Бромлей, Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 414 с.

Иорданский, В. Б. Этнос и нация / В. Б. Иорданский // Мировая экономика и международные отношения. – 1992. – № 3. – С. 72–90.

Народы мира: ист.-этногр. справ. / под ред. Ю. В. Бромлея. – М. : Сов. энцикл., 1988. – 624 с.

Флиер, А. Я. Этнический и национальный типы культуры // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 158–160.

Эриксон, Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

16. Культурная ідэнтычнасць

Літаратура

Бердяев, Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.

Гудков, Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов / Л. Гудков. – М. : Новое лит. обозрение, 2004. – 807 с.

Данилова, Е. Н. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е. Н. Данилова, В. А. Ядов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.

Извеков, А. И. Проблема идентичности в кризисной культуре / А. И. Извеков // Проблемы культурной идентичности : материалы междунар. теорет. семинара. – Казань, 1998. – С. 44–49.

Мацумото, Д. Психология и культура : пер. с англ. / Д. Мацумото. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 416 с.

17. Мараль як феномен культуры

Літаратура

Арнольдov, А. И. Человек и мир культуры: Введение в культурологию / А. И. Арнольдov. – М. : МГИК, 1992. – 237 с.

Бердяев, Н. А. Судьба человека в современном мире / Н. А. Бердяев // Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – С. 318–324.

Библер, В. С. Нравственность. Культура. Современность: (Философские размышления о проблемах) / В. С. Библер. – М. : Знание, 1990. – 64 с.

Кассирер, Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер ; пер. с нем. С. О. Кузнецова, Б. Вимера. – М. : Гардарики, 1998. – 784 с.

Лосский, Н. О. Условия абсолютного добра / Н. О. Лосский. – М. : Политиздат, 1991. – 368 с.

Мамардашвили, М. К. Философия и свобода / М. К. Мамардашвили // Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1992. – С. 365–374.

Смолік, А. І. Маральная культура / А. І. Смолік // Культуралогія: тэорыя культуры / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 157–159.

Шопенгауэр, А. Об основе морали / А. Шопенгауэр // Свобода воли и нравственность : пер. с нем. / А. Шопенгауэр. – М. : Республика, 1992. – С. 135–141.

18. Навука як феномен культуры

Літаратура

Бабосов, Е. М. Социальные аспекты научно-технической революции / Е. М. Бабосов. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 480 с.

Вебер, М. Исследования по методологии науки : в 2 ч. / М. Вебер ; пер. с нем. М. И. Левиной. – М. : ИНИОН, 1980. – Ч. 1. – 202 с.

Поппер, К. Логика научного исследования / К. Поппер // Логика и рост научного знания : избр. работы : пер. с англ. / К. Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – С. 33–235.

Порус, В. Н. Наука как культура и наука как цивилизация / В. Н. Порус // Наука в культуре / Ин-т философии РАН ; под ред. В. Н. Поруса. – М. : Эдиториал УРСС, 1998. – С. 5–33.

Пуанкаре, А. Ценность науки / А. Пуанкаре // О науке / А. Пуанкаре ; пер. с фр. под ред. Л. С. Понтрягина. – М. : Наука, 1983. – С. 197–365.

Степин, В. С. Научные революции как точки бифуркации в развитии знания / В. С. Степин // Научные революции в динамике культуры / А. И. Зеленков [и др.] ; ред.-сост. и соавтор В. С. Степин. – Минск : Университетское, 1987. – С. 38–76.

19. Тэхніка ў кантэксце культуры

Літаратура

Бердяев, Н. А. Человек и машина (Проблема социологии и метафизики техники) / Н. А. Бердяев // Культурология : хрестоматия / сост. П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2000. – С. 219–239.

Кондорсе, Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума : пер. с фр. / Ж. А. Кондорсе // Культурология : хрестоматия / сост. П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2000. – С. 249–253.

Мэмфорд, Л. Техника и природа человека : пер. с англ. с сокр. / Л. Мэмфорд // Новая технократическая волна на Западе : [сб.] / сост., вступ. ст. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 225–239.

Хесле, В. Философия техники Мартина Хайдеггера / В. Хесле // Философия Мартина Хайдеггера и современность : [сб. ст.] / Ин-т философии АН СССР ; редкол.: Н. В. Мотрошилова (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1991. – С. 138–153.

Шпенглер, О. Человек и техника / О. Шпенглер // Культурология. XX век: антология. – М. : Юрист, 1995. – С. 454–497.

20. Прырода і культура ў чалавечым быцці

Літаратура

Баландин, Р. К. Цивилизация против природы: что происходит с погодой и климатом? / Р. К. Баландин. – М. : Вече, 2004. – 379 с.

Боас, Ф. Ум первобытного человека / Ф. Боас ; пер. с англ. А. М. Водена. – 3-е изд. – М. : ЛИБРОКОМ, 2013. – 154 с.

Гуревич, П. С. Культурология : учеб. / П. С. Гуревич. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 280 с.

Иванова, В. А. Природа, культура и технологии в XXI веке / В. А. Иванова // Социологические исследования. – 2002. – № 4. – С. 136–139.

Игнатовская, Н. Е. Природа как ценность культуры / Н. Е. Игнатовская. – М. : Знание, 1997. – 152 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Флиер, А. Я. Природа и культура / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 124–127.

Фурсов, В. И. Человек и природа: век XX / В. И. Фурсов. – Алма-Ата : Кайнар, 1983. – 224 с.

21. Проблемы глобальной виртуальной культурной прасторы

Литература

Гиренок, Ф. И. Культура как виртуальность / Ф. И. Гиренок, Т. Н. Светличная // Человек в современных философских концепциях : материалы междунар. науч. конф., г. Волгоград, 17–19 сент. 1998 г. – Волгоград : ВГУ, 1998. – С. 112–115.

Маньковская, И. Б. Виртуальная реальность / И. Б. Маньковская, В. Д. Мотлевский // Культурология. XX век : словарь. – СПб. : Университетская книга, 1997. – С. 73–77.

Марков, Б. В. Виртуальная реальность и телекратия / Б. В. Марков // Храм и рынок. Человек в пространстве культуры / Б. В. Марков. – СПб. : Алетейя. – 1999. – С. 188–195.

Савицкая, Т. Е. Виртуальная реальность: опыт прояснения культурного статуса / Т. Е. Савицкая // Обсерватория культуры. – 2009. – № 1. – С. 34–41.

Шу, Т. Интернет в культуре и культура в Интернете : социально-антропологический анализ / Т. Шу // Вопросы культурологии. – 2010. – № 7. – С. 51–55.

22. Субкультурны выбух сучаснасці

Літаратура

Левикова, С. И. Молодежная субкультура : учеб. пособие / С. И. Левикова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

Масленченко, С. В. Субкультура и коммуникация : моногр. / С. В. Масленченко. – Минск : Ин-т радиологии, 2003. – 90 с.

Матвеева, С. Я. Субкультуры в динамике культуры / С. Я. Матвеева // Субкультурные объединения молодежи: критический анализ : препр. докл. всесоюз. науч. конф. «Культура и ее роль в активизации человеческого фактора», 1987 г. / Ин-т философии АН СССР ; отв. ред. И. К. Кучмаева. – М., 1987. – С. 16–23.

Сергеев, С. А. Молодежные субкультуры в республике / С. А. Сергеев // Социологические исследования. – 1998. – № 11. – С. 95–102.

Флиер, А. Я. Субкультуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 152–154.

Фрейд, З. Неудобства культуры / З. Фрейд // Художник и фантазирование : пер. с нем. / З. Фрейд ; общ. ред. Р. Ф. Додельцева, К. М. Долгова. – М. : Республика, 1995. – С. 299–336.

23. Натуралізм як рыса масавай культуры

Літаратура

Костина, А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 350 с.

Кукаркин, А. В. Буржуазная массовая культура: Теории. Идеи. Разновидности. Образцы. Техника. Бизнес : 2-е изд., дораб. и доп. / А. В. Кукаркин. – М. : Политиздат, 1985. – 399 с.

Ортега-и-Гассет, Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Искусство, 1991. – 588 с.

Руднев, В. П. Массовая культура / В. П. Руднев // Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М. : Аграф, 1999. – С. 155–159.

Смольская, Е. П. «Массовая культура»: развлечение или политика? / Е. П. Смольская. – М. : Мысль, 1986. – 144 с.

Флиер, А. Я. Элитарная, народная и массовая культуры: диалог на эшафоте / А. Я. Флиер // Обсерватория культуры. – 2011. – № 1. – С. 26–29.

Фромм, Э. Иметь или быть? : пер. с англ. / Э. Фромм. – 2-е изд., доп. – М. : Прогресс, 1990. – 336 с.

Чередниченко, Т. Типология советской массовой культуры. Между «Брежневым» и «Пугачевой» / Т. Чередниченко. – М. : Культура, 1994. – 256 с.

24. Секс у культурах свету

Літаратура

Бердяев, Н. А. Эрос и личность: Философия пола и любви / Н. А. Бердяев. – М. : Прометей, 1989. – 158 с.

Лев-Старович, З. Секс в культурах мира : пер. с пол. / З. Лев-Старович. – М. : Мысль, 1991. – 255 с.

Мир и эрос: Антология философских текстов о любви / сост. Р. Г. Подольный. – М. : Политиздат, 1991. – 336 с.

Розин, В. М. Природа сексуальности / В. М. Розин // Вопросы философии. – 1993. – № 4. – С. 79–89.

Сорокин, П. А. Таинственная энергия любви : пер. с англ. / П. А. Сорокин // Социологические исследования. – 1991. – № 8. – С. 121–137 ; № 9. – С. 144–159.

Уайт, Дж. Эрос оскверненный : пер. с англ. / Джон Уайт. – М. : Центр общечел. ценностей, 1993. – 207 с.

Фромм, Э. Искусство любви : исследование природы любви / Э. Фромм ; пер. с англ. Л. А. Чернышевой. – М. : ИНИОН, 1991. – 156 с.

25. Дыялог культур – праблемнае поле беларускай культуралогіі

Літаратура

Библер, В. С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 30–42.

Волошок, В. В. Модели коммуникации как формы организации социального опыта / В. В. Волошок // Вестн. Могилев. гос. ун-та им. А. А. Кулешова. – 2001. – № 1. – С. 12–16.

Кристева, Ю. Бахтин, слово, диалог и роман : пер. с фр. / Ю. Кристева // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1993. – № 4. – С. 5–24.

Сащико, В. В. Предпосылки диалогизма: историко-культурный обзор / В. В. Сащико // Вестн. Молодежного науч. о-ва. – 2004. – № 4. – С. 74–76.

Смолік, А. І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метаад. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 236 с.

Спирина, Е. А. Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп / Е. А. Спирина. – Минск : РИВШ, 2012. – С. 223.

Суша, А. А. Дыялог «Усход – Захад» у гісторыі хрысціянства ў Беларусі / А. А. Суша // Религия и общество: актуальные проблемы современного религиоведения : сб. науч. трудов / под общ. ред. В. В. Старостенко. – Могилев : МГУ. – С. 258–261.

26. Станаўленне беларускай этнакультуралогіі

Літаратура

Ельскі, А. Выбранае / А. Ельскі ; уклад. Н. Мазоўка [і інш.]. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 496 с.

Камінскі, М. Доўнар-Запольскі Мітрафан Віктаравіч / М. Камінскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / Беларус. Энцыкл. ; рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996. – Т. 3. – 527 с. : іл.

Карскі, Яўхім. Беларусы / Яўхім Карскі. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2001. – 640 с.

Киркор, А. К. Просвещение и народное творчество в Литве / А. К. Киркор // Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье. – Репр. воспроизведение изд. 1882 г. – Минск : БелЭн, 1993. – С. 97–136.

Никифоровский, Н. Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / собрал. в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губ. типо-литогр., 1897. – 307 с.

Романов, Е. Р. Белорусский сборник. Вып. 1-2: Песни, пословицы, загадки / Е. Р. Романов. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1885. – 468 с.

Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.

Смолік, А. І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метаад. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 236 с.

Шпилевский, П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П. М. Шпилевский. – СПб. : Современник, 1853. – 327 с.

Шукевіч-Трацяцкаў, Р. З «ціхай вады» – «на прасторы жыцця» / Р. Шукевіч-Трацяцкаў // Якуб Колас у літаратурнай крытыцы: Да 20-гадовага юбілею яго літаратурнай дзейнасці / злажыў У. Дзяржынскі. – Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1926. – С. 144.

Fedarowski, M. Lud bialoruski na Rusi Litewskiej: materiały do etnografii słowenskiej w latach 1877–1893 / przez Michała Fedarowskiego. – Kraków : Wyd-wo Komisji antropol. Akademii umiejętności, 1902. – 564 s.

Tyskewicz, Konstanty Hr. Wilija i jej brzegi. Pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym / Konstanty Hr. Tyskewicz. – Drezno : Druk. i nakł. J. I. Kraszewskiego, 1871. – 362 s.

27. Праблема самасвядомасці культуры ў беларускай філасофіі XIX ст.

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: Дасьледзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч. – Менск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: избр. произ. XVI – начала XIX в. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.

Майхрович, А. С. Поиск истинного бытия и человека: Из истории философии и культуры / А. С. Майхрович. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 245 с.

Смолік, А. І. Гісторыя беларускай культуралагічнай думкі: вучэб.-метаад. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ, 2014. – 236 с.

Фихте, И. Г. Несколько лекций о назначении ученого; Назначение человека; Основные черты современной эпохи: сб. : пер. с нем. / И. Г. Фихте. – Минск : Попурри, 1998. – 472 с.

Цьвікевіч, А. «Западно-русизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / пасляслоўе А. Ліса. – 2-е выд. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.

III. МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА НАПІСАННІ КУРСАВОЙ (ДЫПЛОМНАЙ) РАБОТЫ

3.1. Курсавая работа і яе месца ў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці студэнтаў

Курсавая работа выконваецца па адной з актуальных праблем тэорыі культуры. Як форма бягучай атэстацыі студэнтаў з'яўляецца відам самастойнай працы, якая прадугледжвае паглыбленае засваенне тэарэтычных пытанняў фундаментальнай культуралогіі, сістэматызацыю назапашаных у працэсе лекцыйных і семінарскіх заняткаў культуралагічных ведаў, набыццё ўменняў і навыкаў, неабходных для навукова-даследчай дзейнасці і вырашэння прафесійных задач.

Пры даследаванні пэўнай праблемы ў межах курсавой работы студэнт вучыцца выкарыстоўваць шэраг аналітычных прыёмаў, аперацый і працэдур, якімі карыстаюцца даследчыкі феноменаў культуры. Студэнту, які выконвае курсавую работу па канкрэтнай праблеме фундаментальнай культуралогіі, ставіцца задача навукова прааналізаваць пэўны артэфакт культуры, выявіць факталогію яго існавання, параўнаць розныя тэарэтычныя аспекты яго вывучэння, праясніць спецыфіку спосабаў быцця артэфакта ў сучаснай культуры, сэнс і змест яго функцыянавання ў сацыяльнай практыцы. Для таго каб паспяхова вырашыць дадзеную задачу, аўтару курсавой работы пад кіраўніцтвам педагога неабходна:

- а) сабраць і апрацаваць фактычны матэрыял па тэме;
- б) сістэматызаваць яго ў адпаведнасці са структурай работы;
- в) азнаёміцца з рознай манаграфічнай літаратурай па тэме, выбраць патрэбныя фрагменты тэкстаў, якія ілюструюць пэўныя палажэнні работы;

г) скласці спіс выкарыстанай літаратуры і аформіць яе ў адпаведнасці з патрабаваннямі бібліяграфічнага апісання;

д) стылістычна правільна і лагічна ў пісьмовай форме выкладзі свае думкі па даследуемай праблеме;

е) аформіць курсавую работу ў адпаведнасці з існуючымі стандартнымі правіламі;

ё) напісаць тэкст выступлення для публічнай абароны курсавой работы.

Структура курсавой работы – гэта ўводзіны, асноўная частка (2–3 раздзелы, якія разбіваюцца на асобныя параграфы), заключэнне, бібліяграфічны спіс, дадаткі, якімі заканчваецца тэкст. Як правіла, аб’ём асноўнага тэксту курсавой работы па тэорыі культуры (без бібліяграфічнага спісу і дадаткаў) займае 30 старонак камп’ютарнага набору. Для ілюстрацыі асобных палажэнняў і высноў аўтар курсавой работы можа падрыхтаваць прэзентацыю і выкарыстаць яе пры абароне.

Тэмы курсавых работ распрацоўваюцца на кафедры і зацвярджаюцца загадчыкам кафедры да пачатку семестра, у якім у адпаведнасці з вучэбнымі планамі па напрамку спецыяльнасці (спецыялізацыі) прадугледжана іх выкананне. Колькасць зацверджаных тэм павінна быць дастатковай для выдачы ў вучэбнай групе кожнаму студэнту індывідуальнага задання. Студэнт мае права выбраць тэму курсавой работы з ліку зацверджаных на кафедры або самастойна прапанаваць уласную тэму з абгрунтаваннем яе мэтазгоднасці.

Высокі тэарэтычны ўзровень курсавой работы, практычная значнасць яе вынікаў могуць спрыяць далейшаму даследаванню дадзенай тэмы ў дыпломнай і магістарскай работах. Таму вельмі важна, каб выбар тэмы меў на мэце актуальнасць для сацыякультурнай практыкі, і, безумоўна, важна адпаведнасць інтарэсам студэнта.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭМЫ

Тэма 1. Пралегамены да культуралогіі

Літаратура

Иванов, Вяч. Вс. Культурная антропология и история культуры / Вяч. Вс. Иванов // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1989. – С. 11–20.

Иконникова, С. Н. История культурологии: Идеи и судьбы / С. Н. Иконникова. – СПб. : СПбГАК, 1996. – 264 с.

История культурологии : учеб. для аспирантов и соиск. / С. С. Неретина [и др.] ; под ред. А. П. Огурцова. – М. : Гардарики, 2006. – 384 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Маркарян, Э. С. Теория культуры и современная наука / Э. С. Маркарян. – М. : Мысль, 1983. – 284 с.

Тэма 2. Культура ў гісторыі гуманітарных ведаў

Літаратура

Аксиологические аспекты теории культуры // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 48–55.

Запесоцкий, А. С. Теория культуры академика В. С. Степина : лекции, прочитанные студентам СПбГУП в мае – сент. 2010 г. / А. С. Запесоцкий. – СПб. : СПбГУП, 2010. – 102 с.

Орлова, Э. А. Введение в социальную и культурную антропологию / Э. А. Орлова. – М. : Изд-во МГИК, 1994. – 214 с.

Розин, В. М. К вопросу о культурологии, ее предмете и методе / В. М. Розин // Социально-политический журнал. – 1993. – № 3. – С. 105.

Флиер А. Я. Современная культурология: объект, предмет, структура / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 1997. – № 2. – С. 124.

Тэма 3. Культура як філасофскае паняцце

Літаратура

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Риккерт, Г. Науки о природе и науки о культуре : пер. с нем. / Г. Риккерт // Культурология. XX век: антология / гл. ред. и сост. С. Я. Левит. – М. : Юрист, 1995. – С. 69–103.

Тайлор, Э. Б. Первобытная культура : пер. с англ. / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.

Туровский, М. Б. Философские основания культурологии / М. Б. Туровский. – М. : РОССПЭН, 1997. – 440 с.

Фейблман, Д. Концепция науки о культуре : пер. с англ. / Д. Фейблман // Антология исследований культуры. – СПб. : Университетская книга, 1997. – Т. 1. – С. 157–170.

Философское обоснование истории культурологии: (материалы методол. семинара, 1992–1993 гг.) / М-во культуры РФ ; Рос. акад. наук ; Рос. ин-т культурологии ; отв. ред. М. Б. Туровский. – М., 1993. – 148 с.

Тэма 4. Культурныя аб'екты

Літаратура

Ерасов, Б. С. Содержательные элементы духовной жизни общества: обычаи, нормы, ценности, смыслы и знания / Б. С. Ерасов // Социальная культурология : пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. С. Ерасов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 98–155.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Морфология культуры: структура и динамика / под ред. Э. А. Орловой. – М. : Наука, 1994. – 415 с.

Уайт, Л. Понятие культуры / Л. Уайт ; пер. с англ. Е. М. Лазаревой // Антология исследований культуры. — СПб. : Университетская книга, 1997. – Т. 1 : Интерпретация культуры. – С. 141–156.

Флиер, А. Я. Культурные объекты / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 137–143.

Шендрик, А. И. Теория культуры : учеб. пособие / А. И. Шендрик. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Единство, 2002. – 519 с.

Тэма 5. Артэфакты нацыянальнай беларускай культуры

Літаратура

Введение в культурологию / под ред. Е. В. Попова. – 2 изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1995. – 336 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Рождественский, Ю. В. Введение в культуроведение / Ю. В. Рождественский. – М. : ЧеРо, 1996. – 288 с.

Флиер, А. Я. Артефакты в культуре / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 147–149.

Тэма 6. Культурныя формы

Літаратура

Арнольдov, А. И. Человек и мир культуры: Введение в культурологию / А. И. Арнольдov. – М. : МГИК, 1992. – 240 с.

Каган, М. С. Философия культуры : учеб. пособие / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.

Крукоўскі, М. І. Філасофія культуры: уводзіны ў тэарэтычную культуралогію : вучэб. дапам. / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 2000. – 192 с.

Смолік, А. І. Віды і формы культуры / А. І. Смолік // Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 43–156.

Флиер, А. Я. Культурные формы / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 144–147.

Тэма 7. Дыфузія культуры (на прыкладзе беларускай культурнай прасторы)

Літаратура

Аванесова, Г. А. Динамика культуры / Г. А. Аванесова // Культурология. XX век : словарь. – СПб. : Университетская книга, 1997. – С. 99–102.

Кармин, А. С. Динамика культуры / А. С. Кармин // Культурология / А. С. Кармин. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Лань, 2003. – С. 730–915.

Моль, А. Социодинамика культуры : пер. с фр. / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 406 с.

Смолік, А. І. Дынаміка культуры / А. І. Смолік // Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 230–244.

Сорокин, П. А. Социокультурная динамика и эволюционизм / П. А. Сорокин // Американская социологическая мысль : пер. с англ. / Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 372–392.

Флиер, А. Я. Диффузия культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 275–276.

Тэма 8. Сацыякультурная камунікацыя ў дыхатаміі Беларусь – Заходняя Еўропа

Літаратура

Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. / Т. Г. Грушевицкая, В. Л. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.

Гудков, Д. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 187 с.

Диалог и коммуникации: философские проблемы : (материалы круглого стола) // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 3–27.

Каган, М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

Почепцов, Г. Г. Теория коммуникаций / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.

Садохин, А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, 2006. – 287 с.

Тэма 9. Парадоксы дыялогу ў навуковай думцы XX–XXI стст.

Літаратура

Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках: Опыт философского анализа /

М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1986. – С. 473–500.

Библер, В. С. Культура. Диалог культур: (Опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42.

Бубер, М. Я и Ты : пер. с нем. / М. Бубер. – М. : Высш. шк., 1993. – 176 с.

Диалог и коммуникации: философские проблемы : (материалы круглого стола) // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 3–27.

Драгунский, Д. Культура как диалог / Д. Драгунский // Диалог в культуре. – М. : Наука, 1989. – Вып. 5. – С. 6–8.

Каган, М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

Тэма 10. Канфесіянальны тып культуры (на матэрыялах беларускай культуры)

Літаратура

Вебер, М. Социология религии / М. Вебер ; пер. с нем. М. И. Левиной // Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – С. 78–279.

Мень, А. В. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни : в 7 т. / А. В. Мень. – М. : Слово, 1991. – Т. 1: Истоки религии. – 287 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 400 с.

Тиллих, П. Избранное. Теология культуры : пер. с англ. / П. Тиллих. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.

Тэнасе, А. Культура и религия : пер. с рум. / А. Тэнасе. – М. : Политиздат, 1975. – 128 с.

Флиер, А. Я. Конфессиональный тип культуры / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 157–158.

Фрейд, З. Психоанализ, религия, культура : пер. с нем. / З. Фрейд. – М. : Ренессанс, 1992. – 293 с.

Тэма 11. Мода як феномен сучаснай беларускай культуры

Літаратура

Барт, Р. Система моды : Статьи по семиотике культуры / Р. Барт ; пер. с фр., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.

Гофман, А. Б. Мода и люди. Новая теория моды и модного поведения / А. Б. Гофман. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.

Зиммель, Г. Мода / Г. Зиммель ; пер. с нем. И. Левиной // Избранное: в 2 т. / Г. Зиммель. – М. : Юрист, 1996. – Т. 2 : Созерцание жизни. – С. 266–291.

Кавамура, Ю. Теория и практика создания моды : пер. с англ. / Ю. Кавамура. – Минск : Гревцов Паблішер, 2009. – 177 с.

Линч, А. Изменения в моде: причины и следствия : пер. с англ. / А. Линч, М. Д. Штраусс. – Минск : Гревцов Паблішер, 2009. – 275 с.

Свендсен, Л. Философия моды : пер. с норв. / Л. Свендсен. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 256 с.

Тэма 12. Транслакальныя культурныя сістэмы

Літаратура

Бродель, Ф. Грамматика цивилизаций : пер. с фр. / Ф. Бродель. – М. : Весь мир, 2008. – 545 с.

Ерасов, Б. С. Цивилизации: Универсалии и самобытность / Б. С. Ерасов. – М. : Наука, 2002. – 522 с.

Локотко, А. И. Историко-культурные регионы Беларуси / А. И. Локотко. – Минск : ЕГУ, 2002. – 228 с.

Цітоў, В. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура / В. Цітоў. – 2-е выд. – Мінск : Беларусь, 2001. – 208 с.

Флиер, А. Я. Транслокальные культурные образования / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 167–168.

Чебоксаров, Н. Н. Народы. Расы. Культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – 2-е изд., испр., доп. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

Тэма 13. Семіятычная прастора беларускай культуры

Літаратура

Ветров, А. А. Семиотика и ее основные проблемы. Над чем работают и спорят философы / А. А. Ветров. – М. : Политиздат, 1968. – 263 с.

Лотман, Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 2000. – 703 с.

Почепцов, Г. Г. Русская семиотика. Идеи и методы, персоналии, история / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 763 с.

Семиотическое пространство культуры // Культурология : учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 108–117.

Худенко, А. В. Повседневность в лабиринте рациональности / А. В. Худенко // Социологические исследования. – 1993. – № 4. – С. 64–70.

Эко, У. Отсутствующая структура: Введение в семиологию / У. Эко. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с.

Юнг, К. Г. Человек и его символы : пер. с англ. / К. Г. Юнг [и др.]. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.

Тэма 14. Семіётыка беларускага мастацтва (від на выбар)

Літаратура

Барт, Р. Мифология / Р. Барт ; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Зенкина. – М. : Академ. проект, 2008. – 351 с.

Бердяев, Н. А. Кризис искусства / Н. А. Бердяев. – Репр. изд. 1918 г. – М. : Интерпринт, 1990. – 48 с.

Лосев, А. Ф. Проблемы символа в реалистическом искусстве / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.

Мейлах, Б. С. Философия искусства и художественная картина мира / Б. С. Мейлах // Вопросы философии. – 1983. – № 7. – С. 116–125.

Осокин, Ю. В. Искусство как феномен культуры / Ю. В. Осокин // Системные исследования культуры. 2008. – СПб. : Алетей, 2009. – С. 233–262.

Таланцева, О. Ф. Костюм как художественный символ в изобразительном искусстве / О. Ф. Таланцева // Мастацкая адукацыя і культура. – 2004. – № 4. – С. 26–32.

Тэма 15. Рэгіянальныя культуры Беларусі (рэгіён на выбар)

Літаратура

Беларусы : у 10 т. / рэдкал.: В. К. Бандарчык [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 4 : Вытокі і этнічнае развіццё. – 433 с.

Локотко, А. И. Историко-культурные регионы Беларуси / А. И. Локотко. – Минск : ЕГУ, 2002. – 228 с.

Парашкоў, С. А. Гісторыя культуры Беларусі / С. А. Парашкоў. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 442 с.

Сахута, Я. М. Народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : БелЭн, 1997. – 287 с.

Цітоў, В. Этнаграфічная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура / В. Цітоў. – 2-е выд. – Мінск : Беларусь, 2001. – 208 с.

Флиер, А. Я. Транслокальные культурные образования / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 167–168.

Чебоксаров, Н. Н. Народы. Расы. Культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1985. – 323 с.

Тэма 16. Архетыпічныя структуры ў беларускай міфалогіі

Літаратура

Голан, А. Миф и символ : пер. с англ. / А. Голан. – М. : Русслит, 1993. – 375 с.

Конан, У. Архетыпы нашай культуры / У. Конан // Адукацыя і выхаванне. – 1996. – № 1–11.

Мелетинский, Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – 4-е изд., репр. – М. : Вост. лит., 2006. – 407 с.

Морозов, И. В. Основы культурологии. Архетипы культуры / И. В. Морозов. – Минск : ТетраСистемс, 2001. – 608 с.

Пискун, Н. Д. Архетипы и прототипы персонажей интермедий школьного и народного белорусского театра XVI – начала XX века / Н. Д. Пискун. – Минск : Энциклопедикс, 2009. – 292 с.

Свечнікава, А. У. Архетыпічная структура тэксту / А. У. Свечнікава // Весн. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2009. – № 4. – С. 97–102.

Юнг, К. Г. Архетип и символ : пер. с англ. и нем. / К. Г. Юнг. – М. : Renaissance, 1991. – 304 с.

Тэма 17. *Навука як планетарная з’ява*

Літаратура

Вебер, М. Исследования по методологии науки : в 2 ч. / М. Вебер ; пер. с нем. М. И. Левиной. – М. : ИНИОН, 1980. – Ч. 1. – 202 с.

Вернадский, В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 270 с.

Поппер, К. Логика научного исследования / К. Поппер // Логика и рост научного знания : избр. работы : пер. с англ. / К. Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – С. 33–235.

Порус, В. Н. Наука – культура – цивилизация / В. Н. Порус // Культура: теории и проблемы. – М. : Наука, 1995. – С. 161–182.

Пуанкаре, А. Ценность науки / А. Пуанкаре // О науке : пер. фр. / А. Пуанкаре. – М. : Наука, 1983. – С. 153–282.

Степин, В. С. Научные революции как точки бифуркации в развитии знаний / В. С. Степин // Научные революции в динамике культуры / ред.-сост. и соавт. В. С. Степин. – Минск : Университетское, 1987. – С. 38–76.

Тэма 18. *Слова і культура*

Літаратура

Гусев, С. Смысл возможного: коннотационная семантика / С. Гусев. – СПб. : Алетейя, 2002. – 384 с.

Мандельштам, О. Э. Слово и культура : статьи / О. Э. Мандельштам. – М. : Сов. писатель, 1987. – 320 с.

Мелетинский, Е. М. Возникновение и ранние формы словесного искусства / Е. М. Мелетинский // История всемирной литературы : в 9 т. – М. : Наука, 1983. – Т. 1. – С. 23–52.

Моррис, Ч. У. Основания теории знака : пер. с англ. / Ч. У. Моррис // Семиотика: антология : пер. с англ. / сост. Ю. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 45–97.

Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир. – М. : Универс, 1993. – 656 с.

Соссюр, Ф. Труды по языкознанию : пер. с фр. / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс, 1997. – 695 с.

Тэма 19. Структура і маштаб ідэнтычнасці

Літаратура

Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам: дасьледзіны беларускага сьветапогляду / І. Абдзіраловіч. – Менск : Навука і тэхніка, 1993. – 44 с.

Гудков, Л. Негативная идентичность : статьи 1997–2002 годов / Л. Гудков. – М. : Новое лит. обозрение : ВЦИОМ-А, 2004. – 811 с.

Гуревич, П. С. Культурная идентичность – одна из важнейших человеческих потребностей / П. С. Гуревич // Культурология: элементар. курс : учеб. пособие / П. С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2002. – С. 276–290.

Данилова, Е. Н. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / Е. Н. Данилова, В. А. Ядов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.

Извеков, А. И. Проблема идентичности в кризисной культуре / А. И. Извеков // Проблемы культурной идентичности : материалы междунар. теорет. семинара. – Казань, 1998. – С. 44–49.

Искусство в контексте цивилизационной идентичности : материалы междунар. конф. : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Хренов. – М. : ГИИ, 2006. – Т. 1.

Кон, И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

Культурная идентичность и идентификация культуры // Культурология: учеб. / К. Г. Антонян [и др.] ; под ред. Л. М. Мосоловой. – М. : Академия, 2013. – С. 323–336.

Эрикссон, Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эрикссон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

Тэма 20. Беларуская нацыянальная культура ва ўмовах глабалізацыі

Літаратура

Бек, У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию : пер. с нем. / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

Гидденс, Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь : пер. с англ. / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.

Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Конан, У. Аўтэнтычная народная культура ва ўмовах глабалізацыі / У. Конан // Беларусь – XXI стагоддзе: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё: матэрыялы навук.-практ. канф. «Міжкультурны дыялог у Беларусі: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё ва ўмовах глабалізацыі» (г. Мінск, 10–12 снеж. 2003 г.). – Мінск : Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, 2004.

Саликов, А. Э. Белорусская национальная культура перед вызовом глобализации / А. Э. Саликов // Чалавек. Грамадства. Свет. – 2006. – № 2. – С. 16–19.

Удовик, С. Л. Глобализация: Семиотические подходы / С. Л. Удовик. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2002. – 461 с.

Уткин, А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 480 с.

Тэма 21. Хрысціянскія канцэпцыі культуры

Літаратура

Донини, А. У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана) : пер. с итал. / А. Донини. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1989. – 386 с.

Лившиц, Г. М. Происхождение христианства в свете рукописей Мертвого моря / Г. М. Лившиц. – Минск : Выш. шк., 1967. – 308 с.

Мартысевич, А. С. Методологические основания изучения христианских концепций культуры XX – начала XXI в. / А. С. Мартысевич // Весн. Беларус. дзярж. ун-та культуры і мастацтваў. – 2010. – № 1(13). – С. 14–20.

Мень, А. В. История религии: В поисках Пути, Истины и Жизни : в 7 т. / А. В. Мень. – М. : Слово, 1991. – Т. 1 : Истоки религии. – 228 с.

Розанов, В. В. Религия. Философия. Культура / В. В. Розанов. – М. : Республика, 1992. – 400 с.

Тиллих, П. Избранное. Теология культуры : пер. с англ. / П. Тиллих. – М. : Юрист, 1995. – 479 с.

Трацяк, І. І. Беларускае духавенства (пачатак ХХ ст. – 1930-я гады) / І. І. Трацяк // Беларус. гіст. часопіс. – 1999. – № 2. – С. 41–48.

Тэнасе, А. Культура і рэлігія : пер. с рум. / А. Тэнасе. – М. : Политиздат, 1975. – 128 с.

Тэма 22. Інфарматызацыя і яе глабальныя сацыякультурныя наступствы

Літаратура

Гиренок Ф. И. Культура как виртуальность / Ф. И. Гиренок, Т. Н. Светличная // Человек в современных философских концепциях : материалы междунар. науч. конф., Волгоград, 17–19 сент. – Волгоград : ВолГУ, 1998. – С. 112–115.

Кризис современной цивилизации: Выбор пути : сб. обзоров. – М. : ИНИОН, 1992. – 124 с.

Маньковская, И. Б. Виртуальная реальность / И. Б. Маньковская, В. Д. Мотлевский // Культурология. ХХ век : словарь. – СПб. : Университетская книга, 1997. – С. 73–77.

Печенкин, В. В. Информационные технологии в социальной структуре общества / В. В. Печенкин. – Саратов : СГУ, 2001. – 185 с.

Савицкая, Т. Е. Виртуальная реальность: опыт прояснения культурного статуса / Т. Е. Савицкая // Обсерватория культуры. – 2009. – № 1. – С. 34–41.

Семенюк, Э. П. Кризисные проявления цивилизации и информатика / Э. П. Семенюк // Научно-техническая информация. – 2010. – № 1. – С. 1–11.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Тойнби, А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сб.: пер. с англ. / А. Дж. Тойнби. – 2-е изд. – М. : Айрис-Пресс, 2003. – 592 с.

Шу, Т. А. Интернет в культуре и культура в Интернете: социально-антропологический анализ / Т. А. Шу // Вопросы культурологии. – 2010. – № 7. – С. 51–55.

Тэма 23. Мараль як феномен культуры

Літаратура

Бергсон, А. Два источника морали и религии : пер. с фр. / А. Бергсон. – М. : Канон, 1994. – 384 с.

Бубер, М. Проблема человека : пер. с нем. / М. Бубер. – М. : ИНИОН, 1992. – 120 с.

Гусейнов, А. А. Великие моралисты / А. А. Гусейнов. – М. : Республика, 1995. – 351 с.

Назаретян, А. П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры : (Синергетика исторического прогресса) : курс лекций / А. П. Назаретян. – 2-е изд. – М. : Наследие, 1996. – 183 с.

Ремизов, В. А. Культура личности: (ценностно-мировоззренческий анализ) / В. А. Ремизов. – М. : МГУКИ, 2000. – 216 с.

Смолік, А. І. Маральная культура / А. І. Смолік // *Культуралогія: тэорыя культуры : вучэб. дапам.* / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 157–160.

Флиер, А. Я. Личность и культура / А. Я. Флиер // *Культурология для культурологов : учеб. пособие.* – М. : Академ. проект, 2000. – С. 127–131.

Тэма 24. Духоўны ідэал як фактар сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства

Літаратура

Крукоўскі, М. І. Бляск і трагедыя ідэалу : Філас. эцюды пра ідэалы, дэмакратыю і суверэннітэт / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 352 с.

Мудрагей, Н. С. Идеал – проблема выбора / Н. С. Мудрагей // *Идеал, утопия и критическая рефлексия : сб. ст. / отв. ред. В. А. Лекторский.* – М. : РОССПЭН, 1996. – С. 115–135.

Новгородцев, П. И. Об общественном идеале / П. И. Новгородцев. – М. : Пресса, 1991. – 640 с.

Новиков, А. А. О парадоксах идеала / А. А. Новиков // *Идеал, утопия и критическая рефлексия : сб. ст. / отв. ред. В. А. Лекторский.* – М. : РОССПЭН, 1996. – С. 136–155.

Осипов, А. И. Духовность. Традиции. Патриотизм : моногр. / А. И. Осипов. – Минск : Молодеж. науч. о-во, 2001. – 99 с.

Соловьев, В. С. Духовные основы жизни / В. С. Соловьев // *Собр. соч. : в 10 т. / В. С. Соловьев.* – 2-е изд. – СПб. : Книгоизд. т-во «Просвещение», 1912. – Т. 3. – С. 309–424.

Уладыкоўская, Л. М. Духоўныя ідэалы ў сучаснай культуры Беларусі і каштоўнасці глабалізму / Л. М. Уладыкоўская. – Мінск : БДУ, 2009. – 199 с.

Франк, С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 511 с.

Тэма 25. Сацыякультурная дэструкцыя: сутнасць і дэтэрмінанты

Літаратура

Анатомия кризисов / А. Д. Арманд [и др.]. – М. : Наука, 1999. – 238 с.

Бэрон, Р. Агрессия : пер. с англ. / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.

Камю, А. Бунтующий человек. Философия. Политика, Искусство : пер. с фр. / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

Ласло, Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Э. Ласло ; пер. с англ. Ю. А. Данилова // Путь. – 1995. – № 1. – С. 3–129.

Розанов, В. В. Апокалипсис нашего времени / В. В. Розанов. – СПб. : Азбука, 2001. – 404 с.

Смолик, Д. А. Деструктивные механизмы культуры: психоаналитический аспект / Д. А. Смолик // Весн. Гродзен. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. – 2004. – № 2. – С. 60–63.

Сорокин, П. А. Кризис нашего времени // Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – С. 427–504.

Флиер, А. Я. Социокультурная деструкция / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 277–279.

Швейцер, А. Упадок и возрождение культуры: избранное : пер. с нем. / А. Швейцер. – М. : Прометей, 1993. – 512 с.

Тэма 26. Прыярытэты нацыянальна-культурнага і духоўнага развіцця Беларусі ва ўмовах глабалізацыі

Літаратура

Глушаков, В. Е. Вызов времени: Беларусь на пороге тысячелетий / В. Е. Глушаков. – Минск : Белбизнеспресс, 1999. – 224 с.

Евменов, Л. Ф. Глобализация и диалог цивилизаций: проблемы Беларуси / Л. Ф. Евменов // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2007. – № 2. – С. 25–37.

Конан, У. М. Аўтэнтычная народная культура ва ўмовах глабалізацыі / У. М. Конан // Беларусь – XXI стагоддзе: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Міжкультурны дыялог у Беларусі: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё ва ўмовах глабалізацыі» (г. Мінск, 10–12 снеж. 2003 г.). – Мінск : Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, 2004. – С. 90–96.

Саверчанка, І. Нацыянальная ідэнтнасць: сутнасць, функцыі, шляхі ўмацавання / І. Саверчанка // Беларусь – XXI стагоддзе: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Міжкультурны дыялог у Беларусі: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё ва ўмовах глабалізацыі» (г. Мінск, 10–12 снеж. 2003 г.). – Мінск : Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, 2004. – С. 97–100.

Смолик, А. И. Социокультурные основания деструктивности в трансформирующемся белорусском обществе / А. И. Смолик // Беларусь – XXI стагоддзе: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Міжкультурны дыялог у Беларусі: нацыянальна-культурнае і духоўнае развіццё ва ўмовах глабалізацыі» (г. Мінск, 10–12 снеж. 2003 г.). – Мінск : Нац. навук.-асвет. цэнтр імя Ф. Скарыны, 2004. – С. 111–115.

Уладыкоўская, Л. М. Духоўныя ідэалы ў сучаснай культуры Беларусі і каштоўнасці глабалізму / Л. М. Уладыкоўская. – Мінск : БДУ, 2009. – 199 с.

Чаквін, І. У. Беларусы / І. У. Чаквін, І. А. Юхо // Этнаграфія Беларусі : энцыкл. – Мінск : БелСЭ, 1989. – С. 77.

Тэма 27. Эгалітарызм і плюралізм культуры

Літаратура

Артановский, С. Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур: Философско-методологический анализ современных зарубежных концепций / С. Н. Артановский. – Л. : Просвещение, 1967. – 268 с.

Гурвич, П. С. Что таится за множественностью культур? / П. С. Гурвич // Культурология: элементарный курс : учеб. пособие. – М. : Гардарики, 2001. – С. 226–243.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – 6-е изд. – СПб. : Глаголь : СПбГУ, 1995. – 514 с.

Рерих, Н. К. Восток – Запад / Н. К. Рерих. – М. : Международ. центр Рерихов, 1994. – 104 с.

Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество : пер. с англ. / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Спирина, Е. А. Мультикультурализм как стратегия взаимодействия этнокультурных групп / Е. А. Спирина. – Минск : РИВШ, 2012. – 224 с.

Флиер, А. Я. Транслокальные культурные образования / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 167–168.

Чебоксаров, Н. Н. Народы. Расы. Культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

Шпенглер, О. Закат Европы : пер. с нем. / О. Шпенглер. – М. : Искусство, 1993. – 298 с.

Тэма 28. Сэнс крызісу культуры

Літаратура

Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.

Бродель, Ф. Грамматика цивилизаций : пер. с фр. / Ф. Бродель. – М. : Весь мир, 2008. – 552 с.

Данилевский, Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – 6-е изд. – СПб. : Глаголь : СПбГУ, 1995. – 514 с.

Кризис современной цивилизации: Выбор пути : сб. обзоров. – М. : ИНИОН, 1992. – 124 с.

Тоффлер, Э. Война и антивоина. Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века : пер. с англ. / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 412 с.

Уткин, А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 472 с.

Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций : пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

Ясперс, К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Тэма 29. Культурныя тэксты

Літаратура

Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках: Опыт философского анализа / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1986. – С. 281–307.

Белый, А. Символизм как миропонимание / А. Белый. – М. : Республика, 1994. – 528 с.

Лосев, А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – 2-е изд., испр. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.

Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.

Флиер, А. Я. Культурные тексты / А. Я. Флиер // Культурология для культурологов : учеб. пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академ. проект, 2000. – С. 257–259.

Фромм, Э. Забытый язык / Э. Фромм // Душа человека : пер. с англ., нем. / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – С. 179–298.

Хайдеггер, М. Путь к языку / М. Хайдеггер // Время и бытие. Статьи и выступления : пер. с нем. / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – С. 259–273.

Юнг, К. Г. Человек и его символы : пер. с англ. / К. Г. Юнг [и др.]. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.

Тэма 30. Культура і палітыка: кропкі сутыкнення

Літаратура

Алмонд, Г. А. Гражданская культура. Подход к изучению политической культуры : пер. с англ. / Г. А. Алмонд, С. Верба // Полития. – 2010. – № 2. – С. 122–144.

Вебер, М. Избранное. Образ общества : пер. с нем. / М. Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.

Кейзеров, Н. М. Политическая и правовая культура : методол. проблемы / Н. М. Кейзеров. – М. : Юрид. лит., 1983. – 231 с.

Политика и культура: методические указания / сост. М. Д. Наумова, О. Л. Протасова. – Тамбов : Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 36 с.

Политическая культура: теория и национальные модели / К. С. Гаджиев [и др.]. – М. : Интерпракс, 1994. – 350 с.

Спенсер, Г. Социальная статика : адапт. пер. с англ. / Г. Спенсер. – Киев : Гама-Принт, 2013. – 496 с.

Смолік, А. І. Палітычная культура / А. І. Смолік // Культуралогія: тэорыя культуры: вучэб. дапам. / А. І. Смолік, Л. К. Кухто. – Мінск : БДУКМ, 2008. – С. 162–165.

3.2. ДЫПЛОМНАЯ РАБОТА ЯК КВАЛІФІКАЦЫЙНАЯ НАВУКОВАЯ ПРАЦА

Падрыхтоўка дыпломнай работы – гэта не толькі падвядзенне вынікаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці студэнта, але і своеасаблівая дэманстрацыя глыбіні назапашаных ведаў па тэорыі культуры, уменняў і навыкаў, якія неабходны будучы спецыялісту ў яго практычнай дзейнасці.

Дыпломная работа з’яўляецца кваліфікацыйнай працай студэнта, па ўзроўні выканання і выніках абароны якой Дзяржаўная экзаменацыйная камісія робіць заключэнне аб магчымасці прысваення навучэнцу адпаведнай кваліфікацыі.

Падрыхтоўцы дыпломнай работы папярэднічае напісанне курсавой. Пажадана каб тэма курсавой атрымала працяг у паглыбленым і больш шырокім асвятленні ў дыпломнай рабоце. Безумоўна, дыпломная работа істотна адрозніваецца ад курсавога задання. Калі курсавая работа, як правіла, носіць рэфератыўны характар, то дыпломная работа павінна ўтрымліваць разнастайныя тэарэтыка-метадалагічныя падыходы да разглядаемай праблемы, уласнае меркаванне аўтара, лагічныя доказы і высновы па выніках дыпломнага даследавання. Дыпломная работа выконваецца на больш разнастайным манаграфічным і эмпірычным матэрыяле і нават сацыялагічных даследаваннях, праведзеных дыпломнікам. Яе адметнасцю з’яўляюцца высокі тэарэтыка-метадалагічны і прафесійны ўзровень, сістэмнасць і комплекснасць падыходаў да асвятлення феномена культуры. Выкананне дыпломнай работы пачынаецца з выбару тэмы, якая павінна быць актуальнай, адпавядаць сучаснаму стану і перспектывам цывілізацыйнага развіцця грамадства. Спіс тэм складаецца як з тэарэтычных, так і практыкаарыентаваных праблем, актуальных для сучаснай сацыякультурнай сферы. Пералік тэм дыпломных работ штогод абнаўляецца і даводзіцца да ведама студэнтаў.

Студэнтам даецца права выбару тэмы для дыпломнай работы. Студэнт можа прапанаваць сваю тэму дыпломнай работы, якая цікавіць яго, але яна павінна адпавядаць праблемнаму полю фундаментальнай культуралогіі. У гэтым выпадку ён павінен звярнуцца да загадчыка кафедры з пісьмовай заявай, у якой абгрунтоўваецца мэтазгоднасць работы па ўласнай тэме. Пры станоўчым вырашэнні пытання тэма дыпломнай работы ўключаецца ў спіс тэм дыпломных работ.

Не менш адказным этапам у выкананні дыпломнай работы з'яўляецца вызначэнне яе структуры, мэты і задач даследавання. Тут важная роля адводзіцца навуковаму кіраўніку, які павінен дапамагчы студэнту правільна абзначыць раздзелы і параграфы работы, іх назвы, якія б карэліравалі з задачамі і адлюстроўвалі сутнасць даследуемай праблемы.

На навуковага кіраўніка ўскладаецца абавязак абзначыць заданне па даследаванні выбранай культуралагічнай праблемы і зборы тэарэтычнага і практычнага матэрыялу. Падказваць студэнту асноўную навуковую літаратуру, даведкавыя крыніцы, дзе ўтрымліваюцца прыкладная метадалогія і методыка даследавання аналагічных культурных з'яў. Сістэматычная і пастаянная праца забяспечваецца пры дапамозе плана-графіка, які складаецца навуковым кіраўніком сумесна з аўтарам дыпломнай работы.

На працягу ўсяго перыяду падрыхтоўкі дыпломнай работы навуковы кіраўнік ажыццяўляе сістэматычнае кансультаванне студэнта-дыпломніка, праводзіць з ім гутаркі, знаёміцца з тэкстам будучай работы, уносіць пры неабходнасці заўвагі. Пасля завяршэння студэнтам дыпломнай работы кіраўнік усебакова разглядае яе тэкст і піша заключэнне, у якім адлюстроўвае ступень рашэння пастаўленых задач, якасць даследчыцкай працы, узровень яе самастойнасці, навізны, актуальнасці атрыманых вынікаў.

Важна таксама дапамагчы аўтару дыпломнай работы падрыхтаваць выступленне перад дзяржаўнай камісіяй пры абароне дыпломнага даследавання. Пры неабходнасці навуковы кіраўнік можа выступіць на пасяджэнні дзяржаўнай камісіі ў якасці неафіцыйнага апанента.

IV. ТЭСТАВАЯ (ТЭМАТЫЧНАЯ, МОДУЛЬНАЯ) ФОРМА КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

4.1. АСНОВЫ МЕТАДУ ТЭСЦІРАВАННЯ

Тэст (англ. test – іспыт, праверка) – стандартызаванае заданне, выкананне якога паказвае на ўзровень і якасць засваення вучэбнага матэрыялу.

У структуры дадзенага дапаможніка выкананнем тэстаў завяршаецца тэарэтыка-практычнае вывучэнне тэм (лекцый, семінараў), якія ўзаемазвязаны прыналежнасцю да пэўных раздзелаў навукі і на гэтай аснове аб'яднаня ў блокі – модулі. Тэставы (тэматычны, модульны) кантроль каштоўны тым, што веда паўстаюць не паасобку, а ў звязку, як цэласная ведавая карціна. Падобны, цэласны, прыём у засваенні ведаў распрацаваў для сябе падчас вучобы на гістарычным факультэце будучы аўтар культуралагічнай канцэпцыі – пасіянарнай тэорыі Л. Гумілёў: «...звычайна вучаць гісторыю, як сушаныя грыбы на нітачку нанізваюць, адну дату, другую – запомніць немагчыма. Гісторыю трэба вучыць, як быццам перад табою дыван. У гэты час у Англіі адбывалася тое, і тое, у Германіі – тое і тое... Тады не пераблытаеш, таму што будзеш не запамінаць, а разумець». Такім чынам, для паспяховага выканання тэстаў неабходна, каб тлумачэнне ведаў, навучанне навыкам, уменням арыентаваліся выкладчыкам на стварэнне ведавага дывана-карціны. Дасягненне гэтай мэты засведчыць тэставы (тэматычны, модульны) кантроль.

Тэсты ў дапаможніку падаюцца адзіным спісам, які рэкамендацыйны. Выкладчык можа па сваім меркаванні кампанаваць тэсты ў блокі адпаведна тэматыцы модуляў, відазмяняць, карэктываваць згодна з вызначанымі вучэбнымі задачамі, пастаўленымі мэтамі, з улікам запатрабаванняў пэўнай студэнцкай аўдыторыі.

Тэставы кантроль ведаў вызначаецца прастатой, займае няшмат часу, разам з тым яму ўласцівыя аб'ектыўнасць, непра-

дузятасць. Тэсты прымяняюць не толькі педагогі ў якасці вымяральнікаў засваення ведаў, але іх могуць выкарыстоўваць і студэнты ў мэтах самакантролю.

РЭКАМЕНДУЕМЫЯ ТЭСТЫ

ТЭСТ 1

1. Што азначае ў перакладзе на беларускую мову лацінскае слова «cultura», ад якога атрымала сваю назву навука культуралогія?

- а) ачалавечанне;
- б) апрацоўка, вырошчванне;
- в) упрыгожванне, забава;
- г) усе пералічаныя.

2. Прадстаўнікі якой навуковай школы атаясамлівалі культуру з жывым арганізмам і разумелі гэты арганізм у прамым сэнсе, гэта значыць як цэлае, якое мае розныя органы для выканання пэўных функцый?

- а) функцыянальнай;
- б) культурна-гістарычнай;
- в) эвалюцыйнай;
- г) структурнай антрапалогіі.

3. Якія рэлігіі адносяцца да сусветных?

- а) зараастрызм, сінтаізм, даасізм;
- б) будызм, хрысціянства, індуізм;
- в) іслам, крышнаізм, бахаізм;
- г) іўдаізм, канфуцыянства, мусульманства;
- д) праваслаўе, каталіцызм, пратэстантызм;
- е) будызм, хрысціянства, іслам.

4. Хто з філосафаў атаясамліваў паняцці «цывілізацыя» і «культура»?

- а) М. Бярдзьеў;
- б) А. Тойнбі;
- в) О. Шпенглер;
- г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 2

1. Хто лічыцца заснавальнікам культурнай антрапалогіі?

- а) Т. Парсанс;
- б) Ф. Боас;
- в) А. Радкліф-Браўн.

2. У якім сэнсе ўжываецца ў навуковай літаратуры паняцце «другая прырода»?

- а) грамадства;
- б) культура;
- в) тэхніка;
- г) адукацыя.

3. Пазначце імя амерыканскага сацыёлага расійскага паходжання, аўтара канцэпцыі сацыякультурнай дынамікі і даследчыка сацыяльнай стратыфікацыі, які таксама займаўся праблемай тыпалогіі культур:

- а) М. Бярдзьеў;
- б) М. Данілеўскі;
- в) П. Сарокін;
- г) А. Лосеў.

4. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Катарсіс – ачышчэнне праз спачуванне і страх;
- б) Катарсіс – сістэма нормаў, правіл, якая пануе ў мастацкай сферы;
- в) Катарсіс – гармонія вонкавага і ўнутранага стану чалавека.

5. Якому з паняццяў адпавядае наступнае азначэнне: «Непадзельнасць, злітнасць мастацтва, міфалогіі, рэлігіі, якія характарызуюць першапачатковы стан першабытнай культуры»?

- а) анімізм;
- б) фетышызм;
- в) сінкрэтызм;
- г) татэмізм;

6. Што азначае паняцце «цывілізацыя»?

- а) узровень грамадскага развіцця;
- б) ступень грамадскага развіцця, наступная за варварствам;

- в) сінонім культуры;
- г) дадзенае паняцце выкарыстоўваецца ў навуковай літаратуры ва ўсіх вышэйпералічаных сэнсах у залежнасці ад кантэксту і поглядаў аўтара.

ТЭСТ 3

1. Якая навуковая праца належыць нямецкаму філосафу і гісторыку О. Шпенглеру, дзе ён выкладае свае погляды на культуру?

- а) «Феномен чалавека»;
- б) «Ідэі да філасофіі гісторыі чалавецтва»;
- в) «Нездаволенасць культурай»;
- г) «Заняпад Еўропы»;
- в) «Тры абліччы культуры».

2. Якое з прыведзеных азначэнняў культуры адпавядае поглядам англійскага этнографа, даследчыка першабытнай культуры Э. Б. Тайлара?

- а) «Культура – гэта прырода, пераўтвораная з дапамогай чалавечай дзейнасці»;
- б) «Культура ўяўляе сабой сукупнасць усёй не спадчыннай (негенетычнай) інфармацыі, спосабаў яе арганізацыі і захавання»;
- в) «Культура, або цывілізацыя... складаецца ў сваім цэлым з ведаў, вераванняў, мастацтва, маральнасці, законаў, звычаяў і некаторых іншых здольнасцяў і звычак, засвоеных чалавекам як членам грамадства».

3. Каму з філосафаў ХХ ст. належыць наступнае выказванне: «Чалавечая культура ўзнікае і разгортваецца ў гульні як гульня»?

- а) О. Шпенглер;
- б) А. Тойнбі;
- в) М. Бярдзьеў;
- г) Ё. Хейзінга;
- д) К. Ясперс.

4. Пазначце асноўныя задачы культуралогіі:

- а) эмпірычнае апісанне культуры, параўнальны аналіз культур, міжкультурная камунікацыя;

б) вывучэнне вытокаў агульнага і спецыфічнага, устойлівага і зменлівага ў культуры;

в) усе пералічаныя.

5. Як называецца ранняя форма вераванняў, сутнасць якой выяўляецца ў глыбокім ушанаванні якой-небудзь жывёлы або расліны і ў веры ў сваё паходжанне ад іх?

а) анімізм;

б) татэмізм;

в) фетышызм;

г) магія.

ТЭСТ 4

1. Прадстаўнікамі якога напрамку культуралагічнай думкі з'яўляюцца К. Ляві-Строс, М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Дэрыда?

а) структуралізм;

б) эвалюцыянізм;

в) дыфузіянізм;

г) функцыяналізм.

2. Што такое архетып?

а) тып архаічнай культуры;

б) правобраз, які складае змест калектыўнага бессвядомага ў канцэпцыі К. Юнга;

в) тып разумовых працэсаў;

г) усе пералічаныя.

3. Якія перыяды ў эвалюцыі культуры вылучалі Э. Б. Тайлар і Л. Морган?

а) дзікунства, варварства, цывілізацыя;

б) рабаўладанне, феадалізм, капіталізм, камунізм;

в) праметэеўская эпоха, вялікія культуры старажытнасці, восевы час, навукова-тэхнічная эпоха.

4. Якая з пералічаных мадэляў сацыякультурнай дынамікі з'яўляецца гістарычна першай?

а) эвалюцыйная;

б) хвалева;

в) цыклічная.

5. Пазначце навуковую працу ці працы, што належаць філосафу М. Крукоўскаму:

- а) «Філасофія прыгажосці»;
- б) «Логіка прыгажосці»;
- в) «Номо pulcher – Чалавек прыгожы»;
- г) «Бляск і трагедыя ідэалу».

6. Як называў П. Сарокін тып мастацтва, апісаны ў дадзеным урыўку: «Яно мала надае ўвагі асобе, прадметам і падзеям пачуццёвага эмпірычнага свету. Таму нельга знайсці якога-небудзь рэальнага пейзажу, жанру, партрэта. Бо мэта не забяўляць, не радаваць, не даваць задавальненне, а наблізіць рэцыпіента да Бога»?

- а) пачуццёвае мастацтва;
- б) ідэацыйнае мастацтва;
- в) ідэалістычнае мастацтва;
- г) эклектычнае мастацтва.

ТЭСТ 5

1. Як называецца працэс узнікнення і развіцця чалавека як сацыякультурнай істоты?

- а) акультурацыя;
- б) антрапамарфізм;
- в) антрапагенез;
- г) антрапасацыягенез.

2. Хто з філосафаў з'яўляецца аўтарам тэорыі, згодна з якой культура заснавана на прымусе і забароне асноўных чалавечых інстынктаў і службыць дзвюм мэтам: засцярозе людзей ад прыроды і ўрэгуляванню адносін паміж людзьмі (чалавек падаўляе свае бессвядомыя жаданні, выступае ворагам культуры)?

- а) Г. Спенсер;
- б) О. Шпенглер;
- в) З. Фрэйд;
- г) Ё. Хейзінга;
- д) Ж. Лакан.

3. Як называецца праца нідэрландскага вучонага Ё. Хэй-зінгі, у якой ён выкладае сваю канцэпцыю культуры?

- а) «Першабытная культура»;
- б) «Нездаволенасць культурай»;
- г) «Заняпад Еўропы»;
- в) «Чалавек, які гуляе»;
- е) «Культура і асоба».

4. Што вывучае сінергетыка?

- а) дынамічныя працэсы ў адкрытых, нераўнаважных, нелінейных сістэмах;
- б) знакі і знакавыя сістэмы;
- в) праблемы культурных камунікацый.

5. Знакі-індэксы:

- а) характарызуюць прычынна-выніковыя адносіны;
- б) падобныя да прадметаў і з'яў, якія іх абазначаюць;
- в) усе пералічаныя.

6. Хто з вучоных супрацьпастаўляў паняцці «культура» і «цывілізацыя»?

- а) М. Бярдззяеў і О. Шпенглер;
- б) Т. Парсанс і Э. Тайлар;
- в) П. Сарокін і Ю. Лотман.

ТЭСТ 6

1. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Культуралогія – інтэгратыўная дысцыпліна, якая вывучае змест грамадскай жыццядзейнасці людзей;
- б) Культуралогія – сістэма навук аб прыродзе і грамадстве;
- в) Культуралогія – вобласць прыродазнаўчанавуковых ведаў.

2. У межах якога напрамку вывучэння культуры большая ўвага надаецца духоўным, а не матэрыяльным артэ-фактам, выкарыстоўваецца гісторыка-апісальная метада-логія даследавання, на першы план вылучаецца вывучэнне механізмаў трансляцыі культурнага вопыту, праблем ды-намікі культуры?

- а) сацыяльная антрапалогія;

- б) культурная антрапалогія;
- в) дыфузіянізм.

3. Каму з філосафаў належаць наступныя словы: «Культура нарадзілася з культу. Вытокі яе – сакральныя. Вакол храма зачалася яна і ў арганічны свой перыяд была звязана з жыццём рэлігійным»?

- а) А. Камю;
- б) М. Фуко;
- в) М. Бярдзьеў;
- г) П. Сарокін.

4. Хто з’яўляецца аўтарам канцэпцыі «пасіянарнасці»?

- а) А. Тойнбі;
- б) Ф. Ніцшэ;
- в) П. Тэяр дэ Шардэн;
- г) Л. Гумілёў.

5. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Кіч – сінонім да «псеўдамастацтва»; адносіцца да самых ніжніх пластоў масавай культуры;
- б) Кіч – вышэйшая форма праяўлення эстэтычнага густу ў мастацтве.

ТЭСТ 7

1. Што азначае тэрмін «антычнасць»?

- а) грэка-рымская старажытнасць (гісторыя і культура Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма);
- б) тэрмін, раўназначны тэрміну «старажытнасць»;
- в) тэрмін «антычнасць» ужываецца ў абодвух сэнсах: у вузкім – пункт а) і шырокім – пункт б).

2. Які крытэрыі выкарыстаны М. Я. Данілеўскім для тыпалогіі культуры?

- а) усе ніжэйпералічаныя;
- б) гісторыка-геаграфічны;
- в) віды дзейнасці чалавека;
- г) крытэрыі «адзіночнасці», «адасобленасці» ці «пераемнасці».

3. Што з'яўляецца ўмовай самаарганізацыі сістэмы паводле сінергетыкі?

- а) сістэма павінна быць нелінейнай;
- б) сістэма павінна быць адкрытай;
- в) сістэма павінна быць нераўнаважнай;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

4. Сімвал – гэта:

- а) умоўны знак;
- б) неразгорнуты знак, абагульненне;
- в) знак, які нясе ў сабе абагульнены прынцып далейшага разгортвання заключанага ў ім сэнсавага зместу;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта б).

5. Хто з філосафаў разумеў культуру як «ушанаванне святла»?

- а) В. Вунт;
- б) М. Рэрых;
- в) Ж.-Ж. Русо;
- г) Л. Морган.

ТЭСТ 8

1. Хто з вучоных этымалогію слова «культура» ўзводзіў да лацінскага дзеяслова «апрацоўваць» (зямлю)?

- а) В. Вунт;
- б) І. Г. Гердэр;
- в) В. фон Гумбальт.

2. Пазначце прадстаўніка (прадстаўнікоў) канцэпцый: А) еўразійскай цывілізацыі; Б) усходнеславянскай хрысціянскай цывілізацыі:

- а) У. Вярнадскі;
- б) Л. Гумілёў;
- в) І. Абдзіраловіч;
- г) М. Данілеўскі.

3. О. Шпенглер лічыў, што жыццёвы цыкл кожнага культурнага тыпу складаецца з трох этапаў: I – падрыхтоўчы, перыяд дзяцінства і назапашвання сіл; II – перыяд выяўлення і ажыццяўлення ўсіх патэнцый душы гэтай культуры, перыяд інтэнсіўнай творчасці; III – Што, паводле Шпенглера, адпавядае трэцяму этапу?

а) перыяд найвышэйшага росквіту, перыяд стварэння шэдэўраў мастацтва;

б) перыяд заняпаду, перыяд цывілізацыі; адбываецца пераход ад творчасці да бясплоднасці, ад станаўлення да акасянення, ад арганічных «дзеянняў» да механічнай «працы»;

в) агонія культуры.

4. А) Дзякуючы працам якіх вучоных узнікла навука сінергетыка? Б) Пазначце паслядоўніка (паслядоўнікаў) яе ідэй.

а) У. Н. Сідарцоў;

б) І. Прыгожын і Г. Хакен;

в) А. Кробер і К. Клакхан.

5. Хто з'яўляецца заснавальнікам будызму?

а) Соманатха;

б) Сідхартха Гаўтама Шак'ямуні;

в) Пандзітачар'я.

ТЭСТ 9

1. Каму з філосафаў належаць наступныя словы: «Усякая культура (нават матэрыяльная культура) ёсць культура духу; усякая культура мае духоўную аснову – яна ёсць прадукт творчай працы духу над прыроднымі стыхіямі?»

а) Л. Уайт;

б) М. Бярдзьеў;

в) І. Г. Гердэр;

г) К. Ляві-Строс.

2. Пазначце найбольш пашыранае на сёння ў навуковых колах выказванне:

а) усе ніжэйпералічаныя;

б) Тыпалогія культуры – метады навуковага пазнання, у аснове якога ляжыць расчляненне сацыякультурных сістэм і аб'ек-

таў і іх групоўка з дапамогай абагульненай ідэалізаванай мадэлі або тыпу;

в) Тыпалогія культуры – вынік тыпалагічнага апісання і супастаўлення;

г) Тыпалогія культуры – канструяванне ідэальных вобразаў-схем, якія дазваляюць парадкаваць эмпірычны матэрыял, пастаўляемы канкрэтнымі даследаваннямі.

3. А. Тойнбі ўяўляе схему гісторыі як:

а) рух асобных цывілізацый да адзінай сусветнай цывілізацыі на аснове стварэння адзінай сусветнай рэлігіі;

б) рух цывілізацый па замкнёным цыкле;

в) дэградацыю чалавечага роду, рух да катастрофы.

4. П. Сарокін вылучае тэорыю «хвалепадобнай (хвалевай) дынамікі культур». У чым яе сутнасць?

а) усе змены, якія маюць месца ў культуры, адбываюцца не паступова, а «накатваюцца», «як хвалі»;

б) змены ў адным тыпе культуры, як хвалі, распаўсюджваюцца на ўсе іншыя тыпы культур;

в) культуры рухаюцца ад ідэацыянальнага тыпу да гарманічнага, а часам змешанага і далей да пачуццёвага тыпу. Праз некаторы час адбываецца зваротны рух праз змешаны да ідэацыянальнага тыпу.

5. Пазначце паняцце, якое характарызуе асаблівасці вытворчасці духоўных каштоўнасцяў у сучасным індустрыяльным грамадстве, разлічаных на масавае спажыванне шырокімі коламі людзей:

а) народная культура;

б) традыцыйная культура;

в) ліберальная культура;

г) масавая культура.

ТЭСТ 10

1. У межах якога навуковага напрамку вывучаюцца прымітыўныя і традыцыйныя грамадствы з улікам этнічных асаблівасцяў культур?

а) усе ніжэйпералічаныя;

- б) культурная антрапалогія;
- в) сацыяльная антрапалогія.

2. У рамках якой навукі вылучаюцца тры культурна-гаспадарчыя тыпы, якія склаліся і паслядоўна змяняліся: I – паляванне, збіральніцтва, рыбалоўства (прысвойваючы, спажывецкі, тып); II – ручное земляробства і жывёлагадоўля; III – ральнічае (ворыўнае) земляробства?

- а) геаграфія;
- б) паліталогія;
- в) гісторыя;
- г) этнаграфія.

3. Які, паводле канцэпцыі А. Тойнбі, вынік развіцця ўсіх цывілізацый?

- а) усе яны асуджаныя на гібель;
- б) сусветная рэлігія аб'яднае ўсе існуючыя цывілізацыі ў адну сусветную цывілізацыю, што дасць ім магчымасць пазбегнуць гібелі;
- в) як любыя жывыя істоты, цывілізацыі, паміраючы, даюць жыццё новым, «сынавым» цывілізацыям, тыя – сваім «сынавым», і, такім чынам, гістарычны працэс бясконцы.

4. Што такое мастацтва?

- а) узровень, ступень грамадскага развіцця, матэрыяльнай і духоўнай культуры;
- б) сукупнасць матэрыяльных каштоўнасцяў, якімі валодае тая ці іншая супольнасць, якая знаходзіцца на пэўнай стадыі развіцця;
- в) неад'емная складовая частка духоўнай культуры, спецыфічная форма духоўнага асваення чалавекам рэчаіснасці, фарміруе і развівае яго здольнасці творча пераўтвараць навакольны свет і самога сябе па законах прыгажосці.

5. Як называецца рэлігія, у старажытнасці і раннім Сярэднявеччы распаўсюджаная пераважна на тэрыторыі Вялікага Ірана – у Сярэдняй Азіі, Іране, Афганістане, Азербайджане і шэрагу краін Блізкага і Сярэдняга Усходу?

- а) даасізм;
- б) сінтаізм;

- в) джайнізм;
- г) зараастрызм.

ТЭСТ II

1. Пазначце прадстаўнікоў функцыяналізму:

- а) Б. Маліноўскі, А. Радкліф-Браўн;
- б) К. Ляві-Строс, М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Дэрыда;
- в) Э. Б. Тайлар, Г. Спенсер, Дж. Фрэзер, Л. Морган.

2. Хто з навукоўцаў сфармуляваў гіпотэзу пансперміі, згодна з якой рассяняны ў касмічнай прасторы ў выглядзе спораў зародкі жыцця пераносяцца з аднаго нябеснага аб'екта на іншы, што і тлумачыць з'яўленне жыцця на Зямлі?

- а) І. Р. Прыгожын;
- б) Д. І. Сахараў;
- в) С. А. Арэніус.

3. Каму з вучоных належыць наступнае выказванне: «... Сапраўдная культура не можа існаваць без пэўнага гульнявога зместу... Культура ўсё яшчэ хоча ў вядомым сэнсе гуляць – па ўзаемнай дамоў адносна пэўных правіл...»?

- а) М. Вебер;
- б) Ё. Хейзінга;
- в) М. Бахцін.

4. О. Шпенглер адзначаў, што ў стадыі хуткага развіцця знаходзіцца наступны культурны тып:

- а) славянскі;
- б) амерыканскі;
- в) японскі;
- г) аўстралійскі;
- д) руска-сібірскі.

5. Якія галіны ведаў вывучаюць мастацкую культуру?

- а) эстэтыка;
- б) мастацтвазнаўства;
- в) сацыялогія;
- г) псіхалогія;
- д) усе пералічаныя.

6. Асновай якой рэлігіі з'яўляецца вучэнне аб пераўвасабленні душы (паняцце «сансара»)?

- а) індуізм;
- б) будызм;
- в) даасізм;
- г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 12

1. Паняцце «наасфера», паводле вучэння У. І. Вярнадскага, гэта:

- а) трапасфера і стратасфера;
- б) абалонка Зямлі, якая ідзе за атмасферай;
- в) новы эвалюцыйны стан біясферы, пры якім разумная дзейнасць чалавека становіцца вырашальным фактарам яе развіцця;
- г) адкрытая касмічная прастора.

2. Хто з навукоўцаў тлумачыў усе сацыякультурныя з'явы праз іх функцыі, гэта значыць тую ролю, якую яны выконваюць у сістэме культуры, і тыя спосабы, якімі яны суадносяцца паміж сабой:

- а) З. Фрэйд;
- б) Г. Кнабе;
- в) Ф. Грэбнер;
- г) Б. Маліноўскі.

3. М. Я. Данілеўскі ў працы «Расія і Еўропа», даследуючы культурна-гістарычныя тыпы, піша пра існаванне аднаасноўных культур, якія найбольш ярка рэалізавалі сябе ў адным з відаў чалавечай дзейнасці. Да іх адносяцца:

- а) грэчаская;
- б) рымская;
- в) яўрэйская;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

4. Якое сцвярджэнне належыць «тэорыі культурных колаў», распрацаванай нямецкім этнолагам Ф. Грэбнерам?

- а) Кожны элемент культуры ўтвараецца вакол пэўнага цэнтара, належыць аднаму «культурнаму колу», з'яўляецца ў пэўным месцы адзін раз у гісторыі;

б) «Культурныя колы» ўзаемадзейнічаюць паміж сабой у геаграфічнай прасторы;

в) Элементы «культурных колаў» распаўсюджваюцца шляхам міграцый або зрушэнняў;

г) усе пералічаныя;

д) усе пералічаныя, акрамя пункта б).

5. Пазначце правільнае выказванне:

а) Культура выступае як знакавая мадэль рэчаіснасці;

б) Культура можа разглядацца як тэкст і знакавая сістэма;

в) абодва выказванні правільныя.

ТЭСТ 13

1. Хто з вучоных лічыў, што ў XX ст. фарміруецца новы, усеагульны розум – розум культуры, розум дыялагічны і што культуры могуць існаваць толькі ў дыялогу?

а) Л. Баткін;

б) У. Біблер;

в) П. Гурэвіч;

г) Э. Сэйпёр.

2. Як перакладаецца лацінскае слова, ад якога паходзіць тэрмін «цывілізацыя»?

а) тэхніка;

б) навука;

в) горад;

г) спосаб вытворчасці.

3. Які тэрмін выкарыстоўваецца для абазначэння разнастайных моладзевых плыняў, ідэйна-палітычных устаноўкі якіх процілеглыя афіцыйным каштоўнасцям грамадства?

а) масавая культура;

б) элітарная культура;

в) контркультура;

г) канцэптуальная культура.

4. Хто з вучоных супрацьпастаўляў духоўнай эліце, творчай культуры ідэйна і культурна раз'яднаныя масы; распрацаваў канцэпцыю масавага грамадства і масавай культуры?

- а) Д. С. Ліхачоў;
- б) Ф. Ф. Куклярскі;
- в) В. Дзільтэй;
- г) Х. Артэга-і-Гасэт.

5. Як называецца абрад пасвячэння, праз які ў пэўным ўзросце праходзяць усе члены племя і ў выніку якога яны набываюць статус паўнапраўных?

- а) антрапагенез;
- б) акультурацыя;
- в) ініцыяцыя.

ТЭСТ 14

1. Пазначце прадстаўнікоў эвалюцыйнай школы ў культуралогіі:

- а) О. Шпенглер, А. Тойнбі, Ф. Нортрап;
- б) Э. Тайлар, Г. Спенсер, Дж. Фрэзер, Л. Морган;
- в) К. Ясперс, Ф. Ніцшэ, Б. Маліноўскі.

2. Што ляжыць у аснове марксісцкай канцэпцыі генезісу чалавека і культуры?

- а) праца;
- б) рэфлексія;
- в) пасіянарнасць;
- г) гульня.

3. Як называецца кніга французскага палеантолага, філосафа і тэолага П'ера Тэяр дэ Шардэна, у якой ён развіў вучэнне аб рэфлексіі і наасферы?

- а) «Нездаволенасць культурай»;
- б) «Спасціжэнне гісторыі»;
- в) «Феномен чалавека»;
- г) «Заняпад Еўропы».

4. Вядомы нямецкі філосаф К. Ясперс увёў паняцце «восевы час», якое абазначае перыяд, калі ўзніклі перадумовы для фарміравання чалавека, якім ён ёсць і сёння, калі адбыўся самы рэзкі паварот у гісторыі. Гэта перыяд:

- а) III–II тысячагоддзі да н. э.;
- б) V ст. да н. э – V ст. н. э.;
- в) VIII–II стст. да н. э.

5. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Рэлігія – інтуітыўны спосаб спасціжэння свету;
- б) Рэлігія – адзін з элементаў культуры, які ўключае спецыфічныя светапогляд і светаадчуванне, адпаведныя паводзіны і дзеянні, заснаваныя на веры ў звышнатуральнае;
- в) абодва выказванні правільныя.

ТЭСТ 15

1. У філасофіі якога вучонага асобае месца займае «смахавая культура»?

- а) С. Аверынцаў;
- б) В. Сільвестраў;
- в) М. Бахцін.

2. Амерыканскі даследчык М. Херсковіц прапанаваў канцэпцыю культуры, наводле якой кожны народ стварае ўласную культуру, якая забяспечвае яму цэласнасць і жыццяздольнасць. Як завецца гэтая тэорыя?

- а) метадалагічная;
- б) культурны рэлятывізм;
- в) антрапалагічная;
- г) гуманістычная.

3. Каму з філосафаў належыць наступнае выказванне: «Гульня-спаборніцтва як грамадскі імпульс, больш стары, чым сама культура, спрадвеку запаўняла жыццё і, падобна да дражджэй, падахвочвала расці формы архаічнай культуры»?

- а) М. Бярдзязеў;
- б) П. Тэяр дэ Шардэн;
- в) П. Мілюкоў;

- г) Ё. Хейзінга;
- д) Р. Нібур.

4. Прадстаўнікі якой навуковай школы атаясамлівалі культуру з жывым арганізмам і меркавалі, што культурныя жывыя арганізмы могуць удасканалвацца, развівацца ад простых да больш складаных?

- а) функцыянальная;
- б) эвалюцыйная;
- в) структурнай антрапалогіі;
- г) біхейвіярызму.

5. М. Я. Данілеўскі пад цывілізацыяй разумеў:

- а) «...час, на працягу якога народы, што складаюць [культурна-гістарычны] тып... паказваюць пераважна сваю духоўную дзейнасць ва ўсіх тых кірунках, для якіх ёсць залогі ў іх духоўнай прыродзе»;
- б) перыяд распаўсюджвання культуры;
- в) перыяд агоніі культуры.

ТЭСТ 16

1. Хто з вучоных з'яўляецца аўтарам тэорыі, паводле якой культура заснавана на адмове ад задавальнення жаданняў бессвядомага і існуе за кошт сублімацыі энергіі лібіда?

- а) Г. Спенсер;
- б) Х. Артэга-і-Гасёт;
- в) З. Фрэйд;
- г) Э. Дзюркгейм.

2. Якія каналы сувязі існуюць паміж спецыялізаваным узроўнем культуры і культурай штодзённасці?

- а) сфера адукацыі;
- б) сродкі масавай камунікацыі;
- в) установы культуры;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

3. Як назывецца праца Л. М. Гумілёва, у якой ён разглядае культуру як «крышталізаваную пасіянарнасць»?

- а) «Сэнс і прызначэнне гісторыі»;
- б) «Актуальнасць прыгожага»;
- в) «Этнагенез і біясфера Зямлі»;
- г) «Жывы Сусвет».

4. Хто з вядомых заходніх навукоўцаў разглядаў цывілізацыю як «замкнёныя дыскрэтныя адзінкі, на якія распадаецца гістарычнае існаванне чалавецтва»?

- а) М. Вебер;
- б) Ф. Нортрап;
- в) А. Тойнбі;
- г) М. Мід;
- д) А. Моль.

5. Як перакладаецца грэчаскае слова «біблія»?

- а) святыня;
- б) кніга;
- в) прытча;
- г) Бог.

ТЭСТ 17

1. Пазначце прадстаўнікоў структуралізму:

- а) О. Шпенглер, А. Тойнбі, Ф. Нортрап;
- б) К. Ляві-Строс, М. Фуко, Ж. Лакан, Ж. Дэрыда;
- в) Э. Тайлар, Г. Спенсер, Дж. Фрэзер, Л. Морган.

2. У структуры культуры можна вылучыць элементы:

- а) эканоміка;
- б) палітыка;
- в) філасофія;
- г) рэлігія;
- д) права;
- е) навука і тэхніка;
- ж) мастацтва;
- з) усе пералічаныя;
- і) усе пералічаныя, акрамя пунктаў а), б), д).

3. Храналагічныя рамкі эпохі Адраджэння ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе:

- а) з XII па XVII ст.;
- б) з XIV па XVI ст. у Італіі;
- в) з канца XV да пачатку XVII ст.;
- г) усе пералічаныя, акрамя пункта а).

4. Пазначце паняцце, якое адлюстроўвае ўспрыманне чалавекам адчужанага свету тэхнікі, яе дзеянняў і аб'ектаў як пагрозы свайму быццю?

- а) тэхнакратыя;
- б) тэхнафобія;
- в) пралеткульт;
- г) тэхнагенез.

5. Як перакладаецца лацінскае слова «religare», ад якога паходзіць назва паняцця «рэлігія»?

- а) Бог;
- б) пабожнасць;
- в) злучаць;
- г) усе пералічаныя, акрамя пункта а).

ТЭСТ 18

1. Хто з прадстаўнікоў культурнай антрапалогіі ў рамках міждысцыплінарнага падыходу займаўся этнаграфічнымі пытаннямі дзяцінства, адрозніваючы «learning cultures» – культуры, дзе дзеці навучаюцца на ўласным досведзе пад кіраўніцтвам старэйшых, і «teaching cultures» – культуры, у якіх існуюць спецыяльныя сацыяльныя інстытуты для навучання дзяцей?

- а) Ф. Боас;
- б) М. Мід;
- в) К. Ляві-Строс;
- г) М. Харыс.

2. Нямецкі філосаф, тэолаг А. Швейцэр у працы «Культура і этыка»:

- а) супрацьпастаўляў культуру і цывілізацыю;
- б) заклікаў да культурна-маральнага абнаўлення чалавецтва і вылучаў тэзіс «благаслаўлення перад жыццём»;

- в) лічыў, што арганічнае зліццё этыкі з культурай можа забяспечыць прагрэс чалавецтва;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта а).

3. А. Тойнбі лічыў, што сацыяльныя працэсы, якія паслядоўна адбываюцца ў розных цывілізацыях, аналагічныя. Хто з вучоных прытрымліваўся такога ж пункту погляду?

- а) О. Шпенглер;
- б) П. Сарокін;
- в) К. Ясперс;
- г) Ф. Нортрап.

4. Развіццё культуры як незваротныя, накіраваныя, заканамерныя змяненні ўключае:

- а) рух ад простага да складанага, ад менш дасканалага да больш дасканалага;
- б) рух ад складанага да простага (рэгрэс);
- в) моманты застою;
- г) усе пералічаныя.

5. Што ў перакладзе з грэчаскага абазначае слова «techné», ад якога паходзіць назва паняцця «тэхніка»?

- а) мастацтва;
- б) майстэрства;
- в) прылада працы;
- г) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

6. Як называецца падыход да даследавання культуры з пункту гледжання каштоўнасца яе зместу?

- а) геданічны;
- б) аксіялагічны;
- в) камунікатыўны;
- г) дыялагічны.

ТЭСТ 19

1. Хто з вучоных увёў тэрмін «культуралогія»?

- а) М. Харыс;
- б) Л. Уайт;

- в) М. Мід;
- г) М. Ландман.

2. Хто з вучоных лічыў, што сацыякультурнае жыццё з'яўляецца прадуктам расава-антрапалагічных фактараў, сацыяльныя паводзіны людзей абумоўлены біялагічнай спадчыннасцю; аўтар працы «Дослед аб няроўнасці чалавечых рас»?

- а) Ж. А. дэ Габіно;
- б) З. Фрэйд;
- в) К. Юнг;
- г) Э. Фром.

3. Хто з'яўляецца аўтарам шматтомнай працы «Спасці-жэнне гісторыі», у якой на аснове вялікага і сістэматызаванага эмпірычнага матэрыялу вылучаецца тэорыя колазваротаў, якія змяняюць лакальныя цывілізацыі?

- а) А. Мальдзіс;
- б) А. Тойнбі;
- в) Э. Фром;
- г) К. Ясперс.

4. У культуралогіі выкарыстоўваецца паняцце «сацыякультурная дынаміка». Як перакладаецца грэчаскае слова «dynamikos», ад якога паходзіць назва паняцця «дынаміка»?

- а) рух;
- б) праца;
- в) сіла;
- г) магутнасць.

5. Якім тэрмінам пазначаецца метадалагічная ўстаноўка, згодна з якой вырашальнае значэнне ў грамадска-эканамічным развіцці належыць змене тэхнічнай і тэхналагічнай бакоў вытворчасці?

- а) тэхнафобія;
- б) тэхнакратызм;
- в) індустрыялізм;
- г) актывізм;
- д) тэхналагічны дэтэрмінізм.

1. Хто з філосафаў даследаваў марфалогію культуры і ўвёў паняцце «культурнае кола», уяўляючы культуры як своеасаблівыя арганізмы, самастойныя істоты, якія праходзяць усе тыя ступені развіцця, што і расліны, жывёлы, чалавек?

- а) М. Фуко;
- б) А. Моль;
- в) Л. Фрабеніус;
- г) Ф. Ніцшэ.

2. Як называецца кірунак культуралагічнай думкі, паводле якога розныя сацыякультурныя феномены або культуры ў цэлым могуць распаўсюджвацца шляхам дыфузіі, мігрыраваць, накладацца адзін на аднаго, мець агульную крыніцу?

- а) культурны матэрыялізм;
- б) функцыяналізм;
- в) дыфузіянізм;
- г) структуралізм.

3. Канцэпцыю «элітарнасці культуры» распрацоўваў:

- а) Ф. Ніцшэ;
- б) Т. Эліат;
- в) Х. Артэга-і-Гасэт;
- г) усе пералічаныя.

4. М. Я. Данілеўскі вылучае тып у гісторыі культуры чалавецтва, які здольны рэалізаваць у сваёй сацыядынаміцы чатыры важныя каштоўнасці: 1) рэлігію; 2) палітычную справядлівасць і волю; 3) уласна культуру, г. зн. навуку і мастацтва; 4) стварэнне дасканаллага грамадска-эканамічнага ладу. Які гэта тып культуры?

- а) германа-раманскі;
- б) славянскі;
- в) яўрэйскі;
- г) руска-сібірскі.

5. Якому паняццю адпавядае азначэнне: «Група людзей, якія размаўляюць на адной мове, якія прызнаюць сваё адзінае паходжанне, валодаюць комплексам звычайў, укладам жыцця, ахоўваемых традыцыяй, і адрозніваюцца гэтым ад іншых груп»?

- а) соцыум;
- б) этнас;
- в) абшчына;
- г) клас.

ТЭСТ 21

1. Культура ўяўляе сабой:

- а) спосабы чалавечай дзейнасці;
- б) вынікі дзейнасці чалавека;
- в) узровень развіцця асобы;
- г) усе пералічаныя;
- д) пункты а) і б).

2. Хто з навукоўцаў лічыў, што працэс змен у культуры падобны да ваганняў маятніка паміж лібералізмам і кансерватызмам?

- а) І. Прыгожын;
- б) А. Шлезінгер;
- в) П. Сарокін;
- г) О. Шпенглер.

3. Хто з вучоных акрамя Ё. Хейзінгі распрацоўваў гульнявую канцэпцыю культуры?

- а) А. Камю;
- б) Х. Артэга-і-Гасёт;
- в) А. Тофлер;
- г) А. Швейцэр.

4. Якія перыяды ў жыцці культурнага арганізма вылучае О. Шпенглер?

- а) дзяцінства, юнацтва, сталасць, старасць;
- б) вясна, лета, восень, зіма;
- в) перыяд хаосу, назапашвання сіл; перыяд творчага праяўлення сіл; перыяд, калі рэалізуюцца ўсе патэнцыйныя магчы-

масці культурнай душы; перыяд «цывілізацыі», калі культурны арганізм гіне;

г) усе пералічаныя.

5. Пазначце правільнае выказванне:

а) Мандала – гэта архетыпічны знак;

б) Мандала – гэта сімвал, які ахоплівае ўсю навакольную прастору (зямлю і галактыку, чалавека і атам) і складае аснову чалавечай сутнасці;

в) Прынцып мандалы дазваляе чалавеку адлюстроўвацца ў космасе, а Сусвету – у чалавеку;

г) усе выказванні правільныя.

ТЭСТ 22

1. Якому тэрміну адпавядае азначэнне: «Ізўны комплекс асаблівасцяў гаспадаркі і культуры, што складаецца ў розных народаў, якія знаходзяцца на адным узроўні сацыяльна-эканамічнага развіцця і ў аднолькавых натуральна-геаграфічных умовах»?

а) грамадска-эканамічная фармацыя;

б) гаспадарча-культурны тып;

в) культурна-гістарычная эпоха.

2. Пазначце правільнае выказванне:

а) Культура – гэта арганізаваныя сукупнасці матэрыяльных аб'ектаў, ідэй, выяў;

б) Культура – гэта спосабы дзейнасці (тэхналогіі);

в) Культура – гэта сістэма ўстойлівых сувязяў паміж людзьмі і спосабы іх рэгулявання;

г) Культура – гэта ацэначныя крытэрыі, якія ёсць у грамадстве;

д) усе выказванні правільныя;

е) усе выказванні правільныя, акрамя пункта г).

3. Якія знешнія фактары, што ўплываюць на культуру, вылучае А. Тойнбі ў сваёй канцэпцыі «выклікаў-і-адказаў»?

а) прыродна-геаграфічныя ўмовы;

б) кліматычныя ўмовы;

в) нашэсце іншых народаў;

- г) прыродныя катаклізмы;
- д) уплывы іншых культур;
- е) усе пералічаныя.

4. Хто з заснавальнікаў сяміётыкі лічыў, што дадзеная навука павінна стаць сродкам апісання розных аспектаў сацыякультурнай дзейнасці чалавека, метамай, якая дазваляе апісваць усе мовы свету праз значэнні простых і складаных знакаў?

- а) Ч. Морыс;
- б) Ф. дэ Сасюр;
- в) Ч. Пірс;
- г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 23

1. Хто з філосафаў разумеў духоўную культуру чалавецтва як паступовае выяўленне творчай сілы «сусветнага розуму»; безаблічны (сусветны, аб'ектыўны) дух, які ўва-сабляецца ў паслядоўна зменлівых вобразах культуры, адначасова пазнае сябе як іх творца?

- а) Э. Тайлар;
- б) Г. Гегель;
- в) М. Бярдзьеў;
- г) А. Тойнбі.

2. «Агульная тэорыя дзеяння» (стваральнікам якой з'яўляецца Т. Парсанс) у структуры чалавечай дзейнасці вылучае «сітуацыю» і «дзеяча», адносіны паміж якімі ўключаюць:

- а) адаптацыю да навакольнага асяроддзя і мэтапакладанне;
- б) адзнаку сітуацыі і забеспячэнне ўзгодненага ўзаемадзеян-ня ў грамадстве;
- в) перамяшчэнне культурных імпульсаў;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

3. Хто з вучоных вылучаў тры тыпы культур: «аўтаном-ную», «гетэраномную», «тэаномную»; лічыў неабходным

стварэнне тэалогіі культуры, якая павінна пераадолець процістаянне рэлігіі і культуры?

- а) В. Дзільтэй;
- б) П. Ціліх;
- в) І. Гердэр;
- г) Л. Фрабеніус.

4. Хто з філосафаў тлумачыў культуру як адменную доследную сферу, дзе адзінкавыя з'явы адпавядаюць пэўным каштоўнасцям; з'яўляецца стваральнікам вучэння аб каштоўнасцях?

- а) Г. Рыкерт;
- б) Г. Зімель;
- в) Г. Гегель;
- г) В. фон Гумбальт.

5. Пазначце правільнае выказванне:

а) Рэалізм – плынь у літаратуры і мастацтве, для якой характэрны культ натуральнага пачуцця, прыроды, патрыярхальная ідэалізацыя;

б) Рэалізм – праўдзівае, аб'ектыўнае адлюстраванне рэальнай рэчаіснасці на мове таго або іншага мастацтва.

ТЭСТ 24

1. Пазначце правільнае выказванне:

а) «Культура ўяўляе сабой арганізацыю з'яў, відаў і нормаў актыўнасці, прадметаў (сродкаў, рэчаў, створаных пры дапамозе прылад), ідэй (веры, ведаў) і пачуццяў (установак, адносін, каштоўнасцяў), выяўленых у сімвалічнай форме» (Л. Уайт).

б) «Культура складаецца з экспліцытных і імпліцытных нормаў, якія вызначаюць паводзіны, што асвойваюцца і апасродкаваюцца пры дапамозе сімвалаў; яна ўзнікае ў выніку дзейнасці груп людзей... Культурныя сістэмы могуць разглядацца, з аднаго боку, як вынікі дзейнасці людзей, а з другога – як яе рэгулятары» (А. Кробер і К. Клакхан);

в) абодва выказванні правільныя.

2. Маргінальнасць – гэта:

а) паняцце, якое абазначае прамежнае («памежнае») становішча чалавека паміж якімі-небудзь сацыяльнымі групамі, што накладвае пэўны адбітак на яго псіхіку;

б) паняцце, якое абазначае гарманічнае спалучэнне ў жыцці чалавека нормаў, правіл і ладу жыцця дзвюх розных культур.

3. Крытэрыем тыпалагізацыі культур можа быць:

а) каштоўнасны;

б) сацыяльнага дзеяння;

в) фармацыйны;

г) гісторыка-геаграфічны;

д) крытэрыяў можа быць некалькі.

4. Вербальныя мовы – гэта:

а) мовы, у аснове якіх ляжыць слова;

б) мовы мімікі і жэсту;

в) мовы, заснаваныя на гукавых і колеравых сігналах.

5. Што азначае тэрмін «сцыентызм»?

а) форма першабытных рэлігійных вераванняў;

б) абсалютызацыя ролі навукі ў сістэме культуры;

в) філасофскі кірунак, дзе розум прызнаецца асновай пазнання і паводзін людзей.

ТЭСТ 25

1. У канцэпцыі якога мысляра эпохі Асветніцтва культура трактавалася як сістэма, якая аддаляе чалавека ад прыроды, разбурае «натуральныя» чалавечыя сувязі; «культурныя народы» ўспрымаліся як «сапсаваныя» і «маральна разбэшчаныя», ім супрацьпастаўляліся «чысціня і прастата нораваў» першабытных народаў?

а) І. Г. Гердэр;

б) Ж.-Ж. Русо;

в) К. Лышчынскі;

г) Т. Мор.

2. Тэарэтычнымі перадумовамі культуралагічных ведаў выступаюць:

- а) этналогія і гісторыя культуры;
- б) культурная і сацыяльная антрапалогія;
- в) культурфіласофія і культурпсіхалогія;
- г) усе пералічаныя.

3. Кім з вучоных была распрацавана канцэпцыя «пост-індустрыяльнага грамадства»?

- а) Д. Бэл;
- б) Р. Арон;
- в) усе пералічаныя.

4. Паводле тэорыі англійскага этнографа Э. Б. Тайлара, мінімумам любой рэлігіі з'яўляецца:

- а) анімізм;
- б) татэмізм;
- в) фетышызм;
- г) магія.

5. Што такое канфармізм?

- а) кірунак даследаванняў у сучаснай заходняй сацыялогіі;
- б) незалежнае праяўленне мыслення ў дачыненні да традыцый, прынятых нормаў і звычаяў;
- в) некрытычнае прыняцце і падтрыманне пануючых меркаванняў, стандартаў паводзін, стэрэатыпаў масавай свядомасці, традыцый, аўтарытэтаў, прынцыпаў.

ТЭСТ 26

1. Хто з'яўляецца аўтарам працы «Навука аб прыродзе і навука аб культуры» (у ёй абгрунтоўваецца метада навук, якія вывучаюць культуру)?

- а) Э. Сэйпір
- б) Г. Рыкерт;
- в) Р. Рэдфільд;
- г) П. Ціліх.

2. Што азначае лацінскае слова «passio», ад якога паходзіць назва тэрміна «пасіянарнасць» (уведзены Л. М. Гумілёвым)?

- а) мэтанакіраванасць;
- б) запал;
- в) энергія;
- г) улада.

3. Прыкладам іканічнага знака служыць:

- а) фотаздымак;
- б) след, пакінуты на чым-небудзь;
- в) герб дзяржавы;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

4. Як называецца канцэпцыя, паводле якой інфарматыка, камп'ютары і мікраэлектроніка вызначаюць і пераўтвараюць усю сучасную сацыяльную сістэму, выступаюць сродкам стварэння новых сацыяльных надкласавых і наднацыянальных структур, якія карэнным чынам змяняюць механізм грамадскага развіцця?

- а) «індустрыяльнага грамадства»;
- б) «постіндустрыяльнага грамадства»;
- в) «тэхнацэнтрычнага грамадства»;
- г) «інфармацыйнага грамадства».

5. Каму з вучоных належыць наступнае выказванне: «У чалавечых інстытутах гістарычныя пласты выяўлены гэтак жа выразна, як і ў адкладах парод. Яны ідуць адзін за адным у паслядоўнасці, прынятыя аднолькавай на ўсім зямным шары, незалежна ад уяўных, адносна павярхоўных адрозненняў расы і мовы, бо сфарміраваныя падобнай чалавечай прыродай, якая працягвае дзейнічаць пры зменлівасці ўмоў дзікасці, варварства і цывілізаванага жыцця»?

- а) Г. Спенсер;
- б) Б. Маліноўскі;
- в) Э. Тайлар;
- г) Ё. Хейзінга.

1. Хто з філосафаў лічыў, што існуюць тыпы культур «халодныя» (якімі займаецца антрапалогія) і «гарачыя» (якія даследуе гісторыя)? Адрозненне паміж імі бачыў у тым, што «халодныя» культуры імкнуцца да замены гісторыі міфам, а ў «гарачых» культурах існуе тэндэнцыя да стварэння тэхналагічных навацый і да замены міфа рэальнай гісторыяй.

- а) Л. Ляві-Бруль;
- б) К. Ляві-Строс;
- в) К. Ясперс;
- г) А. Камю.

2. Якімі суадносінамі рэалізуецца ўзаемасувязь культуры і асобы?

- а) асоба – аб’ект культурнага ўздзеяння;
- б) асоба – суб’ект культурнай творчасці;
- в) асоба – носьбіт культурных каштоўнасцяў;
- г) усе пералічаныя.

3. Да якога паняцця адносіцца наступнае азначэнне: «Здольнасць і імкненне да змены асяроддзя, або, перакладаючы на мову фізікі, да парушэння інерцыі агрэгатнага пласта»?

- а) пасіянарнасць;
- б) мімесіс;
- в) энтрапія;
- г) мімікрыя.

4. Да якога тыпу знакаў можна аднесці народную прыкмету: «Калі 20 кастрычніка (на Сергія) уначы выпадзе першы снег, то ён ужо не сыдзе»?

- а) іканічныя знакі;
- б) знакі-сімвалы;
- в) знакі-індэксы.

5. Тэхніка ў сацыякультурным кантэксце – гэта:

- а) сродак пераўтварэння навакольнага асяроддзя;
- б) пасрэднік паміж чалавекам і прыродай;

- в) сродак, які замяняе самога чалавека;
- г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 28

1. Англійскі сацыёлаг Г. Спенсер разумеў працэс эвалюцыі культуры наступным чынам:

- а) удасканаленне жыцця, накіраванае на зліццё з вышэйшым Абсалютам;
- б) рух ад аднастайнасці да разнароднасці, прычым рух, які паскараецца;
- в) рух па спіралі.

2. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Абрад – традыцыйныя дзеянні, якія суправаджаюць важныя моманты жыцця і дзейнасці чалавека;
- б) Абрад – спосаб разумення сацыяльнай рэчаіснасці, дамінуючы на ранніх стадыях грамадскага развіцця.

3. Заснавальнік структурнай антрапалогіі К. Ляві-Строс вылучаў:

- а) «халодныя» і «гарачыя» тыпы культур;
- б) аднаасноўныя, двухасноўныя, чатырохасноўныя культурныя тыпы;
- в) дапісьмовы, пісьмовы, друкарскі і сучасны інфармацыйны тыпы культур.

4. Да фактараў, якія ўплываюць на змену каштоўнасных арыенціраў грамадства, адносяцца:

- а) эканамічныя ўмовы;
- б) этычныя нормы;
- в) эстэтычныя ідэалы;
- г) крытэры карысці;
- д) усе пералічаныя;
- е) усе пералічаныя, акрамя пункта а).

5. У сінергетыцы разглядаюцца пэўныя кропкі – біфуркацыі, у якіх:

- а) сацыякультурная сістэма становіцца няўстойлівай, выпадковасць, асобныя нязначныя адхіленні могуць адыгрываць

вельмі істотную, і нават вырашальную, ролю, адбываецца «выбар» далейшага шляху эвалюцыі;

б) сацыякультурная сістэма становіцца ўстойлівай і раўнаважнай.

6. Пазначце правільнае выказванне:

а) Мова – спосаб стварэння, захоўвання, перапрацоўкі і перадачы культурнай інфармацыі;

б) Мова – спосаб камунікацыі, звязаны з працэсам мыслення;

в) Сутнасць мовы заключаецца ў тым, што яна падзяляе свет на дыскрэтныя паняцці, прысвойвае асобным элементам свету пэўныя значэнні і такім чынам арганізуе іх у сістэму;

г) усе пералічаныя.

7. З рухам хіпі звязана такая з'ява, як:

а) сексуальная рэвалюцыя;

б) наркакультура;

в) контркультура;

г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 29

1. Як называецца працэс пачатковага ўзнікнення якога-небудзь народа, далейшае фарміраванне яго этнаграфічных, лінгвістычных і антрапалагічных асаблівасцяў?

а) антрапагенез;

б) этнагенез;

в) сацыягенез;

г) акультурацыя.

2. Пад сацыякультурнай дынамікай разумеюцца:

а) змены ў культуры пад уздзеяннем знешніх і ўнутраных фактараў;

б) толькі прагрэсіўныя змены ў культуры.

3. Як называецца адно з цэнтральных паняццяў антычнай культуры, якое абазначае гармонію знешняга і ўнутранага, што з'яўляецца ўмовай прыгажосці індывіда; атры-

мала адлюстраванне ў антычным мастацтве як ідэал фізічнай і маральнай дасканаласці?

- а) калакагація (адначасова і добрае, і прыгожае);
- б) мімесіс;
- в) катарсіс;
- г) канон.

4. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Культ – традыцыйныя дзеянні, якія суправаджаюць важныя моманты жыцця і дзейнасці чалавека;
- б) Культ – адзін з асноўных элементаў рэлігіі, сукупнасць дзеянняў, выкананнем якіх маецца на мэце выказаць рэлігійную глыбокую пашану.

ТЭСТ 30

1. У канцэпцыі А. Тойнбі сцвярджаецца, што:

- а) змены ў культуры рэалізуюцца як «паступовыя» і ў выглядзе «выбуху»;
- б) развіццё па шляху прагрэсу, якое з'яўляецца вынікам выбару адэкватнага адказу на выклік знешніх акалічнасцяў.

2. Амерыканскі сацыёлаг культуры П. Сарокін лічыў, што любое грамадства можна зразумець і ацаніць праз прызму чатырох універсальных катэгорый. Што гэта за катэгорыі?

- а) Вера, Надзея, Каханне, Чалавечнасць;
- б) прадукцыйныя сілы, вытворчыя адносіны, класавая барацьба, дыктатура пралетарыяту;
- в) Ісціна, Прыгажосць, Дабро, Карысць.

3. Раздзел семіётыкі семантыка вывучае:

- а) унутраную структуру знакавых сістэм безадносна да выконваемых імі функцый;
- б) знакавыя сістэмы як сродкі выяўлення сэнсу;
- в) дачыненне знакавых сістэм да тых, хто іх выкарыстоўвае.

4. Якое паняцце ўключае ў сябе элементы сацыяльнай і культурнай спадчыны, што перадаюцца ад пакалення да пакалення і захоўваюцца на працягу доўгага часу?

- а) рытуал;
- б) традыцыя;
- в) абрад;
- г) свята.

5. Хто ўвёў у навуковы ўжытак тэрмін «індустрыяльнае грамадства»?

- а) М. Вебер;
- б) Р. Арон;
- в) А. Сен-Сімон.

ТЭСТ 31

1. Хто з вучоных з'яўляецца аўтарам канцэпцыі пост-індустрыяльнай цывілізацыі, мяркуючы, што паскарэнне грамадскага і навукова-тэхнічнага развіцця ставіць індывіда ва ўсё больш складаныя ўмовы сацыяльна-культурнай адаптацыі; вылучае тры хвалі цывілізацыі: аграрную, індустрыяльную і сучасную, постіндустрыяльную; аўтар прац «Трэцяя хваля», «Шок будучыні»?

- а) А. Тофлер;
- б) М. Мід;
- в) Р. Нібур;
- г) А. Швейцэр.

2. Як суадносяцца паняцці «палітыка» і «палітычная культура»?

- а) «палітыка» шырэй паняцця «палітычная культура»;
- б) «палітычная культура» шырэй паняцця «палітыка»;
- в) гэтыя паняцці тоесныя.

3. Як называецца кірунак грамадскай думкі, якая прызнае розум асновай пазнання і паводзін людзей?

- а) гуманізм;
- б) рацыяналізм;
- в) экзістэнцыялізм.

4. Раздзел семіётыкі прагматыка вывучае:

- а) унутраную структуру знакавых сістэм безадносна да выконваемых імі функцыям;
- б) знакавыя сістэмы як сродкі выяўлення сэнсу;
- в) дачыненне знакавых сістэм да тых, хто іх выкарыстоўвае.

5. Якое паняцце абазначае высокі ўзровень упарадкаванай разнастайнасці, аптымальнае ўзаемадзеянне рознага ў складзе цэлага, якое адпавядае эстэтычным крытэрыям дасканаласці, прыгажосці?

- а) катарсіс;
- б) гармонія;
- в) калакагація (адначасова і добрае, і прыгожае);
- г) мімесіс.

6. Пазначце правільнае выказванне:

- а) Табу – рытуальная забарона, якая накладаецца на якое-небудзь дзеянне;
- б) Табу – складанае культурнае ўтварэнне, якое проціпастаўлена традыцыйнай, пануючай культуры.

7. Сёння пашыраецца думка, якая звязвае развіццё чалавечай цывілізацыі не з узроўнем навукова-тэхнічнага прагрэсу. Гэта абумоўлена тым, што:

- а) узрасла непрадказальнасць наступстваў для прыроды і чалавека, якія нясе з сабой усё больш ускладненая тэхніка;
- б) тэхніка ненадзейная; яе складанасць пераўзыходзіць кантралюючыя магчымасці чалавека;
- в) маштабы развіцця тэхнікі вядуць да фарміравання тэхна-сферы, якая, як частка экасферы, паглынае апошнюю;
- г) усе пералічаныя.

ТЭСТ 32

1. Хто з філосафаў разглядаў свет чалавечай культуры як прадукт сімвалічнай дзейнасці людзей, лічачы знак адзіным сродкам культурнага асваення рэчаіснасці, разумеў разнастайныя сферы культуры (міф, мову, рэлігію, мастацтва, навуку) як самастойныя «сімвалічныя формы»?

- а) І. Кант;

- б) Э. Касірэр;
- в) М. Вебер;
- г) А. Моль.

2. Якія з пералічаных культур атрымалі назву альтэрнатывных?

- а) культура хіпі;
- б) моладзевая рок-культура;
- в) культура злачыннага, крымінальнага свету;
- г) усе пералічаныя.

3. Адметныя рысы культуры Адраджэння:

- а) антыклерыкальны характар;
- б) гуманістычны светапогляд;
- в) зварот да культурнай спадчыны Антычнасці;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта а).

4. Як суадносяцца паняцці «прававая культура» і «права»?

- а) паняцце «права» шырэй за паняцце «прававая культура»;
- б) паняцце «прававая культура» шырэй за паняцце «права»;
- в) гэтыя паняцці тоесныя.

5. Тыпалогія культуры вырашае задачу:

- а) раздзялення на тыпы разнастайнага па складзе мноства аб'ектаў культуры;
- б) злучэння ў адзінае цэлае разнастайнага па складзе мноства аб'ектаў культуры;
- в) упарадкавання апісання і тлумачэння разнастайнага па складзе мноства аб'ектаў культуры.

6. У міфалагічнай мадэлі свету квадрат з'яўляецца знакам:

- а) матэрыяльнасці;
- б) зямлі;
- в) агню;
- г) усіх пералічаных;
- д) усіх пералічаных, акрамя пункта в).

1. Якому навуковаму кірунку адпавядаюць наступныя азначэнні: А) «Культура – адзінае цэлае, кожная частка якога выконвае нейкую функцыю, жыццёва важную для цэлага»; Б) «Любы звычай мае значэнне ў сучаснасці, перажыткаў у культуры няма, а мінулае яе непазнавальна»?

- а) эвалюцыянізм;
- б) функцыяналізм;
- в) структуралізм;
- г) тэорыя культурных колаў.

2. Хто з філосафаў з'яўляўся прыхільнікам тэорыі, паводле якой: культура ёсць прадукт расава-антрапалагічных фактараў; расы не роўныя паміж сабой, што, у сваю чаргу, прыводзіць да няроўнасці («непаўнавартасці» адных і «перавагі» іншых) ствараемых імі культурных каштоўнасцяў; расавыя змяшэнні шкодныя для культурнага развіцця?

- а) А. дэ Габіно, Дж. Чэмберлен;
- б) Г. Спенсер, Э. Б. Тайлар;
- в) П. Тэяр дэ Шардэн, У. Вярнадскі.

3. Адметныя рысы культуры Асветніцтва ў Еўропе:

- а) бязмежная вера ў розум чалавека;
- б) крытыка рэлігіі;
- в) надзея на гарманізацыю грамадства праз адукацыю і асвету людзей;
- г) прырытэт творчага пачатку ў культуры;
- д) усе пералічаныя;
- е) усе пералічаныя, акрамя пункта г).

4. Як суадносяцца паняцці «рэлігія» і «рэлігійная культура»?

- а) паняцце «рэлігія» шырэй за паняцце «рэлігійная культура»;
- б) паняцце «рэлігійная культура» шырэй за паняцце «рэлігія»;
- в) гэтыя паняцці тоесныя.

5. Якім тэрмінам абазначаецца працэс уваходжання індывіда ў грамадства і культуру, асваення ім сацыякультурнай прасторы?

- а) сацыялізацыя;
- б) інкультурацыя;
- в) антрапасацыягенез;
- г) усе пералічаныя;
- д) усе пералічаныя, акрамя пункта в).

ТЭСТ 34

1. У рамках якой навуковай школы склалася наступная трактоўка: гісторыя цывілізацый ёсць паслядоўны шэраг культурных колаў, у аснове якога ляжыць першапачатковае кола культуры пігмеяў, якія насялялі ўсю айкумену – асвоеную чалавецтвам частку свету?

- а) структуралізм;
- б) функцыяналізм;
- в) культурна-гістарычная школа;
- г) эвалюцыянізм.

2. Хто з'яўляецца аўтарам прац «Навукі аб прыродзе і навукі аб культуры», «Каштоўнасці жыцця і каштоўнасці культуры»?

- а) В. Віндэльбанд;
- б) Г. Рыкерт;
- в) Э. Касірэр;
- г) М. Вебер.

3. Як суадносяцца паняцці «мастацтва» і «мастацкая культура»?

- а) паняцце «мастацтва» шырэй за паняцце «мастацкая культура»;
- б) паняцце «мастацкая культура» шырэй за паняцце «мастацтва»;
- в) гэтыя паняцці тоесныя.

4. Што такое «субкультура»?

- а) падкультура (або культура ў культуры) як нейкае ўтварэнне ў рамках афіцыйнай культуры;

б) культура якой-небудзь сацыяльнай або дэмаграфічнай групы;

в) пэўным чынам абмежаваная культура сацыяльнай супольнасці, што абумоўлена беднасцю сацыяльных сувязяў, непаўнатой або складанасцю доступу да культурнай спадчыны;

г) усе пералічаныя.

5. Якому паняццю адпавядае азначэнне: «Карэнныя, якасныя змяненні прадукцыйных сіл на аснове ператварэння навукі ў непасрэдную прадукцыйную сілу»?

а) навукова-тэхнічная рэвалюцыя;

б) пераход ад капіталізму да сацыялізму;

в) пераход ад дэмакратыі да таталітарызму.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

КАРОТКІ СЛОЎНІК КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫХ ПАНЯЦЯЎ І КАТЭГОРЫЙ

Аб'ект культуры – гэта элемент, фрагмент яе быцця, які ўяўляе сабой прадукт рэалізацыі актыўнасці суб'екта культуры.

Адаптацыя (лац. *adaptare* – прыладжваць) – працэс прыстасавання індывіда або групы людзей да знешніх умоў іх існавання. У працэсе фізічнай адаптацыі чалавек паступова прыстасоўваецца да пэўнага клімату, а ў ходзе сацыякультурнай адаптацыі – да патрабаванняў канкрэтнай культуры, усяго грамадства.

Аксіялогія (грэч. *axia* – каштоўнасць + *logos* – вучэнне) – вучэнне аб каштоўнасцях; філасофская тэорыя агульназначных прынцыпаў, якія вызначаюць матывацыю і накіраванасць дзеянняў чалавека. Як навуковая дысцыпліна сфарміравалася ў другой палове XIX ст., хоць пытанні прыроды каштоўнасцяў (сэнс жыцця, сутнасць добра і зла, справядлівасці і несправядлівасці) ставіліся на працягу ўсёй гісторыі філасофіі, пачынаючы са старажытнасці. Прадстаўнікі сучаснай гуманістыкі разглядаюць каштоўнасці як неад'емны кампанент чалавечага быцця і існавання, даследуюць іх у арганічнай узаемасувязі з праблемамі ўмацавання суверэнітэту краіны, усведамлення кожным чалавекам сваёй нацыянальнай годнасці, прыналежнасці да цывілізаванай сям'і народаў і агульначалавечай супольнасці.

Акультурацыя – працэс і вынік узаемаўплыву розных культур: усе ці частка прадстаўнікоў адной культуры (рэцыпіенты) пераймаюць нормы, каштоўнасці і традыцыі другой культуры (донара).

Антрапалогія (грэч. *anthropos* – чалавек) – галіна навукі, якая вывучае паходжанне, эвалюцыю і заканамернасці біялагічных асаблівасцяў чалавека і яго расы. Цесна звязана з прыродазнаўчагістарычнымі навукамі. Мае тры асноўныя раздзе-

лы: расазнаўства (вывучае ўмовы і прычыны ўтварэння, заканамернасці фарміравання і ўзаемадзеяння рас; часткай раздзела з'яўляецца і этнічная антрапалогія, якая даследуе праблемы этнагенезу), антрапагенез і марфалогія (вывучае заканамернасці змянення будовы цела і органаў чалавека ў залежнасці ад спадчыннасці, умоў жыцця і працы). Як навук антрапалогія сфарміравалася ў XIX ст., калі пачалі збірацца і сістэматызавацца звесткі пра розныя тыпы старажытнага і сучаснага складу біялагічных, культурных, сацыяльных характарыстык чалавека (як асобага віду) і чалавечага грамадства.

Артэфакт (лац. arte – штучна + factum – зроблены) – штучна створаны чалавекам матэрыяльны прадмет, фізічны аб'ект (прылады працы, рэчы, адзенне, упрыгажэнні, мастацкія вырабы і хатнія рэчы, жыллё, дарогі, масты і інш.). Культурнымі артэфактамі, напрыклад, з'яўляюцца кнігі прозы, зборнікі вершаў, творы жывапісу (карціны, гравюры), музычныя творы (сімфоніі, песні), тэатральныя спектаклі, кінафільмы, навуковыя працы (манаграфіі, артыкулы) і інш. Артэфактамі культуры з'яўляюцца таксама разнастайныя тэорыі, канцэпцыі, гіпотэзы, ідэі, мастацкія вобразы, а таксама спосабы паводзін індывідаў ці пэўных супольнасцяў і інш.

Архетып (грэч. arche – пачатак і typos – вобраз) – першасны вобраз, правобраз, які на бессвядомым узроўні захоўваецца ў «негенетычнай» калектыўнай памяці пра папярэдні (з глыбінь вякоў) духоўны вошчт пакаленняў. Змест архетыпу складае найбольш тыповае ў культуры супольнасці. Існуюць універсальныя, уласцівыя ўсім людзям усіх этнасаў, і этнічныя архетыпы. Яны застаюцца практычна нязменнымі па сваёй сутнасці, аднак у прасторава-часовай перспектыве праяўляюцца ў разнастайных формах: міфалагічных сюжэтах і вобразах, рэлігійных вучэннях і рытуалах, нацыянальных ідэалах і інш. У культуралогіі праявы архетыпаў вывучаюцца таксама праз аналіз сноў, фантазій, фобій, сюжэтаў літаратурных, філасофскіх твораў і інш.

Асіміляцыя (лац. assimilatio – прыпадабненне) – этнічны працэс, які суправаджаецца засваеннем адным народам (ці этнічнай групай) мовы, культуры і іншых этнічных прыкмет іншага народа (які сацыяльна больш развіты ці дэмаграфічна пераважае) да поўнага зліцця з ім.

Біхевіарызм (англ. behaviour – паводзіны) – адзін з пашыранных кірункаў у сучаснай заходняй псіхалогіі; літаральна – навука аб паводзінах. Заснаваны ў 1913 г. амерыканскім псіхологам Дж. Уотсанам, які сцвярджаў, што паводзіны чалавека можна вымерыць і мадыфікаваць. Эксперыментальнай асновай біхевіарызму паслужылі даследаванні амерыканскага псіхолога Э. Торндайка паводзін жывёл. Біхевіарызм зводзіў псіхічныя з’явы да рэакцый арганізма, а ўсё пазнанне – да ўтварэння ў арганізме (уключна і чалавека) умоўных рэакцый. Ідэі біхевіарызму паўплывалі на лінгвістыку, антрапалогію, сацыялогію, семіётыку і сталі адным з вытокаў кібернетыкі.

Веды – вынік пазнання прадметаў і з’яў рэчаіснасці і адпаведнае іх адлюстраванне ў свядомасці чалавека. Як ідэальнае выяўленне ў знакавай форме аб’ектыўных уласцівасцяў і сувязяў свету, прыроды і грамадства, веды з’яўляюцца перадумовай і непасрэднай мэтай працэсу пазнання. Веды з’яўляюцца аб’ектыўнай неабходнасцю духоўнага ўзвышэння асобы, удасканалення дзяржаўнай, сацыяльна-эканамічнай, нацыянальна-культурнай формаў жыцця грамадства.

Грамадства (чалавечае грамадства) – аб’яднанне як вялікай, так і малой групы людзей, якое склалася ў працэсе гістарычнага развіцця і трымаецца сілай звычак, традыцый, закону, сацыяльных інстытутаў і г. д., грунтуецца на пэўным спосабе вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання матэрыяльных і культурных даброт.

Грамадства інфармацыйнае – адно з азначэнняў сучаснага стану грамадства ў індустрыяльна развітых краінах, якое звязана з якасна новым узроўнем вытворчасці, перапрацоўкі і распаўсюджвання інфармацыі. Тэорыя інфармацыйнага грамадства ўзнікла ў 1970-я гг., калі новыя тэхналогіі, усеагульная камп’ютарызацыя і інфарматызацыя грамадства прывялі да глабальных змен у навуковай, тэхнічнай, сацыяльнай, духоўнай і іншых сферах жыццядзейнасці, паглыблення творчага, інтэлектуальнага пачатку ў матывацыі працоўнай дзейнасці, вытворчасці матэрыяльных і культурных каштоўнасцяў. Такое грамадства ў розных тэарэтычных канцэпцыях разглядаецца як адна з разнавіднасцяў постіндустрыяльнага грамадства або якасна новая ступень у развіцці грамадскага працэсу, якая прыходзіць на змену постіндустрыялізму.

Гульня – непрадукцыйны від дзейнасці людзей, мэта якой не атрымаць пэўны вынік, а сам працэс самавыяўлення. Гульня разгортваецца ў выглядзе спаборніцтваў або ў форме паказу (выканання, рэпрэзентацыі) якіх-небудзь сітуацый, сэнсаў, станаў.

Дзейнасць – выкліканая патрэбнасцямі мэтанакіраваная, асэнсаваная актыўнасць суб'екта, у працэсе якой адбываецца пазнанне і пераўтварэнне рэчаіснасці і самога чалавека. Культурная дзейнасць – гэта такая актыўнасць суб'екта, якая: задавальняе патрэбнасці чалавека не толькі як істоты прыроднай, але і надпрыроднай, культурнай; займае пэўнае месца ў чалавечай іерархіі каштоўнасцяў; выконваецца не толькі для сябе, але і для іншых людзей (менавіта такія культурныя кантакты спрыяюць фарміраванню супольнасцяў людзей).

Ідэал (фр. *ideal* ад грэч. *idea* – вобраз (узор), уяўленне) – дасканаласць, дасканалы ўзор якога-небудзь аб'екта, падзеі з пункту гледжання канкрэтнага чалавека ці групы людзей. Тэорыя ідэалу была сфармулявана ў нямецкай класічнай філасофіі (І. Кант, Г. Гегель, І. Фіхтэ). Кожныя эпоха, грамадства, культура ствараюць свае ўласныя ідэалы, выпрацоўваюць уяўленні аб абсалютнай гармоніі, справядлівасці і прыгажосці, найвышэйшай мэце імкненняў і дзейнасці. Так, эпоха Сярэднявечча – ідэал аскетычнай, пакорнай асобы, еўрапейская (ці заходняя) культура Найноўшага часу – ідэал «бессаслоўнай» асобы, якой даступны магчымасці свайго ўсебаковага развіцця.

Ідэнтыфікацыя (лац. *identificare* – атаясамліваць) – устанаўленне тоеснасці аб'ектаў. Важны механізм сацыялізацыі асобы, пры дапамозе якога засвойваюцца сацыяльныя ролі, устаноўкі, нормы, ідэалы.

Імітацыя (лац. *imitatio* – перайманне) – перайманне, дакладнае ўзнаўленне.

Індывід (лац. *individuum* – непадзельнае, асобнае) – асобны чалавек як істота, якая валодае прыроджанымі і набытымі якасцямі. **Індывідуум** – асобны прадстаўнік сацыяльнай супольнасці (народа, грамадства, сацыяльнай групы і інш.).

Інкультурацыя – працэс і вынік засваення людзьмі традыцый, звычаяў, каштоўнасцяў, вераванняў роднай культуры; перадача культуры нашчадкам.

Інтэграцыя (лац. *integratio* – аднаўленне, папаўненне) – адзін з бакоў працэсу развіцця, калі асобныя часткі ці элементы аб’ядноўваюцца пад уздзеяннем пэўнага фактару ў адно цэлае.

Інтэграцыя культурная – ахоплівае ўзаемадзеянне паміж установамі культуры, творцамі і спажыўцамі культуры, працэс узгаднення розных нацыянальных формаў культуры, традыцый і навацый, устанаўленне адзінай агульначалавечай сістэмы каштоўнасцяў. У выніку культурнай інтэграцыі розныя элементы, часткі культуры з-за іх падабенства паступова аб’ядноўваюцца ў адзіную культурную сістэму.

Інтэрыярызацыя – (фр. *intériorisation* – пераход зvonку ўнутр, ад лац. *interior* – унутраны). У культуралогіі – працэс прыняцця і засваення культурных каштоўнасцяў, нормаў.

Інфармацыя (лац. *informare* – надаваць выгляд, форму, навучаць; мысліць, уяўляць) – звесткі, якія перадаюцца людзьмі вусна, пісьмова або іншым спосабам, а таксама сам працэс перадачы ці атрымання такіх звестак. З сярэдзіны ХХ ст. агульнанавуковае паняцце – звесткі, якімі абменьваюцца людзі, чалавек і праграма кіруемы аўтамат, аўтамат і аўтамат, сігналы ў жывёльным і раслінным свеце, прыкметы, перадаваемыя ад клеткі да клеткі, ад арганізма да арганізма.

Кампенсацыя (лац. *compensare* – ураўнаважваць) – аднаўленне парушанай раўнавагі псіхічных і псіхафізіялагічных працэсаў сродкамі адпаведнай функцыі культуры.

Камунікацыя (лац. *communicatio* – паведамленне, перадача) – працэс перадачы і абмену інфармацыяй; сродкі сувязі паміж любымі аб’ектамі матэрыяльнага і духоўнага свету.

Каштоўнасць – філасофскі, сацыялагічны і культуралагічны тэрмін, які фіксуе чалавечае, сацыяльнае і культурнае значэнне пэўных з’яў рэчаіснасці, якія ацэньваюцца ў плане добра і зла, праўды і хлусні, прыгажосці і агіднасці, дапушчальнага і забароненага, справядлівага і несправядлівага і інш. Каштоўнасцямі называюць таксама спосабы і крытэрыі, на аснове якіх ацэньваюцца адпаведныя з’явы (устаноўкі, забароны, мэты ці праекты). Каштоўнасці азначаюць не самі па сабе прадметы матэрыяльнай культуры, з’явы духоўнай культуры або працэсы ў сферы чалавечых адносін, а іх сацыяльную якасць і значэнне ў жыццядзейнасці грамадства. Кожная культура фарміруе свой набор і іерархію каштоўнасцяў, сістэма якіх выступае ў якасці найбольш высокага ўзроўню сацыяльнай рэгуляцыі.

Культура (лац. cultura – апрацоўка, вырошчванне) – сукупнасць матэрыяльных і духоўных каштоўнасцяў (звычай, вераванняў, традыцый, ідэй, сімвалаў, твораў мастацтва, пабудоў, машын і г. д.), якія ствараюцца людзьмі ў працэсе фізічнай і разумовай працы для задавальнення іх разнастайных патрэнасцяў і перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Існуе мноства азначэнняў культуры і падыходаў да вытлумачэння яе сутнасці. Яна мае розныя формы, выконвае разнастайныя сацыяльна значныя функцыі. Суб'ектам культуры выступае чалавек, паколькі ён творыць, захоўвае і распаўсюджвае створаныя чалавецтвам культурныя артэфакты.

Культура масавая – вытворчасць і спажыванне культурных каштоўнасцяў, разлічаных на шырокія масы людзей. Уяўляе сабой новы тып, разнавіднасць культуры індустрыяльнага грамадства. Іншыя яе назвы: культура большасці, камерцыйная, спажывецкая, папулярная, агульнадаступная культура.

Культура элітарная – спецыфічная форма культуры, якая ствараецца прывілеяванай часткай грамадства або па яе заказе высокапрафесійнымі творцамі, што валодаюць творчай адоранасцю і выключнай мастацкай успрымальнасцю. Уключае выяўленчае мастацтва, класічную музыку і літаратуру.

Культура этнічная – сукупнасць створаных каштоўнасцяў пэўнай этнічнай супольнасцю.

Мараль (лац. mores – агульнапрынятыя традыцыі, негалосныя правілы) – асаблівая форма грамадскай свядомасці і від грамадскіх адносін (маральныя адносіны), якія грунтуюцца на асэнсаванні процілегласці добра і зла і добраахвотным выбары падтрымкі добра; адзін з дзейсных спосабаў нарматыўнай рэгуляцыі паводзін чалавека ў грамадстве.

Маргінальнасць (лац. margo – край, мяжа) – тэрмін, які выкарыстоўваецца ў сацыялогіі, культурнай антрапалогіі для абазначэння індывідаў, якія па сваім становішчы знаходзяцца па-за межамі (на мяжы) пэўнага сацыяльнага слоя, што ў выніку прыводзіць да наяўнасці падвойнай (часам – множнай) сацыякультурнай самаідэнтыфікацыі. Прычынамі ўзнікнення і пашырэння феномена маргінальнасці многія даследчыкі лічаць рост міграцыі народаў і розных этнічных, сацыяльных груп, развіццё гандлю, рынку, хуткі рост буйных гарадоў (мегаполісаў). Маргіналам уласцівы такія адметныя рысы, як

маральная раздвоенасць, адчуванне страты ранейшай культурнай самаідэнтыфікацыі і немагчымасць дасягнуць іншай, канфліктнасць з традыцыйнымі нормама і ідэалама і інш.

Нормы (лац. norma – пераноснае значэнне «правіла») – агульнапрызнаныя (ці ўзаконеныя) правілы, прынцыпы, узоры паводзін або дзеянняў індывідаў ці груп у грамадстве. Адлюстроўваюць пазітыўныя (дазвол, прадпісанне) і негатыўныя (забарона) характарыстыкі дзеянняў. На аснове нормаў забяспечваюцца ўпарадкаванасць, рэгулятыўнасць сацыяльных узаемадзеянняў індывідаў і груп. Маральныя і прававыя нормы – найбольш важныя сферы рэгуляцыі паводзін і дзеянняў суб'ектаў грамадскіх адносін.

Прырода – у шырокім сэнсе ўсё, што існуе (матэрыяльны свет) як створанае натуральным шляхам і незалежнае ад волі людзей. Чалавек з'яўляецца арганічнай часткай прыроды, па-за якой ён не можа існаваць фізічна і духоўна. Рэальная аснова адносін чалавека да прыроды – яго практычная дзейнасць, акультураванне прыроды.

Сацыялізацыя (лац. socialis – грамадскі) – працэс засваення чалавекам пэўнай сістэмы ведаў, нормаў і каштоўнасцяў, якія дазваляюць яму функцыянаваць у якасці паўнапраўнага члена грамадства, працэс уваходжання чалавека ў грамадскае жыццё. Уключае як мэтанакіраванае ўздзеянне на асобу (выхаванне), так і стыхійны, спантанны ўплыў жыццёвага асяроддзя.

Семіётыка (семіялогія) (грэч. semeiotike, ад semeion – знак, прыкмета) – навука, што вывучае ўласцівасці знакавых сістэм ці знакаў, кожнаму з якіх надаецца пэўнае значэнне і якія выкарыстоўваюцца для захавання і перадачы інфармацыі. Даследуе асноўныя характарыстыкі любых знакаў і іх спалучэнняў і сістэм знакаў. Семіётыка ўзнікла ў XX ст. і паўплывала на развіццё не толькі мовазнаўства, але стала агульным метадам для шэрагу даследаванняў у мастацтве, літаратуразнаўстве і агульнай тэорыі культуры. Універсальнасць семіятычнага падыходу заснавана на тым, што, па сутнасці, уся інфармацыя, якую набывае чалавек на працягу жыцця і якая складае асноўны змест яго свядомасці, уяўляе сабой адлюстравальна-знакавую сістэму.

Суб'ект культуры (лац. subjectum – што ляжыць унізе, знаходзіцца ў аснове) – паняцце ў культуралогіі, якое ўжываецца

для абазначэння розных носьбітаў у сферы стварэння, спажывання, захавання і трансляцыі культурных дасягненняў, нормаў, адносін. Суб'ектамі культуры выступаюць асобныя індывіды або якія-небудзь супольнасці (сацыяльныя, нацыянальныя, рэлігійныя, полаўзроставыя і інш.).

Трансмiсія культурная (лац. *transmissio* – перадача, пераход) – працэс, дзякуючы якому культура перадаецца ад папярэдніх наступным пакаленням найперш праз навучанне. На яе аснове фарміруюцца пераемнасць культуры, бесперапыннасць яе гістарычнага развіцця.

Тыпалогія (грэч. *typos* – форма, узор + *logos* – веды, вучэнне) – навуковы метада, у аснове якога ляжыць сістэматызацыя працэсу або з'явы па найбольш агульных прыкметах, якасцях.

Формы культуры – культуралагічнае паняцце, элемент структуры культуры. Яны не з'яўляюцца культурнымі ўніверсаліямі, формы – элемент складанай культуры, якая мае развітую структуру. У залежнасці ад таго, хто стварае культуру і які яе ўзровень, вылучаюць розныя яе формы – элітарную, народную, масавую, этнічную, маральную, палітычную, прававую і інш.

Функцыя культуры (лац. *functio* – дзейнасць) – прызначэнне або значэнне, роля, якую пэўная культура выконвае ў жыццядзейнасці ўсяго грамадства і яго асобных індывідаў.

Чалавек – прадстаўнік біялагічнага віду, сацыяльная істота і суб'ект культуры. Генетычна звязаны з іншымі жывымі арганізмамі, чалавек адрозніваецца ад іх наяўнасцю свядомасці, абстрактнага мыслення і мовы, здольнасцю ўнікаць у сутнасць навакольных прадметаў і самога сябе, рабіць прылады працы і выкарыстоўваць іх для ўздзеяння на навакольнае асяроддзе. Ён з'яўляецца суб'ектам грамадска-гістарычнага працэсу, творцам каштоўнасцяў матэрыяльнай і духоўнай культуры, носьбітам традыцый, якія змяшчаюць у сабе дасягненні цывілізацыі.

Эліта (лац. *eligo* – лепшы, выбраны) – лепшыя прадстаўнікі грамадства ці якой-небудзь яго часткі. Эліта – вышэйшы слой (слаі) сацыяльнай структуры грамадства, які ажыццяўляе функцыі кіравання, развівае навуку і культуру.

Этнас (грэч. *ethnos* – група, племя, народ) – устойлівая супольнасць людзей, якая склалася гістарычна. Сярод асноўных прыкмет этнасу – саманазва (этнонім), агульнасць і цэласнасць

тэрыторыі, матэрыяльнай і духоўнай культуры, мовы. Тэрмін блізкі да паняцця «народ».

Этыка (грэч. *ethos*, у гамераўскія часы – месца рассялення, затым – нораў, характар) – філасофская навука, аб’ект вывучэння якой – мараль, маральнасць як форма грамадскай свядомасці, адна з бакоў жыццядзейнасці чалавека, спецыфічная з’ява грамадскага жыцця.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

**ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН ВУЧЭБНАЙ
ДЫСЦЫПЛІНЫ «КУЛЬТУРАЛОГІЯ»
(РАЗДЗЕЛ 1. ТЭОРЫЯ КУЛЬТУРЫ)**

Тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін	
	лекцыі	семінар- скія заняткі
Уводзіны. Лекцыя і яе месца ў адукацыйным працэсе	2	2
<i>Тэма 1.</i> Узнікненне і развіццё культуралагічных ведаў на розных этапах існавання грамадства	2	2
<i>Тэма 2.</i> Асэнсаванне феномена культуры	1	2
<i>Тэма 3.</i> Функцыі культуры	2	2
<i>Тэма 4.</i> Тэорыя культурных формаў	2	
<i>Тэма 5.</i> Духоўная культура, характарыстыка яе формаў	4	2
<i>Тэма 6.</i> Матэрыяльная культура: крытэрыі і змест	2	2
<i>Тэма 7.</i> Элітарная і народная культуры	1	2
<i>Тэма 8.</i> Масавая культура	2	2
<i>Тэма 9.</i> Субкультура і контркультура	2	2
<i>Тэма 10.</i> Тыпалогія як навуковы метады сістэматызацыі культур	1	2
<i>Тэма 11.</i> Тыпалагічныя мадэлі культур	2	2
<i>Тэма 12.</i> Асоба ў прасторы культуры	1	2
<i>Тэма 13.</i> Культура і цывілізацыя	2	2
<i>Тэма 14.</i> Дынаміка культуры	2	2
<i>Тэма 15.</i> Прырода і культура	1	2

Вучэбнае выданне

Смолік Аляксандр Іванавіч
Кухто Людміла Канстанцінаўна
Шпарло Святлана Лявонцьеўна

КУЛЬТУРАЛОГІЯ
Раздзел 1. ТЭОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Вучэбна-метадычны комплекс

Рэдактар В. В. Каташвілі
Тэхнічны рэдактар Л. М. Мельнік
Дызайн вокладкі Н. І. Пармон

У афармленні вокладкі выкарыстана карціна Ван Гога «Сейбіт».

Падпісана ў друк 2017. Фармат 60x84 ¹/₁₆.
Папера офісная. Рызаграфія.
Ум. друк. арк. 19,94. Ул.-выд. арк. 15,98. Тыраж 100 экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/177 ад 12.02.2014.
ЛП № 02330/456 ад 23.01.2014.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ